

KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG

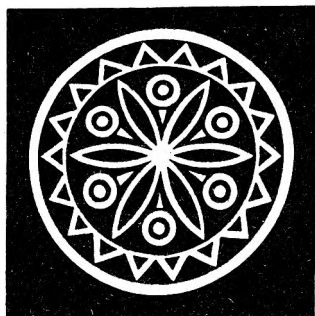

ÉVKÖNYVE

KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG

ÉVKÖNYVE

1

Megjelent a kolozsvári Soros Alapítvány Egy Nyílt Társadalomért
támogatásával

Szerkesztette: Keszeg Vilmos
Lektorálta: Péntek János és Szabó Zsolt

Borító és grafikai szerkesztés: Nagy Endre

ISBN 973-95608-5-7
GLORIA Kiadó Kolozsvár 1992
Felelős kiadó: Török F. László

TARTALOM

Bevezető	5
Csoma Zsigmond: A hagyományos gazdálkodási kép és etnikai azonosságtudat a Kárpát-medencében. 18.-19. század	7
Nagy Ödön: A havadi juhtenyésztés	24
Zsigmond József: Ős-Marosszéki Havasok közbirtokossága	37
Major Miklós: Népi bortárolás a Berettyó-Felvidéken	47
Csergő Bálint: Népi gyógyítás Küküllőkeményfalván	60
Deáky Zita: A bába szerepe egy székely faluközösségben	77
Gub Jenő: Időjárás-jóslás Gegesén	86
Barabás László: Farsangtemetés a Sóvidéken	91
Balázs Lajos: "Ez nekünk jött úgy, hogy csináljuk... " Kortárstalálkozók. Vizsgálódás egy újkeletű ünnep körül	106
Barna Gábor: A regös hagyományok földrajzi elterjedéséről	134
Pozsony Ferenc: Egy gyimesvölgyi köszöntővers szövegelemzése ...	148
Szalay Zoltán: A palatkai népi vonószenekarok kísérete	164
Ráduly János: Újabb Oidipusz-mese	176
Zakariás Erzsébet: Boszorkányok Erdőfülében	182
Keszeg Vilmos: A kincs hiedelemköre a Mezőségen	199
Abstract	219
Rezumat	223
Abstrakt	227
Contents	232
Cuprins	233
Inhalt	234

Bevezetés

Az 1990-ben alapított Kriza János Néprajzi Társaság évkönyvét tartja kezében az olvasó. S ha netalán kétségei vannak afelől, hogy érdemes-e megvásárolnia, az alábbi sorok segíthetik ennek eldöntésében.

Meggyőződésünk, hogy nem lehet túlbuzgónak lennünk a népi kultúra állapotának vizsgálatában. A jelenlegi körülmények között minden szakértelemet, segítő szándékot mozgósítva is csak töredékeit végezhetjük el az időszerű, sürgető feladatoknak. Kortársai, szemtanúi vagyunk a népi kultúra átalakulásának. Az utóbbi évszázadban a társadalom szerkezetében bekövetkezett változások a kultúrát is átszervezték. Az életforma s az ideológia módosulása megingatta, s a működési mechanizmus megbénulása után elemeire tördelte a paraszti kultúra évszázados egységét. Természetesen, anakronisztikus lenne a vészharangok e változás miatti kongatása. A változás, az átalakulás az emberiség s a kultúra történetében természetes, szükséges és állandó jelenség. A népi kultúra sajátossága is éppen ebben rejlik, eltérően a hivatásos művészettől: variatív, indefinit jellegű. Nem a konzervativizmus, hanem a kreativitás, a változatképződés élte évszázadokon át. Rendes körülmények közepette azonban változásának üteme szabályozatlanul is állandó volt. Egy-két emberöltőnyi idő teljes szerkezeti és szemantikai átömlesztésre, átértékelődésre nem került sor. A 20. században, s különösen annak második felében viszont a változás viharos gyorsasággal zajlik, identitás-zavart okozva az egyének és közösségek tudatában.

Nem az értékmérés, hagyományápolás délibábos szándéka hívta életre a Társaságot. Anakronisztikus lenne ilyen feladatot állítani egy tudományág s a művelésére létrejött társaság elé. Az e téren való vizsgálódások számára éppen a népi kultúra állapota fogalmazza meg, írja elő az elvégzendő munkát: a változás, átalakulás regisztrálását, hajtóerőinek, szemantikai egységei érvényesülésének felmutatását. A kultúra szinkrón és diakrón szerveződésének szabály- és törvényszerűségei által válik érthetővé a lezajló folyamat. S e következtetések tudnák helyesbíteni a (laikus és szakmai) köztudat hamis kulturális beállítódásait, meggyőződéseit.

Köztudott, hogy a változások, újítások hullámszerűen gyűrűznek a központból a perifériák felé. Ennek következtében egyes kultúrelemek hosszabbban időznek el a peremvidéken. Ezzel magyarázható, hogy a romániai magyar népi kultúrában a paraszti kultúra nem egy eleme ma is funkcionál, esetleg zárvány formában él tovább. Továbbá, egyes lakosságú zónákban az

interetnikus hatások erősen átszínezik az etnikai kultúrát. A romániai magyar néprajzkutatás, helyzetéből adódóan, nem kerülheti meg e sajátos jelenségek vizsgálatának felvállalását. A romániai magyar népi kultúra jellegének, állapotának, a gyűjtési terület, az alkalmazott/alkalmazandó módszereknek a helyzetből adódó sajátossága jelöli ki e kutatások sajátos helyét, szerepét a magyar néprajztudományon belül, valamint a magyar és román néprajzkutatás között.

Az átfogó intézményi hálózatnak és a kutatások egységes irányításának hiánya szabja meg a Társaság és évkönyvének feladatait. Közülük a legfontosabb az elméleti-módszertani tájékoztatás, valamint a terepmunka és a feldolgozás megszervezése és irányítása. Hogy a jelenlegi kapacitással és technikai ellátottsággal milyen mértékben és mikorra véglegesíthetők az első eredmények, azt most, a társaság indulásakor lehetetlen és felesleges jósolgatni. Egyelőre csupán annyit mondhatunk, hogy a munka megkezdődött.

A kötetben található közlemények közzétételét két szempont indokolja. Egyesek kutatási, feldolgozási módszerük miatt tarthatnak számot az érdeklődésre. Másik részüknek az adatgazdagság az erénye. Különösen az utóbbiakkal kapcsolatban tartjuk szükségesnek megjegyezni, hogy elsősorban nem olvasmányoknak szántuk őket. A vidéken élő, dolgozó szakemberek munkáját megnehezítené, lehetlenné tenné az anyag központi adattárban való elhelyezése. Az évkönyvben közzétett anyag az ő munkájukat hivatott könnyíteni.

1990. január

Keszeg Vilmos

Csoma Zsigmond

A hagyományos gazdálkodási kép és az etnikai azonosságtudat a Kárpát-medencében. 18-19. század

---

Az a jó gazda, aki román juhászt, magyar vincellért, német számtartót alkalmaz.”
(Erdélyi szólás)

I. A nemzetiségek hagyományos gazdálkodása

A 18-19. századi Kárpát-medencei népleírásokat vizsgálva egy sajátos gazdálkodási kép rajzolódik ki az olvasóban, amely gazdálkodás a nemzetiségekhez közelálló, vagy éppen jellegzetes képet ad.¹ Ez a népleírásokból, tájleírásokból kialakítható kép nem más, mint a generációkon átöröklött tevékenységi formának, a kollektív emlékezetben mélyen rögzült sajátossága, amely már etnikus specifikumnak tűnik, tűnhet. Ez a nemzetiségeket jellemző főbb gazdálkodási kép nagyobb és kisebb régiókban is jellegzetesnek és a másik nemzetiségtől eltérőnek mutatkozik. A kisebb régiókra jó példa pl. a bükki szlovák ölfavágók, a ruszin tutajosok, a mecenzéfi és a csiki útépítők, vagy az egykori Nyugat-Magyarország őrségi községeiből Alsóór magyar lókereskedői, Pásztorháza (Stinatz) horvát marhakereskedői vagy az oláhcikléni (Spitzzicken) horvátok sertéskereskedelme. De az elmagyarosodott német necenzéfiak fémművészete és alkalmi, szakképzett szőlőbér munkássága, a fadongás edénykészítésük mind-mind egy-egy kisebb régió belüli, a nemzetiségi eltérés szerinti gazdálkodási különbségekre utaló példaként említhetők.

A nagyobb regionális-nemzetiségi gazdálkodási különbség a Kárpát-medencében az oszmán török hódoltság hatására, a 17-18. században történt nagy etnikai keveredésben alakult ki. A térségben ekkor csúsztak, illeszkedtek egymás mellé kisebb-nagyobb tömbökben a különböző etnikumok, eltérő termelési és szokásrendi kultúrájukkal. Azt az óriási vákuumot, amit a más életmóddal, gazdálkodási formával rendelkező oszmán török katonai birodalom maga után hagyott, a Kárpát-medencében délről a kiváló állattartóknak ismert és a balkáni vörösborkultúrát elterjesztő szerbek, nyugatról a csak sváboknak nevezett nyugat-európai, főleg németajkú munkaerő töltötte fel, akiket szorgalmas földműveseknek tartottak már a telepítéseket intéző hivatalnokok is. Északról a cseh-morva-német iparos hagyományokkal rendelkező és azt terjesztő munkaerő a szlovák és a Kárpátokban lakó más nemzetiségű

paraszsággal együtt, valamint a hegyvidéki állattenyésztő, s kelet felől fokozatosan a Kárpát-medencébe szivárgó román népesség tarkította és alakította ki a gazdálkodás új képét.

A 18. században etnikai különbség még kevésbé választott el gazdálkodót, parasztot egymástól, mint a vallási — vagy vagyoni — társadalmi hierarchia, mégis bizonyos gazdálkodási jegyek etnikus képet mutattak. Bár az évszázados termelési-viselkedési szokások az együttéléssel csiszolódtak, megfigyeléseikben azonban magukhoz hasonlítva, maguk és szűkebb közösségük ismeretéből kiindulva megkülönböztették egymás szokásait és munkakultúráját. A nagy regionális hatású és népességű nemzetiségek gazdálkodási specifikumára pl. a gyolcsos, üveges, drótos tótok a házaló kis- és nagykereskedelmet folytató zsidó, rác, örmény, bosnyák kereskedők a legjellegzetesebb példák.²

A görögök, akik görög, szerb, bolgár származásúak voltak, a balkáni tranzitkereskedelmet tartották a kezükben a 17-18. században. A nyugati irányú magyar vágómarha, sertés és juhkivitel legfontosabb lebonyolítói voltak. Ugyanakkor kolóniákban lakva a minőségi magyar borok exportjában is igen jelentős szerepet játszottak, elsősorban Északkelet-Magyarország szőlő-borvidékein, így Miskolc, Tokaj, Tarcsl és Tokaj-Hegyalja több városában. Gazdasági tevékenységükből a 18-19. század folyamán a zsidók szorították ki őket.

Az örmények főleg Erdélyben alkottak önálló kolóniákat a 17. század végétől. Ló-, marha-, és juhkereskedelemmel foglalkoztak. A 19. századtól Erdélyből széjjelszóródva a falusi kis boltok üzemeltetői is ők lettek, a századok lakta vidékeket kivéve. Az örmény népnév itt boltos jelentésben foglalkozásnévvé vált, míg a 19. század közepén a román kereskedők ki nem szorították az örményeket a Vaskapu szabályozása után.

A délszláv, elsősorban a szerb népcsoportok az állatkereskedői tevékenységen kívül a dunántúli városok külső negyedeiben a szegény vízholdó, lajtos, kertészkedő-piacozó népességet alkották.

A 18. századtól növekedő számú és erősödő zsidó kolóniák érdekszférájukban, a kereskedés terén összetükközésbe kerültek a korábbi kereskedő nemzetiségekkel, népcsoportokkal. A hagyományos gazdálkodási ágakból kiszorított illetve eltűnt zsidók csak a kereskedelem, pénzforgalom terén kapcsolódhattak be a magyarországi gazdasági életbe. Már a középkorban Magyarországon megtelepedett zsidóság a török hódoltság miatt kiszorult a Dunántúl és a királyi Magyarország területére, és ott a falusi kereskedelemben vett részt, valamint a mezőgazdasági termények felvásárlója (gabona, bor,

állat, gyapjú, nyersbőr, dohány) lett. A 19. században az igénytelen, szerény életmódot folytató zsidók közül összetartó segítőkészségük, szorgalmuk, mentalitásuk eredményeként az ügyesebb, tőkeerősebb családok kiemelkedtek, így társadalmi rétegeztségük nagymértékben megnőtt. Mái híres élelmiszertermelő-feldolgozó-kereskedő telepeket létesítettek, mint pl. a Pick szalámigyárat, a Törley pezsgőgyárat, a Zwack unikumgyárat és még sok kisebb-nagyobb szesz-cukor-élelmiszerfeldolgozó telepet. A zsidó valláshoz fűződő viszonyuk szerint két nagyobb csoport alakult ki; az asszimilálódó, az ország kapitalista átalakításában aktívabban, bank, gyár, üzletház irányítói szintjén részt vevő neológok és a napi zsidó vallásban elmerülő, a társadalmi perifériára sodródott szegény, elesett emberek, vallási rítusaikhoz ragaszkodó ortodoxok. Bár a 19. század közepétől a kulturális hasonulás jórészt végbement, az etnikus jellegüket a vallás mellett a kereskedői foglalkozásuk — ennek nagy statisztikai túlsúlya — határozta meg. 1867-től a zsidó emancipáció után a keleti országrészeket erősen érintette a Galiciából megindult nagymértékű bevándorlás, amely a magyarországi zsidók sokszínű társadalmi rétegeztségét növelte, bár ekkor még a zsidó gazdálkodási kép a házaló, esendő, batyuzással, kocsmatartással foglalkozó szegény embert örökölte meg. Nem véletlen, hogy a 19. századi magyar nyelvben vált a zsidó szó szinonimájává a kereskedő szónak. Ugyanakkor a görög falusi kereskedők szerepét és feladatát annyira átvették, kiszorítva őket, hogy a népnyelv zsidó görögöknek nevezte az új kereskedőket.

A felvidéki *szlovákok, rutének* vándoriparosok, vándorkereskedők voltak, üvegáruval, drótosmunkával, olajjal és gyógyfüvek, gyógyászati szerek házaló árulásával foglalkoztak. Emellett bányászattal, erdőmunkával, tutajozással, szekerezéssel-fuvarozással, mészégetéssel foglalkoztak, üveghutákban dolgoztak.

A *cigányok* vándorló életmód mellett már a török korban kitűntek a végvárakban fémműves mesterségükkel, szeg-, patkolókovácsként, üstfoltozóként és famegmunkáló-eszközfaragó képességükkel és gyakorlatukkal. Ezekhez a vásárokon lókupeckedő és a vályogtéglavetéssel foglalkozó cigány gazdasági képe is társult. A 19. század végén a zenész cigány a vendéglátás — városiasodás és a szálloda — vendéglátóipar fejlődésével kiemelt réteggé vált, aki már egyre inkább a cigány romantikus folklorizmusból élt meg.

A *bolgárok* a 18. században jelentek meg Délkelet-Magyarországon, majd 1870-es évektől egyre több magyarországi város körül. Szinte kizárólag csak egyféle ún. bolgár kertészkedéssel foglalkoztak. Évente hazautaztak, itt földet béreltek, az öntözés vízparti vízikerekkel történt, amit Magyarországon elter-

jesztettek és a magyarok ezért ezt *bolgár keréknek* nevezték. 1912-13-ban, a balkáni háborúk idején hazahívták őket, és a magyarországi bolgárokat a bolgár rendszerrel dolgozó magyar kertészek váltották fel, akik már nem tudtak olyan sikereket elérni, mint a bolgárok.³

A középkor óta a legnagyobb és egyre növekedő létszámú Kárpát-medencei nemzetiség a németül beszélők csoportja volt, nyugaton a hiencek, heidebauerek, poncichterek, északkeleten a cipszerek, dél-délkeleten a svábok, Erdélyben pedig a szászok. Mindnyájan szorosan kapcsolódtak a szőlőtermesztéshez és borkereskedéshez. Ez olyan fokú vonzódást és gazdasági érdekeltséget jelentett, hogy pl. Nyugat-Magyarország szőlőinek többsége a határos osztrák-stájer határmenti városok (Hainburg, Wiener-Neustadt, Hartberg, Fürstenfeld, Radkersburg) hatás-vonzáskörzetébe tartoztak. 1372 óta pl. a magyarországi birtokaik termését szállítva vámmentességet élveztek. Egy 1411-es keltezésű oklevél szerint a harmincadfizetés alóli mentesség három várost (Wiener-Neustadt, Bruck an der Leitha, Hainburg) illetett meg a betakarítás időszakában (szeptember 29. és november 11. között). A nagymérvű német szőlőbirtoklás miatt a nyugat-magyarországi szőlőhegyi dűlőnevek német eredetűek.

A németek őrizték talán legjobban meg bizonyos művelési ágakban, gazdálkodási tevékenységükben az etnikus jelleget. A 18-19. századi német városi polgárság jellegzetes és tipikus alakjai a *milimárik*, a tejes-tejfeles kofaasszonyok voltak. De a 17. század végétől a nyugat-magyarországi városok külső, gazdálkodásra alkalmas hóstátszerű negyedeiben intenzív kertkultúrával foglalkozó *német kertészek* is sajátos etnikus jellegű gazdálkodást hordozó elemekké váltak. A 18. század közepén Pesten már céhekbe tömörültek a német kertészek és zárt, egymásközt házasodó mikroközösséget alkottak. Sajátos termelési kultúrájuk a primőr zöldségtermesztésre korlátozódott, kútvízzel öntöztek, nagy vödörrel húzták fel a vizet lovak erejét felhasználva, melegágyat készítettek, hajatóházban nevelték a primőrt, gombaházat is építettek. Pest, Kecskemét, Nagykőrös és más nagyvárosok szélén termeltek sajátos etnikai képet hordozó gazdálkodásukkal.⁴

A magyarországi városok német polgársága a hóstátszerű gazdálkodói tevékenységében is sok etnikus jellegű sajátosságot őrzött meg. Az Eger környékére letelepedett németek pl. a fafeldolgozásban a magukkal hozott technikát gyakorolták, kerekéket, szekereket, taligát, faekét, sertésólatat, cölöpöket, szőlőkarókat készítettek pénzért és gabonáért, de a *sváb szórómalom* ugyancsak nem a nevében őrizte meg csupán a korábbi gabonaszелеző eszközöktől a másságukat.⁵ A népi építészet — főleg a gazdasági mellék-

épületek — terén az etnikusnak tűnő hatás máig fennmaradt, és jelentős sajátosságokat őrzött meg.⁶

A német közösségekre mindig jellemző az intenzív kultúrák megléte, amely elsősorban a szőlő- és bortermelést jelentette, még akkor is, ha a 18. századi betelepedéskor nagy nehézségekkel kellett megküzdeniük, és az is előfordult, hogy annyira szegények voltak, hogy koldulásra kényszerültek a betevő falatért.⁷ A magyarországi németek szőlőtermesztésének etnikus jellegét a részletes technológia — történeti és mentalitásbeli vizsgálódás alapján a megtelepedés utáni gyors szőlőtelepítésben, a szőlőbirtok feltétlen megszerzésében és rendszeres művelésében, a korabeli gazdaságpolitika elvárásainak megtestesítésében, a szőlő- és bortechnológiájuk racionális tökéletességében, a megfelelő eszközök és mesteremberek biztosításában, az értékesítés kézben tartásában és a piacorientált szemléletben látom.⁸ Ez a megállapítás a Kárpát-medencére általánosan érvényes lehet, mint pl. az Eger környékére telepített németek esetében is, akik monokultúra szintjén szőlő- és dohánytermesztéssel foglalkoztak.⁹

A gazdálkodáson belül persze más etnikus jelenségeket, sőt interetnikus kapcsolatokat is ki lehet mutatni, pl. amikor a mádэфalvi vérengzés után székelyföldi és alföldi munkaerőt hívtak és csábítottak Moldvába a vajdák, vagy a magyarországi kukoricatermesztésben délszláv kapcsolatok átvételét lehet kimutatni.¹⁰

Az etnikai különválás a gazdálkodásban nemcsak egyszerű etnikai különbséget jelentett, hanem a láncszerűen egymáshoz kapcsolódó és egymásból kifejlődő munkamódot, munkaeszközt, terméket, részesedési formát, szaknyelvet is. A nemzeti, etnikai, nemzetiségi sajátosságok nem mások, mint a munkamegosztásban kialakult és hagyománnyá rögzült, a mindennapok során társadalmilag öröklődött szokásrendszerek és ezek együttese. A termelési tapasztalatok etnikus közösségen belülisége, továbbhagyományozása és a foglalkozási csoportok egybeesése adta meg a gazdálkodás etnikai jellegét. A nagy régiók között a zonális és etnikus munkamegosztás és munkaspecializáció biztosította és tartotta fenn több évszázadon keresztül a termék-terménycserét. A területi-zonális munkamegosztás és termény-termékorientáció egyfajta etnikus termelési specifikusságot is jelentett. A munkaerőpiacon a fejlettebb piachagyományokkal rendelkező területekről a Kárpát-medencébe érkező lakosság gazdálkodási-gazdálkodói egységként érkezett, magukkal hozva a termelési technológiájuk minden szakismeretét, esetleg eszközét, szokás- és mentalitásvilágát. Mindezek biztosították, hogy az eltérések és a különbségek összességét az etnikai különbségnek tudják csak be a korabeli

leírók, megfigyelők, holott ezek a jelenségek az eltérő gazdálkodásból és fejlettségi szintből adódtak, amit a különböző területről származó népcsoportok magukkal hoztak.

A népleírások és a gazdasági sztereotípiák

Európa államaiban a 16. századtól egyre erőteljesebb rétegeként alakult ki az értelmiség, amely a nemzeti nyelven kívül a jellegzetes termelési, szokásbeli sajátosságokhoz fordult azonosulás igényével és ezeket a tulajdonságokat nemzeti sajátoságként tüntette fel. Ezzel bizonyos mértékű összetartozástudatot és más közösségektől való különbözőséget is megfogalmaztak. Ez a folyamat a 18-19. században csak erősödött, és a Kárpát-medencében a soknemzetiségű államkonglomerátumban különösen fontos szerephez jutott a nemzetiségek értelmisége, hol a németesítés, hol a magyarosítás ellen, hol az erősödő román, horvát, szerb és más nemzetiségi nyelv és politikai-kulturális önállósodás ellen. Ezekre az ön- és azonosságtudatot befolyásoló törekvésekre azért is szükség lehetett, mert a 19. század eleji népismertetések jellemképei Barabás Jenő szerint hasonlítottak egymásra, akármelyik vidékről is írták őket.¹¹

A nemzeti identitás formálását és elmélyítését államilag forgalmazott táblácskák is segítették, amelyek utaltak a különböző nemzetek jellemző tulajdonságaira, gazdálkodási szokásaira. Ezek voltak a vendéglők és kocsmák falára kiakasztott népismereti "Völkertafel"-ok.¹² A kocsmárosoknak segítettek a különböző nemzetiségű idegen vendégek megismerésében, tanulságos és nem hízélgő jellemrajzot adva a korabeli, 18. századi magyarságról. Egyféle torz képet, sztereotíp általánosítást adtak ezek, mint pl. a Stájerországban 18. században keletkezett tábla. A népjellemet nemcsak a rólunk alkotott kép mutatja, hanem az olvasó is elsajátíthatta összehasonlítva a tulajdonságokat a saját nemzetével. Gazdálkodás szempontjából három jellegzetes kérdésre adtak választ ezek a táblák; miben bővelkedik, mivel töltik az időt, és az országnak mi a jellegzetessége. A környező népek közül az olaszt, németet, svábot és a török-görögöt mutatta be a magyar mellett.

tulajdonság népek	Talján	Német	Sváb	Magyar	Török-görög
miben bővelkedik	borban	gabonában	ércbányá- ban	mindenben	finom és pu- ha dolgokban
mivel töltik az időt	fecsegéssel	ivással	evéssel	naplopással	betegeske- déssel
országuk	szépséges, gyö- nyörködő	jó	hegyes	gyümölcsben, aranyban gazdag	kedves

Ezekhez hasonló negatív és pozitív sztereotípiák alakultak ki a Kárpát-medencében az egymás mellett élő, egymáshoz idomuló nemzetiségek gazdálkodási tulajdonságairól is, mint pl. a spórolós, önző, bezárkózó sváb, az önző, számító zsidó, a nyíltszívű, duhaj magyar, az együgyű tót, a vad rác, a barbár román vagy a pozitív tulajdonságok sztereotípiájára: a szorgalmas sváb, okos zsidó, ravasz román, jólelkű tót, bátor rác, nagylelkű magyar. Mindezek a népi sztereotípiák csak akkor váltak veszélyessé, amikor a nemzeti ideológiák részévé váltak. A gazdasági sztereotípiák csak egy viszonylag rövid időszakban, a polgári kultúra, az értelmiség erőteljesebb nemzeti azonosulásának idején lehettek etnikus csoportokat jellemző kulturális különbségek kifejezői. Eredetileg, származásilag ugyanis nem etnikai jellegűek. A túlzott etnikai azonosságtudat az önkép azonossága fokozott hangsúlyozásának ideológiáját is kitermelhette, de ez már a nacionalizmus felé mutatott és az etnokulturális egyenlő értékű toleráns kölcsönkapcsolatokban már zavart okozhatott. Egyes tulajdonságok karikírozása és túlhangsúlyozása a polgári fejlődés korszakában már sértő is lehetett, noha ezeknek a termelési jelenségeknek a megléte évszázadokon át jellemezhetett egy-egy népcsoportot, speciális ökológiai körülmények között élő nemzetiséget. Erősebb az etnikai azonosságtudat a hagyományos gazdálkodáson belül ott, ahol a gazdálkodás kezdetlegesebb fokon állt. Egymás jellemzésére számon tartottak olyan gazdasági-kulturális különbségekre utaló sztereotípiákat is, amelyekről csak alaposabb elemzéssel dönthető el, hogy etnikus eredetűek-e, vagy csak a 19. századra váltak etnikus jellemzőkké. A gazdálkodói tulajdonságok sztereotípiája mellett a különböző gazdálkodás- és életforma sztereotíp megfogalmazására is sor került. Ezeket eredetileg ugyancsak nem sértő és bántó értelemben használhatták, hanem az eltérő természeti adottságú területeken élő, eltérő gazdálkodási formát folytató egymás mellett élő népcsoport-

tok, nemzetiségek gazdasági kultúrájának különbözősége fogalmazódott meg az általánosításban; pl. krumplis, pálinkás, mákos tót, vagy puliszkás, csorbát evő, túros román, vagy kenyeres, paprikás, káposztás, boros magyar, vagy libamájas, pászkás zsidó, vagy lókupec, teknővájó, fakanalas cigány, vagy rozsos, gombócos, sörös, tejes, vajas német.

A sztereotípiák gyorsan kialakultak a látható, jól elkülöníthető jellegzetességekből, így pl. a gazdálkodási különbségekből is. A szellemi élet területéről jóval kevesebb sztereotípiára maradt fent, mint a gazdálkodás területéről. Ennek szembevetése, megfigyelése nehezebb, hosszabb távú közeli együttélést feltételez ugyanis, amit a nemzetiségi létből adódó zártabb életforma, a vallási, vagyoni különbség megakadályozott ill. az elzártságot növelte.¹³

A nemzetiségek gazdálkodása, mint a népkarakterológia része

A különböző közösségek jellegét is meghatározták azok a gazdasági célú munkavégző folyamatok, amelyek a közösségre leginkább jellemzőek. Ezeknek a munkafolyamatoknak a különbözősége és azonossága, az évszázadok során hagyományozott munkafogások összessége, a mentalitás és a viselkedésformák, szokások a népek és nemzetiségek megkülönböztetésének alapjai is voltak. Ezek természetesen a több nemzetiség lakta területek gazdálkodásában is jellegzetesen fellelhetőek, lassan azonban, mára már az elhatároló különbözőségeik nagysága csökkenő tendenciát mutat.

A korabeli népleírások csak röviden tértek ki a nemzetiségek eltérő gazdálkodására, a népkarakterológiai szempontból elsősorban a gazdálkodói szorgalom és a termelő munkához való viszonyt hangsúlyozták. A nemzeti karakter leírásánál nehezen lehet megállapítani, hogy az a karakter mióta létezik és meddig fog létezni. Ezért Maurice L. Farber a nemzeti karakter megrajzolását egy adott történeti időszakhoz köti.¹⁴ Esetünkben ez az időpont a 19. század első felétől a század végéig tart.

A német földműveseket egyértelműen pozitívan értékelték a hagyományos gazdálkodási kép megrajzolásakor a korabeli népleírások. Általában a 19. században ők másoknál gyorsabban reagáltak a gazdasági konjunktúrákra és átálltak maguk is és átállították gazdaságukat is a nyereségesebb, jövedelmezőbb termények termesztésére, termelésére. Ők vásárolták és alkalmazták az újabb gépeket, ők voltak, akik először állítottak be takarmány- és ipari növényeket a vetésforgóba, az újvilági növények terjesztésében is élen jártak.

Innovációkra a legképesebbnek tűnek, a gyakorlatias, racionális munkafelfogásuk révén. Ezt az egységes pozitív képet, a Szarvas környéki rossz tapasztalatai alapján, Tessedik Sámuel bontja meg, aki megemlítette, hogy ahelyett, hogy az itteni németek a környéknek jó példát adva a gazdálkodás színvonalát emelték volna, helyette gazdálkodási színvonaluk a szomszédos falvakéhoz idomult. A magyarországi feudális kötöttségek és a robotoltatás, dézsmaszedés a német betelepült parasztság gazdálkodói népkarakterit képét Délnyugat-Magyarországon is negatív irányba változtatta meg.¹⁵

A fentebbi, egymásnak ellentmondó adatok felvetik azt a kérdést, hogy van-e egy egységesnek mondható népjellem, egységes német gazdálkodói jellem, ha ennyire eltérnek a reagálások a gazdasági életben? Valószínű, hogy abszolút értelemben nincsen, hiszen a Kárpát-medencei német népcsoportok óriási területi szóródásúak és származási helyűek, ugyanakkor sok példa van rá, hogy az új telepések egymással sem tartották sokszor a kapcsolatot, mert egymásnak is idegenek voltak. Egymás dialektusban beszélt nyelvért sem értették és a vallásuk révén esetleg a másnemzetiségűekkel is jobban összejöttek, mint a szomszéd falubeli németekkel. Emellett a területi-ökológiai adottságok is változóak voltak, amelyek más-más válaszadásra készítettek az ország eltérő területeire települt, sodródott német telepéseket.

Szorgalomban, a hasznos idő, a munkaráfördítés mértékében az ésszerű munkaintenzitásban a német telepések azonban kiállták a próbát, amit a korabeli leírások más nemzetiséggel összevetve is megörökítettek: "Csodálatos szorgalmuk a' nyári éjeket gyakran nappalokká változtatja, azaz, éjjel is kaszál, kapál és arat a' német; szénáját nem hagyja hetenkint mint a' magyar és a rácz több helyütt szokta, kitéve az idő' viszontagságainak, ha száraz, azonnal haza viszi és pajtájába takarja. Ritka német kinek lóherése nem volna. Aratás után két héttel, nincs német, kinek gabonája ki ne volna "nyomatva", vagy pedig "bámulatos e hegyes vidékek lakosainak szorgalma, mely sokkal különb volt a lusta magyarokénál az ő termékeny síkságaikon."¹⁶

Az óriási károkat okozó filoxéra — amely kiirtotta az ország szőlőállományát és gazdasági csődbe, koldusbotra juttatott sok milliós embert — pusztításait is a tőkeerősebb, piacorientáltabb németek hamarabb kiheverték. Ők voltak az elsők, akik a védekezés munkálataihoz legkorábban eredményesen hozzáfertek és a rekonstrukciót lakhelyeiken sikerre vitték. Így állhatott talpra a Dunakanyar és más csemegezőlő természetű borvidékek sora.

Az eltérő életfeltételek módosították a munkához való viszonyt is. Az azonos nemzetiségen belül is eltérő reakciókat válthatott ez ki. Északkelet-Magyarország leírásában a Murány melléki szlovákokról írták a 19. század

közepén, hogy szorgalmasan faeszközöket készítettek, míg a szomszédos Szprotko környékiek a korabeli megfogalmazás szerint lustálkodtak.¹⁷ Mindez jelzi, hogy az általánosított és leegyszerűsített népkarakterisztikai példák nem állják meg helyüket, hanem sokkal összetettebben kell vizsgálni és megrajzolni egy-egy etnikai népcsoportot.

A korabeli leírások egyfajta rangsorolást és értékítéletet mondtak a nemzetek, nemzetiségek gazdálkodási viszonyairól, különösen, ha a jogi-adózás-hoz való viszonyt firtatták. Hetényi János pályanyertes munkájában 1845-ben így írt erről: "...mily különbség létezik, egy a' legalsó érzékiségig süllyedt oláh, egy már miveltebb, de mégis csak úrbéri helyzetű sváb, egy angol haszonbérló, és a' jelenkor miveltségétől semmiben el nem maradt porosz földmives földje és mezei gazdasága között. Első a' nála nem sokkal miveltebb magyar paraszttal együtt bő termés után képzeleten túl pazar; mostoha évben ritka stoicizmussal tűri az éhséget. A' sváb följobb áll ugyan jóval a' földmivesi miveltségben emezeknél; azonban jelen helyzetében ezen balítélettel küzd, mintha már netovábbját elérte volna a gazdasági fejlődésnek; ő tehát haladni éppen nem akar."¹⁸

Hetényi az európai összehasonlításában a román és a magyar parasztot majdnem azonosnak vette, ezzel is jelezve, hogy csak a hazai nemzetiségi vizsgálatoknál lehet különbségeket felhozni, európai léptékkal nézve a magyar és a román paraszt között nem sok, az európai nemzetekhez viszonyítva elenyésző a különbség, ami a gazdálkodásra rátelepedő, keleteurópai későfeudális viszonyoknak köszönhető. Amikor ezek a gazdálkodást hátráltató viszonyok megszűntek vagy csökkentek, a korábban gazdasági téren elmarasztalt népek-nemzetiségek a munkához való viszonyukban új arcukat mutatták meg. Így pl. a filoxéra pusztítása után, a szőlőrekonstrukciós munkákban a románok figyelemre méltó eredményeket értek el. Baross Károly említi nagyon ügyes oltó embereket és kiemeli "...az oláh nép igen sikeresen tanul ojtani." Ugy gondolom, ez a példa is azt támasztja alá, hogy a történelem során megváltozott munkakultúrával együtt a személyiség-struktúra is változáson ment át, a szőlőt oltó román parasztnak hagyományos gazdálkodásának és munkához való viszonyának változása a nemzeti karakterüket, a róluk kialakított korábbi képet is megváltoztatta ebben az esetben.¹⁹

Ökológiai különbség és nemzetiségi gazdálkodás

A különböző nemzetiségek, etnikumok munkamegosztásban elfoglalt helyét a táj ökológiai adottságai határozták meg elsősorban, még akkor is, ha egyes etnikumokra bizonyos gazdasági ág, mint pl. a németekre az intenzív kultúrák megléte, a szőlőművelés mindig jellemző volt. Az ökológiai különbségek egy adott régió belül tehát általában az eltérő etnikumok elhelyezkedését, egymás mellett elfoglalt pozícióját eredményezi. Ez az eltérő ökológiai adottság volt az, amely a nemzetiségek egymástól különböző és a munkaerő-, terménypiacon egymást kiegészítő gazdálkodási-, termelőkulturájának jellegét megadta. Ugyanakkor az ökológiai feltételek viszonylagos állandósága a hagyományos termelőkulturát és szokásait is konzerválta és tartóssá tette az egymásmellett élésük ellenére. A hegyvidéki, pásztorok, tejfeldolgozó, erdei munkán élő népek (román, szlovák, rutén, horvát) és a völgylakó, síkságlakó, szántóföldi növénytermesztéssel foglalkozó (magyar, német) népcsoportok termelőkulturája az ökológiai adottságokból adódóan egymást kiegészítik és egymásra utaltak. A mikroregionális különbségek és egybeesések, az ökológiai mikroreliktumok csak színezik és erősítik ezeket a példákat. A hegyvidéki népcsoportok — nemzetiségek élete nagyobb rugalmasságot, változatosságot eredményezett, mert a hegyvidékről a lemozgás a síkság felé mindig gazdasági tevékenység eredménye, aminek kulturális hatásai is vannak a völgyben, síkságon lakók irányában. A völgy-síkság lakók konzervatívizmusa, lassúbb kulturális fejlődése, a nagyobb befogadó-integráló képessége is ebből adódik. Az Alföld aránylag konzervatív mezőgazdálkodása, a megtelepült nemzetiségekre gyakorolt hatása is ebben keresendő, a Délkelet-Európa felé kapcsolódó technológiai jellegzetességével, a gabonacentrikus szántóföldi növénytermesztésével, alacsony termelékenységével.

Azonban nemcsak az ökológiai különbségnek megfelelően alakultak ki nemzetiségi jellegzetességek a gazdasági tevékenységen belül, hanem egy-egy művelési ágon belül is. Ezek a jellegzetességek, nemzetiséghez köthető gazdálkodói különbségek egy-egy művelési ágon belül integrálódott termelő kultúra egységének foghatók fel. Az integrálódott nemzetiségekhez kapcsolt termelő kultúra a művelési ágon belül egyfajta kulturális heterogenitást okozott. A nemzetiségi és táji különbségek eltűnésével csak az ökológiai különbségek maradnak meg, ami a művelési ágon belüli homogenizációhoz vezet. A művelési ágakon belüli heterogenitáshoz, az integrálódott termelő kulturára jó példa a szőlészet-borászatban belül a német nemzetiség szerepe, amely

szőlészete-borászata jellegzetességeiben, etnikusnak tűnő hagyományaiiban tér el a Kárpát-medencei korábbi szőlészeti-borászattól.²⁰ A gazdasági homogenizáció a nemzetiségek asszimilációjával mutat hasonlóságot. Az állami nyelv, a foglalkoztatottság, a városok kohéziós, feloldó ereje a hagyományos termelőmunka lassú feladását jelenti makroszinten, miközben a városellátó külső városi negyedekben a gazdálkodás nemzetiségi jellege ugyan lassúbb ütemben, de szintén a termelő kultúra homogenizálódása irányába halad.

Az azonos ökológiai régióban élő nemzetiségek eltérő gazdálkodása a nemzetiségi létből és az eltérő történelmi múltú munkakultúrából adódik. Az etnikai különállás bizonyos mértékben gazdasági különbséget is mutat a régióon belüli együttélés ellenére. Ez a fajta gazdasági különbség a nemzetiségeknél az eltérő hagyományú és alapokon nyugvó, a fejlődés különböző fokán álló gazdasági-termelő kultúra eredménye. Ezek a különbségek a korábbi eltérő ökológiai környezet mellett az eltérő hagyományokat, mentalitást és reagálási készséget jelentették a termény-termék értékesítési láncban. Az ökológiai adottságtól függetlenül az eltérő gazdálkodási színvonalat képviselő nemzetiségek a Kárpát-medencében az eltérő európai gazdálkodási formák terjesztői is voltak. Így a nyugat-európai gazdálkodási módszerek, technológiák legfőbb terjesztői a németek és a csehek, morvák voltak, míg a délszláv, román népcsoportok Európa délkeleti felén honos termelő kultúrát honosították meg, közvetítették. Így a Kárpát-medence gazdálkodási-termelő kultúrájában a genetikai kelet-nyugati, észak-déli kapcsolatokat a 18-19. században fenntartották illetve felújították.

II. A nemzetiségek gazdálkodásának értékei, identitásuk

Az eltérő ökológiai feltételek között, vagy az azonos ökológiai feltételek, de eltérő termelő munka révén a nemzetiségi népcsoportok eltérő gazdálkodása egymást kiegészítő munka és termék-, terménymegosztást is jelentett. A 19. században, különösen a század második felében a Kárpát-medence népei jól működő munkamegosztást, termelési specializációt és termékcserét valósítottak meg. A különböző nemzetiségek eltérő okokból (történeti, nyersanyag, mezőgazdaság, természetes vízi utak) egymásra voltak utalva, ami a munka-, és munkaerőpiacot fenntartotta. Az egymásra utalt és egymást szervesen kiegészítő népségek nagytáji szinten vettek részt a termény-, termékcserében. A hegyvidéki népesség és etnikum életmódja, gazdálkodásának szerkezete csak együttesen értelmezhető az alföldi népesség életmódjával,

gazdálkodási szerkezetével. Ez a két gazdálkodás és életforma egy sajátos együttélésben fonódott egymásba és utalódott egymásra. A belkereskedelem csatornáit, közvetítői rétege megerősödése előtt minden kisebb termelő egység, család messzemenően érintett volt abban, hogy az eltérő régiók nemzetiségei a feles terményeiket és termékeiket egymással kapcsolatba és cserébe állva eljuttathassák, áruvá tehessék. Északkelet-Magyarországon pl. a szlovák falvak lakosai meszet fuvaroztak a Hajdúságba, Nyírségbe, a Tisza-völgyön Békésig és Szolnokig, fát árultak a Bükkalja és az Alföld északi peremterületének népessége számára. A bükki asszonyok gombát, erdei gyümölcsöt, virágot, koszorút árultak a miskolci és a diósgyőri piacon.

A lakosság többsége azonban erdei munkás volt, s elsősorban az erdőmunkák szünetében, periodikusan kereskedett.²¹

Dunántúl gabona-, búza-, szőlő-, bortermelő, többségében magyarlakta területei szoros kapcsolatot alakítottak ki a nyugatmagyarországi, stájerországi, alsóausztriai fát, ipari termékeket, sőt, nyersanyagot, gyümölcsöt szállító, cserélő, áruló német nemzetiségével. A nagymértékű állatforgalomban keletnyugat irányában Dunántúl délszláv nemzetiségei jeleskedtek, sőt egyes falvak egyes állatfajok hajtására is specializálódtak.²²

Az eltérő és egymás termelését kiegészítő régiók nemzetiségei, etnikumai között az etnikailag specifikus fuvarosok, kereskedők egyre tehetősebb egzisztenciájú rétege (rác, örmény, görög, zsidó) és a batyuzó, házaló szegény kiskereskedők nagy száma biztosította a megfelelő árucserét és áruválasztékot. A termékcserében, a feleslegek termőhelytől távoli értékesítésében egyes népcsoportok, mint etnikai sajátosságot hordozók — esetleg a rosszindulatú előítéleteket is magukra véve — meghatározóan résztvettek. Így kapcsolódott össze az etnosz és a foglalkozás, és ők magától való érthetőséggel éltek együtt más nemzetiségi népcsoportokkal, illetve népcsoportok között.

A nemzetiségi területek termelvényei, a jó, tartós minőségi áru, a tartós áruhiány és árufelesleg, a különleges termények-termékek hírnevet szereztek a kisebb- nagyobb régióknak, az előállító nemzetiségi közösségnek. Ez a hírnév garanciát, minőségi követelményt jelentett, de ugyanakkor az állandó vásárlói érdeklődést, a biztos értékesítést és a magasabb árat, amivel kiemelkedett a hasonló, de kevésbé jó termények-termékek sorából. Ezek a népi márkák, amelyek az etnikus jellegű gazdálkodás legkézenfekvőbb megnyilvánulásai, egyféle termelői öntudatot, büszkeséget is jelentettek, de ugyanakkor az egyén vagy kisebb közösség öntudatán kívül a nemzetiségi-etnikai lét identitástudatához is nagymértékben hozzájárultak. Így pl. a lipthói túró a szlovák pásztorok munkáját és szakismeretét dicsérte, a rutén-ruszin olaj, a

stájer acél, eke és gyümölcs, a mecenzéfi kapák, a rác kadarka, a rác ürmös, a bonyhádi marha, a muraközi ló, a német hurka (májás főtt hurka hidegen tálalva) vagy a stifolder (vastag kolbász), a bolgár zöldség stb., melyek mind-mind a nemzetiségi gazdálkodás jellegzetes minőségi eredményei lettek. De a felsorolást folytatni lehetne a szatmári szilvával, a tarpai, penyigei szilvapálinkával, a sváb szalonnával és paprikás kolbásszal, amely Gyulán alapját képezte a nagyüzemi módon gyártott gyulai (paprikás, vékony) és a csabai (borsos, vastag) kolbásznak.

A bevándorolt, letelepített nemzetiség közösségeiben fokozatosan kialakult egyféle összetartozás pszichológiai dimenziója, ugyanis egyféle mentális reprezentáción — nyelv, közel azonos származási hely, ország, eredet, vallás, kultúra stb. — keresztül, azok segítségével azonosították egymást. Az összetartozás szociológiai dimenziói is kialakultak köztük, amit a híressé vált terményeik, termékeik csak méginkább megerősítettek bennük. Ugyanis minden társadalmi csoport egyik jellemzője, hogy igyekszik a maga másoktól való különbségét kifejezésre juttatni. Ez bizonyos kulturális, termelőkultúra különbözőséget is jelent, amit, mint különállásuk bizonyítékát igyekeztek a hírneves terményeik révén fenntartani. Ezekkel a terményekkel így az identitástudatukat is megtartották, és egyfajta mi tudat is kialakult a termékeik körül. (A mi túrónk, a mi gyapjunk, a mi termékünk...) A mi tudattal nyilvántartják a más hasonló, de kevésbé híres-csetleg konkurens terményt-terméket, de az azonosságtudatuk büszkesége mégis jólesően vette tudomásul, hogy a köznyelvbe az ő vidékük, nemzetiségük termékspecialitása egyfajta értékmerő, orientáló szerepet töltött be, amihez lehetett mérni — mintegy etalonhoz — más vidékek, nemzetiségek terményeinek, termékeinek minőségét. Mivel ezekben a márkanekvekben mindig egyfajta speciális magas minőségi szintre jutott termelőkultúra összpontosult, valóban megfeleltek arra, hogy egyféle termelői-nemzetiségi identitástudatot adjanak és sűrítsenek magukba. Ezek a népi márkák, mint a táji munkamegosztás magasfokú eredményei az identitástudat fenntartói voltak a Kárpát-medencében. A termények és termékek fontossága, sikere és tartós belkereskedelmi szerepe biztosította az ön-, és azonosságtudat fennmaradását, fenntartását.

Ezért nem kell sértőnek tartani az olyan gazdasági tartalmú népkarakterisztikai sztereotípiákat, mint pl. sajtos, málés-puliszkás, dézsás oláh, román vagy túrós, krumplis, vasas, üveges, drótos tót szlovák stb., mert ezekben az egykori állandósult jelzőkben egy-egy nemzetiség és régió népcsoportjainak több évszázados specializálódott, magas színvonalú terményei, termelési eredményei, tapasztalatai húzódtak meg, amelyeket csak később, az ideológiai

giai harcba beemelve járattak le és fordítottak szembe a korábban termelői munkamegosztásban egymás mellett élő nemzetiségekkel szemben.

A nemzetiségek gazdálkodásának ezen minőségi eredményei presztizst, büszkeséget is jelentettek a hovatartozás biztos érzése mellett — még akkor is, ha ösztársadalmi szinten a 19. század végén a polgárosuló, civilizációs hullámban egyes kismesterségek, foglalkozási ágak, tevékenységi formák, amelyek egy-egy etnikumra voltak jellemzőek, lenézetté és a városi bulvársajtótól, a vicclapok karikatúrájától kifigurázottá, degradálttá váltak. A mindennapi népeletben azonban szükségességük és nélkülözhetetlenségük miatt ezeket a terményeket, termékeket, foglalkozásokat megfelelően, értékükön mérték, és a falvakban, városokban a német, román, délszláv, rutén-ruszin, örmény, görög, zsidó, magyar stb. nemzetiségű lakosság szolgáltatásait nap mint nap igénybe vették. Az ilyen etnikai jellegű gazdálkodási sajátosságok a 18. században erősebbek voltak, majd a fokozatosan gyengülő hatásuk után mára főleg a mentalitást és a termelő munkát kísérő folklórjelenségekben maradtak fenn.

JEGYZETEK

Csak a legfontosabb, a témába vágó hivatkozásokat említem, a múlt századi gazdasági szaklapok, újságok, folyóiratok, országleírások nagyszámú példái mellett.

1. vö. Paládi—Kovács 1985.
2. Glatz 1987., Paládi—Kovács 1989.
3. Csoma 1987/a.
4. Glatz 1987. Paládi—Kovács 1989.
5. Bakó 1984. 108.
6. Balassa 1984. 269.
7. Nádasi 1985. 26., L.Gál 1988. 72.
8. Csoma 1990.
9. Bakó 1984. 108-109 Ezt a megállapítást érvényesnek tartom, még ha Tokaj-Hegyaljáról Balassa Iván (1984. 268.) nem is jelez hasonló tendenciát.
10. Balassa 1975.
11. Barabás 1980. 24.
12. Vörös 1987. 17.
13. vö. Berzsényi 1833. 46., Fényes 1837 II.258., Szerecz 21.
14. Farber 1973. 409.
15. Teschedik 1784. 89., 211., Hölbling 1845. 87.
16. Hölbling 1845. 85., Opperl 1923. 17
17. Gyulafi 1853. 106
18. Hetényi 1845. 136.
19. Baross 1890. 42., 51. vö: Farber 1973. 409.
20. vö. Csoma 1990., Letenyey 1859. 6., 20., Baross 1890. 80.
21. Viga 1987. 210.
22. Csoma 1982, 1983, 1987/b, 1988, 1989.

IRODALOM

Bakó Ferenc

1984 *Párhuzamok és eltérések az Eger környéki magyarság és a nemzetiségek településében, építkezésében.* In: *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon.* Szerk: Kunt E.—Szabadfalvi J.—Viga Gy. Miskolc. 103-121.

Balassa Iván

1975 *Die südslawisch-ungarischen Beziehungen im Maisbau.* Ethnologia Slavica. 85-104.

Balassa Iván

1984 *A tokaj-hegyljai német telepesek építkezésének néhány sajátossága.* In: *Interetnikus kapcsolatok...* 267-280.

Barabás Jenő

1980 *A népi kultúra zonális struktúrája.* In: *Népi csoportok kutatási módszerei.* Szerk: Paládi—Kovács A. 23-39

Baross Károly

1890 *Szöleink újjáalakítása.* Budapest.

Berzsenyi Dániel

1833 *A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairul.* Pest.

Csoma Zsigmond

1982 *A hagyományos borértékesítés rendszerének felbomlása, a Káli-medencében (19-20.sz.)* In: *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 16. 331-341.

Csoma Zsigmond

1983 *A nyugat-magyarországi terményfuvarosok.* (Adatok a dél-burgenlandi paraszti borkereskedelemhez és bomértékekhez) In: *Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei* 1981-83. Budapest. 183-207.

Csoma Zsigmond

1987/a *A könyv történeti háttere.* Czirbulya F.: *Bolgárkertészet magyar földön. Történetek és módszerek egy adatközlő bolgárkertész tollából.* 113-144.

Csoma Zsigmond

1987/b *Die Vermittlung der Wirtschaftsgüter als bauerliche Tätigkeit zwischen Ost und West in einem von vielen Nationalitäten bewohnten Gebiet...* In: *Hessische Blätter für Volks- und Kulturforschung.* Neue Folge 22. Marburg an der Lahn. 287-291.

Csoma Zsigmond

1988 *Gazdasági, kulturális és családi kapcsolatrendszer Káli-medence és Stájerország valamint az egykori Nyugat-Magyarország és Felső-Órség (Dél-Burgenland) között.* In: *Kapcsolatok rendszere a Káli-medence falvai között a 18-20. századig.* Szerk. S. Lackovits Emőke. Veszprém. 133-165.

Csoma Zsigmond

1989 *Beschaffung von weichem Bauholz (Nadelholz) in Mittel-Transdanubien. (Angaben zur Tätigkeit der Holzfuhr- und Zimmerleute aus der Oberen Wart)* In: *Ideen, Objekte und Lebensformen.* Szerk: Gunda Béla—Lukács László—Paládi Kovács Attila. Székesfehérvár. 227-236.

- Csoma Zsigmond
1990 *Etnikai és mentalitásbeli sajátosságok a dunántúli németek szőlő-bortermelésében (17-20. sz.)* (Gazdasági integráció egy művelési ágon belül). Kézirat.
- Farber Maurice L.
1973 *A nemzeti karakter problémájának módszertani elemzése.* In: *Szociálpszichológia.* Szerk: Hunyady György. Budapest.
- Fényes Elek
1837 *Magyarországnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geográfiai tekintetben.* Pest.
- L. Gál Éva
1988 *Az óbudai uradalom a Zichyek földesurasága alatt 1659-1766.* Bp.
- Glatz Ferenc
1987 *Nemzeti jellemvonások? Baráti (ellenséges) szomszédok?* *Historia* 87/1. 3-4., 30-31.
- Gyulafi István
1853 *Utazási jegyzetek a mezőgazdaszat köréből.* *Gazdasági lapok.* 1853/9. Pest.
- Hetényi János
1845 *Robot és dézma...* Pest.
- Hölbling Miksa
1845 *Baranya vármegyének orvosi helyirata.* Pécs.
- Letenyey Lajos
1859 *Szőlészeti tájrajz. Fehérmegye válvölgyi s tabajdi szőlőművelés ismertetése, tanulságos észrevételekkel a mai szőlőipar fejlesztéséül.* Pest.
- Nádasi Éva
1985 *A gazdálkodás és az etnikum viszonya.* In: *Interetnikus kapcsolatok...II.* 23-26. Miskolc.
- Oppel Jenő
1923 *Keszthely 1715-ben.* Keszthely.
- Paládi—Kovács Attila
1985 *Magyar tájak néprajzi felfedezői.* Bp.
- Paládi—Kovács Attila
1989 *Etnikus hagyományok Magyarországon a munkatevékenység területén.* Fejér Megyei Szemle. 1989/1. 37-42.
- Szerecz Imre
Richard Bright utazásai a Dunántúlon 1815-ben. Bp.
- Theschedl ~~Dehnbald~~
1784 *Über die Bauern in Ungarn, was er ist und was er seyn könnte: nebst einem Plane von einem regulierten Dorfe.* Pest.
- Viga Gyula
1987 *Alkalmazkodási formák és táji munkamegosztás. (A szlovák telepes falvak középhegységi típusa).* In: *Folklor és tradíció,* IV. 206-216. Bp.
- Vörös Károly
1987 *Az Európában található népek és tulajdonságaik rövid leírása.* *História.* 87/1.

A juhtenyésztés a közös gazdaság megalakulása előtt (1962) Havadon aránylag igénytelenebb tartás mellett is jól fizetett. Gyapjából szőtték az asszonyok a férfiak posztóruháját (harisnyát, lájbit, ujjast és szokmánt), maguknak a téli viseletet (felső szoknyát), maguknak és a férfiaknak is kötenyt (szőrruhát), ezen kívül az átalvetőt, tarisnyát, falvédőt, abroszt, ágyterítőt (szőnyeget), pokrócot, sőt a meleget tartó szörkapcát is. Újabban gyapjúfonalból kötik a lájbit és a szvettert. Húsa közkedvelt eledel, a bárány (*bárán*) húsa pedig éppenséggel szinte rituális jelentőségű húsvéti éték, amiből — ha nem telik egy egész bárányra — mindenki igyekszik bár egy *címert* (egy lábat) beszerezni még ma is. A juh bőréből készítette a szűcs a meleg ujjatlan lájbit, a bárány bőréből a sapkát, a lájbibundát (*mejjrevalót*), az ujjasbundát és a télikabát prémgallérját, újabban pedig báránybőrből készül a divatos hosszú női bunda is, amit itt *hosszú bundának* neveznek. A túró és az orda, mint a fejsz juh után kapott *kőccség*, valóban kitűnő étel, amit kenyérral és puliszkával szívesen fogyasztanak ma is. Az ordáspalacsinta megéppenséggel csemegének számít.

Közvetlen haszna mellett a juhot azért is tenyésztették, mert a határ nagyobb része dombos-dombos, néhol erősen meredek, ennek egyes részeit szekérral kihordott istállótrágyával nagyon nehezen vagy egyáltalán nem lehetett volna megtrágyázni, de a *juhsereg* a *kosarazással* megtrágyázta. Éppen ezért Havadon a múltban több juhot tartottak, mint amennyit a falu kis határa elbírt volna.

A század elején két sereg volt, de 1913-ban az esős időjárás következtében fellépett májmételey miatt annyira leapadt a juhállomány, hogy 1917-ig nem is volt sereg. 1918 után a juhok annyira szaporodtak, hogy a juhosgazdák ismét tudtak *majort állítani* (fogadni), rá tíz évre pedig a második seregnek is majort fogadtak. Így volt ez az 1944 őszen bekövetkezett veszteségig. Attól kezdve sohase volt két sereg, illetve az Adorjáni nemzetség családjai 1950-ben külön sereget állítottak, amibe a sajátjukon kívül a szomszédos falvakból is vettek be juhokat, hogy a *Juhonvölgyében* és a *Subánéban* bírt hegyes földjeiket kosarazhassák, de ez a sereg csak négy évig állott fenn, mert nem volt életképes, a juhaikat pedig a másik, erősebb seregbe adták. Azóta mindmáig csak egy sereg van.

A két sereg érdekesen tükrözi a falu 40-50 év előtti vagyoni állapotát, a tulajdonviszonyokat, sőt a családok származás szerinti különbözőségét is. A

két juhsereg ugyanis két különböző juhtársulatba tömörült gazdák tulajdona volt, akik azonban nem ötletszerűen adták juhaikat ebbe vagy abba a seregbe. A nagyobbik juhtársulat neve *Vögybeli juhtársaság*. Ebbe a kisebb birtokokosok tartoztak, akik birtokrészüket a tagosításkor a *Völgy* nevű termékenyebb és könnyebben megművelhető dűlőben kapták ki. Ebben a társulatban kb. 450 juh volt. Nem lévén nyári legelőjük, kibérelték az ún. *Székhasasán az Istánbérce* nevű mintegy 700 holdas legelőt az egykori Marosszék jogutódjától, Maros vármegyétől, előbb 4.000, később 5.000 lejért. Ez a sereg kora tavasztól április végéig a falusi határban legelt, május 1-től szeptember 1-ig pedig a havasban volt, akkor visszakerült a faluba, ahol a tarlókon, a hegyi kaszálókon, (ahol csak egyszer lehet kaszálni), utána pedig a kukorica betakarítása és a kóré levágása után annak helyén, a *csokányosokban* legelt.

A kisebbik társulat a *vögyeki* (völgyeki) társaság volt, amelynek gazdái a *Völgyek* nevű dűlők tulajdonosai voltak, az előbb említett Adorjániak. (A *Völgyek* részei: a *Juhon völgye*, *Dob ódala*, *Bagjos ormója*, *Szálván bérce*, *Felső Szálván*, *Subáné teteje*). A *Völgyekben* mintegy 200 hold erősen lejtős föld volt, aminek a *lábját* (alját) még csak felszántották, de a felsőbb részeit már csak legeltették. A vögyeki társulat seregében 250-300 juh volt. Nagyjából ez a terület a mai juhlegelő is.

A *juhtársaság* a juhsgazdák önkéntes érdekvédelmi szervezete, amelyet a *majorbíró* vezet. A majorbíró a gazdák választották közfelkiáltással, Szent Márton napján (nov. 11.), vagy utána, karácsonyig. Ugyanakkor fogadták meg a *majort* is. A majorbíró kezelte a társaság jövedelmeit, amelyekről naplót vezetett és amelyekről ezen a gyűlésen köteles volt számot adni. Ő javíttatta a majorházat és köteles volt gondoskodni a szükséges számú *lészár*-ról, ő vásárolta meg a sereg számára szükséges kősót, gondoskodott a havasi legelő haszonbérbe vételéről és az új major megválasztásakor az áldomás megvásárlásáról. Elsősorban ő képviselte a tagok érdekeit a majorral szemben, de ő gondoskodott arról is, hogy ez a fizetését a tagoktól magkapja. Fáradozásáért a közmegebecsülés mellett neki adták a *bőgőnapot*, vagyis a sereg *béfejésének* napján a három fejes tejet. (Az első napot azért nevezték *bőgőnapnak*, mert aznap az anyjuktól elválasztott bányók valamint a bányák nélkül maradt juhok nagyon bőgtek.)

A juhtársaság jövedelmei

1. A társulat legfontosabb bevételi forrása a május 1. előtti napok sajt- és ordajövedelme, kivéve az első napot, amely, amint előbb láttuk, a majorbíróé volt, és a megegyezés szerinti 5-8 napot, amely a majoré volt. Hogy minél

többnap jövedelme legyen a társulatnak, igyekeztek minél előbb béfejni. Ha az idő engedte, vagyis a legelőn már volt fű, akkor már április 15-én.

2. A másik fontos bevételi forrás a *trágyázás* vagyis *kosarazás* volt. A trágyázást szeptember 1-től Szent Márton napjáig minden éjszakára árveréssel eladták a gazdák egymás között. Egy éjszakai kosarazás 40-50 lej volt. De minthogy egy őszen nem jutott sorra minden juhsgazda, ezért a társulatot alkotó gazdákat három évre osztották be, hogy mindenki sorra kerülhessen. A kosarazásért versengtek a gazdák, mert az így megtrágyázott, kétszer felszántott ugarföld kitűnő, bőséges és tiszta búzát termelt. Szent Márton napjától *behányásig* — ami a hó lehullásakor volt — a kosarazás a majornak hajtott hasznot. Az ő fizetése ez volt: juhonként 30-40 lej, a kosarazásért (vagyis a juhkarám költöztetéséért) éjszakánként 1,5 kupa gabona, emellett enni adtak neki és a kutyájának.

A juhok

Régebben csak a *racka* nevű tájfajtát tenyésztették, de mintegy 25-30 éve az állam csak *berke* kosokat adott továbbtenyésztés céljára, ezért a mai juhállomány egy része már berke (cigája), de nagyobb része még mindig racka vagy erősen magán viseli a racka jelleget. A juhsgazdák egy része ui. ragaszkodik a régi fajtához, amelynek előnye az, hogy szálasabb a gyapja, nem olyan *kényes* (igényes), mint a berke és jól bírja a hegyet. (Ma is vannak racka kosok magántulajdonban.) A keresztezett fajtának viszont nagy előnye, hogy finomabb a gyapja, több tejet ad, és kövérebb a báránya, mint a rackáé. Hátránya az, hogy kényesebb az időjárásat illetően, nem bírja úgy a hajtást, a havadi dombos, meredek legelőn nehezebben boldogul és jobb gondozást igényel.

1973 májusában előbb szokatlanul nagy meleg volt, s ezért a juhokat korán megnyírták. Utóbb, a hónap végén 3-4 napos havaseső esett, s ezért sok juh elhullott. Az elhullott juhok nagy többsége berke volt, amiből a juhsgazdák ismét meggyőződhetnek arról, hogy a helyinek számító rackát érdemesebb tartani, mint a berkét. Érdekes, hogy ezt 1977-ben az állam is beismerte azáltal, hogy a szálás gyapjút magasabb árban váltotta be, mint a berke gyapját, holott eddig az évig fordítva értékelte a kétféle gyapjút. A berkéért 35-40 lejt, a szálás gyapjúért pedig 50 lej körüli összeget fizettek.

A *juhnyírás* régebben Orbán napján (május 25.) történt, vagy ha aznap rossz volt az idő, a rákövetkező valamelyik napon. Minden gazda megnyírta

a maga juhait. A majornak 1-1 kupa száraz *fuszujkát* vagy más élelmet vittek ajándékba, a juhok száma szerint 1/4, 1/2 liter pálinka vagy egy liter bor kíséretében. 1977-ben, akinek két juha lévén, negyed liter pálinkát küldött.

Az apaállatnak egy éves koráig *kosda* a neve, azután *berbécs*; az egyéves nőstényt *kirlánnak*, az első bárányos, második évében járót pedig *miorának* vagy *elsőfias juhnak* nevezik. A meddő juhnak *pleketor* a neve. Színe szerint a juh lehet *fehér, fekete, veres, szürke, hóka* (ha a fekete juhnak fehér az orra és az álla), *szárcsa* (ha a fekete juhnak fehér a lába), *hódos* (ha a fekete juhnak fehér a feje teteje), *otyisa* (ha a fehér juhnak a szemöldöke és az orra fekete). A tiszta fehér juhot *belicének* is mondják.

Minden juhtartó gazda különös ismertető jellel is ellátja a juhait. A havadi juhjegyek a következők: a *kerékfal*, általában a jobb fülön elől vagy hátul félkör alakú bevágás, de lehet a bal fülön és állhat egymagában is; a *villahegy*, ha a fül közepe kétfelé van hasítva; *lyukas fülű*, ha a jobb ill. a bal fülön egy vagy két kerek lyukasztóval ütött lyuk van; *csapott fülű*, ha a juh füle le van vágva.

Némelyik gazda juhainak jobb vagy bal fülébe vékony *rézdrótot húz*. A fenti jegyek keverése számtalan új jegyet eredményez és az is ismertető jegynek számít, ha a juh fülein semmi jegy sincs.

Juhbetegségek

Régebben igen gyakori juhbetegség volt a láb- és szájfájás. Ez ma már ritka, mert gyógyszerert kapnak ellene a juhok. Beteg a juh akkor is, ha *fergeteges* (kerge). Ezt a havadiak tudomása szerint a juh abból kapja, hogy valami nyú vagy bogár felmászik az orra likán az agyába s attól addig jár körbe, amíg megdöglik. Ha idejében észreveszik, levágják s a húsát elfogyasztják. Ez a betegség még ma is előfordul. *Májmetely*, ami miatt 1913-ban majdnem az egész juhállomány elpusztult. Ezt ma már a Disztol nevű készítménnyel gyógyítják. A *rüh* is ismeretlen juhbetegség lett, mert ellene az állategészségügyi szolgálat emberei rendszeren fűrésztik a juhokat. Ma már ismeretlen juhbetegség az *ebsemereg* is, de 1930-ban megtizedelte a havadi juhállományt. Az *ebsemereg* a juh fejét, pofáját támadja meg. Az *ülemér* a juh tőgyét támadja meg, aminek következtében a juh elmeddül, sőt olykor lerothad egyik vagy mindkét csecsbimbója is.

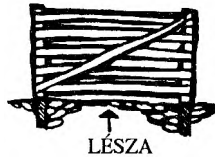
A legelőn

1977-ben 175 juhból állott a sereg, ebből 145 fejős, 25 meddő és 5 kecske.

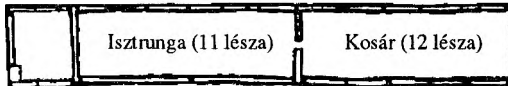
Összehasonlításképpen közlöm a juhsereg létszámát azokból az évekből, melyekből fennmaradtak a Mihály Gergely juhsgazda által vezetett juhlisták:

Év	Fejős	Meddő	Összesen
1950	169	114	283
1951	197	76	273
1957	248	79	327
1958	201	79	280
1977	145	30	193
idegen faluból	18		

A sereget április 25-én hajtották ki a legelőre s a major — ha az idő engedte — Miklós napjáig (dec.6) köteles őrizni, de ha a hó hamarabb leहुल, akkor előbb *széthányják*. Éjjel és fejés idején a sereget a *juhkosárba* hajtják és fejéskor onnan hajtják egyenként a *lyukas lészán* át az *isztrungába*. A kosár és az isztrunga lészákkal elkerített akol. A lészákat az egyes gazdák hozzák, mindegyik egyet-egyét. A lésza kb. 3-4 cm vastagságú, gyertyánkarókból összerótt ritkás juhkapu, régebben deszkából csinálták. Ilyenformán:

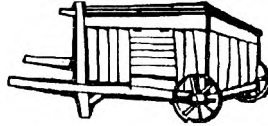

Hosszúsága 3 m, magassága 1,20 m. A lészákat földbe vert karókhöz kötik gúzsál. Ez a major dolga.

A kosár közelében áll a *kajiba*, amiben a major segítségével, a *pakulár* alszik. A kajiba egy 2 m hosszú, 1 m széles és elől 1,5 m, hátul 1 m magas

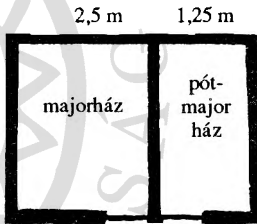
deszkaházikó, amelynek egyik végén 2 vaskerek van. (Ezek a kerekék állatvontatású vaskék kerekűek voltak). A másik végén a kajiba talpát láncsal a lószekérhez kötik, úgy húzzák ki a legelőre, onnan pedig — kosarazáskor

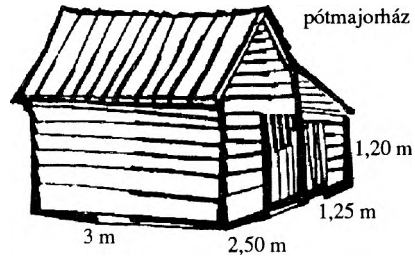
Kajiba

— a *majorházzal* együtt az új helyre. A kajibának elöl sarokkal ellátott nyitható ajtaja van. A kajibában széna a fekvőhely, a takaró pedig pokróc vagy kocsók. A kajibát kátránypapírral fedik. Az ajtót műtrágyás zsákkal burkolják, hogy az eső ne verjen be a kajibába.

A kosártól és a kajibától kissé távolabb áll a majorház. Ez deszkaépítmény, amely 4 darabból (oldalból) áll, a fedele pedig 2-2 darabból. Szétszedve szekerre rakják és úgy szállítják ki a majorbíró udvaráról a legelőre, illetve a kosarazás alá kerülő dűlőre. A fedelét a melléje felvert *sajtházzal* együtt (ezt *pótmajorháznak* is nevezik) kátránypapírral is fedik.

Majorház alaprajz

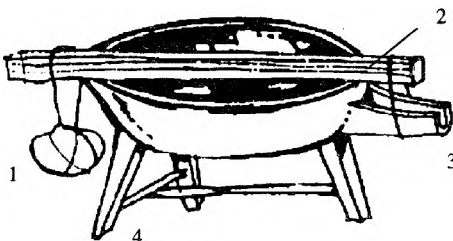
Majorház külnézet

- 1,2. Fejővedrek
3. Ordafőző üst
4. Tejes bádóg savónak
5. Ótőcseber
6. Krinta

A sajtház hosszában egy m magasan sajtpolcok vannak. A kredenc egy minden oldalról bedeszkázott elöl nyitható asztal *kamarásasztalnak* is nevezik.

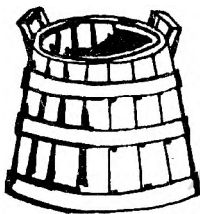
Krinta

- 1. = súly (2 kg)
- 2. = nyomtató
- 3. = csorgója
- 4. = krintaláb

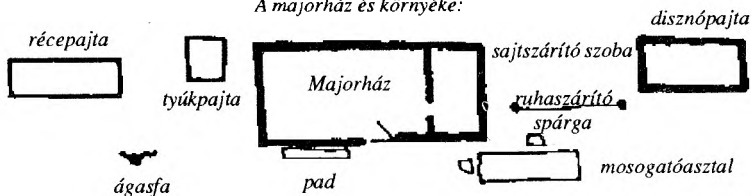
Fejőveder cinpléhből,
cigánymunka, kb.15 l

Ótőcseber fenyődeszkából, 3
vasabronccsal, kb.7-8 vedres űrtartalmú

A majorház mellett van a *sajtszállító szoba* vagy pótmajorház, amelyben a sajtot elkészítik és erdei lécből készült *sajtpolcon* szárítják. A sajtszínáló szoba kátránypapírral burkolt lészákból van, kivéve az ajtáját, amely fenyődeszkából készült. A majorház előtt az ajtó mellett van egy ülőpad erdei lécből, nem messze a majorháztól van a *récepajta*, *tyúkpajta*, előtte az *ágasfa*, amelyre a majorné az edényeit aggatja. A sajtszínáló szoba mellett van a szintén erdei lécből készült mosogató asztal, mögötte ruhaszárító spárfa, amögött a *disznópajta*, amelynek oldalai és kapuja lészákból van, amelyeket a tetővel együtt kátránypapírral burkolnak.

A majorház és környéke:

A juhtej feldolgozása

A juhokat Szent Mihály napjáig naponta háromszor fejjik, később már csak reggel és este. A fejtés úgy történik, hogy a kosárból a pakulár a lyukas lészán át egyenként az isztrungába hajtja a juhokat. A lyuk mellett, egy kicsi fejőszeiken vagy fenyőcsutkón ül a major, aki a kosdákat és a meddőket tovább eresztí, a fejősöket pedig egyenként elkapja a lábuknál fogva, a tejüket belefeji egy kis csuporba, amely a fejőveder szája fölött van zsineggel kifeszítve, és amelyből a tej a fejővederbe csorog, majd eleresztí őket az isztrungában. Ez addig folyik, amíg a pakulár az utolsó juhot is áthajtotta a lyukas lészán. Régebben, amíg több volt a juh, a meddőket a kosárból elkerített külön helyen tartották, de újabban a meddők együtt vannak a fejősökkel. A fejővederből, amely régebben fenyődeszkából, később cinpléből készült, 15 literes edény, a tejet átszűrük az *ótócseberbe*, a *szűrőruhán* keresztül. A szűrőruha régebben gyapjúponyvából készült, vagyis a férfiruhának szőtt, de még ványolatlan szöttesből, újabban erre a célra egy 3-4 rétvűleg összehajtott gézt is használnak. Miután átszűrték, a tejet *ótóval* megoltják. A legjobb ótó a bárány és a disznóóto, de ha nincs, megteszi a boltban vásárolt *poróto* is. A *báránóto* úgy készül, hogy a levágott szopósbáránynak kiveszik az ótóját (gyomrát), s abból a megalvadtt tejet (sajtot). Az ótót, azaz ezt a sajtot megmossák, megsózzák és tejet tesznek hozzá, bekötik és füstre teszik. Amikor megszáradtt, leveszik a füsttről, földarabolják, beleteszik egy kb. 3 literes fazékba s a fazakat teletöltik fehérsavóval. Másnap az ótót kézzel jól összetörük, gézen átszűrük s már használható is. A tejcseberbe egy kb. 2 dl-es merengető kanállal töltenek, a kanállal a tejet jól összekeverik, befedik, 1 órát pihenni hagyják, ezalatt a tej megsalzik. Az alvadtt tejet kézzel jól összetörük, majd két kézzel addig *húzogattják* (a sajt készítő majorné maga felé húzogattja), amíg a sajt jól összeáll, vagyis elválik a savótól. Ezután a krintába gézt terítenek, a sajtot kiszedik a cseberből ill. a savóból, beleteszik a krintába s a gézzel együtt jól összenyomogattják, hogy a savó kifolyjon. Ezután a gézt kibontják, a sajtot jól *megdagasztják* (meggyúrják). A majorok közt az a szólásmondás járja, hogy *ha jó a gyúró, jó a túró*. Kerek sajtot formálnak s egy deszkára tett kővel a krintában lenyomtatják. Itthagytják addig, amíg a következő sajtot csinálják. Akkor kiveszik a krintából s a *pócra* teszik száradni.

Sajtkészítéskor a cseberben maradt s a krintából kifolyó savót *fehérsavó*-nak hívják. Ezt megszűrük, hogy ne maradjanak benne sajt darabkák, s rézüstben addig főzik, amíg kicsapódik beőle az *orda*. Az ordát szűrőkanállal

kiszedik a savóból. A kifőzött savót *zōdsavónak* nevezik s a major a süldőit és a kutyáit eteti vele. Az ordát géztarisznyába teszik s felakasztják, hogy a savó kifolyjon belőle.

A sajtot néhány napig szellős, meleg helyen *éreltik*, akkor megmossák, felszeletelik, húsdarálón átdarálják, megsózzák, jól megdagasztják és belegyúrnák a mennyiségtől függően kisebb vagy nagyobb uborkás üvegbe vagy korondi fazékba. Ez a *túró*, amit a tél beálltáig többnyire el is fogyasztanak, hiszen általában kicsi a majortól kapott sajt mennyisége. 1977-ben a 44 juhsgazda közül csak kettőnek volt 8 juha, kettőnek 7, háromnak 6, tizenegyenek 5, nyolcnak 4, kilencnek 3, ötnek 2, háromnak 1, összesen 193 juh, amiből 30 meddő, marad tehát 163 fejős. Juhonként 7 kg sajt jár, ha az időjárás jó és a major becsületes.

Régebben a túró *faedénybe*, *dézsába* gyúrták télire, a dézsa jól záródó fedőjét még le is tapasztották *szívájagyaggal* (szivály), hogy ne csipősödjék meg. Volt *egy* és *kétkomponás* dézsa. Az egykomponás kb. 7 kg. (Komponának hívták régen a felfüggesztett kéttányéros mérleget, amelynek egyik tányérjába a súlyt tették, a másikba a megméréndő portékát.)

Az öreg emberek emlékezete szerint régen készítettek *sóssajt* is. Ezt már a készítéskor megsózták, majd pedig ételhordó kantárba téve a füst szélére akasztották, hogy lassan megfüstölődjék. Télen egy-egy szeletet levágva két szelet puliszka közé rakva igen jóízűen fogyasztották.

Régen azt tartották, hogy a túró zsírosabb, ha a juhnyírás előtt fejt tejből készült.

1950-ben még megvolt a *rováspálca*, amelyre az egyes juhsgazdáknak kiadott *juhkőccséget* (sajtot és ordát) feljegyezték. Azután kiment a szokásból, mert a majorok tudnak írni-olvasni és a kiadott kőccséget füzetbe jegyzik.

Majorok

Szólnunk kell a juhászról, akinek becsületességétől és hozzáértésétől igen sok tekintetben függött a juhtenyésztés sikere. A juhászt Havadon, mint a Székelyföld több más részén is, de nem mindenütt, majornak, a segítségét pedig pakulárnak hívják. A *majorfogadás* ideje régebben a Szent Márton napjától karácsonyig terjedő időszak volt, az utóbbi időkben azonban már nem ragaszkodtak hozzá, mert pl. 1956-ban január 11-én volt a majorfogadás. A majorfogadás alkalmával a juhtársaság szerződést kötött a majorral s az egyezséget nagy áldomással pecsételték meg. Sokszor levágtak egy kosdát,

gulyást főzettek belőle, a azt akkor 3-4 veder borral is megöntözték. Az evés-ivás este 6 óra tájt kezdődött s kitartott hajnalig. A bor árának felét a major, másik felét a juhtársaság állotta. Az utóbbi években, a juhok számának csökkenésével együtt csökkent az áldomáskor elfogyasztott bor mennyisége is.

Az is megtörtént már, hogy a felfogadott major nem állott be a szolgálatba, és az áldomás kárba ment.

A juhpásztorság a múltban megbecsült foglalkozás volt, mert sok volt a juh és így a juhásznak is tisztességes haszna származott a munkájából. Érdemes volt becsületesnek lennie, mert akkor évekig lehetett egy helyben major. Csalóka György például 6 évig, Piroska Mihály két részben 15 évig, Csalóka Sándor 6 évig volt major Havadon egyfolytában. Erről azt mondta egyik adatközlőm, sok éven át majorbíró, hogy "olyan majorunk sose volt, mint Csalóka Sándor". Pétrás József kb. 5 évig majoroskodott Havadon. Érdekes, hogy ebben az évszázadban csak egyszer volt (két évig) havadi származású a major, a többi csupa másfalusi, éspedig: három volt erdőszentgyörgyi román, a többi pedig kibédi, korondi, szovátai, gegesi, bőzödi és bőzödújfalusi. Úgy látszik, hogy erre a foglalkozásra is érvényes a mondás: "senki se próféta a maga hazájában", mert a havadi emberek viszont másutt majorokdtek.

A jó major értett az állatok gyógyításához is és minden erejével azon volt, hogy a juhosgazdák megbecsülését kiérdemlje. Munkájában a felesége, a pakulár és kutyái segítettek. A feleség rátermettségétől, hozzáértésétől és tisztaságától igen sok függött, hiszen többnyire ő készítette el a sajtot, főzte ki az ordát, kezelte ezeket, amíg az egyes gazdáknak kiadták, tőle függött az edények, a majorház és férjének tisztasága. A jó majoroknak jó volt a feleségük is.

A pakulár vagy a major valamelyik legény fia, vagy fogadott szolgálta volt. A major és a pakulár *matyukás bottal* őrizték a nyáját. A matyukás bot egy többnyire somfából készült, felül, a vastagabb végén cifrán kifaragott, mintegy másfél méter hosszú egyenes bot, amelynek "matyukáját" gyakran még ólommal is beöntötték, hogy súlyosabb legyen. Verekedésnél, de a farkas elleni küzdelemben is igen alkalmas kézbeli.

A kutyák nem annyira a nyáj őrzésében segítettek, mint inkább a farkasok ellen védtek a nyáját. Szolgálatuk a falut több oldalról is körülvevő erdők miatt nélkülözhetetlen volt, s még ma is az. Az itteni juhász kutyák nagytestű, lombos szőrű, öblöshangú állatok, általában *majorkutya* néven ismeretesek, és a majorok előszeretettel tartanak fehérszőrű kutyákat. Érdekes, hogy a nevükben általában mély magánhangzók vannak, ami miatt kiáltáskor férfiasabban hangzik a nevük. Az 1977 évben szolgált majorkutyák Bojtár, Huszár, Bundás névre hallgattak. Másokat Csárdás, Juhász, Hattyú néven szólítottak.

A major kötelességeire és jogaira nézve álljon itt az 1954-ben Lakó János majorral kötött szerződés, amelyet Mihály Gergely 67 éves havadi lakos, a völgyi juhtársaságnak több éven keresztül volt majorbírója bocsátott rendelkezésemre:

Szerződés

Mely kötött a mai alúl írott napon és helyen egyfelől Havad község Völgy beli juhtársaság tagjai, másfelől gegesi lakos Lakó János juhász között az alul felsorolt feltételek alapján.

I-ször Fent nevezett társaság tagjai fent nevezett juhászt felfogadja 1954 év egész évre a legeltetésre alkalmas időre juhnyája mellé megőrzés, pásztrolás végett az alább felsorolt fizetések ellenébe.

Minden neki átadott juh után melyet egész évben őriz, 5 kupa gabona, fele búza, fele kukorica.

A tavaszi béfejeéskor 8 napi fejés.

Kosárforgatás és künnhálás díjába egy éjszaka, vagy egy 24 órára 2 kupa gabona, fele búza fele kukorica, és megfelelő tűzifa, a szentmártoni juhrágya egészben, tavaszi hajtáskor egész befejezésig tarisznyálás és befejeéskor a lakásáról való elköltöztetése a szállásra.

II szor. Fent nevezett juhász kijelenti avagy kötelezi magát, hogy a fent kitüntetett fizetések ellenében, a neki átadott nyáját pontosan, lelki ismeretesen pásztorolja, megőrzi, minden olyan fejő juh után, amely naponta deci tejet ad, fizet 7 kiló jó minőségű száraz sajtot 1 és 1/2 kiló ordát, a nyáját ellátja egész évre sóval és apa állattal, és a neki átadott nyájból ha az ő hibája, hanyagságából származó elpusztulási károkat egészben, a vadak által okozott károkat fele részben megfizeti, a neki átadott legelőket használja, tiltott legelőkön a jogát nem gyakorolja, a határon idézett károkat megfizeti, szóval a fent kijelentett összes kötelezettségeknek eleget teszen, melyekér a vagyoni felelősséget vállalja.

III-szor. Ezen szerződést úgy a társaság elnöke, mint a juhász elismerve, helybe hagyva alá írják, megerősítik.

Ozsváth György sk.

Bodoni János sk.

Havadon, 1954 XII hó 23-án

Mihály Gergely sk. elnök

Lakó János névűrója olvashatatlan sk.

tanúk

A fenti szerződés után a völgyi juhtársaság naplójában a következők olvashatók:

I. A Társaság kötelez minden tagot, hogy a juh számnak megfelelő és jó karban levő lézsát ki adjon. Ellenkező esetben a juhot nem fogadják be a nyájba.

II. A 4 tagú bizottság júniusban a nyáját felülvizsgálja és amelyik juh a tojáshaj tejet ki nem adja, a major arra csak fele sajtot fizet.

* * *

Ezen az alapon, ami volt 1954-be, így lesz 1955-be is. És 1956-ba is.

I. Lakó János juhász kötelezi magát, hogy a kvóta sajtot (a kötelező beszolgáltatás által megkívánt sajtmenntiséget) 1956 évben teljes egészében elintézi a sajt ára ellenében, és ezen felül 7 kg sajtot és 1 1/2 kg ordát fizet.

II. A major kötelezi magát, hogy ha juhokkal, ha disznókkal bármilyen kárt okoz, a 4 tagú bizottságnak jogot enged, hogy azt a kárt a neki járó gabona fizetéséből a bizottság lefogja.

III. Sajtot csakis 3 napos száraszt adhat.

IV. A rétekre tavasszal egyáltalán nem engedheti a juhokat.

V. A tarló földekre mindaddig, amíg a kalangyákat el nem szállítják, a nyáját nem engedheti.

VI. Amennyiben rendkívüli eset beállana, a sajt fizetést a társaság szabályozza.

A fenti eredeti szöveghez meg kell jegyezni, hogy szerzője néhai Bodoni György volt, aki a makfalvi hajdani Wesselényi-féle algimnáziumnak egykor kiváló növendéke, egy nagyon olvasott, az irodalomban jártas ember, s ez magyarázza, hogy sereg helyett nyáját, major helyett pedig juhászt írt.

A havadi juhtartás ismertetéséhez hozzátartozik még az is, hogy 1962-ben megalakult a kollektív gazdaság, amely 1963-ban egy kb. 400 főből álló közös nyáját vásárolt állami támogatással, de ez a sereg csak három évig állott fenn, mert a hozzánemértés, az idült takarmányhiány és az egyéni érdek gyakori előtérbe helyezése miatt súlyosan ráfizettek a juhászatra.

A magángazdák juhserege még megvan ugyan, de az is évről-évre csökken, úgyhogy egészben véve Havadon a juhtenyésztés alkonyáról beszélhetünk. Ennek a sajnálatos ténynek — mert Havad hegyes, oldalas határa kiválóan alkalmas a juhtenyésztésre — több oka is van:

1. Nincs hol legeltetni kora tavasszal és ősszel, mert a kollektív gazdaság tiltja és bünteti az ő területén való legeltetést, az erre a célra fennhagyott terület pedig nem elég nagy ahhoz, hogy tavasztól a hó lehullásáig eltartsa a juhokat. Ha száraz a nyár, akkor már augusztus második felétől kezdve nincs mit enniük a juhoknak a hegyoldalokon.

2. Kevés és nehezen beszerezhető a juhok téli takarmánya is. Ezért a gazdák inkább fejőstehenet meg hízlalásra szánt növendékállatot tartanak, mert ezeknél biztosítva van az anyagi érdekelttség, a haszon.

3. Aránylag sok a teher is a juh után, mert egy fejős juh után az államnak szerződéses alapon 1 kg gyapjút, 1 kg sajtot és minden 4 juh után egy bányánt kell

átadni hivatalos áron, ami jóval kavesebb a piaci árnál. Ezen kívül még fizetni kell egy juh legeltetéséért 3 lejt, régi nevén *taksát* is. Hátra van még a major fizetése.

4. Ilyen gátló tény az is, hogy a gyors iparosodás következtében a falu munkaképes lakosainak tekintélyes része már nem foglalkozik földműveléssel és állattenyésztéssel, hanem állami és kisipari szövetkezeti alkalmazott és legtöbbször a falun kívül keresi meg kenyerét. Az öreg földművesek pedig már egyre kevesebben vállalják a takarmánybeszerzéssel (részes kaszálás, takarás) járó munkát.

5. Az előbbiekből következik az is, hogy manapság már alig lehet megbízható, becsületes juhászt kapni, hiszen aki dolgozni szeret, sokfelé találhat magának biztos havi fizetést és nyugdíjat jelentő állami munkát. Majornak ma már többnyire csak az megy, aki nem szereti az állandó munkát, mert egyébként a juhállomány kis létszáma miatt nem is érdemes ezt a foglalkozást űzni, legalábbis a jelenlegi körülmények között.

A mostani majorok megbízhatóságára, munkaerő kölcsére nézve igen jellemző néhány környékbeli falu majorjának 1977 évi "leszámolása".

A makfalvi majorné elszökött a pakulárral, mire az elbúsult férj behajtotta a sereget a községbe és nyár közepén eltávozott.

A havadtői majorné nem szökött el, csak elhagyta az urát, aki szintén "béhánta" a juhokat s elment.

A rigmányi major, egy 20 év körüli fiatalember okt. 10-e táján annál az oknál fogva, hogy a gazdák nem gondoskodtak vízről a juhok számára, behajtotta a sereget a falu központjába és fizetését is hátrahagyva elment.

A havadi major pedig 1977-ben úgy távozott el, október 20. előtt, hogy adós maradt 125 kg sajtval, 60 kg ordával és 7 darab juhval, amit részben eladott, részben megevett. Ez összesen 6.600 lejt tesz ki, míg az ő követelése (65 véka gabona x 50 lejt) csak 3250 lejt volt.

Habár a szarvasmarhatenyésztéssel kapcsolatosan ma is számos hiedelem él, a juhtartásra vonatkozókat nem sikerült gyűjtenem. Mindössze arra sikerült rábukkannom, miszerint régen a két karácsony közt nem volt szabad kimenni a kapun, mert aki kiment, annak a juha megbetegedett.

Adatközlők: Mihály Gergely (74 éves), Mihály Gergelyné (67), Mihály Gyula (55), özv. Bakó Ferencné (63), Mihály Domokosné (35), Adorjáni Dénes (51), valamint felhasználtam a Völgybeli juhtársulat fennmaradt jegyzőkönyvét.

A gyűjtés éve: 1977.

Minden egykori székely széknek megvolt a saját közbirtokossága, így Marosszéknek is. E szerény dolgozatban szeretném bemutatni a Marosszéki Havasok Közbirtokosságát. Korabeli okiratokban a következő megnevezései találhatóak: *Székhavas, Székhavasa, Marosszék Közhavasa, Ősi-Marosszék Havasbirtokossága, Ősi-Marosszéki Közbirtokosság, Ősi-Marosszéki Közbirtokossági Havasok*. Az 1876. évtől: *Ősi Marosszék területén fekvő havasok székely nemes közbirtokossági szövetkezete*, cégjegye pedig: *Maros-Széki Havasok Székely Birtokossága*. Majd 1898-tól *Ősi Marosszék Havas Birtokossága*, amit rövidítve *Ős-Marosszéki* néven ismertek és emlegetnek még napjainkban is az idősebbek.

Közbirtokossági megnevezésénél fogva úgy tűnik, hogy a volt Marosszék 127 (majd 130) faluközösségének közös tulajdonát képezte. A valóságban viszont azon jogközösségek jobbágysai és zsellérei nem voltak e köztulajdon hasznélvezői, mert annak részesei csak a nemesség és a szabad székelyek voltak.

Miután szövetkezetté nyilvánították (1876-1898-as évek között), főképpen 19 főúri és nemesi család birtokolta. Majd az 1898. évtől Maros-Torda vármegye, mint Marosszék jogutódja, közvetlen ellenőrzése alá került — mint vármegyei közös birtok —, és ekkor készült el “Maros-Torda vármegye Szabályrendelete a kezelése alatt álló Ősi Marosszéki havasi javak kezelése tárgyában” címmel ellátott alapszabályzat, melynek 1. pontja leszögezi: “Maros-Torda vármegye kezelése alatt álló, a volt Marosszék 127 községe közösségének tulajdonát képező erdő és legelő területek, valamint egyéb székhez tartozó ingatlanok, mint feloszthatatlan közvagyon kezelendő, és azok jövedelmei a volt Marosszék 127 község közössége kulturális érdekeit támogató és előmozdító célokra fordíthatnak”.

A fenti szabályrendelet meghatározza, hogy a havasi javak kezelésére megalakul az “Ősi Marosszéki havasi javak marostordamegyei Erdőgondnoksága Szovátán”, amelynek körbélyegzőjén ez állt: *Ősi-Marosszék Havas Birtokossága*. A vármegyénél a javak kezelése az alispán hatáskörébe tartozott, a következő fejlécbélyegzővel: *Maros-Torda vármegye alispánja, mint Ős-Marosszék 127 községe egyeteme, illetve közössége tulajdonát képező havasbirtok belső kezelője Marosvásárhely¹*.

Az 1895. évi összeírás szerint a birtokosság havasainak összterülete 15.625 kh volt, két megoszlásban: a) *Székhavasán* 15.235 kh, melyből erdős terület 12.939, erdőtisztás 146, legelő 1.882, ház, kert és fűrésztelep telek 11, terméketlen (utak, patakok) 257 kh : b) *Iszujkán* 390 kh, melyből erdősterület 264, legelő 121 és terméketlen 5 kh volt. Az összterület 87 %-át erdő borította.

melynek háromnegyede lomblevelű, főként bükkerdő, és egynegyede volt a fenyves².

E havasi gazdaságot annakidején a szék ülésain választott felügyelők (*inspectorok*) vezették és kezelték, a szék által jóváhagyott szabályzatok szerint. Azok mellé *plójások*nak nevezett fizetéses havasöröket alkalmaztak, a székhavas birtokhatárainak, erdőinek, legelőinek, vadállományának és halászható vizeinek megőrzésére.

Egy rendszeresebb szabályzat az 1772. évvel kezdődött sorozatos ellenőrzések utáni intézkedésekkel lépett életbe, mert annakelőtte igen célszerűtlenül gazdálkodtak. Az erdőlési, legeltetési és makkoltatási taksákat jórészt öncélokra használták, egyes tisztségviselők elsikkasztották. Sőt 1772 előtti időben egyesek bizonyos használatok után semmiféle taksát nem fizettek, miszerint beigazolódott azon igazság, hogy “amit sokan kezelnek, senki sem gondolja”.

A közeli falvak: Szováta, Sóvárád, Nyárádmagyarós, Torboszló és Abód látván eme visszaéléseket, 1778. augusztus 6-án panaszt tettek a széki táblához, minekutána többszöri vizsgálatot folytattak, s az 1797. évi ilyen szerű vizsgálat alkalmával új felügyelői szabályzatot dolgoztak ki, amit majd csak 1806-ban hagytak jóvá. Ebben részletesen meghatározták az erdőhasználati díjszabásokat fanemenként és választékonként, úgyszintén a legeltetési és makkoltatási taksát az állatok három korcsoportja szerint.

Érdemes tudni, hogy a székhavas területén annakidején a következő, önállóan elhatárolt legelők voltak, amelyek nagy részét bérlők legeltették: *Illyés mezeje, Kápolnamező, Istvánbérce, Kopasz, Sebesfő, Hevederfenyő, Cserepeskő, Kaca, Síkbérc, Leveleskonyha, Alsó-Síkmező, Tekenős hely, Cseretető, Székhavas és Iszujka* nevezetű, amelyeken az 1792. év nyarán példának okáért, a huszonöt közeli faluból 15 nyájban 8075 darab juh, 6 csordában 691 darab szarvasmarha és ló, valamint 4 kondában 316 darab sertés legelt és makkolt tavasztól késő őszig. A legelők összterülete 2003 kh, azaz 1156 hektár volt, ami a havasbirtok területének 12 %-át képezte³.

Az új szabályzat bevezetése után évről évre nőtt a Székhavas jövedelme. Pár év alatt az 1772. év előtti átlagnak a négy-ötszörösét is elérte. Ezt egyre jobban tetőzte a fakitermelés bővítése, amint az kiténik egy 1778. március 16-i jegyzőkönyv rövid tárgykivonatából, miszerint “Az első fűrészmalom keletkezése indokoltatik”. Föl is építették az első fűrészmalmot, amiről egy 1782. április 27-i leltári bejegyzésből értesülünk⁴. Aránylag elég későn, hiszen a hazai első fűrészmalom 1428-ban jelent meg; a 16. században pedig már sok fűrészmalom működött országszerte⁵, 1568-ban már a Felső-Maros

mentén is létezett⁶. A 19. század első felében még két fűrészmalom építettek a Székhasván, sajnos azok tevékenységéről semmiféle nyilvántartás nem maradt ránk⁷. Ugyanezt tudjuk meg a már hivatkozott másik korabeli forrásból is, hogy "... a Széknek több fűrészmalma is volt, de jövedelmét nem mutatták ki". Mindamellett a Székhasva jövedelme évről évre gyarapodott, amit közhasznú célokra fordítottak: eleinte a Szék házára, majd a Széket illető katonai laktanyákra, később a közhidakra, 1831-ben a Székház szükségleteire, azután a rabokra, a Szék újoncaira, valamint "a felséges fejedelemnek adott *illuminációra*", 1845-ben a makfalvi székely iskolára. A következő években "segélyt nyertek belőle a Mező-bándi, Mező-madarasi és kibédi akkor tervezett kiseddóvodák".

Az elért eredmények még többre kötelezték a Székhasva vezetőségét, mert 1827-ben tervbe vették egy hamuzsírfozó létesítését, egy üvegcső és egy papirosmalom építését, a görgényszentimrei papirosmalom mintájára. Sajnos ezek csak tervek maradtak, s még annyira sem jutottak, a görgényi uradalom által a kor szokásjoga szerint elzálogosító vásárlással, vagyis meghatározott összeget visszavásárolható módon megszerzett Szakadát környéki bukkerdőket és az odaépített hamuzsírgyárral visszaválthatták volna, aminek térítési árát talán a közhavas két évi jövedelme is fedezte volna⁸. Egy 1845. december 9-i keltezésű okirat szerint Szovátán, a Székhasva területén posztógyárat is akartak létesíteni, amit feltehetően a bekövetkezett 1848-as események hiúsítottak meg⁹.

A szabadságharc bukása után az osztrák kormányzat elvette a Közhavast és 1852-től 1861-ig az állami erdészeti szervekkel kezelte. De miután a kilenc év alatt részükre nem bizonyult jövedelmezőnek, a székbeli nemesség sorozatos kérvényezésére. 1861-ben királyi rendelettel visszaadták. 1873-ban jogilag is rendeződött a visszaruházás, amikor *Marosszék Közhavasa* címen a marosszéki 127 község székely nemes birtokosaira telekkönyvelték. Az 1874. január 15-i gyűlésen elhatározták, hogy a Székhasvát egy fő- és egy alerdész vezesse a rendelkezésükre álló segédzemélyzettel, a birtokosság által jóváhagyott *üzemterv* alapján. Az ellenőrzést, felügyeletet és elszámoltatást pedig a birtokosság kebeléből alakított *igazgatóság* végezze¹⁰. Elhatározásuk szerint a községek szabadon választott képviselői az 1875. évi 37. tcz. szabályai értelmében szövetkezetbe léptek egymás között a havas kezelésére, gazdálkodására és termelésére vonatkozóan¹¹, és az *Ős-Marosszék* területén fekvő havasok székely nemes birtokosainak szövetkezete címen jegyezték be¹².

A kinevezett főerdész kidolgozta a közhavasok szabályszerű üzemtervét:

120 *fordára* (turnusra) parcellázta az erdőket, erdőrészeket, a használatbavétel, illetve vágásra kerülés sorrendjében. Ezáltal alkalom nyílt, hogy a nyolcvanas évek vége felé rátérhessenek a korszerű erdősítesen alapuló erdőgazdálkodásra, mert az illetékes minisztérium engedélyezte a *csemetekert* létesítését: nyár-, nyír-, és szilfa magokat is ígért “a jövő nyárra”¹³. Az említett üzemtervbe előirányozták az 1874-77-es évek erdőhasználatát, részletesen kidolgozva: szálfá, ölfá, szénfa, gallyfa, tönk és karó megnevezésű fatermékekre, egységáranként és az összbevételt is kimutatva¹⁴.

Ezideig a Székhavasból főként az időközben fölépített parajdi gyufagyár részére, víziúsztatással szállítottak évente “500 kurta öl fenyőfát” a Szováta patak völgyében. Azonban 1876-tól már bükk ölfát (tűzifát) is úszattak, 60-80 úszató munkással, a Sóváradon létesített faraktárig, ami végül is nem volt kifizetődő¹⁵. Mint látható, kereskedni kezdtek a bükk tűzifával is, s a környező falvak lakossága is onnan szerezte be a tüzelőanyagot. Mégis a fenyőerdőknek csak negyedrésze, a bükkerdőknek pedig csak tizedrésze került vágásra a kidolgozott üzemterv szerint¹⁶.

A parajdi gyufagyárral végül is tizenöt évre kötöttek szerződést, minekutána a gyufagyár egy fűrészmalom építetett a Szováta patak vizére és a havasbirtokosság a fűrészmalomig kellett úsztassa évenként a 6000-8000 rövid öl, hat-hét hüvelyk átmérőjű hasábokra hasogatott és kérgétől megtisztított fenyőfát, azonkívül 1000-1200 darab fűrészrönköt is kellett átadjanak a vágás szélén, a megállapodás szerinti áron¹⁷. Ezért a Szováta vize felső folyásán egy 1800 méteres vízcisznát építettek, alatta egy *dugával* duzsasztott vízgyűjtővel, ahonnan még 10,2km távolságon *vadúsztatással* szállították a fát, amit a fűrésztelepnél a patakra épített *gereb* fogott fel¹⁸.

A megfelelő szakirányítással növekedett az ipari termelés. Az 1877. évi zárszámadásból megtudjuk, hogy újabb vízfűrész építettek az 1875-ben erre a célra vásárolt 6 holdnyi területre a Szováta patak mellé¹⁹. Fölépült a fűrésztelep: “2 közönséges fűrész, egy körfűrész, három lakóház és egy szén”, ami összesen 850 forintba került. Az 1877. év elején egy kolozsvári bútorgyár hajlított bútorhoz való bükkfalécut rendelt. A főerdész próbavágásokkal elkészítette az erre vonatkozó költségvetést, és mint kifizetődő termékből évente ötvenezer köblábot termeltek²⁰.

A következő években megvásárolták Reitter József parajdi gyufagyárostól a Szováta vizén levő fűrészmalom: 2 lapos fűrészkerettel, 8 hold földterülettel és egy lakóházzal, 2092 forint értékben, melynek kijavítása és üzembehelyezése még 619 forintba került²¹.

Amint a korabeli szakíró is megállapította: “A havason egészen modern

erdőgazdálkodás folyt 1874 óta”, amely annakidején egyedülálló volt, és “ezzel egyszersmind követendő szép példát adott a székelyföldi erdőtulajdonosoknak”²². Ez idő tájt már “mintegy 6-10 fűrészmalom veszen részt Szovátyán, Sóvárardon és Illyésmezőn az ipari termelésben”²³.

1879-ben kiadták az *Ős-Marosszék Havasok* jóváhagyott alapszabályzatát. Az üzemtervet a marosvásárhelyi kerületi erdőfelügyelőség csak 1879. év végével léptette életbe²⁴. Az alapszabályzat szerint szerveződött havasbirtokossági szövetkezet a közbirtok jövedelmét kizárólag a volt szék területén megvalósítandó közművelődési és közgazdasági célokra fordította. Így például a Marosvásárhelyen felállított *Székely leány árvaház* alapjának növelésére tíz évi kötelezettséggel évi 100-100 frt. segélyt szavaztak meg. A makfalvi *Székely Nemzeti Iskola* számára évenként 4 köböl bükkfát, s a más oktatási tanintézetek építéséhez épületfát nyújt. 200 frt.-os alapítvánnyal a *Székely művelődési és közgazdasági egyesület* tagjai közé lépett. Tízezer forintos alaptőkével és annak jövedelmével *Mezőgazdasági előleg egylet*et szerveztek. A szék tisztviselői fizetésének 1%-át felajánlották a *Marosszéki iskolaalapra*. 9300 frt.-os alaptőke és annak 744 frt. évi kamatjából két marosszéki születésű műegyetemi tanuló 700 frt. segélyt élvezett 1879-ben. Ötszáz forintot utalványoztak egy vándortanító alkalmazására, “... ki a gyümölcsstermesztés okszerű kezelését terjeszti és honosítja meg a volt szék területén”²⁵. Erre a célra alkalmazták Kilyén Józsefet, aki a szék területén több községközpontban gyümölcsfa iskolát létesített²⁶.

A kor követelményeinek megfelelően 1878-ban hozzáfogtak a hamuzsír-főzéshez is, mely terméket eleinte a görgényszentimrei uradalom üvegcsúré számára szállították. Közben kidolgozták a szovátyai üvegyár részvénytársulat alapszabály-tervezetét húszezer forintos alaptőkével és ötven darab részvény kibocsájtásával, de sajnos ezt a tervet nem valósították meg²⁷.

1884-ben az Államvasutak Igazgatósága pályázatot hirdetett százezer darab *sínfára*, azaz vasúti talpfára, melyre részletes tervet és költségvetést készítettek, hogy a talpfát “... a sebes vize melletti 80 éves erdőből termeljék, és a marosvásárhelyi vasútállomásra szállítsák”²⁸.

1885-től kezdték a nagybani zindelykészítést, amiből az 1889-es évre 78 ezer darab volt a megrendelés, és azonkívül — a raktári nyilvántartások szerint — szabadeladásra is termeltek²⁹.

A szénégetésnek nagyon régi tradíciói voltak ezen a vidéken. Bár a Közhasas gazdálkodásában leginkább az volt a bevett szokás, hogy eladták a szénnek való fát, az ágfát vagy hullófát a szénégetőknek, 1891-ben viszont az Államvasutak gépgyárai részére szükséges tízezer métermázsa faszénre

pályázatot hirdettek, amit egy előkalkulációs költségvetéssel ugyancsak elvállaltak. A következő évre már tizenegyezer métermázsára kaptak megrendelést. Ezeket a mennyiségeket az úgynevezett *kosárszenítés* módszerével, milliókban termelték³⁰.

Időközben megjelentek a vállalkozó fakereskedők, akik egyik-másik fűrészmalomot haszonbérbe vették meghatározott időtartamra³¹. Volt közöttük olyan is, aki újabb vízfűrész építésére kötött 5 évre szóló szerződést, azzal a feltétellel, hogy majd fűrészének biztosítsák a megfelelő mennyiségű gáttörönköt a megszabott eladási áron. Így épült fel az Egressy féle első szovátai gőzlokomobillal hajtott fűrész "16-18 pengére járó kerettel, egy körfűrészszel és a szükséges épületekkel". Olyan vállalkozó is volt, aki állófa vásárlásra tett ajánlatot, tőáron³². Egy másik fakereskedő vállalkozó a Sebes vizén, Szovátától 15 km-re épített egy fűrész 1891-ben, kimondottan a bükkfa vágására³³. Két másik kereskedő bükk üzletre tett ajánlatot, olyanformán, hogy 4-5 évi szerződéses haszonbér mellett kijavítja a régi — lebontásra javasolt — fűrész és évente 4000-6000 köbméter bükkörönköt vásárol 30 krajcáros tőáron³⁴.

Amint látjuk, a vízfűrészek egy részét haszonbértilók üzemeltették, másik része azonban rezsiben működött és bérvágásokat is végzett. Leginkább deszkát és tetőfedőléccet vágtak, rendelésre és szabadforgalmi eladásra. Vágtattak épületfának való gerendát is a széltörések után kitermelt vékonyabb gömbfából³⁵. A sok vízfűrészszel a századforduló táján már elég nagy mennyiségű gömbfát dolgozhattak fel, ha figyelembe vesszük, hogy csak a Szováta patakon a 4-es km-ben levő három pengével üzemelő fűrész évente 1200 köbméter fenyőt vágott ki³⁶.

A havasbirtokosság vezetőinek gondjuk volt arra is, hogy a letarolt erdőrészeket újra beültessék, amit megtudunk a vármegye erdőfelügyelőségének küldött jelentésből, miszerint 1888. év tavaszán 62 kh-ot erdősítettek, és negyedholdnyi csemetekertet létesítettek³⁷.

Eredményeik mellett kellemetlen nehézségeik is adódtak, mert az *Apácz gyaponcz*-nak nevezett apácalepke (*Lymantria monacha*) 1891-ben nagy fenyőerdő pusztításokat végzett a Kelemen- és Görgényi-havasok erdeiben és "... kis mértékben előfordult a régi Marosszék Havasbirtokosságok tulajdonát képező, és a Szováta község határán fekvő 'Sebesd' nevű erdőrészen..." is³⁸.

A századforduló utáni években csökkenni kezdett a rezsiben végzett ipari tevékenység. Részben azért, mert egyes régebbi vízfűrészek roskadozva kiestek a termelésből³⁹; részben pedig azért, mert újabban már leginkább vállalkozó fakereskedők által értékesítették a vágásra kerülő erdőparcellák

egy részét. Így például 1905-ben Lőte Lázár káli és Czodik Sámuel parajdi, mint társult fakereskedők szerződést kötöttek huszonegy hold bükkerdőből bükkdonga termelésére⁴⁰. Később Trattner Vilmos baróti fakereskedő kétszázöt hold területen bükkerdőt vásárolt⁴¹. Pár év múlva a sófalvi Illyés Sándor marosvásárhelyi fakereskedő vásárolt meg tizenöt hold bükkerdőt. Ezt követően Ruhig László szintén marosvásárhelyi fakereskedővel társulva még nagyobb vállalkozásba kezdtek⁴². S. Illyés Sándor a szovátai Polifka Gyula fakereskedővel társult és egy 1913. évi szóbeli megállapodás alapján szerződést kötöttek *részeseződéses tűzifakitermelésre* 234 kh területen, ahonnan a műfának való rönköket már előzőleg kitermelték. A részeseződés aránya: 55% a kitermelőket és 45% a havasbirtokosságot illette. Angyal József marosvásárhelyi fakereskedő tűzifatermelésre és szénégetésre szerződött, azzal a kikötéssel, hogy a tűzifát a birtokosság vízcisatomáján úszathassa le⁴³. Mújka Tódor erdőszentgyörgyi vállalkozó eladósodott s a bank elárverezte az Iszap patakon aluli vágterben kitermelt tűzifa készletet, amit egymillió-háromszázezer lej értékben vásároltak meg Altermann Gusztáv, Schmidt József, Machó Gyula és Galambfalvi György (gegesi) vállalkozók Dénes Márton fa-közéltő vállalkozóval közösen, azzal a feltétellel, hogy a kitermelt faanyag 26%-a az Iszap patak torkolatához kiközéltve a havasbirtokosságot illeti a tőár ellenében⁴⁴. A marosvásárhelyi Mestitz és Dumitrescu cégek a Tekenős pataki erdőket termeltették; Dr. Carol Deleanu nagyváradi ügyvéd részes tűzifát termeltetett a Sebes völgyében, a havasbirtokosságot illető tűzifa részarányából pedig Kisfaludi Béla vállalkozó szent-égettetett a dicsőszentmártoni nitrogéngyár részére⁴⁵.

A már említett Angyal József vállalkozó egy hosszabb időre szóló szerződés alapján vízfűrészét építtetett a Tekenős patak aljában, ami majd a birtokosság tulajdonában maradt⁴⁶. Rezsiben, a birtokosság is építtetett egy vízfűrészét a Juhod völgyi Veres-patak és Hosszú-patak összefolyásánál, a 17,2 km-ben⁴⁷, amelyet majd átvett Moszkovits Sándor fakereskedő és átépíttette, melyből kiépült az úgynevezett *veres-pataki egygátteres fűrészgyár*, amit 1926-ig üzemeltetett, utána leszerelték. Azt, hogy a Székhasas birtokossága még rezsiben is dolgoztatott, az a tény is igazolja, hogy a harmincas években félmillió alaptőkével megvásárolta a szászrégeni Farkas család 400 ha erdejét a Maros-völgyi Peszkóca patakon, amely évi ötven hektáros kitermelendő parcellákra volt felosztva.

Végül 1937-ben megjelent Szovátán a LOMÁS-cég és egyszerre 600 kh bükkerdőt és 500 kh fenyőerdőt vásárolt a havasbirtokosságtól, kitermelésre, licitálással a Sebes völgyében kijelölt tíz esedékes, kitermelésre előirányzott

vágtérben. Ez már külön fejezetet jelentett nemcsak a havasbirtokosságnak, de egész Sóvidék erdőgazdasága történetében⁴⁸.

Ettől kezdve az Ős-Marosszék Havasbirtokosság beszüntette mindenféle ipari-termelési tevékenységét, csupán a közjavak kezelésével foglalkozott: a vágásra kerülő erdőparcellák árverés útján való eladásával, a kitermelés ellenőrzésével, csemetekertek gondozásával és a letarolt erdőrészek újraerdősítésével. A 40-es években ugyan még termeltettek tűzifát a hozzájuk is beosztott munkaszolgálatos erdőmunkásokkal. A havasbirtok további tevékenységét az utóbbi években egy *havasgazda* irányította és kezelte, mely tisztséget az utolsó években Negruțiu Emil töltötte be⁴⁹. Tevékenységük szemléltetése végett ismertetjük az 1944. évi költségvetésüket: “Távbeszélő fenntartása 47,12; Ölfák termelése 359,—; Bikanevelő telep részére 150,—; Halastavak fenntartására 930,96; Csemetekertek fenntartására 2917,—; Legelők fenntartására 590,—; összesen tehát 4894,08 pengő⁵⁰.

Az a tény, hogy a Sóvidék havasi erdőbirtokosainak több mint egyharmada a Marosszéki Havasbirtokosság tulajdonában volt, egyfelől káros volt a sóvidéki falvakra, mert az erdők és legelők haszonvételét nem élvezték, Szaváta és Sóvárad kivételével, mely községek Marosszékhez tartoztak; másfelől viszont kedvező feltételeket biztosítottak a Közhavasok a Sóvidék faiparának gyorsabb kialakulására és fejlődésére. Itt nőttek ki a tulajdonképeni faipar csírái⁵¹.

JEGYZETEK

1. Marosvásárhelyi Állam Levéltárban (továbbiakban: MvÁLt), az Ős-Marosszék Közbirtokossága Levéltára, 337. 115/378.
2. MvÁLt 115/370
3. MvÁLt 166. 3.
4. MvÁLt 115/69 ill. 72. "... A fűrészmalom, s a hozzátartozók számbavétele".
5. Tagányi Károly: *Magyar Erdészeti Oklevéltár*, Bp. 1894, XIV.; ill. Csöre Pál: *A magyar erdőgazdálkodás története*. 207.-
6. Zsigmond József: *Havasolás*. Korunk Évkönyv 1979. 213-226.
7. MvÁLt 115/186. "A szovátai határon tervező fűrészmalom felépítéséről", 187: "A szovátai fűrészhez szükségeltető fenyők szállításáról", 201: "A fűrészmalom állásáról és vágatásáról", 354: "A Székhavasán fűrészelt deszkák számadásáról".
8. Jakab Elek: *ADATOK Marosszék Közhasasa történeti és statisztikai Ismertetéséhez. Marosvidék c. napilap 1877. 41. (okt.8.) 322.*
9. MvÁLt 115/355.
10. Kozma Ferenc: *A székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota*. Bp. 1879. 357.
11. Jakab, *i.m.* 1877. 40. (okt. 7.) 314-317., 41. (okt. 8.) 322-323., 42. (okt. 9.) 330-331.
12. MvÁLt *Társas Czejjegyzék* V.K. 27., 1. fsz. alatt van bejegyezve 1877. január 9-én 360. sz.-on, zárójelben 19 család van feltüntetve.
13. Uo. 124. sz. alatt, 3. és 278. sz. akta 1., miszerint 1886. dec. 8-án keltezett 63.220. sz. levéllel engedélyezték.
14. Uo. 27/1876.
15. Uo. 6/1876.
16. Jakab, *i.m.*, ua., mint 11. sz.-alatt.
17. Kozma, *i.m.* 261.
18. MvÁLt 115/370.
19. Uo. D. nr. 44/1878.
20. Uo. D. nr. 51/1878.
21. Uo. D. nr. 78/1880. és D. nr. 81/1880.
22. Kozma, *i.m.* 357-358.
32. Uo. *i.m.* 261.
24. Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara (tovább: MvKerIpkam) 1897. évi *Jelentés*, Mvhely, 1898. 52.
25. Kozma, *i.m.* 357., 358.
26. MvÁLt Fond. nr. 115. D. 61/1879.
27. Uo. D. nr. 52/1879.
28. Uo. D. nr. 158/1884.
29. Uo. D. nr. 143/1885., ill. D. nr. 271/1889.
30. Uo. D. nr. 331/1891., D. nr. 351/1892. és D. nr. 370/1895.
31. Uo. D. nr. 221/1886., miszerint a "Szováta község határán fekvő fűrésztelepet" Porubszky Károly bérlő visszaadta Fábián Gedeon fűrészmeisterrel és a sófalvi munkásoknál levő 20 harcsafűrész és 25 reszelőt tartalmazó kimutatással.
32. Uo. D.nr. 295/1890., miszerint Egressy Mór nagyváradi lakos fűrészépítési ajánlatot tett, Hirsch József a parajdi gyufagyár igazgatójának a fia pedig állófa vásárlásra.

33. Uo. D. nr. 331/1891. október első hetében kezdte építeni Freud Simon bérlő-fakereskedő a Sebes-völgyi fűrész.
34. Uo. D. nr. 322/1891., Schmidt Konstantin és Bíró János gyergyószentmiklósi fakereskedők a régi fűrész bérlői.
35. Uo. D. nr. 182/1885.
36. Uo. D. nr. 370/1894. évi leltári jegyzőkönyvből.
37. Uo. D. nr. 258/1888.
38. MvKerlpKam 1891. évi *Jelentés*, Mvhely, 1892. 72-74.
39. MvÁLvt Fond nr. 115. D. nr. 331/1891., miszerint egyik roskadozó régi fűrész "lebontani, a faanyagát árverezni javallják".
40. Uo. D. nr. 389/1905.
41. Uo. D. nr. 512/1915., melyből kitűnik, hogy nevezett vállalkozó kéri az iparvasút megépítését az erdőből a Mvhely-parajdi vasútvonalig.
42. Uo. D. nr. 551/1919. Az 1918. évi tüzesetkor az *alomtűzből* megperzselődött erdőből.
43. Uo. D. nr. 552/1919.
44. Uo. D. nr. 604/1922.
45. Uo. D. nr. 622/1923.
46. Uo. D. nr. 666/1927. január 4-i jegyzőkönyv szerint.
47. Uo. D. nr. 623/1922.
48. Uo. D. nr. 608/1922.
49. Uo. D. nr. 802/1937., A "LOMÁS S.A.R. galócasi üzemegysége alapította meg a szovátai vállalatot. Onnan hoztak műszaki-vezető személyzetet és szakmunkásokat is. A cég hazai központjának címe București, Calea Victoriei Nr. 11. volt annakidején.
50. Uo. D. nr. 885/1943. A havasbirtokosság 1940-44 közötti években "Ősromszéki birtoka vármegyei havasgazdája, SZOVÁTA" felíratú körbélyegzővel volt ellátva.
51. Részlet "*Adatok a Sóvidéki erdőgazdaság és faipar történetéhez*" című terjedelmes tanulmányomból.

Major Miklós

Népi bortárolás a Berettyó-Felvidéken

A Berettyó-felvidék a néprajztudomány szempontjából a kevésbé vizsgált tájak közé tartozik. E táj népi műveltsége iránti érdeklődés főleg az 1970-es évektől kezdve bontakozott ki, amikor Almási István végzett néprajzi kutatásokat a Szilágyságban és gyűjtőútján néhány berettyómenti falut (Kémer, Zovány, Szilágyborzás) is felkeresett. E sorok írója, mint önkéntes néprajzgyűjtő kezdte meg a népi kultúra még itt-ott fellelhető hagyományainak (építészet, viselet, gombafaragás, vásári sokadalmak stb.) feltárását, feltérképezését, s néhány tanulmány és adatközlés formájában való közreadását.

1978 nyarán terelődött figyelmem a szilágysági népi szőlőművelés, ezen belül pedig a berettyófelvidéki borpincék felé. Még ebben az évben több alkalommal bejártam tájékozódás céljából a környékbeli bortermelő falvakat, s szólaltattam meg tapasztalt szőlősgazdákat.¹ A munkát a szilágynagyfalusi régi, de az utóbbi évtizedekben nem használt borpincék feltárásával kezdtem meg, s kisebb-nagyobb megszakításokkal máig folytattam.

Dolgozatom tárgya éppen e vidék hagyományos, népi bortárolásának ismertetése, borpincéinek leírása, főbb alaptípusokba való besorolásuk és további fejlődésük vázolása a teljességre való törekvés nélkül.

1. A Berettyó-felvidék (Felső-Berettyó mente) nagy múltú történelmi-néprajzi táj, a Szilágyság (1984: Zilagysag) része, annak DNY-i szögletét alkotja. Az idetartozó, tömött népségségű falvak jórésze (Bagos, Borzás, Nagyfalva, Zovány) *Szilágy* előnevüket az 1876-ban végrehajtott közigazgatási átszervezés óta viselik, amikor e nagy tájból (az ősi Kraszna és Közép-Szolnok valamint Kővár vidék egy részéből) létrehozták Szilágy vármegyét Zilah székhellyel.

A vidéket a D-ről határoló Réz-hegységből eredő Berettyó vize öntözi. Az itt még pataknak nevezhető folyóvíz Magyar-(Alsó-) Valkónál ér ki az általa kialakított árterületre, majd miután Márkaszéknél a Réz-hegység átvágja, a bihari tájakon folytatja útját nyugat felé.

Baloldaltól érkező mellékpatakjai (Jázi-, Gyümölcsénesi és a Halmasdi-patak) közvetlenül a Réz előterében nagy mennyiségű törmelékterítettek szét. Ebből a folyóvízi eredetű üledékből egy enyhén hullámos, erdőfoltokkal, gyümölcsösökkel és szántókkal tarkított dombság jött létre, melyet a környékbeliek *Rézaljának* neveznek, s melynek lakossága mind nyelvében, mind népi kultúrájában különbözik a tulajdonképpeni Berettyó mentétől.

A Berettyó árterületén és a folyót kísérő lapos felszínű teraszokon intenzív mezőgazdasági (főleg gabona) termelés folyik. A falvak jórészt e teraszok ártérre néző peremén, közel a folyóhoz helyezkednek el.

A folyó jobboldalán tengeri üledékekből (anyag, homok, márga) felépült dombtság (Szilágysági dombvidék) teszi változatossá a különben egyhangú tájat. Magassága 300-350 m között váltakozik, s jórésztük déli, délnyugati kitettségű. Ezeken ősidők óta szőlőművelés folyik. Az északi, északkeleti lejtőket pedig cseres-tölgyes-gyertyános erdők borítják.

Lecsmér és Búrgezd e dombok között meghúzódó kis medencékben, völgyfőkben fekszik; Kémer a Berettyó egyik igen szeszélyes vízjárású patakjának, a Nagy-pataknak völgyében, a környező területektől eléggé elzártn húzódik meg.

A történeti források (Várad Regestrum) a berettyómenti falvakat először a 13. és 14. században említik (Ipp: 1208; Nagyfalú és Lecsmér: 1213; Bagos: 1214; Valkó és Zovány: 1249; Búrgezd: 1259; Kémer: 1320)².

2. A Berettyó-felvidék szőlőművelésének kezdetei a 13. századig nyúlnak vissza. Azonban olyan oklevelet, melyből következtetni lehetne arra, hogy a 15. század előtt biztosan voltak borospincék, nem ismerünk.

Egy 1257-ből származó forrás Búrgezddel szomszédos Kerestelek nevű falu határában egy *Vidonya* (WYDUNA) nevű szőlőhegyet említ. Valamivel később, 1311-ben Lecsmér határában levő Dédácson egy határkijelölés alkalmával ugyancsak szőlőt említenek ("...a templomtól a szőlőig tart a határ") a korabeli források³.

Nagyfaluban, a 15. század közepe táján főleg a pálosok foglalkoznak szőlőtermesztéssel. Ekkor a Bánffyak — akik egyébként kolostorukat is alapították — a *Kerekhegy* (Promontorium)⁴ nevű határrészben egy szőlővel beültetett területet adományoznak nekik. A 16. századi dézsmajegyzékek már jelentős bordézs máról szólnak. A nagyfalusi jobbágy borból földesurának kilencedet, az iskolamesternek pedig egy pintet adott. Lecsméren a pap jövedelméhez tartozik a "négy itze bor".⁵ Több adatunk van arra vonatkozólag is, hogy a nagyfalusi vásárokon borárusítás folyt már a 16. században.⁶ A 18. század végén Nagyfaluban 120 család tartozik bordézs mával. A vidék fejlett szőlőműveléséről tanúskodik Zovány egyházának pecsétjén látható dús szőlőtő is.

Kőváry László, a múlt század neves történetírója szilágysági barangolásai során e vidéket is felkeresi. A vidék szőlőtermesztéséről többek között ezeket írja: "... Szilágyságban ereje és tartósságáért s az egész Szilágyság általán igen jó borhely volna, ha a borát a vízzel oly szoros érintkezésbe nem hozná. Különbözik szőlőhegyeinek — írja tovább — ha délnek fekszenek nagy részében az országnak meglehetősen sűrű és zamatú bort adnak".⁷

A múlt század 50-es éveinek végén az akkori Gazdasági Egylet borászati

bizottmánya részéről egy szakbizottság tesz körutat a Szilágyságban, így a Berettyó-felvidéken is. A jelentés megállapítja, hogy “bár az éghajlati viszonyok nem a legkedvezőbbek a szőlőművelésre, mind a mellett terjedelmes szőlőművelést folytat itt nagyobb-kisebb birtokosság, e vidéken lakó nép jelleméhez mért szorgalommal és okszerűséggel”.⁸

Két évszázados bortárolási műltről tanúskodnak azok a dokumentum értéktű feliratok, amelyek máig is fennmaradtak a pincék falán. A szilágynagyfalusi Nagy-Csicsó nevű szőlőhegy lyukpincéinek homokfalába bevésve sok olyan évszámot találunk, amelyek a 18. század végi szőlőtermesztés erőteljesebb fellendülését jelzik. A legrégebb évszám az 1782, majd 1788, 1789 következik. Ezek egyben jelzik a pincék építésének idejét is. A legtöbb pince azonban a 19. század elején létesült. Az egyik pince falán az évszám mellett a készítő nevének kezdőbetűi is kiolvashatók: *V é: E. Pi. A 1832-di Sz. P.* (Véste e pincét 1832-dik évben Szabó Pál). Sajnos a többi berettyó-menti borospince falán az évszámok és feljegyzések hiányoznak vagy azért, mert nem tartották érdemesnek feljegyezni, vagy az időnként lerakódott penészréteg lekaparásakor az évszámokat is lekaparták, vagy mert — s ezt az adatközlők is megerősítették — a pincék jórésze nem homokfalba, hanem agyagos-márgás rétegekbe vésődött, s az ilyen pincefalakba nehezebb feliratot karcolni, mint a finom szemcséjű, tömött homokfalba.

Az érmelléki kerülethez tartozó berettyófelvidéki borvidék (lásd a mellékelt térképet) 19. század végi területének nagyságáról, valamint a szőlővel beültetett területnek a mezőgazdasági összterületből való részesedéséről tájékoztatást kapunk az 1895. évi statisztikai összeírásból (1 táblázat).

1. táblázat. A szőlővel beültetett terület nagysága a mezőgazdaságilag hasznosított összterületből a 19. század végén Berettyó-felvidéken (kat. holdban és %-ban).

Szőlőtermelő helység	Összterület	Szőlővel beültetett terület	%
Lecsmér	1138	93	8,2
Kémer	6842	326	4,7
Ipp	7073	84	1,2
Zovány	4213	224	5,3
Szilágynagyfalu	9064	230	2,5
Bürgezd	953	62	6,5
Szilágybagos	4562	168	3,6
Magyar-(Alsó) Valkó	2509	17	0,6

Az adatok szerint a szőlővel beültetett terület meghaladta az 1200 kat. holdat. Községenkénti felbontásban legnagyobb részesedéssel Lecsmér (8,2%) szerepelt, majd Búrgezd (6,5%) és Zovány következett (5,3%). Igen elenyésző részesedése volt a mezőgazdasági összterületből Valkónak (0,6%) és Ippnek (1,2%).

A vidék szőlőállományában a múlt század 80-as éveiben fellépő filoxéravész okoz tetemes kárt. Az addig virágzó nagy múltú szőlőkultúra gyakorlatilag megsemmisült. Lecsméren, ahol minden gazdának volt szőlője, egész szőlőhegyek (Szurduk, Szendihegy, Szakadács) maradtak parlangon. Elpusztult szőlőtőkékkel még ma is sokhelyütt találkozunk. Búrgezden a Nagy-hegyen, Szilágynagyfaluban az Új-hegyen, Szóvár-hegyen, Zoványon a Hangáson és a Rózs-hegyen volt jelentős a pusztulás.

Az újratelepítés minden állami támogatás és irányítás ellenére igen lassú ütemben indult be, és csak a jelen század első évtizedeiben vett nagyobb lendületet. A falusi nép még sokáig tartotta jövedelmezőnek a szőlőtelepítést. Szilágycsokson az újratelepítés korábban indult be. Már 1895-ben Ósz György szilágycsoksoni birtokos 500 darab, a Bihar megyei Bályokról hozott oltványt telepít a bagosi Alsó-hegyre.⁹

A múltban a Berettyó-felvidéken — egyébként az egész Szilágyság területén is — a legkedveltebb szőlőfajta a zamatos piros bakator volt. A bakator "a Szilágyság méltó kevélysége", régen kipusztult. Legutóbb Kémeren Kasza József szőlőjében sikerült néhány tőkét találni. A bakator mellett igen ismert volt a szerémi zöld, mely a "rizlinghez, muskotályhoz hasonló ízű", az erdei szőlő, de szívesen természetették a járdoványt, oporthot és a rizlinget is. A nagy filoxéravész után a direkttermő amerikai szőlőfajták: Delowar, Othello, Noah, Izabella, Elvira stb. kezdtek meghonosodni, melyek a borok minőségét nagyon lerontották.

3. A berettyómenti bortermelő gazdák a tulajdonukban levő, valamivel kevesebb mint egy kat. holdon (átlagosan 0,86 khold), az időjárástól függően általában 7-től 23 akóig terjedő bormennyiséget tudtak megtermelni.¹⁰ Ez a mennyiség legfeljebb csak a termelő évi borszükségletét tudta fedezni, eladásra — egy-két esettől eltekintve — igen kevés vagy egyáltalán nem jutott. Nagyobb méretű (8-10 m) pincéket ott építettek, ahol jelentősebb mennyiségű bort tudtak megtermelni, így Lecsméren, Szilágycsokson. Azonban mindenütt arra törekedtek, hogy borérelésre- és tárolásra a legmegfelelőbb helyeken építsenek pincéket. Erre pedig kiváló lehetőséget nyújtottak a környező dombok homok- és agyaglejtői. A pincevésés tapasztalata pedig apáról-fiúra öröklődött. Tisztában voltak azzal, hogy jó borokat csakis jó

pincében “nevelhettek”, hogy csak megfelelő hőmérsékletű- és páratartalmú pincék alkalmasak erre.¹¹ “A bor tárolása nem egyszerűen raktározás kérdése, hanem a bor értékelésének, fejlődésének, kezelésének feltétele is” — írja Vince István¹². Míg a délebben fekvő országokban termelt, alkoholban gazdag, nehéz borok nem igényelnek különösebb tárolást, addig az északabbra fekvő szőlővidékek csökkentebb állóképességű borai már gondosabb kezelést és tárolást követelnek meg. Ezzel magyarázható, hogy délről észak felé haladva egyre fejlettebb pincekultúrával, pinceformákkal találkozunk.

Az érmeléki és ezen belül a berettyófelvidéki borvidék az ország északi részén fekszik, jóval északabbra mint Aradhegyalja vagy a Küküllők mente. Emiatt a hőmérsékleti viszonyok sem a legkedvezőbbek. Ezenkívül a filoxéra múlt század végi pusztításai után az édesebb nemes szőlők mellett egyre inkább tért hódítottak a magántermő fajták, melyeknek már eleve kisebb a cukor- és alkoholtartalmuk. E gyengébb minőségű borok kezelése és tartósítása nagyobb szakértelmet igényel a szőlősgazdától, tárolása pedig megfelelő hőmérsékletű és páratartalmú helyiséget. Az alacsony cukortartalmú borok ingadozó hőmérsékletű helyiségekben hamar megromlanak.

Amint már fennebb említettem, pinceépítéshez legalkalmasabbak azok a homok- és agyagdombok, melyek a Berettyó árterületét jobbról szegélyezik. Itt helyezkednek el azok a “hegyek”, szőlővel beültetett, gypűvel határolt szőlősterületek, amelyeken a források szerint a legrégebb idők óta szőlőt művelnek. A helyenként (Bürgezd, Nagyfalu, Zovány) igen apró szemcséjű, szinte lisztszerű, tengeri eredetű sárga színű, de rendkívül tömött és ezért állékony homokrétegek könnyen véshetőek és szépen formálhatóak.

Mások a felszíni-kőzettani adottságok Szilágybagoson, Kémeren és Lecsméren, ahol a homokrétegek agyag- és palarétegekkel váltakoznak. Lecsméren igen gyakoriak a föld- és talajcsuszamlások. Több pincét a lesuvadt földtömeg temetett maga alá vagy zárta el bejáratukat. Szilágybagoson már eleve nem lehet olyan szabályos kiképzésű pincéket vájni, mint például Zoványon vagy Szilágynagyfaluban. A fal könnyen omlik. Lecsméren (Szakadács) például a pincelyuk alsó része több helyen agyagba van vésve, boltozatát már homokrétegbe kellett vájni. Bürgezden, a Doma-hegyen, a teljesen függőleges homokfal hosszantartó esőzések után gyakran leomlik. Ilyenkor a pincék hossza megrövidül, bejáratuk lezáródik, s újabb szakasz vágásával kell az eredeti nagyságra kibővíteni.

Hivatásszerűen foglalkozó pinceásó mestereket sem a múltban sem a jelenben nem ismerünk. Pinceásáshoz mindenki értett, ezért legtöbbször maga a szőlősgazda készítette el leendő pincéjét.

A pincék — a domborzati viszonyoktól függően — jórészt a falvak külterületén, azokhoz közelebb (Bürgezd, Bagos, Zovány, Lecsmér) vagy távolabb (Kémer, Nagyfalu), kisebb-nagyobb csoportokban tömörülve, de mindig utcasarokhoz hasonlóan, sok helyen emeletes elrendeződésben (Zovány, Lecsmér, Kémer, újabban Nagyfaluban is) helyezkednek el. Bürgezden, a falu déli részén emelkedő 300 m magasságot meghaladó *Doma-hegyen* (Domán) valamint a *Nagy-oldal* alján mintegy 40 pince ismeretes. Ezek jórészt homokba mélyített lyukpincék. Közülük néhány a 19. század első felében épülhetett (Bacsadi-féle pince). A szőlővel beültetett hegyek (Baglyos, Nagyoldal, Zsombos, Banka, Nagy-hegy) termését, nemes nedűjét ezekben a pincékben tárolták.

Szilágybagoson a pincék ugyancsak csoportosan, közvetlenül a falu fölött húzódó szőlőhegyekhez kapcsolódva fordulnak elő. Ismeretesek az *alsóhegyi* és a *rózsahegy*i pincék. Utóbbiak egyben a legrégebbiek is. Többségük pinceházas lyukpincék.

Szilágynagyfaluban a pincék ugyancsak a szőlőhegyekhez (*Nagy-Csicsó, Papcsalós, Diós, Szóvár-hegy, Rózsás*) igazodnak, de a falutól távol. Legismertebbek a Nagy-Csicsó déli oldalán nyíló, igen régi lyukpincék, melyekhez pinceházat az utóbbi években építettek. E pincék a 18. század utolsó évtizedeiben és a 19. század elején létesültek.

A zoványi pincék több csoportban fordulnak elő. A legrégebbiek közvetlenül a falu keleti felében levő *Templom-domb* oldalán, a Szilágy-somlyó-Margitta útvonal mellett található. Az egyik pince présházának homlokzatán az 1873-as évszám olvasható. A pincék másik csoportja az előbb említett főútból jobbra kiágazó, ún. *Körtvélyesi úton*, pincesorot alkotva sorakozik. Itt 7 pince van, valamennyi pinceházas lyukpince. Építési idejük a 19. század első felére tehető. Pincék vannak még a *Vargáné-dombján*, az *Álljút*on, valamint a *Rózs-hegy* környékén. A pincék nagyrésze viszont a *Hangás* nevű szőlőhegyen több szintben, egymás fölött sorakoznak. E pincék közül néhány a múlt század végén épült, többségük a 20. század első felében, főleg az első világháború után. Újabban ezt a pincecsoportosulást a zoványiak *Golgotán*ak nevezik. Itt, jelenleg mintegy 120-130 pincét számolhatunk össze.

Szorosan a környező, sok helyen igen meredek, szakadásos, magas dombokhoz simuló Lecsméren 153 pince szolgálja a szőlőhegyek napérlelte nemes nedűjének érlelését és tárolását. A gyakran leomló, "leszakadt" (talán innen ered a *Szakadács* helynév is) föltömeggel küszködő lecsméri szőlősgazdák mégis ősidők óta művelik a domboldalak homokos-agyagos talaját igen nagy szakértelemmel. A régi pincék közül sok beomlott vagy a lecsúszott

föld alá került, de a *Poros-tetőn* újak nyílnak. A legtöbb pince éppen a legveszélyeztetettebb helyen, de ökológiailag kitűnő fekvésű lejtőkön, az ún. *Szakadács* nevű szőlőhegyen épültek. Az igen magas, helyenként a 350 m-t is meghaladó dombok lehetővé tették, hogy a pincék három szintben sorakozhassanak.

A pincék másik csoportja az *Alsó-falu* (Sommáj felől) nevű szőlőhegyen, valamint a *Hegyalján*, *Poros-tetőn* és a *Szurdukon* fordul elő. Felirat híján a pincék építési idejét igen nehéz megállapítani. Borzási János adatközlő a Nagy András (Hegyalj) tulajdonában levő eredetileg téglából épített, présház-as lyukpincét tekinti az egyik legrégebben épült pincének.

Kémeren a pincék a *Nagy-patak* nevű vízfolyás egyik mellékágát kísérő, ugyancsak magas, suvadásveszélyes domboldalakon *Macska-hegy*, *Kígyósmáj*, *Rózsás*, *Csarály*, *Kerekszőlő*, *Bagoly*, *Sípos*, *Új-hegy*) csoportosultak. Ma főleg a Kígyósmájon, Rózsáson és a Csarályon, a falutól mintegy 3 km-re vannak használt pincék. A szőlők nagy része itt is a filoxéra és később a mezőgazdaság kollektivizálása után elpusztult. A régi szőlők helyét az itt-ott előforduló, még kihajtott tőkék jelzik.

4. A pincék tagolódását, beosztását nagymértékben befolyásolják a felszín lejtési viszonyai is. Míg a szomszédos Érmelléken az enyhén emelkedő dombok miatt 2-8 m hosszúságú gádor közbeiktatására volt szükség, addig a Berettyó-felvidéken a meredeken emelkedő dombok — Bürgезden például teljesen függőleges homokfalba vájták a pincéket — a gádort ki is lehetett iktatni, vagy legfeljebb 1-2 m hosszúra hagyták meg. A pincék fölött levő tetemes vastagságú földrétegek amúgyis biztosítják a bor érleléséhez szükséges 12-14°-os állandó hőmérsékletet.

Az Érmelléken a pincék jórésznél az ún. *présház* vagy *előpince* ismeretes. Ebben préselik a szőlőt és itt tartják a szüretelő edényeket¹³. A Berettyó mentén — mint már említettük — a gádor többnyire hiányzik vagy egészen rövid. Itt a pince előtt levő felmenő falú építményt *gádornak* (*gátor*) nevezik. Kémeren és Nagyfaluban a *szüretelő-ház* megnevezés is ismeretes. Közvetlenül a gádor után nyílik a pincegarat (toroknak is hívják), többnyire tölgyfából készült ajtóval. Végül a bortárolóhely, a folyosószerű *pince*.

Az Érmelléken annyira elterjedt lejtős irányú (lépcsős) lyukpincék itt alig vannak. Ha csak nem számítjuk ide a zoványi Kisfalusi Ferenc 1908-ban készült pincéjét, melybe lépcsőkön át lehet csak lejutni. A régebbi lyukpincék szinte kivétel nélkül a pincegarattal vagy legjobb esetben rövid gádorral nyílnak a természetbe (1 A, B rajz).

A múltban — ritkán ma is (Kémer, Leccsmér, Bagos) — ez a gádornak

nevezett helyiség a szőlőfeldolgozás, a taposás, morzsolás, sajtolás helye volt, de itt tartották a szürethez szükséges edényeket (kádak, liu, putton, csapalja, fasajtó, morzsoló stb.) is.

A tulajdonképpeni pince egyenletes hőmérséklete biztosítja a bor érlelését és megfelelő tárolását. Hossza általában 5-10 m között váltakozik; szélessége 2-2,70 m, ritkábban a 3 m-t is eléri. Magassága pedig 1,80-2 m. Boltívszerűen, helyenként (Zovány, Körtvélyes) csúcsívesen van kiképezve. Ritkán előfordul, hogy téglával van kibélelve.

A homokba vésett pincék (Nagyfalu, Zovány) szinte mértani pontossággal vannak kiképezve, ellenben ahol a pincefolyosót agyagba vagy márgába kellett vésní, ott nem olyan szabályosak (Bagos, Leicsmér, Kémer), igen gyakran a plafonról, oldalfalokról nagyméretű földtömbök szakadnak le, bejáratukat téglával kell kibélelni. A gombásodás elkerülése végett a pincék falát évente lekaparják. A bejárat pincék jórésztében — mint ahogy már fennebb is említettem — feliratot csak elvétve találtam. A nagy-csicsói pincék homokfalán nemcsak évszámokat, hanem különböző, a természettel, az időjárással kapcsolatos eseményeket is megörökítettek a gondos pincetulajdonosok. Egyes pincékben a feliratok már annyira elmosódtak, hogy csak igen nehezen olvashatók. Néhány jellemzőbb felirat: *1795 április 5-dikén nagy hó volt; 1932-ben a búzatermés gyenge volt; 1933 jó tavasz.*

A pince végében, annak anyagába ablak vagy párkányszerű mélyedést véstek. Ezt a helybeliek *vakablak*nak (Bagos, Nagyfalu, Búrgerd, Zovány) vagy *vakjuk*nak nevezik (Leicsmér, Kémer). Ezeket a borosüvegeket, poharakat, borszívót tartják.

A pincében az ún. *ászon*ok sorakoznak nagyság szerint a boroshordók. Általában a kisebbek elöl, a nagyobbak hátul helyezkednek el. Az utóbbi 25-30 évben, mivel a tsz-tagok igen kis szőlőterülettel rendelkeztek, a bor tárolására egy sor hordó is elegendő. Leicsmérben a pincék földjét vékony homokréteggel szokták beszórni. Így akarnak tudomást szerezni arról, hogy a pincében nem járt-e idegen.

5. Mielőtt a pincéket csoportosítanám, szükségesnek tartom megjegyezni, hogy nem lehet egymástól élesen elkülönített alaptípusokat megkülönböztetni, ugyanis sok esetben a típusok egybeolvadnak és helyi változatok (átmeneti formák) alakultak ki. A továbbfejlődött formákat, változatokat is mindenütt elsősorban az adott termelési szinttől megszabott gazdasági rendeltetés határozza meg. Belső fejlődésük, az alakulásukban végbemenő módosulás a termelésben, feldolgozásban és a bor raktározásában bekövetkezett változásokat tükrözi.¹⁴ Az általam 1978 óta tanulmányozott mintegy 500 berettyó-

menti pincét, építési módját, beosztását, külső formáját tekintve, 4 alaptípusba lehet sorolni:¹⁵

I. Felszín alatti, főleg homokfalba vagy agyagos-homokos (márgás) domboldalba vajt épület nélküli lyukpince. Ezeket a zoványiak *föd*pincéknek nevezik. A pincék ősi formájának tekinthetjük. Kívülről csak az ajtó látszik, amely a domboldaltól mintegy 1 m-re beljebb került, hogy a tűző nap a pince bejáratát ne érje. Igen elterjedtek Búrgezden, Nagyfaluban és Zoványon. A szőlő feldolgozása a pince előtti teraszon, a szabad ég alatt történik, a must nyerése a fűrtöknek zsákban való taposásával történik. E pincetípus kimondottan a must érlelésére és a bor tárolására szolgál (1. A.B. és a 2.A. rajz)

II. Pinceház (gádoros) lyukpincék (1. C.D., 2. B rajz). Eredetileg ezek is egyszerű lyukpincék voltak, melyekhez a fejlődésnek csak egy későbbi szakaszában építettek felmenő falú, vertfalból, vályogból vagy téglából épült helyiséget. Féleresztes tetőszerkezetét venyigével (*venyigés pince*) és földdel borították, majd a cserép, pala, sőt újabb beton is kezd tért hódítani. Főleg a szőlőműveléssel és -feldolgozással kapcsolatos szerszámok tárolására szolgálnak. Minden berettyómenti szőlőtermő helységben elterjedt, de különösen Zoványon, Leccsméren, Bagoson. A nyeregtetős tetőszerkezettel megoldott típusoknál (Leccsmér) az oromzatot paticsfallal töltötték ki.

III. Présház lyukpincék (Szilágynagyfaluban és Kémeren a *szüre'előház* megnevezést is használják). Elterjedtek Bagoson, Leccsméren is. Ezek présházból, szobából és a tulajdonképpeni pincefolyosóból állnak (3. rajz). A szőlőt az ún. *medvés* présekkel sajtolták s főleg földesúri pincék voltak.

IV. Felszín fölött épített, földdel borított, legtöbbször téglával bélelt bolthajtásos pince, előtte vályogfalú présházzal. Altalában Bagoson, Zoványon terjedtek el (8. fénykép). Szilágybagoson a présház előtt nyitott tornác húzódik (*tornácós présház*).

A négy fő alaptípus közül a második a legelterjedtebb. Valamennyi megkérdőjelezett adatközlő a pince elülső helyiségét se nem présháznak, se nem pinceháznak nevezte, hanem egyszerűen a *gádor* elnevezés honosodott meg mindenütt. Valószínűleg azért, mert az itteni pincék az eltérő domborzati adottságok — meredek lejtők — miatt nem rendelkeznek a tulajdonképpeni gádorral, hanem a pinceházat szinte átmenet nélkül a pincefolyosó követi. Ezen alaptípus keretében az ún. *féleresztes* tetővel rendelkező pinceház lyukpincék a gyakoribbak. Előfordulnak azonban sátor-vagy nyeregtetős változatok is, főleg az újonnan épített pincéknél (9. fénykép). A féleresztes nagyjából követi annak a dombnak a lejtését, amelybe a pincefolyosót vésték. Zoványon a pincék jórésze féleresztes megoldású.

A gádorok, amelyek nagyjából négyzetalakúak, hossz tengelye egybeesik a pincefolyosó hossz tengelyével és közepén helyezkedik el az igen egyszerű kiképzésű tölgyfa- vagy fenyődeszkából készült pinceajtó. Az ajtó két oldalán kisebb méretű, esetleg vasráccsal ellátott ablaknyílások helyezkednek el.

A pinceházakban, főleg a régebbiekben a szüretelődények, az újabban ült, fekvő és tüzelő alkalmatosságok is helyet kaptak, sőt némelyiket konyhabútorral rendezik be. Itt szüretkor vagy hétvégén főznek-sütnek a pincetulajdonosok.

A pinceházból közvetlenül nyílik az ugyancsak központi elhelyezésű torokajtó, vagy ahogy a helybeliek nevezik *pinceajtó* (1. a.b. rajz). Sokszor az ajtó a tulajdonképpeni gádor egész szélességét elfoglalja.

Az első alaptípusba tartozó lyukpincék legjellegzetesebb képviselőit Bűrgezden (Domán) és Szilágynagyfaluban (Nagy-Csicsón) találjuk meg. Ezek lehetnek egytagúak (1. rajz, A), egyetlen egy ajtóval, és kéttagúak, amikor az első ajtó mögött egy 1-1,5 m hosszú gádor következik, melyet egy második pinceajtó zár el a tulajdonképpeni pincétől. Ez a pincetípus csupán a bor tárolását szolgálja.

6. A berettyófelvidéki borosgazdák mindig nagy figyelmet szenteltek a mustérleléshez és a bortartósításhoz szükséges mikroklíma biztosítására. A kisebb cukor- és alkoholtartalmú borok egyébként is megkívánták a gondos kezelést és tárolást. Ehhez pedig megfelelő hőmérsékletű és páratartalmú levegőjű pincékre volt szükség. A szélsőségektől mentes, egyenletes hőmérsékletet úgy biztosították, hogy a pincéket vízszintes irányba jó mélyre vájták, az előpince tetejét pedig venyigével, kukoricaszárral, ágakkal, majd cseréppel és földdel takarták. A pincék vályogfala egyébként is jó hőszigetelő. Elmésen megoldották a pincék szellőztetését is. Nagyfaluban, Bagoson, Kémeren, Bűrgezden a pincefolyosó mennyezetét a felszínig átfűrték, műanyag- vagy fémcsővel bélelték; Lecsméren, ahol a pincék rövidebbek, a pinceház homlokzatán, közvetlenül az ajtó fölött nyílnak a kör alakú szellőzőnyílások.

7. Az utóbbi évtizedekben a hagyományosnak nevezhető népi szőlőtermesztésben is lényeges változások álltak be. A kollektivizálás az addig fejlett szőlőművelést, szőlőfeldolgozást és ezzel egyidejűleg kifejlődött pincekultúrát visszavetette. Sokhelyütt a szőlők gondozatlanul, parlagon maradtak. Lecsméren és Kémeren egész szőlőhegyek alakultak át legelővé vagy más hasznosítású területté. Szilágynagyfaluban 1987-ben a Kis-Csicsó és a Mókuci szőlőhegyeken az mtsz-tagok tulajdonában levő szőlőparcellákat bulldózerekkel simították el, hogy újabb szántókra tegyenek szert. A 80-as évek derekától kezdve a parlagon maradt szőlőket újból birtokba vették. Új telepí-

tések történtek és ezzel egyidejűleg a régi nem használt pincék is megnyíltak. Szilágynagyfaluban 1983-ban az addig elhagyott pincéket felújították vagy újakat építettek. Ez az "újrafoglalás" a többi berettyófelvidéki helységben is lezajlott. Olyan személyek is foglaltak régi pincéket vagy építettek újakat, akiknek szőlőjük nem is volt. Sőt valóságos versengés indult: ki tudja a legszebb, legdíszesebb, legnagyobb pincét építeni. Különösen Nagyfaluban és Zoványon az utóbbi években több, korábbi funkciójukat teljesen elvesztő lakószoba épült a régi lyukpincék elé. Sőt megjelentek az emeletes "víkendházak" is, melyeket régi típusú bútordarabokkal rendeznek be; benne alvó- és pihenőhelyekkel. Belsejükbe külső vagy belső lépcsőn lehet feljutni. A pincékben nemcsak bort, hanem a hegyen termett burgonyát, zöldségfélét is tárolnak. Ez a szokás nem a leghelyesebb, mert az itt tárolt zöldség emeli a pincék nedvességtartalmát és befolyásolja a borok zamatát is. Nyáry Ferencnek Selmechányán, 1876-ban megjelent *Szőlő és pince* c. könyvében olvashatjuk, hogy "a boron kívül egyebet (zöldség, krumpli, káposzta stb.) tárolni a pincében nem szabad".

Sokat változott a pincék előtti tér, *terasz*, ahogy több helyen nevezik. Ezeket sétálóutakkal látták el. Szegélyükön gyümölcsfák, virág és zöldségágyások, szőlőlugasok díszlenek. Így váltak a hajdan még szőlőfeldolgozó és bortároló pincék hét végi szórakozó, mulató és pihenőhelyekké is.

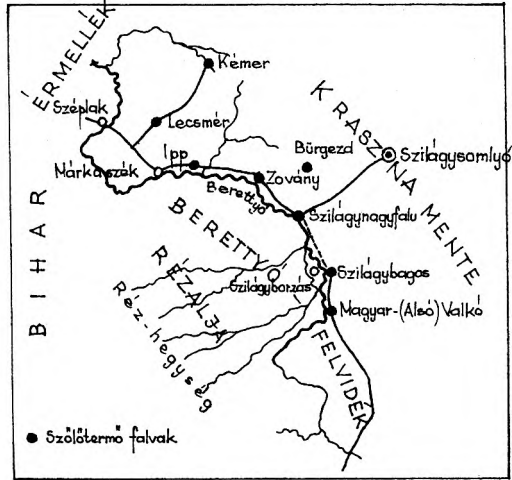
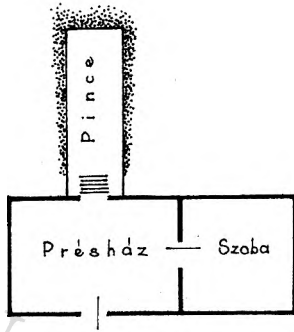
A Berettyó-felvidék a szomszédos Érmellékhez hasonlóan egyik legrégebb borvidékünk¹⁶. A múlt század végi filoxéravész azonban a szőlőművelést és -feldolgozást jelentősen visszavetette, s a 19. század közepi szintet azóta sem érte el. Főleg a bor minőségének megőrzésében volt visszaesés. A megtorpanás oly jelentős volt, hogy az addig használt pincék gazdátlanul és kihasználhatatlanul maradtak. Jórészüik elpusztult vagy a leomló föld bejáró nyílásukat elzárta. A változást azonban nem magyarázhatjuk csupán a filoxéravésszel. A 19. század végén erőteljesen fellendülő szilágynagyfalusi vásárok kedvező hatással voltak a szőlőművelésnél jövedelmezőbb állattenyésztés és búzatermesztés kialakulására. A megélénkült, évi hat országos állatvásárra jelentős számú szarvasmarhát hajtott fel a környék lakossága, ahol jó áron tudta értékesíteni. A fejlődésben beálló változást a századvégi vasútépítések is meggyorsították. A szőlőtermesztés nem volt többé kifizetődő foglalkozás. Megindult ugyan némi rekonstrukciós folyamat, főleg direkttermő fajták telepítése révén, azonban a termelés a belső fogyasztás szintjét — egy-két esettől eltekintve — nem haladta meg. A fejlettebb szőlőfeldolgozási gépi technika (prések, szőlőőrölő stb.) főleg a földbirtokosok és néhány

jobbmódú gazda szőlőjében honosodott meg. A lábbal történő taposás, mint a mustnyerés ősi módja, még a jelen század 50-es éveiben is dívott.

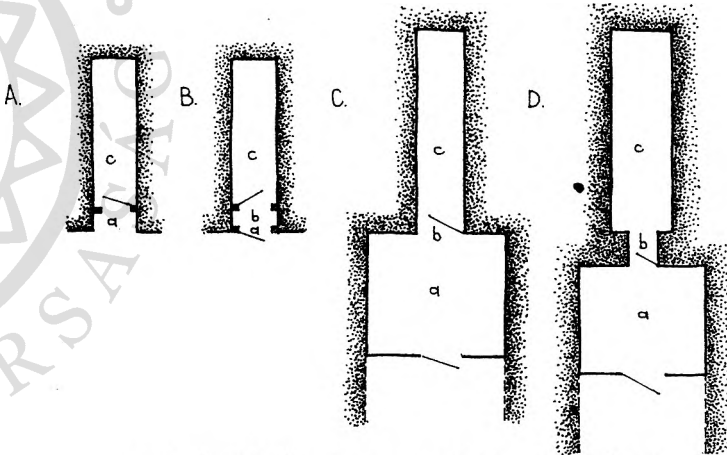
2. A szőlőművelésben beállott változások hatással voltak a vidék pincekultúrájára is. A meglevő lyukpincék fejlődésükben megrekedtek. Az a fejlődés, melyen a pincék formájukban és funkciójukban átmentek, az utóbbi félévszázadra tehető. A termelés alacsony szintje nem tette szükségessé mindenhol présházak építését. A szőlőt kint a szabadban is fel lehetett dolgozni, a bort pedig otthoni, házi pincékben is lehet tárolni. Ott, ahol a termelés a belső fogyasztás szintjét nem lépte túl — márpedig ez az utóbbi évtizedekben a Berettyó-felvidéken így volt — ott a pincék régies formáikat lényegében napjainkig megőrizték. Ezzel magyarázható, hogy e vidéken máig is a lyukpincék a legelterjedtebbek. A bejárat előtt nincs mindenhol falazott épület, csupán a pince torkát szélesítették ki, úgy hogy a pincelyuk elé egy téglavagy kőboltozott, kívülről földborítású gádor épült, amelyiket felül egy féleresztes vagy a sátortetőt keretező háromszögű oromzat zár le, ahol a pincelyuk elsődleges, a pinceház pedig másodlagos szerepet tölt be.

3. Az utóbbi években tapasztalt nagyarányú pinceépítés (főleg Zoványon, Szilágynagyfaluban és Szilágybagoson tapasztalható e folyamat) jelzi, hogy az újonnan épült pincék szerkezeti formájukban követik ugyan a régi, hagyományos típusokat (lyukpince, pinceházas lyukpince), de funkciójuk erősen átalakult. A sokkal korszerűbben megépített pinceház, vagy ahogy e vidéken nevezik, a gádor rendeltetése egészen más, mint a korábbiaknak. Ezekben már nyoma sincs a szőlőfeldolgozásnak, a szerszámok itt tartásának. Ezek bútorokkal, főzőkályhával, kéménnyel, pihenő és alvó alkalmatosságokkal ellátott helyiségek, amelyekben főleg hét végén, ünnepnapokon tartózkodnak.

A pincefolyosó funkciója is kibővült. Benne nemcsak bort tárolnak, hanem különböző zöldségfélék téli tartósításának helye is. Olyan új pincetípusok is vannak kialakulóban, amelyekben a tulajdonképpeni előpincében ma is a szerszámokat, szüretelőedényeket tartják ugyan, pihenni, szórakozni azonban a fölötte, emeletszerűen megépített, otthoniasan berendezett szobákban szoktak. Az új gazdasági szemlélet már sejteti, hogy a pincék korábbi funkciói újból megerősödnek. Kézzel fogható jelei azonban csak a jövőben fognak feltűnni.

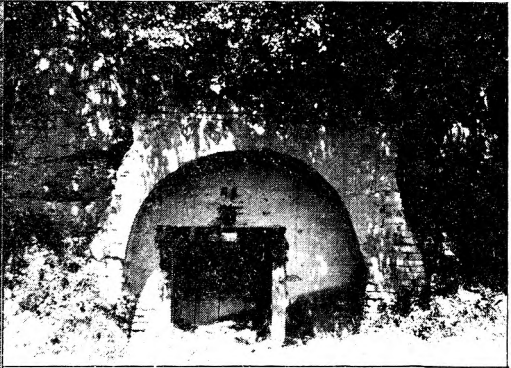
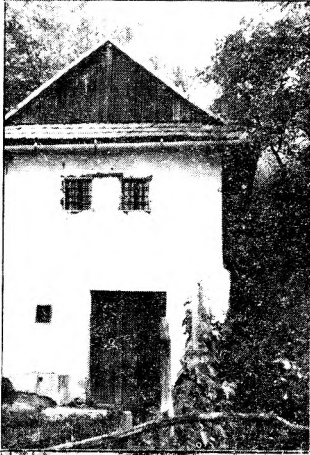

BERETTÓ-FELVIDÉKI BORVIDÉK

1. Felszín alatti, homok vagy agyagdombba mélyített lyukpince alaprajza.
- A. Egytagú lyukpince, a pince teljes szélességét kitöltő pinceajtóval; B. Kéttagú lyukpince pincegarattal (torokkal); C. Kéttagú, pinceházas lyukpince; D. Háromtagú pinceházas lyukpince; a) pinceajtó; b) pincegarat a torokajtóval; c) atulajdonképpeni pince.

A pincékről készült
felvételeket a szerző
készítette.

JEGYZETEK

1. A Berettyó-felvidék borpincéinek feltárásában közreműködő fontosabb adatközlőim Bürgezen Bányai Levente (szül. 1943), Kémeren Kasza József (1916), Major István (1929), Leicsméri Borzási János (1921), Baranyi Géza (1902), Szilágybagoson Szabó Árpád (1916), Kincses Lukács (1921), Szilágynagyfalun Ősz György (1911), Somogyi József (1902), Ősz András (1910), Fóriás András (1908), Zoványon Orbán Károly (1903), Bara Ferenc (1930), Tötös Ferenc (1929), Kisfalusi Ferenc (1917), Györffy Ferenc (1930). Hálas köszönet valamennyiüknek.
2. Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* Bp., 1987, III. 509-522.
3. Györffy György: i.m. 512, 521.
4. Dr. Iványi B.: *A Tomaj nemzetség és a Tomaj nemzetségbeli Losonczy Bánffy család története kezdettől 1526-ig*, I. 323.
5. Petri Mór: *Szilágy vármegye monographiaja* IV. 1902., 59.
6. Petri Mór: i.m. IV. 126.
7. Kóváry László: *Erdélyország statisztikája* I. Kvár. 1847.
8. Kolozsvári Közlöny 8. szám (1858), 29.
9. Ősz György szilágynagyfalusi lakos szóbeli közlése.
10. Keleti Károly: *Magyarország szőlészeti statisztikája*, Bp. 1875, 122.
11. Dr. Nyáry Ferencz: *Szőlő és pince*. Selmeczbánya, 1876. 95.
12. Vincze István: *Magyar borpincék*. In: Néprajzi Értesítő, XL. 1958. 84.
13. Mózes Teréz: *Érmelléki borpincék*. In: ND 1981, Buk.
14. Vincze István, i.m. 101.
15. Bagos 39, Bürgezd 36, Nagyfalu 51, Zovány 147, Leicsmér 153, Kémer 47 pincével rendelkezett.
16. Entz F. — Málnay I.: *A szőlészet és borászat Erdélyben*. Vác, 1870. 136-137.

Csergő Bálint

NÉPI GYÓGYÍTÁS KÜKÜLLŐKEMÉNYFALVÁN

A népi gyógyítás “a paraszti gyógyító gyakorlat összefoglaló elnevezése a néprajzi szakirodalomban.” Magában foglalja a betegségek eredetére, tüneteire és gyógyítására vonatkozó hagyományokat; részét képezi a népi természetismeretnek és a népi hitvilágnak. Ez a tudásanyag részben ésszerű magyarázatokon, tapasztalati tényeken, részben pedig hiedelmeken nyugszik, a gyógymódok racionális és irracionális jellegűek (*Magyar Néprajzi Lexikon*. 3. köt. Bp. 1980. 725 - 727.).

A népi állatgyógyászat alapelveiben megegyezik a humán gyógyászattal, általában azonban sokkal ésszerűbb ennél. A legtöbb állattartó ért hozzá valamelyest, de vannak, akik az átlagosnál nagyobb tudással rendelkeznek, pl. a pásztorok (Vö. *Magyar Néprajzi Lexikon*. 1. köt. Bp. 1977. 80.).

Küküllőkeménfalva (Hargita megye) népi ember- és állatgyógyászatát évszázadunk húszas-harmincas éveinek viszonylatában vizsgálva úgy vélem, bizonyos határvonal húzható egyrészt a népi természetismeretre, tapasztalati tényekre, másrészt a népi hitvilág keretébe tartozó hagyományokra alapozott gyógymódok között. Jóllehet, a betegségek okait egyes esetekben a népi hitvilágba sorolható módon magyarázták (pl. megátkozták, megcsinálták, megigézték, meleg szél csapta meg stb.), máskor összefonódott a racionális és irracionális gyógymód (pl. a vízvetésben), a gyógyítók és maguk a betegek is többé-kevésbé tudatában voltak az egyik vagy másik értékének és jellegének; a hitvilágba tartozókat hitték is, nem is, inkább amolyan ha nem használ, nem is árt -alapon gyakorolták; másrészt a természetismeretekre, tapasztalatokra alapozott, növényi, állati és ásványi eredetű anyagokat felhasználó gyógymódokhoz már nem kapcsolódtak — igen ritka kivétellel — mágikus formulák, túlnyomó részben mechanikai, külső hatásokat (kenés, gyúrás, borogatás, bedörzsölés, lemosás, fűrésztés) alkalmaztak, vagy gyógyító anyagokat etettek, itattak a beteggel.

A *kuruzsolást* (mágikus formula, mozdulatok, ráolvasás) babonaságnak tartották és elkülönítették az *urusolástól*.

Magtalan házaspár igen kevés volt a faluban, a legtöbb családban hat — nyolc sőt több gyermek született (— *amennyit az Isten adott* —), belőlük felnőtt átlag négy — hét. Aránylag kevés volt a testi vagy szellemi fogyatékos. A nagy járványok: *kórella* (kolera), *peköcs* (fekete himlő), himlő, *torokgyék* (diftéria), tífusz, *spanyol* már nem arattak; az oltás és újraoltás rendszeresen történt, járványveszély idején megelőző oltások is voltak. A háziállatoknál azonban időnként nagy károkat okoztak a járványok.

Volt a faluban hozzáértő, gondos bábaasszony; az anyák a csecsemőket viszonylag megfelelően táplálták és gondozták. Orvosok, állatorvosok, gyógyszertárak és kórház legközelebb 9 km távolságra, Székelyudvarhelyen voltak, a harmincas évek közepétől pedig a közeli Zetelakán is volt körorvos. Orvoshoz azonban úgyszólván csak végső esetekben fordultak, főképpen az igen szűkös pénzkereset, de a távolság miatt is. Különösen a beteg gyermekek és öregek esetében volt ez tapasztalható. Ha életrevaló a gyermek, úgy is megél — mondták. A meghalt gyerek szüleit azzal vigasztalták, hogy *rendől az Isten mást helyette*, de azt is mondogatták: *Por seggibe, más helyibe!*, vagy: *Gyermökért s hitván bocskorért nem kell búsulni!* Idős beteg esetében meg azzal nyugtatták magukat, hogy úgyis öreg, eljött az ideje, a pénz már nem nő benne. Ez a gondolkodásmód azonban nem volt általános. A járni nem tudó beteget gondosan elkészített szekérbe fektetve a városi orvoshoz vitték, vagy orvost hozattak ki, a rendelt gyógyszereket pedig megvásárolták. A kórházról és az operációról azonban igen féltek, mert egyrészt sokba került, másrészt úgy tartották, hogy akit kórházba kellett vinni, annak már nincs sok hátra, *s ha még meg es vadalják, abból többet nem lesz embör, annak hamarosan szaggnak.*

A lakás tisztaságára általában vigyáztak (sepregetés, súrolgatás, meszelés), az élősködőket (bolha, tetű, poloska) irtották, a ruhaneműt, ágyneműt rendszeresen mosták (kicsimosás, szapulás).

Nyáron át sok volt a házilégy, mivel a trágyadomb kevés kivétellel az udvaron volt. Amikor sok légy begyűlt a házba, az ablakokat elsötétítették és lombos faágakkal a legyeket a nyitott ajtón kihajtották. (Tréfásan azt mondták, hogy a legyeket a *hiúba* — padlásra — kellene felhajtani s a lajtorját elvenni, hogy ne tudjanak lejönni). A padlógerendába egy-két légyfogó papírt is felszúrtak. Vásároltak a boltban mérgező anyaggal átitatott kartonpapírt, amelyet tányérban, tejjel leöntve az asztalon tartottak.

A testi tisztálkodásra azonban nem fordítottak elég gondot. A csecsemőt minden reggel a *feresztőtekenyőben megferesztették*. Tovább, serdülőkorig a gyermekeket rendszerint szombaton este vagy vasárnap reggel fürösztötték csöbörben, vagy csak egészen lemosták a nagy mosdótálban. Amikor a Küküllő vize elég meleg volt, a gyermekek három-négy éves kortól naponta többször *feredeztek* benne. Nyáron a felnőttek is többször megfürödtek a folyóban.

A legtöbb háznál mosdószappan is volt, vagy a mosószappant használták mosakodásra is. Hétköznap reggel rendszerint csak kezet és arcot mostak a mosdótálban, sokszor azonban csak csuporból kézreöntött, vagy szájba vett

vízzel mosták le az arcukat. Fogkefét egyáltalán nem használták. Vasárnap reggel derékgig mosakodtak. A nők *sűrűfésűvel* fésülködtek.

Április végétől késő őszig kevés kivétellel mindenki mezítuláb járt. *Lábalit* csak hűvös, sáros időben, és akkor húztak, amikor templomba vagy más helységbe mentek, lábat sárban járás után és este mostak, valamint amikor lábbelit akartak húzni. Így a lábujjak és a lábfej sérülése, a felfőtt, kicserepedett láb elég gyakori volt.

Ritka kivétellel mindenki a Küküllő vizét itta és használta ételkészítéshez is. A faluban a legtöbb kút *szejkés* talajvizű, vagy sósvizű volt. A néhány iható vizű kutat, a határbeli forrásokat csak akkor használták, amikor a folyó nagyon megzavarosodott, vagy a hatóságok járványok idején megtiltották a használatát.

Állatainak pusztulása nagy csapást jelentett a család számára, ezért úgyszólván nagyobb gondot fordítottak azok táplálására, tisztán tartására, mint saját magukra. A fejésnél tisztán jártak el. Nem fogadták meg a következő évre az olyan *majort* (főjuhászt), aki nem tisztán fejt, az *eszténán* nem tartott tisztaságot, az általa készített sajtot, ordát szennyezettnek találták. Nem fogyasztották el az olyan állat húsát, amelyiknek nem folyt ki a vére. Állatjárványok idején igyekeztek betartani a hatósági előírásokat, azonban megelőző védőoltásokra az állatok esetében elég ritkán került sor.

1. Humángyógyászat

A tárgyalt időszakban járvány már ritkán fordult elő, inkább csak gyermekek betegedtek meg vereshimlőben, kanyaróban, szamárköhögésben, has-tífuszban, vérhasban, de az elhalálózás nem volt nagyarányú. Gyakoribb, felismert és halált okozó betegség volt a tüdőgyulladás, *szárazbetegség*, *mejjbetegség* (tüdőbaj, mellhártyagyulladás?) *farkastájog* (vakbélgyulladás, bélcsavarodás?), rák. Nem ismerték az *úrinyavaják*-at, az *ideges-bolondság*-ot, a szívbetegségeket, a magas vagy alacsony vérnyomást.

Szövődményeket, egyéb betegségeket kiváltó okként ismerték a *megcsemerlést* (enyhe gyomormérgezés, májműködési zavarok?) és a meghűlést, megfázást. Eléggé gyakori ártalmak voltak a zúzódások, kimarjulások, csonttörések, szúrt, vágott sebek, egyes bőrbetegségek, izomfájdalmak és az emésztőcsatorna betegségei. *Gusás* (golyvás), született vagy paralizisból származó nyomorék nem volt a faluban. *Bolond* (elmezavarodott) és *nyavajatorős* (epilepsziás) egy-egy volt. Köztudomás szerint nem volt vérbajos

vagy más nemibeteg sem. Két családról rebesgették, hogy valamelyik ősiük *rosszbetegséget*, *francot* szedett fel valahol és ez utódaikon is meglátszik, hetedízigen. Két-három családban gyakoribb volt a tüdőtuberkulózis.

A legtöbb háznál állandó jelleggel volt a gyógyításhoz szükséges vagy ehhez is használt *pellórium* (lámpaolajnak, *fotogénnek* is mondták), *kékkő* (rézgalic), *keserűső* (nátriumsulfát), *zódapor* (szódabikarbonát), *büdösskővirág* (kénvirág); több családnál tartottak kámfort, kámforoszeszt, sósboroszeszt, *piritust* (tömény alkohol), *deneturáltszeszt* (egészségügyi szesz), *árnikaszeszt*, *terpentinolajat*, *jóttinturát* (jód tinktúra), *szarvasszarvolajat*. Minden háznál volt vereshagyma, fokhagyma, köménymag, bors, több házájon a fedél sarkán kövirózsát is tartottak.

A népi gyógyításban is gyakran használt háziecet készítése a tárgyalat időszakban fokozatosan megszűnt. Helyette borecetet, ecetszeszt vásároltak és gyógyításhoz is ezt használták.

Sok családnál gyűjtöttek és szárítottak *fekete kukujza* (fekete áfonya) lapit száraztól, továbbá akác-, bodza- és hársfavirágot, *vadfodormintát* gyógyítás, de étkezés céljából is. Több asszony ismert és gyűjtött rendszeresen különböző gyógynövényeket, amelyeket megszáritva tartott.

Minden családban, főképpen a nagyanyák, anyák többé-kevésbé értettek egyes betegségek urusolásához. A legtöbb esetben azonban hozzáértőbb asszonyokat hívtak, vagy kikérték tanácsukat, megfelelő *uruságot* kértek tőlük. Ezek az asszonyok ismereteiket elődeiktől örökölték, de saját tapasztalataikra is alapoztak. Általában ismerték tudományuk korlátait is: fel nem ismert, vagy súlyosabbnak látszó esetben, vagy pedig ha gyógymódjuk nem járt sikerrel, a beteget orvoshoz menni tanácsolták. Szolgálataikért soha nem kértek semmit, de vizsontszolgálatokat kaptak, munkáikban visszasegítettek, a szegényebbeknek időnként tejet, tojást, friss kenyeret, sajtot, ordát, disznóöléskor kóstolót küldtek.

A betegek vagy hozzátartozóik néha más helységeken lakó *tudós ember*hez, *tudós asszony*hoz fordultak segítségért. Ezek egy része csaló volt, de voltak olyanok is, akik jó hozzáértéssel mechanikai vagy gyógyszeres kezelést alkalmaztak, vagy ilyenekhez megfelelő tanácsot adtak. Egyes betegségekkel egyenesen a patikába mentek, ahol gyógyszert vásároltak.

A falu népi gyógyításában különös hely illette meg Orbán Ignácot. Fő foglalkozása, a földművelés mellett sokféle mesterséghez értett, ismert sok gyógyító hatású szert, hírneves foghúzó is volt.

Két-három fogóját az ócskapiacon szerezte. A fogfájósok a faluból és a környékről akár éjjel is felkeresték. Nyáron három-négy hétre felment széna-

csinálni a havasi erdei házához, jó 10 km távolságra, de fájós foggal ott is felkeresték.

A pácienszt leültette egy székre, és elbeszélgetett vele. Közben nézegette a fogait, ujjal kitapogatta, tért-fordult s egyszerre csak kint is volt a fájós fog. Nem lehetett tudni, mikor és honnan került a fogó Ignác bácsi kezébe. Súlyosabb esetben (gennyedés, erős gyulladás) nem húzott fogat, hanem a beteget orvoshoz utasította. Emlékezet szerint igen ritkán fordult elő, hogy nem a fájós fogat húzta volna ki. Nem tud olyan esetről sem, hogy húzás után szövődmény lépett volna fel, pedig becslése szerint úgy negyven év alatt 4-5.000 fogat húzott ki. Tanácsa szerint húzás után a száját erős sós vízzel kellett öblögetni.

A foghúzásért soha semmit nem kért, de igyekeztek valamivel megszólalni. A csendőrök, végrehajtók néha zaklatták a mestersegei miatt, de ha fájta a foguk, ők is csak hozzá futottak, és ígérték, hogy többé nem zaklatják. Mesélték a faluban, hogy Ignác bácsi előtt két öreg, Sebők Ignác és Sebők Ferenc húzott fogat. Ők a pácienszt hanyatt fektették a padlóra és ráültek a hasára, hogy ne tudjon elfutni, amíg munkálkodnak.

Ignác bácsi ismert sok gyógynövényt, gyógyítószeret (könyvekből is!), a hozzáfordulóknak megmagyarázta, milyenek, hol találhatók, hogyan kell használni. Nagy, mély kelés esetén megmondta, mit tegyenek rá, hogy megérjék, majd ha az magától nem fakadt ki, borotvakéssel megvágta, hogy a genny kitakarodjék.

A *zúzott, horzsolt sebet* vízzel lemosták, vagy nyállal letörülgették. Ha mélyebb, nagyobb volt a sérülés, petróleummal, benzinnel vagy alkohollal leöntötték. Ha volt kéznél árnikaszesz, jódtinktúra, ezzel fertőtlenítették és bekötötték tiszta kender- vagy pamutvászon ronggyal. Igen biztos és gyorsan gyógyító, fertőtlenítő hatású volt a fehérfenyő (*Abies alba*) kérgében található, paszulyszem nagyságú *hupujék* (dudorodás) víztiszta folyékony gyantája. Ezt a sebre kenték és bekötötték. Kisebb sebeket, a láb sérüléseit mások a nyers tyúktojás belső hártájával, vagy nyers sózatlan szalonnaszelettel borították be és bekötötték.

Nagyobb, mélyebb szúrásokat, vágásokat hagytak vérezni egy ideig, majd ujjal összenyomva tartották, amíg a vérzés megszűnt. Utána lehetőleg fertőtlenítették az előbb említett szerekekkel és be is kötötték.

A lábszár gennyes, gyógyulni nem akaró fekélyeit a kólikafű (bojtorján szerbtővis — *Xanthium strumarium*) levelesterméses szárának langyosra hűtött főzetével mosogatták naponta többször, amíg be nem gyógyultak.

Sebekkel csak akkor mentek orvoshoz, ha azokat varmi kellett, vagy

életveszélyeseknek látszottak, vagy pedig ha *brantot kaptak* (vérmérgezés?): a környéke eltüzesedett, a gyulladás tovább haladt, a fájdalom erősödött.

Az állatok által harapott sebeket hasonlóan gondozták. Ha azonban feltételezték, hogy az állat (kutya, macska, róka, farkas) *veszett* volt, orvoshoz fordultak. Beszélték, hogy régebben a veszett állat által megmart emberrel *berekönyefa* (Veres berkenye — *Sorbus aucuparia*) kérgének erős főzetét itatták, vagy pedig a patikában vásárolt *bajfűmagot* (?) mozsárban megtörték és pálinkába áztatva itatták. Említették, hogy veszettség ellen valamikor használták a *dűbogár* (Kék nünüke — *Meloë violaceus*) szárított porát is. Veszettség miatt történt halálesetre nem emlékeztek.

A *kicsikkant, megcsikkant* (megrándult, kimarjult) ujjat, *kézbokát* (kéztő), bokát, lábat igyekeztek rángatással, szorítgatással helyreigazítani, majd langyos szappanos vízzel, olajjal, zsírral többször dörzsölgették. Ha megdagadt a helye, lehetőleg nappalra is, de éjjelre mindig hideg vizes borogatást tettek rá. Még jobbnak tartották a sós-ecetes búzakorpa borogatást, amely a fájdalmat is jobban csillapította. A felismert *csontrepedésre* szintén ezt a borogatást tették, időnként megnedvesítették és egy-két naponként kicserélték.

A *végtagok csontjainak nem nyílt törése* esetén hozzáértő, rendszerint katonaviselt férfit hívtak, aki helyreigazította a törött csontokat, majd *sinbe* (lécecskék közé) kötötte a törött végtagot. Rá búzakorpa borogatást tettek. Még hatásosabb borogatást készítettek a fekete nadálytő (*Symphytum officinale*) gyökeréből: megmosták, megreszelték, tejben megfőzték és a pépszerű anyagot kendervászon között a törésre kötötték. *Nyílt törésekkel* orvoshoz fordultak. Repedt, törött bordákkal csak akkor mentek orvoshoz, ha a beteg a száján, orrán vérzett.

A testhajlatok *felpállott, felfőt*t bőrfelületeit lemosták, szárazra törülték és éjszakára kukoricaliszttel hintették be. A csecsemők számára is ez volt a "babahintőpor".

Lucskos-sáros időben a mezítlábjárás, munkavégzés közben a kéz, lábfej, lábszár bőrét a *szél kifűtta*: megvörösödött, cserepesen megrepedezett és fáj. Lefekvés előtt szappanos vízzel lemosták, majd a beteg maga levizelte. Miután megszáradt, sótlan disznózsírral bedörzsölték. Két-három nap alatt így biztosan gyógyult.

Az *égett, leforrázott bőrfelületet* tökmag vagy bükkmakk olajjal kengettek, ezek hiányában tejszínnel.

A *fagyott lábfejre, kézre sókáboszta* (sózott-savanyított káposzta) levelét borították. Még jobb hatásúnak tartották a szarvas, őz, vadnyúl avas faggyú-

ját. A fagyott orrot, arcot, fület is ezzel kengették. *Darázs, méh szúrása* ellen a helyét ecettel dörzsölték.

A férfiaknak, ha nehéz tárgyat megemeltek, néha *leszakadt a hátpecsinyük, elromlott a derekuk* (izomnyúlás, diszkozserv?). A beteget a padlón hasra fektették, és hozzáértő férfi vagy asszony *felszedte a hátpecsinyéjét*: langyos szappanos vizes kézzel erőteljesen meggyúrta az egész hátát. Egy-két napi ilyen kezelés és fekvés után a beteg rendszerint meggyógyult. A végtagoknál is előfordult a *szakadás* (in, izom nyúlás, rándulás), amit szintén gyúrással és hidegvizes borogatással kezeltek.

Romlásnak mondták a végtagokon nem sebzés, ütés folytán keletkezett izomdaganatot. Erre szintén fekete nadálytő pépet kötöttek. Még biztosabb hatású volt a *zádokfa* (Hársfa — *Tilia*) kéreg kaparék. A fiatal hársfa kéregének zöld felhámját lehúzták, és az alatta lévő sárga kéregállományt késsel lekaparták, majd tejben megfőzték és a pépet langyosan a romlásra kötötték. A fájást gyorsan megszüntette, két-három napon belül biztosan gyógyított. Kisebb romlásra, gennyesedő sérülésre megnyálazott *útilapit* (*Plantago*) kötöttek.

A *megegedt* ujjat (körömház gyulladás) váltogatva forró és hideg vízbe mártogatták. Másik gyógyszere volt a *kőriscsa pállúg*: kőriscsa (*Fraxinus*) hamuját megforrázták, és az így nyert meleg lúgban áztatták a gyulladt ujjat. Ha így sem gyógyult, a köröm közelében a húsbá láng fölött megégetett túvel valódi selyem (nyersselyem) szálát húzták. A fonál mentén a genny hamarosan kitakarodott. Az így kezelt gyulladást *sejömfojásnak* mondták. *Megegedt* mellükre a nők fekete nadálytő gyökerének pépjét kötötték.

Orrvérzés esetén a beteget hanyatt fektették, homlokára és tarkójára hideg vizes borogatást tettek. Makacs vérzésnél Orbán Ignácól kértek *forrasztó szalamiát* (szalmiáksó) és ennek híg vizes oldatát itatták.

A gyermekek gyakran, de néha a felnőttek is *megzabolásodtak*: szájuk két végén varasodás keletkezett. A zabolát egymástól kapták, az ivőedényről. Megnyálazott kékkővel este-reggel bedörzsölték, amíg el nem múlt.

Csecsemőnek, gyermeknek, néha felnőttek is *felfőtt a szájürege, szája-prémje* (szájpenész). A teltvirágú rózsaszínű *potyolatrózsa* szirmaiból sok cukorral vízben *rózsaméz*zet főztek és ezt etették a beteggel, az ajkakat kengették vele. A csecsemő szájüregét ujjal kengették.

Szökésnek mondták az olyan kisebb duzzanatot a bőrön, amelyben genny gyűlt, majd megérett: a teteje fehéren kicsúcsosodott. Ezt körmök között kinyomták úgy, hogy a *vőgye, gyükere* is kijöjjön. A nagyobb, fájó, de szederjesen nem kitüzesedő szökés volt a *kelés*. Hogy hamarabb érjék, és az

előbbi módon eltávolítható legyen, finom lisztből nyers tejszínnel és cukorral gyúrt tésztát kötöttek rá. Ugyancsak ilyen érlelő hatású volt a sült vagy nyersen megreszelt vereshagyma, továbbá a fehérliliom nyers hagymája vagy mézzel megkent levele.

A sokszor mogorónyinál is nagyobb, szederjesen kitüzesedő és nagyon fájdalmas kelést *pokolszökésnek* hívták. Azt mondták, vérmérgezést és halált is okozhat. Ha a végtagokon keletkezett, a hónalji, ágyéki mirigyek is fájdalmasan megduzzadtak, a beteg belázasodott. Orvoshoz nem mentek vele, mert az kívágta és a helye igen későre gyógyult. Volt ellenben egy biztos és gyorsan ható orvossága, a *pokolvarlapi* (Varjúszem — *Paris quadrifolia*). Ha ennek nyers vagy szárított levelét mézzel, ennek hiányában nyállal megnedvesítve a szökésre tették és bekötötték, a fájást hamarosan levette, majd a tüzét is. Naponta új lapit tettek rá, de sokszor már az első kifakasztotta a kelést, vagy annyira megérelte, hogy könnyen el lehetett távolítani. A gennyzacskót, a *gyükerét* teljesen ki kellett venni, mert úgy tartották, hogy ha benne maradt valami, körülötte még hét másik pokolszökés keletkezik.

A pokolvarlapit június hónapban szedték és könyv lapjai között szárították. Úgy tudták, férfinak csak a *gombos* (borsszemnyi kék bogyótermés), nőnek pedig csak gombnélküli használnak.

Beszélték, hogy régebben a hónalji és ágyéki mirigyek daganatai ellen a csukló, illetve a boka tájékára kőrishogár (*Cantharides*) szárított porát vízben megáztatták és rongyban rákötötték. Ez megszüntette a fájást, meggyógyította, *lehúzta* a daganatot. A szer felmarta a bőrt, ami aztán magától meggyógyult. Mondták, hogy a kőrishogár porát régebben veszettség ellen is használták.

Epseregnek mondták a bőrön keletkezett viszkető, továbbterjedő, szenyeyesen varasodó foltot (börgomba?). Ezt naponta *bagóval* (pipaszutyok) kengették. Használták ellene a tűzön égő nyers nyírfa darab egyik végén "kisírt" nedvet (nyírfakátrány) is. A fejpgomba és általában mindenféle bőrbetegség ellen biztos hatásának ismerték a *kólikafű* főzetét, amellyel naponta többször mosogatták a beteg foltot.

A *viszketeg* (rüh) ellen büdöskővirágból sótlan zsírral készített kenőcsöt használtak, de vásároltak "rűzsír"-t a patikában is.

A *Szent Antal tüzét*, *varasodást* (ótvár, orbánc?) a *vérfű* (Orbánfü — *Hypericum perforatum*) főzetével mosogatták, majd édes tejszínnel kengették, vagy a patikában kértek rá kenőcsöt.

Hajhullás, *korpásodás* ellen a *keserűlapi* (Bojtorján — *Arctium lappa*) gyökerének főzetével mosogattak fejet.

Vaktetűnek, sóstetűnek mondták a talp bőrének égető viszketését. Helye elkaparva nedvezett. Ezt tömény forró sósvízbe mártogatva gyógyították.

A kézen, ujjakon keletkezett *sümöcsöt* kaparással megvérezték, majd a *fecskefű* (*Chelidonium majus*) vagy *kutyatej* (*Euphorbia*) szárának nedvével naponta többször kengették, amíg el nem múlt. Némelyek szerint megfelelt erre a patakok vizének szélén gyűlt hab is. Más természetű *bőrkinövést* a ló farkából kihúzott szállal szorosán körülkötötték. A szemölcs pár nap alatt elszáradt és lehullott.

Az *erős fejfájást* hideg vizes vagy házi ecetes borogatással igyekeztek elmulasztani. Jó hatásúnak ismerték a reszelt és házi ecettel nedvesített tormával való borogatást is, amely a lázat is csillapította.

Egyes asszonyok nyáron állandó fejfájásról panaszkodtak. Ellene naponta egy-két friss *keserűlapit* borítottak a fejükre és kendővel leköttették, *hogy a fájást lehúzza*. (Édesapám kajánul azt mondta: *Na, itt a nagy mezei munkák ideje, mert Sebőkné feltette a keserűlapit*).

A nyelven keletkezett *falatot* (szemölcs gyulladás) úgy "gyógyították", hogy kiköpdöstek és mondták: *Pű, pű, ragaggyon a papné seggire!* (Ezzel nem kívántunk semmi rosszat — mondták —, mert a mű papunknak nincs felesége).

A szembe esett *kalászt* (búzaszálka) nyelvvel távolították el. *Gyulladt, kivörösödött szembe* naponta többször anyatejet cseppentettek. Az *árpát* a szemhéjről *kamilla* langyos főzetével mosogatták és borogatták. Némelyek hatásosnak mondták a *héjakút* (*Dipsacus laciniatus*) vizével való mosogatást is. A megérett *árpát learatták*: körömmel kinyomták, majd kamillával tovább mosogatták.

Fülfájásra biztosan ható orvosságként ismerték a *kövirózsa* (*Sempervivum tectorum*) húsos levelének levét. A leveleket vászondarab között összezúzták, kipréselték és így, vagy gyenge alkoholos oldatban a lefektetett beteg fülébe csepegtették. A fájást hamarosan megszüntette.

Fájó fogra megmelegített *támasórongyot* (mosogató rongyot) szorítottak kívülről. Máskor erős pálinkát, sósborszeszt, kámforos szeszt vettek rá. Ha a fog lyukas volt, darabka kámfort, borsszemet dugtak bele. Ezek pillanatnyilag jól *megcsattogtatták* a fogat, aztán rendszerint megszüntették a fájást. Ha mégsem használt, Orbán Ignácot keresték fel.

Gyermekek meglazult tejfogát két ujjal húzták ki. Másik módszer volt, hogy jó erős cérnával a fogat nyitott ajtó kilincséhez kötötték, azzal a magyarázattal, hogy így magától kijő. Az ajtót aztán valaki "véletlenül" becsapta... Hasonló foghúzás volt, amikor a fogat cérnával az asztal lábához

kötötték, majd észrevétlenül parazsat vettek szeneslapátra és hirtelen a gyermek arca felé lökték. Így önmaga rándította ki a fogát. A gyermeket arra biztatták, hogy a kihúzott fogát dobja egérlyukba és mondogassa: *Egér, egér adj vasfogat, én es adok egy csontfogat.*

Aki evés közben vagy evés után az ételtől, italtól megundorodott, vízzel hígított ecetbe dobott kávéskanálnyi *zódaporos* vizet ivott. Ezt a *libafröccsöt* használták hirtelen *gyomorégés* ellen, valamint az emésztés elősegítésére is.

Hasfájás, puffadás, szélszorulás, bélgörcsök ellen köménymagot rágtak, vagy gyengén édesített teáját itták. Jó hatásúnak ismerték a köménymaglevest és a házilag készített köményes pálinkát, mások a jól megborsozott erős pálinkát is. A sokat síró, hasfájós csecsemőnek is köménymag teát adtak. Mákot keveset termeltek; egyes asszonyok megtartották a gubóját és sokat síró, rosszul alvó csecsemőjüknek *máklevet* főztek, jöllehet tudtak káros voltáról.

Gyomorfájások ellen többféle gyógynövényt használtak. A *cintóriából* (*Ezerjófű* — *Erythraea centaurium*) teát főztek és rendszeresen itták, vagy pálinkában áztatták és abból ittak egy-egy pálinkáspoháryit reggelenként *éhomra*. Hasonlóan használták az *ángyéli kagyűkér* (*Angelica archangelica*) szeszes kivonatát, amelyet étvágycsinálóként is ismertek. Itták szintén gyomor-fájás ellen a *kamilla* és a *vérfű* teáját is.

Erős, hirtelen gyomor- és hasgörcs ellen erős szilvapálinkát, mások a már említett, törött borssal jól összerázott *bossospálinkát* ittak. Sokan ezeket illogatták a “görcsök megelőzése” céljából is... A hasfájást szüntette a *fekete kukujza* (áfonya) vagy ennek szeszes kivonata, és befőttjét is hasonló hatásúnak ismerték.

Étvágycsinálóként használták a *fagyűkerűfű* (Szapora zsombor — *Syssymbrium strictissimum*) gyökerének házi ecetben áztatott levét, a *fodor-minta* teát és a nyers fokhagymát (*hetvenhétféle nyavaja ellen jó!*).

Hasmenés ellen itták a házi ecetet, a libapimpó (*Potentilla anserina*), a *lósódi* (*Lórom* — *Rumex-félék*), a *katángkóró* (*Cichorium intybus*), az *egér-farkűfű* (*Cickafark* — *Achillea millefolium*) erős, keserű vagy gyengén édesített teáját, valamint a tölgymakkból pörkölt kávé. *Hasfogónak* ismerték a sajtot, túrót, málnát és a somot.

Gyermekeknek *székrekedés* esetén szappanból hosszúkára vágott és jól megnedvesített *szappansapot* dugtak fel a végbelükbe.

Bélgiliszta ellen a gyermekek *fűtő* (ércből öntött főzőfüttő kályha) lapján pörkölt száraz sárgaborsót rágtak, ez biztosan elhajtott mindenféle bélférget. Mások a patikában vettek *gelesztacukrot*.

Vese- és hólyagtáji fájdalmak ellen szárított *békaláb* (Mezei zsurló — *Equisetum arvense*) gyengén édesített teáját itták. Nők hasonló fájdalmak, felhülés, gyulladások ellen kólikafűből készített ülőfürdőt használtak.

A *kihülés*nek tulajdonított *rehuma* ellen csöbörben, kádban fürdőt készítettek. Megfőzték a *szénamurvát* (csűrben a széna mozgatásával kihullott törmelék), de főztek fürdőnek nyírfalapit, vadrózsa bokor fiatal hajtásait, kivágot tölgyfa tuskójából kinövő sarjvesszőket is. Többen nyár folyamán egy-két hétig a Hargitafürdőn, a *büdösgödörökben* kerestek enyhülést, ezt rendszerint évenként megismételték.

Deréktáji, háti és más *izomfájdalmak* ellen bedörzsölő szerként kámforos szeszt, sósborszeszt, reszelt torma áztatásával készült szeszt, vagy háziécetben áztatott levét használták. Úgy tartották, egészséges dolog, és *lábfájások* ellen különösen használ a *kanájpólás*: mezítláb járás korareggel a harmatos fűben (Kneipp páter-féle vízgyógykúra!).

Meghűlés, nátha, influenza ellen itták a bodza-, akácfa-, hársfavirág teát. Erősebb *köhögés, számarköhögés* ellen itták a *sátánlőtte fű* (Kékiringó — *Eryngium planum*) teáját. Mondták, hogy az első világháború végén nem kapták meg a *spanyolt*, akik rendszeresen itták a fekete áfonya leveles szárából főzött teát, sok rummal.

Ismertelen eredetű lázas állapot, magas láz esetén a beteget háziécettel lemosták és belemártott lepedőbe csavarták. Hatásosnak mondták, ha a beteggel egy csupor hígított háziécetet itatnak, miután sok *élőszenet* (parazsat) dobtak bele. A lázas gyermeket lemosás után nyakig kukoricalisztes zsákba kötötték. Általános lázcsillapítónak ismerték a háziécetes kukoricaliszt borogatást.

A *tüdőgyulladást* rendszerint felismerték. A beteg felső testét ismételten hideg vizes vagy háziécetes lepedőbe csavarták. Szárított gyöngyvirágból (*amelyik vízben nem járt* — vázában nem volt) teát főztek és időnként hidegen itattak belőle.

Általános rosszulléttel és lázzal járó *mellfájás* (mellhártyagyulladás?) esetén reszelt tormát borogattak vászon között a beteg mellére, hátára.

A hirtelen jelentkező és egyre erősödő hastáji fájdalom jelezte a *farkastájogot*. Ezzel általában orvoshoz fordultak, de még a harmincas években is megtörtént, hogy szárított és megtört farkashúst főztek és a betegnek beadogatták. Rendszerint halál lett a vége.

Hirtelen rosszullét, ájulás esetén tormát, tormaszeszt, ecetszeszt szagoltattak a beteggel, mellét, fejét hideg vízzel fröcskölték és dörzsöltették.

Ételtől, italtól való váratlan megundorodás miatt az ember *megcsemerel-*

het. Ekkor még segíthet a hányás, vagy a libafröccs, de még ajánlatosabb kihajtani egy csupor langyos keserűs vízrel. Ha ezeket elmulasztják, az embert hamarosan általános rosszullét, elesettség, láz lepi meg, feje erősen megfájdul, nyaki erei *megbogosodnak* (megcsomósodnak), arca elsápad. Egyesek szerint ez *szemmelverésből*, *megégézésből* származik és *vizet kell vetni neki, nehogy a betegség belérőlökösödjék*.

A tárgyalási időszakban a faluban még több idősebb asszony értett a vízvetéshez. A szertartást lényegében azonos módon végezték, azonban úgy tűnik, a kísérő imának többféle változata volt, sőt más-más szöveget mondtak.

Az elhívott vízvető asszonynak elmondták a betegség tüneteit s miután az megállapította, hogy igézésről, szemmelverésről, megcsudálásról van szó, hozzálátott a kezeléshez. A gyermekeket, férfiakat rendszerint kiküldték a házból, nehogy komolytalansággal, hitetlenséggel megzavarják a szertartást és ne sikerüljön a kezelés.

Ifj. Incze Albertné 1973-ban (48 éves) a következőképpen mondta el a vízvetést:

A betegöt ágyba fektetöm, osztán egy fazék Küküllő-vizet teszek a fűttőre s rea három keresztet vetök. Amikor a víz jól meglangyosodott, három keresztvetéssel három darab élőszenet (parazsat) vetök belé s közben imádkozom:

Né hol elindulla a bódogságos Szűz Márja világ urával, az Úr Jézus Krisztussal a templomba. Feltalállák nagy zsidó leányát, nagy zsidó leánya megölelgeté, megszeretgeté s ebből a szeretetből halálra égéze. Mondá a bódogságos Szűz Márjá: menny el, menny el Szent Zsuzsa asszon, hozz a Jordán viziből három szénnel, három keresztvetéssel három cseppet. Elmentelődért adok egy anyaméhöt, visszajövetelődért egy fias juhot. Úgy használjon ez a víz ennek az ártatlannak, mint a világ urának, az Úr Jézusnak.

Ezután elmondatok a házban lévőekkel egy miatyánkot, egy üdvözlégyet s egy hiszekegyet, megitatok a beteggel három kortyot a vízből, keresztet húzok vele a homlokára s jól megdörgölöm a vízzel a vakszemeit (halántékgödör). Ha a vízbevetött szénből csak egy száll le a fazék fenekire, azt jelönti, hogy a beteg halálra vót égézve, ha kettő száll le, férfiú, ha mind a három, akkor nő volt az égéző. Ijenkor a betegnek eszibe es szokott jutni, hogy ki vót az égéző. Ha egy sem száll le, azt jelönti, hogy nem vót égézet, vajpedig ojan nyavajája van, amejikön a vízvetés nem segitt.

Csergő Ferenc 1983-ban (63 éves) a vízvetés szertartásának töredékeire emlékezett. Az ima szövege:

Mikor Jézus Szent Péterrel a földön járt, elindultak Rómába szencségöt

tanólni. Találkoztak a gyéksúj asszonyokkal s kérdözték: hova mentek, gyéksúj asszonyok? Menyünk ártatlan embörök szára húsát szagatni, piross vérit kiszpni, s ártani, csak ártani, mást bajba rántani.

A vízvető asszony három (vagy hét?) élőszenet vetött a vízbe, a vízből visszaperedett a tűzbe, osztán megdörgölte vele a beteg homlokát, arcáját s vakszemeit, itatott es belőlle három kortyot, közben mondta: Megégézték kék szemmel, zöd szemmel, sárga szemmel, mindenféle mérgös szemekkel. Ördög szeme meglátta s megégézte, Jézus szeme meglátta s meggyógyította. Úgy evelenkögyék meg ez a beteg, amijen evelen vót ez a szén.

Az égézet tüneteit látva a fiatalabbak már azt mondták, hogy a beteg csak megcsemellett (megcsömörlött) és jól megdörgölték, a vízvetést pedig babonaságnak tartották. Néha azonban mindkét féle "kúrát" alkalmazták azzal, hogy valamelyik csak használni fog.

A megcsömörlött beteget derékig vetköztetve székre ültették és langyos szappanosvizes kézzel minél erősebben megdörgölték: a fejbőrön kezdve a homlokon, arcon, vakszemen, nyakon át derékig meggyúrták. Karjait is végigdörzsölték, majd a kézfejnél fogva alaposan megrángatták. Azután a tarkóját és állát két kézbe fogva, jobbra-balra rángatással a nyakát megropogtatták. A felnőtt beteget, vele háttal összefordulva és kezeiket összefogva egy férfi a háttára emelgette és jól megrázogatta. Végül derékig lemosták, keserűs vizet itattak vele, lefektették és fejére hidegvizes vagy ecetes borogatást tettek. A beteg hamarosan elaludt és másnapra biztosan meggyógyult, de egy-két napig étvágytalan volt. Ez ellen savanyú fokhagymás cibré (levest), köménymag levest főztek neki.

Jó jelnek tartották, ha a csemer kivert: a beteg szájperemén, orrán, arcán, néha más testrészén a bőr kihólyagzott, majd kifakadva pörkösödött (herpesz?). Ez néha minden gyógykezelés nélkül is bekövetkezett, ami azt jelentette, hogy a csemer nem örökösödött belé, nem okozott szövödményeket. A pörkösödést tejszínnel vagy patikában vásárolt cinkenőccsel kengették.

Halálos kimenetelű gombamérgezés nem fordult elő, mert a bolondgombától nagyon féltek; alig néhány fajta gombát mertek megenni. Úgy tudták, a bolondgombától az ember megbolondul és elfut. Ellene sok tejet kell inni és használni a hányás is.

Mindenféle kígyótól nagyon féltek és mérgeseknek tartották; ha tehették — és ha merték —, kegyetlenül agyonverték. Tudták, hogy a kígyómarás két sebet ejt. A vért jól ki kell nyomkodni, és akinek nem sebes a szája, a mérget ki is szívhatja a sebből. Halállal végződő kígyómarásra nem emlékeznek.

2. Állatgyógyászat

Az állatok gyógyításához többé-kevésbé minden gazdaember értett, de a pásztorok, főképpen a juhászok jóval többet tudtak. Őket aszerint is értékelték a megfogadásnál, hogy mennyire értenek a betegségek megelőzéséhez és gyógyításához.

A háziállatok *urusolásához* a legjobban Dobós Emre bá (Szabó Imre) értett. Sokszor a betegség tüneteinek elmondása alapján is adott tanácsokat a tennivalókra, máskor elhajtották hozzá a beteg állatot, vagy őt hívták házhoz, még a környékbeli falvakba is. Emre bá az apjától örökölte tudását és nagyon sajnálták, hogy nincs gyermeke, aki tőle eltanulhatta volna. Fizetséget soha sem kért, de fáradságát valamivel mindig megszolgálták.

Állaturusoló volt még a faluban Sebők (Pál) Mózes, aki kisebb tudását a katonaságnál szerezte.

A juhok gyógyításához legjobban Major Sándor bá (id. Péter Sándor) értett. Kisebbszakiításokkal, 83 éves korában bekövetkezett haláláig kb. 50 éven át volt a falu *majorja* (fogadott juhásza). Sándor bá, ellentétben az előbb említett állatgyógyítókkal, egyes babonás gyógy módokban is hitt, de ezek gyakorlását inkább a feleségére, Biri nére bízta. Tudományát a fia, Mózes örökölte, aki előbb az apja mellett volt *pakulár* (segédjuhász), majd több éven át a falu majorja. (A juhok gyógyítására vonatkozó részhez ő volt az adatszolgáltatóm.)

*

A szarvasmarhát, juhot, kecskét, disznót, ha sebesülését (zúzódás, törés, döfés, marás) gyógyíthatatlannak ítélték, levágták, és a gazda pénzért kimérte a húsát. Ha medve, hiúz "mocskolta meg" az állatot, a húst elfogyaszthatónak tartották. Ha farkas volt a tettes, a húst szintén elfogyasztották abban az esetben, ha nem lehetett veszettségre következtetni. A kutya csak akkor mart meg háziállatot, ha veszett volt; az ilyen állat húsát nem fogyasztották el. Betegségben elhullt állat húsát nem ették meg; a kövér disznóból mosószappant főztek.

Az embergyógyításhoz hasonlóan, a veszett kutya vagy farkas által megmart állatnak régebben veresberkenye kérgének főzetét, *bajfümag* házi ecetes levét, még régebben a kék nünüke, kőrishogár porát vízben töltötték be az állatnak.

A *hám, járom által feltört sebet* az állat bőrén faggyúval kengették. Ha a seb mélyebb volt, azt előbb petróleummal, denaturált szesszel, árnikaszzszal vagy terpentinolajjal kimosogatták, majd *fonnyasztékfőllel* (a véreshurka

főzővizének tetején gyűlt zsiradék) kengették. Meleg időben az állatok sebeinek mosogatásához *szarvasszarvolajat* használtak. Ez úgy készült, hogy terpentinolajban szarvasagancs darabokat főztek. A terpentint is maguk nyerték: *fenyőszurkot* főztek vízben, az olaj a tetejére szállott fel. Ez az olaj távoltartotta a legyeket, de ha már beköpték a sebet és meg is nyüvesedett, a nyüvek kifordultak tőle a sebből. A marhabagócs (*Hypoderma bovis*) a szarvasmarha bőrébe rakta petéit, amelyekből nagy lárva, az *imő* fejlődött ki. Ezeket körömmel nyomkodták ki az állat bőréből.

A lónak *hályog* ellen csőből cukorport fújtak a szemébe. Még jobbnak mondták a finomra tört üvegport.

A ló, szarvasmarha *rühfoltjait* zsírral vagy faggyúval vegyített bűdöskővirággal kengették, de használtak patikában vett rühzsírt is.

A *kehes ló* zablájára ismételen minél avasabb szalonna szeleteket kötöttek, hogy azt rágja, arról igyék.

A szarvasmarhának *étvágytalanság*, *gyomorsülés* ellen, vagy ha *megállt a kérője* (nem kérőzött), *fagyükerűfű* főzetéből naponta többször félliternyit töltöttek be. A marháknak, juhoknak rendszeresen sósvizet is adtak, vagy kőst tettek a jászlukba. Az esztenai juhkosárban alacsony ágasfán mindig volt kőso.

Ha a hízó disznó *megcsemellett*, egyszerre csak nem evett és lázas is volt, keserűs vizet töltöttek be neki, s ha ez nem használt, egyik fülét meglyukasztották és *paponyagyükeret* (Pirosló hunyor — *Helleborus purpurascens*) húztak bele. Ha a lyuk környéke megvarasodott, *a csemer kivert*, a disznó meggyógyult.

Ha a szarvasmarha a vizes, harmatos lóherétől, lucernától *megpuffadt*, terpentinolajat töltöttek be neki. Ha a szél nem indult el, szájába vesszőseprűt kötöttek, végbelébe *kürtöt* (szarvból való csövet) dugtak és így kergették. Ha ez sem használt, elhívták valamelyik állaturusolót, aki hosszú pengéjű bicskával beleszúrta az állat vékonyába, hogy a gáz kijöhessen.

A *tettes*, *kullancsos* szarvasmarhát, disznót *fehérszásza* (*Veratrum album*) gyökerének főzetével mosogatták le. Ezt a gyökeret ismerték mint *étőt* is: kenyérbélbe, puliszkába csomagolva meg lehetett *étetni* (mérgezni) vele kutyát, disznót, baromfit. Hasonló *étő* volt a *tengerihagyma* (?), amelyet a kereskedelemből szereztek be.

Az *elfososodott csürkéknak*, *pipéknek* (kis liba), *récefiaknak* apróra vagdalt és kukoricaliszttel meghintett *egérfarkúfüvet* (cickafark) adtak. Ha a baromfi nagy melegben, a szomjúság miatt *pípot kapott*: nyelve hegyére pörkös duzzanat keletkezett, ezt körömmel leszedték, különben az állat

elpusztult. Ha a csirkék, tyúkocok eltetvesedtek, fejüket, nyakukat, szárnyuk alját zsírral, olajjal kengették, óljukat pedig alaposan kitakarították és kimeszelték.

A ló, szarvasmarha, disznó herélését rendszerint az urusolók végezték, de értettek hozzá mások is. Kosbárányt nem heréltek, csak a *berbécsnek* (kosnak) szánt egyedeket nevelték fel; juhot, disznót nem miskároltak, kakast nem kappanoztak.

Esős nyarakon a juhoc az esztenán tömegesen *megmetősödték* (májműtelyt kaptak) és pusztultak. Meg lehetett előzni, vagy az enyhébben fertőzött állatokat meggyógyítani a gyógyszerárban vásárolt *Distolla*-al. A major szerint a juh nem metősödött meg, ha télen át naponta félmarék *szemesfusuzujkát* etettek meg vele.

A major és a gazdák számára nagy kárt jelentett, ha a juhoc *megsavóztak*: tejük savós-gennyes-véres lett. Ezt a nagy forróságtól és a *rogyaessőtől* (napsütés mellett hulló eső) kapták. Ellenszerét nem ismerték, de a tejet így is ki kellett fejni, különben a juh tőgye meggyulladt és az állat el is pusztulhatott. A kifejéssel rendbejött a juh, de már kevesebb tejet adott és a következő évben sem lett jó tejelő.

Esős nyáron a juhoc körme *megsarjazott*: a körömhasíték fehéren felfőtt, meggyulladt, az állat lesántult és lesóványodott. A sarjazást azzal igyekeztek megelőzni, hogy az állat lábát forró sósvízbe ütögették. Ha már kisebesedett, naponta kékköves sósvízzel mosogatták, vagy a kékkő porából avas hájjal, zsírral készült kenőccsel kengették.

Úgy tudták, a járványos száj- és körömfájást meg lehet előzni, ha a juhocnak főtt paradicsomlevet töltögetnek be.

Ha a juh csak bög és nem eszik, *hirtelenbékája* lehet: nyelve két oldala hólyagos-sebes. Ezt naponta kétszer-háromszor sóval kell ledörzsölni, különben az állat elpusztul.

A *fergetegös* (kergekóros) juhot le kell vágni, mert pár napon belül úgyis elpusztulna. Beszélték, hogy régebben a majorok kitapogatták, hogy hol van meglágyulva a juh koponyája és bicskával beleszúrtak, mások szerint kivágták belőle a férget.

Nem tudták gyógyítani a juhot, ha *rossz víz került a tüdejére* (tüdővízenyő?). Nem gyógyították a *megriühösödött* juhot, kecskét, inkább levágták.

*

Küküllőkeményszőlőfalva népi gyógyászatának bemutatása a tárgyalt időszakra nem lehet teljes. Már akkor viszonylag szűkkörű volt és fokozatosan egyre inkább háttérbe szorult előbb a hiedelmeken alapuló népi gyógyászat, majd a racionális gyógymódok is. A leszármazottak nem sajátították el elődeik

tudományát, egyre szegényebbé vált az általános és népi növény- és állatismeret, feledésbe merült sok betegség, szer, gyógymód. Ma már nem ismerik a dűbogarát, fagyükerűfüvet, bajfűmagot, tengerihagymát (ez utóbbi kettőt nem is sikerült azonosítanom), nem tartanak a háznál kámfort, terpentinolajat, nem készítenek háziecetet, nem gyűjtik a régiek által nagyrabecsült gyógynövényeket, patikaszer ellenben egyre több van a háznál. A népi gyógyászat majdnem teljességgel megszűntnek tekinthető, minden apró-cseprő bajjal orvoshoz, patikába, kórházba futnak.

*

A falu népi gyógyászata múltjának jobb jellemzése céljából meg kell emlékeznem szüleim gyakorlatáról.

Az embergyógyításnak egyik fő értője a faluban édesanyám volt. Tanácsért, kezelésért, gyógyszerekért gyakran fordultak hozzá. Nem hitt semmiféle babonásban, még csak az olyan gyógymódokban, szerekben sem, amelyeknek valamilyen ésszerű magyarázatát nem találta (pl. héjakút vize, patak habja), sem pedig a ráolvasásokban, ráimádkozásokban. A legfőbb megelőző, gyógyító tényezőknek a tisztaságot, jó táplálkozást, jó levegőt és a napfényt tartotta. Nem ismert túl sok gyógynövényt, szert, de az ismereteket általában sikeresen alkalmazta (háziecet, kámfor, sósborszesz, denaturált szesz, jódtinktúra, keserűs, szódapor, kékkő, kénvirág, pokolvarlapi, kólikafű, vérfű, cintória, torma, kövirózsa, hársfakéreg, sárgaborsó, búzakorpa, kukoricaliszt). A szeszes italok *belsőleg* való használatát egyenesen elítélte. Nem alkalmazott undorító, tisztátalan anyagot (pókháló, sár, ürülék), kivéve a saját vizeletet az említett esetben. Biztosan fel nem ismert, nem gyógyuló vagy már súlyosabb esetben a beteget mindig orvoshoz utasította. Tevékenységéért köszönetnél egyebet soha nem fogadott el.

Édesapám csak saját háziállatait gyógyította, de tanácsot szívesen adott másoknak is. A babonásokat kigúnyolta. Két fő gyógynövénye volt, a csűrkert sarkában növő fagyükerűfű és a havasi kaszálókön található fehérszászpa gyökere. Kutyát, macskát nem túrt meg a háznál, mert fölöslegeseznek és élősködők, betegségek terjesztőinek tudta. Az állatbetegségek legfőbb megelőzőinek a megfelelő istállót, a tisztaságot, a jó takarmányozást és a kíméletes igazást tartotta. Ünnepnap állatot soha be nem fogott; sátoros ünnepeken (karácsony, húsvét, pünkösöd, búcsú napja) az állatoknak a legjobb *kódot* adta, *érezzék ők es, hogy ünnep van*. Az állatokat nem szabad venni, mert azoknak nincs eszük, jó szóból többet értenek — mondogatta. Ha nem jól járnak, az ember a hibás, mert nem jól tanította, szoktatta őket. Ökrökkel, majd igazott *svájcer* tehennel gazdálkodott, és azok a faluban talán a legjobbak voltak.

Deáky Zita

A bába szerepe egy székely faluközösségben

A bába szerepét egy-egy faluközösségen belül nem vizsgálta a néprajztudomány. Tevékenységét, személyét mindig kiemelve az összefüggésekből csak megemlíttették, vagy hozzákapcsolták valamelyik néprajzi-történeti témakörhöz: boszorkányperek — bábaboszorkány, népi gyógyászat — gyógyító specialista, népszokások — szülés körül segédkező személy, orvostörténet — magas gyermekhalandóság oka.

Nem vették figyelembe a bába közösségen belüli különleges helyzetét, megítélését és viszonyrendszerét. Munkája során mindenkiel, a hierarchia legmagasabb fokától a legalacsonyabbig kapcsolatba került vagy kerülhetett, tevékenységéből adódóan mindenkihez tartozott, és mégis önálló, független és magányos volt. Nem fogadta be sem a vagyoni alapon csoportosuló rétege (kereskedők, kocsmárosok, tőzsérek), sem a hivatali és közügyekkel foglalkozók rétege (bíró, jegyző, pap, tanító, orvos), sem az iparos családok. Tudomásul vették létezését, igényelték és elvárták segítségét. Amíg kirívó eset nem történt — rá vallanak magzatelhajtásban meghalt személy ügyében —, élhette az évszázados hagyományok által kialakított és meghatározott bábaéletét.

A történeti-levéltári forrásokból már a 18. századtól egy teljesebb “bábakép” rajzolódik ki. Fontos ezt a képet minél jobban értelmezni, ugyanis ez vonul végig az évszázadokon egészen a 20. század közepéig. Csak a szülőotthonok általánossá válásával szűnik meg a bábáság, mint a népi hiedelem- és szokásvilág által is fenntartott és szabályozott foglalkozás, ugyanis a szülőotthonok és klinikák homogenizálták az eltérő szülési, szülés körüli szokásokat. Megszűnt az a tér és közeg, amely biztosíthatta volna a folytonosságot. Új szokások és hiedelmek keletkeztek és keletkeznek, amelyek azonban már csak csírájukban őrzik a táji, etnikai és vallási különbségeket.

A történeti forrásokat és a recens néprajzi gyűjtéseket is figyelembe véve kiderül, hogy a bábásághoz a szülés körüli tennivalókon kívül sokrétű feladatkör kapcsolódik, amely a közösség mindennapi életét és ünnepvilágát adott esetben meghatározza.

Csak jelzésszerűen vegyük számba azokat a tevékenységeket, és a közösség által elvárt, esetleg kikényszerített feladatokat, amelyek koronként és tájegységenként változóan ugyan, de általánosíthatóak az egész magyar nyelvterületre: terhesgondozás, szülés, gyermekágykörüli, csecsemőgondozási munkák, orvosszakértői vizsgálatok, himlőoltás, járványsemlék, halottkém szolgálat, halottmosás, dajkavizsgálat, kenés, piócázás, érvágás,

csecsemő csonkítása, esetleg megölése, füllyukasztás, zsidó gyermekek körülméletlése, jóslás, gyógyítás, óvszerek készítése, magzatelhajtás, szexuális és egyéb nemiséggel kapcsolatos problémákban tanácsadás, keresztelői ünnepek előkészítése, levezetése, avatás, megesezt lányok fölkontyolása stb.

Ezek nagyon fontos munkák, feladatok voltak, amelyekre nem vállalkozott akárki. Bábává mindig a közösségi átlagtól elütő személyiségek váltak, akik önként vállalták és tanulták mesterségüket, akár édesanyjuktól, akár valamelyik öreg bábaasszonytól, akár a megyei főorvostól, akár valamely egyetemi tanintézetből.

A 19. század elejétől a megyei főorvosok jelentéseikben rendszeresen tájékoztatták a Helytartótanács, később a Belügyminisztérium egészségügyi osztályait a megyék, járások egészségügyi személyzetéről. Külön kitértek az okleveles bábákra, diplomájuk kiadásának idejére, helyére, vallásukra és nyelvismeretükre.

Erdélyben a 19. század végéig elsősorban parasztbábák vannak, kevés főorvos képezte, azaz *cédulás bábák*, és csak a városokban, valamint nagyobb falvakban találunk okleveles bábát. Kivételt képeztek a szász városok és falvak, ahol a képzett bábák száma magasabb volt például a magyar falvakhoz képest. A legfeltűnőbb Szeben és Brassó rendkívül jó "bába-ellátottsága".¹

Szebenben a 18. század végétől megindult a szász, később a román bábák képzése, 1809-től van biztos adatunk magyar nyelvű oktatásra is. Kolozsváron a Sebészeti Tanintézetben 1775-ben kezdődött meg az oktatás magyar, német és román nyelven, majd 100 év múlva, 1873-ban Nagyváradon, 1904-ben Marosvásárhelyen nyílt bábaképző iskola,² ahova főleg a Székelyföldről jöttek a hallgatók.

A képzett szülésznők megjelenésével Erdély egészségügyi viszonyai nem változtak és nem javultak meg egy csapásra, továbbéltek a hagyományos hiedelmek és szokások, de kiegészültek új ismeretekkel, esetleg keveredtek azokkal. Csak a szülőtthonok szüntették meg folytonosságukat, de a kórházból hazatérve a csecsemővel, ma is sok helyen bekormozzák a gyermek homlokát, ha sokat sír, szenes vizet készítenek számára, és mormolva az imádságot, elköpdösik a rontó-ártó hatalmakat.

A jelen dolgozat a Nagy-Homoród melléki, Városfalván élő szülésznő, ahogy itt nevezik *bábasszony*, *bábanéni* életútján keresztül szeretné bemutatni a bábának a faluközösségben betöltött rendkívül fontos és sokrétű szerepét. Ez a szerep általános vonásokat és jellemzőket tartalmaz, mégsem általánosítható minden falura és bábára, mivel a bába személyisége, egyénisége és a közösség hagyományos mikrokultúrája egyedivé teszi. A szülésznő szemé-

lyisége, felkészültsége, tartása ugyanis mindig meghatározta, negatív vagy pozitív irányba billenthette működése ideje alatt a falu egészségügyi kultúráját. Alapvetően nem változtathatta meg, de nyomot hagyott. A közösség tudatában, emlékében is határozottan elválnak egy-egy bába "korszaka": X.Y. alatt mindig így volt; K.A. idején nem volt szokás stb.

Városfalva a Nagy-Homoród bal partján fekszik. Lakosainak száma az 1850-es évektől átlagosan 400 és 500 fő között változott. A legmagasabb szám 1956-ban volt, akkor 703 fő élt a faluban. Ez a szám 1960-ra 513-ra apadt.³ A község lakói unitárius vallásúak, főfoglalkozásuk a földművelés. 1962-ig magángazdaságokban dolgoztak.

A falu utolsó bábája, Keszeg Ilona 1909-ben Városfalván született egy 7 gyermekes, 8 hektáros birtokos parasztcsaládban. Varrónőnek tanult. 1930-ban nővére a szülésbe meghalt, így rá hárult egy kétéves fiúcska és az újszülött nevelése. Csecsemőgondozási könyveket vásárolt, és azok segítségével gondozta a gyermekeket. Az akkori körorvos, dr. Boer József látva Keszeg Ilona ügyességét, értelmességét, unszolta, jelentkezék bábaképzőbe, mivel a városfalvi bába öreg is, rendetlen is volt, kellett a jó utánpótlás.

1930 őszén a sikeres felvételi vizsga után megkezdte tanulmányait Kolozsváron. Saját költségen tanult, hogy pályázat útján ne helyezhessék ki más vidékre és más helyre, hogy visszakerülhessen szülőfalujába. A tananyag mellett románul is tanultak, mivel vizsgáznuk románul kellett. A román nyelv tanulásában akkor még Keszeg Ilona is lassan haladt előre, ezért a II. év végén tizenegyen átkérték magukat Marosvásárhelyre, a Nőgyógyászati Klinikára, ahol magyarul vizsgázhattak. Diplomáját is itt állították ki, és 1933-tól Városfalva kinevezett szülésznője lett.

24 évesen érkezett haza a varrólányból lett diplomás szülésznő, nevelte tovább nővére árváit, és elkezdte több évtizedes, rendkívül nehéz és tevékeny bábaéletét.

A ma már 80 éves idős asszony derűsen, a megszépített emlékek távlatából beszél hosszú szülésznői pályájáról. Céltudatosan és nagyon alaposan képzetten jött haza diplomájával és több hónapos kórházi gyakorlattal a háta mögött. Új életet kellett kezdenie. El kellett fogadtatnia magát a faluval, meg kellett küzdenie az előző bábától megszokott és elvárt szokásokkal és hiedelmekkel, el kellett érnie, hogy a bajban lévők először hozzá fussanak, és ne elődjéhez, bizonyítania kellett nap mint nap rátermettségét, felkészültségét, és mindehhez toleránsnak, megértőnek, tapintatosnak kellett lennie.

Számba vette a falu terheseit, figyelte őket, előkészítette melleiket a szoptatásra — pl. kopott fogkefével dörzsöltette —, nézegette a hasukat.

Korábban szülés idejére az asszonyok Városfalván is az ágyba rossz szalmazsákot, szalmát, rossz, felesleges rongyokat tettek, amit aztán elégettek. Ez volt a legegyszerűbb módja a szülés utáni szenny eltávolításának. Amikor a bába lemosta az anyát, új inget adott rá, csak akkor feketett a tiszta ágyba. Ebben a konkrét, veszélyt és fertőzést okozható helyzetben Keszeg Ilona nem engedett a szokásoknak és a hagyományoknak. “Eleinte küzdeni kellett, mert az ágyból minden ágyneműt kiszedtek, bevittek egy öl szalmát, leterítették egy ócska lepedővel, s azon szültek. Én meg fogtam magamat, a szomszéd ágyról leürítettem a felesleges ágyneműt, a táskából kivettem a birlatvásznamat, ráterítettem, és a szülőnőt gyorsan átparancsoltam a szalmáról. Mondtam, csak nem kölykezik szalmára, mint a kutya? — Aztán továbbadták egymásnak: — Ne vigyetek be szalmát, úgysem emedi!”

Tevékenysége első percétől kezdve tudatos felvilágosítást, nevelést végzett. Megtanította az anyákat a kézről való fürdetésre, kitiltotta a fürösztővízből a piszkos pelenkákat, megmagyarázta, hogy fertőzést okozhat a gyermek szájába csorgatott fürdővíz és a szájkimosás. “A hathetes asszonymál járó asszony, akinek megvolt a menstruációja, meg kellett fogja az újszülött orrát a véres pendelye aljával, nehogy a gyermek orbáncos, varas legyen. — Én csúf vagyok, te légy szép! — mondták. Erélyesen léptem föl az ellen is, rákiabáltam: Azzal a mocskos pendelyeddel fertőzöd meg szegény kis ártatlant!” A csecsemő fürösztésénél nem fogadta el a fakadakat, a kis fürösztőteknőket sem. Mázas mosdótálakat vétetett, ha nem volt, inkább öntötték a gyermeket, vagy a sajátját hordozta házról házra. Lassan minden családnál került egy zománcos mosdótál.

Korábban az egész magyar nyelvterületen a bábák a szülő nővel pálinkát itattak, hogy könnyebben szüljön, ne érezze annyira a fájdalmat, és hogy jobban, gyorsabban tisztuljon. A bába is meghúzogatta az üveget, hogy bátrabban cselekedjék nehéz esetekben, és az idő is jobban telt a hosszú vajúdás alatt. Így vált a bábák egyik általános jellemzőjévé a részegeskedés, az iszákosság.⁴ Keszeg Ilona e téren is változtatni akart. “Elődöm, aki nővérem halálát is okozta, alkoholista volt. Elég volt, ha a köldökzsinórt el tudta vágni, kimosni a pelenkákat, és a ház urával részegre itta magát. Ennek én véget vetettem. Mondták is egymásnak: Italt ne; vegyetek elő, mert arra haragszik!”

A bábák hagyományos tevékenységéhez hozzátartozott a gyermekágyas és a csecsemő látogatása 6 — 8 napig. Ekkor megfürdette a gyermeket, tisztába tette, lemosta az anyát, esetleg megkente, és kimosta a pelenkákat, az anya véres ruháit, és sok helyen a család egyéb szennyes ruhaneműit is.

Keszeg Ilona a mosását nem vállalta, arra hivatkozott, hogy a szülésznőkép-zőben a mosást nem tanították, tehát ezt neki senki sem írhatja elő. Kezdetben a családok számon kérték rajta, hivatkoztak az előző bábára, a szokásra, majd lassan belenyugodtak, és természetesnek vették.

Tevékenysége alatt egyetlen nő sem halt meg magzatelhajtásban, és ami igen ritka, és ez a szerencsén is múlik, egyetlen anya sem halt meg szülésben. Ez a tény önmagáért beszél akkor, amikor néhány környékbeli kolleganő kezéből gyakran kerültek kórházba vagy temetőbe fiatal, életerős asszonyok. "S.E. daróci bába kanállal kapart fel. K.K. oklándi bába szőlőindát dugott fel az asszonynak, de cérnát nem kötött a végére, csak a kórházban tudták kivenni. ... Sz.I. egy szentpáli asszonynak este 8 óra tájban átszúrta a méhfalát. Segesvárra szállították a beteget. G.E. ment vele. Tőle tudom, hogy a műtőszalra tették, és 3/4 m bél fityegett ki belőle. G.E.-t felszólították, hogy le van tartóztatva, mire megkérdezte a haldokló asszonyt: — Mit csináltál, mert engem letartóztattak? Kinyögte nagy nehezen: — Este Sz.I.-nél jártam, s kétszer felszúrt nekem. — Ezek voltak az utolsó szavai, mire papírra tették volna, meghalt."

A magzatelhajtás ugyanolyan szolgáltatás, az asszonyi közösség által elvárt feladat volt. Ha az egyik bába megtagadta elvégzését, elmentek a másikhoz, ezzel a műtétet megtagadó a továbbiakban hátrányokat szenvedett, elpártoltak tőle, nem bíztak benne stb. Nemcsak az anya halálát vagy maradandó károsodását előidézhető eljárástól félték a magzatelhajtást vállalók, hanem a törvény szigorjától, a büntetéstől is. Mégis belesodródtak, belekény-szerűltek ezek végrehajtásába. A parasztbábák csak a saját primitív eszköz-készletüket — orsó, gyökerek, ágak, forró vagy hideg víz, egyéb fizikai behatások — használhatták a vetélés előidézésére. A cédulás bábáknak már volt például katéterük, valamicske anatómiai ismeretük, így merészebbek is voltak. Azonkívül nem tartoztak hivatalosan az egészségügyi személyzethez, ezért a hatóság figyelme, ellenőrzése nem terjedt ki rájuk.⁵ A képzett, tanult bábáknak esetleg megvoltak a műszereik, de éppen felkészültségük, ismereteik birtokában pontosan tudták ennek a műtétnek veszélyes oldalát is. Így vagy nem vállalkoztak elvégzésére, vagy pedig minden előkészületet megtettek annak érdekében, hogy fertőzés, elvérzés, egyéb probléma ne következék be.

Az tehát tény, hogy Keszeg Ilona tevékenysége alatt egy nő sem halt meg, fertőzést, maradandó károsodást senki sem szenvedett. Jó híre hamarosan átlépte Városfalva határát. Egyre többször hívták szüléshez a szomszéd falvak módosabb román és szász családjai. Nagyon hiányzott a nyelvismeret, ezért

tudatosan és szorgalmasan tanult először románul, majd németül. Az 1930-as években a falu közjegyzője Aurel Pop, fogarasi román ember volt, aki magyarul akart tanulni. Két gyermekét Keszeg Ilona segítette a világra, így a kapcsolat e téren is megvolt. A szülésznő román szótárt és nyelvkönyvet vásárolt, ezekkel rendszeresen látogatta a román családot, sőt Silvia Poppal, a jegyző feleségével barátságot is kötött. Így tanulták egymás nyelvét. A román család 1940-ben hazaköltözött Fogarasra, és csak 1988-ban tértek vissza Keszeg Ilona látogatására. A német nyelvvel egyszerűbb volt a helyzet, mivel a környező szász falvak lakói tudogattak magyarul, a magyarok pedig tudogattak szászul. A városfalviak ugyanis Daróóra jártak le a módosabb szász családokhoz szénacsinálni, kapálni, építeni, vagy a daróci Richter kereskedőnél vásárolták meg apró-cseprő dolgaikat. Ha többet kellett velük beszélni, áttértek a román nyelvre.

Ismert román, szász, zsidó családokat, részt vett életük egy fontos szakaszában. Tudta, hol és mi vár rá, és azt is tudta, hogy ő mit várhat. Szerepe nagyon fontos volt az interetnikus kapcsolatok kialakításában és továbbvitelében.

A bába előtt nem volt titok, mindent tudott a családok gazdasági, társadalmi helyzetéről, szerelmi életéről, szexuális problémáiról. Tapintatosnak és titoktartónak kellett lennie, mert a fecsegés, a pletykálás családi vitákat kavarhatott, akár szakításhoz, váláshoz is vezethettek volna. Keszeg Ilonát rendszeresen felkeresték a falubeli asszonyok, férjük durvaságára, türelmetlenségére, megnemértésére panaszkodtak, vagy éppen a férjük "különös" kívánságait nem értve, kértek tanácsot. Ritkábban ugyan, de férfiak is felkeresték nemiséggel, szexualitással kapcsolatos problémájukkal. E téren őszintébbek, nyíltabbak voltak a szülésznővel, mint saját feleségükkel. A kibeszélési lehetőségen, esetleges tanácsadáson kívül, ha szükség volt rá, gyógyított is Keszeg Ilona: "Egy sz.-i férfi Darócon nemibetegséget, trippert kapott. Eljött hozzám, hogy csináljak valamit, de a felesége azt meg ne tudja. Hát azt nem lehet, mondom neki, mert nem lehet most vele együtt lenni. Aztán penicillinnel injekcióztam, és elhívtam magamhoz az asszonyt, és mondom neki, a férjének vesebetegsége van, ezért nem szabad vele egy ideig közöselni. Kikezelttem a beteget, a feleség azóta sem tudja az igazságot."

Keszeg Ilona okleveles szülésznő majd 50 éves városfalvi működése során továbbvitte, mondhatjuk magába sűrítette a bábaság legjobb hagyományait és tulajdonságait. Ellátta a szülés körüli teendőket, 8 napig gondozta a gyermekágyast és az újszülöttet egészségügyi-higiéniai újításokat terjesztett, bevezette az egészségügyi preventiót, nemiséggel-szexualitással kapcsolatos

tanácsadásai, lelkipozításai sokszor akadályozták meg családok felbomlását, himlőoltást adott, de ha kellett, tifusz ellen is oltott, injekciózott és kezelt tripperes és mellhártyagyulladásos betegeket. Munkájában messze többet tett, s többre vállalkozott, mint elődei és sok kolleganője. Kezdetben szekéren döcögött a hívásra, vagy hosszú kilométereket gyalogolt. Később "lőháton is elmentem késő este, ha nyugtalanított a beteg hogyléte, vagy pedálos biciklivel." 1950 körül, a körzetesítés bevezetésével, mindenki csodálatára Manet típusú, cseh gyártmányú motorkerékpárjával járta be körzetét, amely 8 faluból állt: Recsenyéd (Rareș), Szentpál (Sînpaul), Szentpéter (Petreni), Városfalva (Orășeni), Jánosfalva (Ionești), Székelydália (Daia), Karácsonyfalva (Crăciunel), Újfalva (Satu Nou). Ismert mindenkit, és tudott mindent a faluról. Itt született, itt nőtt fel, itt dolgozott és itt öregedett meg. Városfalva hagyománya, szokás- és hiedelemvilága természetes közeg számára, és Keszeg Ilona ennek a közegnek részese és aktív szereplője volt. Kiszűrte a babonának vélt dolgokat, és ha károsnak találta, tiltotta, ha csak feleslegesnek és ártalmatlannak ítélte, észérvekkel, türelemmel próbált küzdeni ellene: "Sok babonával kellett küzdenem. A gyermekágyas nő feje alá tollseprűt, fokhagymát kellett tenni, hogy a boszorkányokat elűzze. Én ezt minden esetben beraktam a táskámba, és csak 8 nap múlva vittem vissza, bizonyítva, hogy nem cserélték ki az újszülöttet fokhagyma nélkül sem."

Kemény, egész embert követelő munkája mellett részt vett Városfalva ünnepi életének szervezésében és lebonyolításában is. Leánykorától tagja volt a falu színjátszóköreinek. Szerepelt népszínművekben, nem egyszer főszerepet is kapott, és Petőfi versei mellett saját költeményeit is előadta. Utoljára 1978-ban, 70 évesen lépett színpadra.

Városfalván és környékén gazdag hagyománya van a népi írók, költők tevékenységének, ahogy már Jánosfalvi Sándor István is írta róluk, "Versfirkáló fűzfapoéták".⁶ Keszeg Ilona is írt maszkabáli köszöntőt, szerelmesverseket, alkalmi köszöntőt és búcsúztatót. Báró József unitárius lelkész papságának 50. éves jubilálására is írt egy köszöntőt, és ezt a templomban 1975. október 12-én el is mondta. A beszéd után a tiszteletes úr megkérte Keszeg Ilonát, hogy halála után mondjon búcsúztatót a sírjánál. 1980-ban halt meg az unitárius lelkész, és sírjánál az idős szülésznő is elmondta búcsúversét.

A búcsúztatás régi hagyománya Városfalván. Jakab Ferenc Városfalva monográfiájában név szerint említi a századforduló és századelő nevesebb búcsúztatóit. "Említésre méltó azon szép szokás, hogy a halottat a papon kívül sok jó szónok székely búcsúztatja el a nyitott sír előtt(...) A halott hozzátartozóinak szolgál elégtételül, ha minél többen búcsút mondanak a halottnak."⁷

Csak férfiak búcsúztattak. Keszeg Ilona ebben is egy hagyományos rendet tört meg. Báró József lelkészen kívül csak asszonyokat búcsúztatott. A családok örültek, és megköszönték neki, a búcsúverset pedig megkapták emlékebe. Búcsúztató híre is túllépte Városfalva határát. Elhívták Bágy, Oklánd, Olasztelke falvaiba ismerős asszonyok búcsúztatására.

Nyugdíjba vonulásával, továbbra is segítve a bajba jutottakon, (még 1990 nyarán is injekciózott.) új tevékenységbe kezdett, amit ismét teljes lényével, odaadással végzett. Varrókört szervezett Városfalva asszonyainak, és felelevenítve a hímző-varró hagyományt, párnákat, terítőket, függönyöket varrtak, hímeztek. A 60-as végén részt vett a Zsuzsi baba és Andris baba pályázaton. Két Homoród menti viseletbe öltöztetett babája indította meg babaöltöztető hírnevét. Azóta elismert népművész, akit alkotótáborokba hívtak meg, aki kiállításokon szerepelt, aki pályázatokon okleveleket nyert.

Bába-múltja lassan a feledésbe merül. Már csak az idősebb korosztály látja benne a szülésznőt, a fiatalabbak népművészként ismerik, akiről újságok írnak, akiért eljönnek messzi földről Városfalvára.

Városfalva egy székely község a Nagy-Homoród mentén. Hagyományos szerkezete és rendje már régen megbomlott, akár a román jegyző beköltöztetésére, akár a kollektivizálásra, akár az olvasókör és a színjátszókör megszűnésére gondolunk. A bábaság szerepköre is megszűnt. Túl gyorsan és minden átmenet nélkül, megfelelő helyettesítés és pótlás nincs. A védőnő nem veheti, és nem is tudja átvenni a bába közösségi szerepét, már csak munkakörének szűk és behatárolt volta szerint sem.

Ma már kórházban szülnék a nők. Elveszett a születéshez kapcsolódó "nagy rítus", az óvó és tiltó rendszabályok, a közös félelem, az ima, a keresztvetés és a biztató szó a szülőasszony ágyánál, a közös öröm vagy bánat az apával, a rokonasszonyokkal, a barátokkal és a bábával. Elveszett az asszonyi lét közös gondját, baját, fájdalmát összefogó, átlátó, segítő és vigasztaló. Éjjel-nappal megtalálható, mindenkit ismerő és elfogadó bába.

Marosvásárhely, 1932.
Végzős bábaképzős hallgatónők.

Kolozsvár, 1930 - 32.
Csaposkép a bábaképző hallgatóival és tanáraival.

JEGYZETEK

1. Országos Levéltár K 150 Belügyminisztériumi Íratok, 177.cs.IV.kütfő, 1872. 1. tétel
2. Az erdélyi bábaképző iskolák nyitásának időbeli sorrendje és képzési nyelve:
Nagyszében (1770 körül;1809.)— német, román, később magyar
Kolozsvár (1775)— magyar, német, román
Nagyvárad (1873)— magyar, román
Máramarossziget (1902)— román, rutén
Temesvár (1902)— román, német
Déva (1904)— román
Dés (1904)— magyar, román
Marosvásárhely (1904)— magyar, román
3. Jakab Ferenc: Városfalva monográfiája. Kézirat. 1977. 143.p.
Jánosfalvi Sándor István: Székelyhoni utazás a két Homoród mellett. Sajtó alá rend. Benczédi Pál Kolozsvár, 1942
- Orbán Balázs: A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népmesereti szempontból. I — VI. Pest — Budapest, 1868 — 1873.
4. Eddigi gyűjtéseim alapján általánosíthatóan elmondható, hogy ha a falu nem szerette a bábát, nem tudta befogadni, akkor részegeskedőnek, piszkosnak, rendetlennek kiáltotta ki. A bábák egymásról első negatív véleményként is a részegeskedést hangsúlyozzák.
5. A XIX. századi megyei főorvosi jelentésekben az egészségügyi személyzet listáján nem szerepelt sem paraszt-, sem cédulás bába. Kivételt csak akkor tettek, ha a helységben nem dolgozott okleveles szülésznő, és a cédulás bába a helység fogadott és fizetett alkalmazottja volt.
6. Jánosfalvi Sándor István, 1942. I.106.p.
7. Jakab Ferenc, 1977. 67., 70.p.

Gub Jenő

Időjárás-jóslás Gegesen

Geges Maros megyében, a Kis-Küküllő és a Nyárad között, Erdőszentgyörgytől É-ra 14 km-re, Nyáradszeredától DK-re 16 km-re, festői szépségű domboktól övezett kis “katlanban” fekvő, hagyományőrző székely falu.

Lakóinak száma 1960-ban 906, 1990-ben nem éri el az 500-at, tehát a csökkenő lélekszámú, előregedő falvak közé tartozik. A lakosság egy része (főleg a fiatalok) Marosvásárhelyen, Szovátán és más ipari központokban keres megélhetést. Többen ingáznak is, elsősorban Nyáradszeredába, a “Nyárad” kisipari szövetkezet alkalmazottaiként.

A lakosság ősidők óta földműveléssel, gyümölcsstermesztéssel és állattartással foglalkozott. Aki a mezőgazdaság mellett maradt, a legutóbbi időkig a helyi mtsz-ben és a háztáji gazdaságban dolgozott. A gegesi ember mindig híres volt szorgalmáról, szerette foglalkozását, a földet, állatait, munkáját hozzáértéssel végezte és végzi. Ma reménykedik, hogy több évtizedes elnyomás és megaláztatás után, végre becsületes munkájának gyümölcsét maga arathatja le.

A mezőgazdaság kezdettől fogva csaknem egészen az időjárás függvénye. Jelentősége ma sem csökkent, a földművelő, állattenyésztő ember életében most is fontos szerepe van. A gazdálkodó ember ősidők óta figyelemmel kíséri az időjárás alakulását, változásait. Az évszázadok tapasztalatai apáról-fiúra szállva napjainkig fennmaradtak, részben állandó szövegű régulákká kristályosodtak, sokszor verses formát öltöttek. A magyar nép ajkán ma élő regulák száma többszázra tehető. Ezek között sok a téves hiedelem, de jócskán van gondos tapasztalatokon, helyes természetmegfigyelésen alapuló szabály is. Ezeknek tudományos értelmezést lehet adni, ezáltal az időjárással kapcsolatos értékes adatokhoz juthatunk.¹ Mindig voltak földművesek, akik logikusan következtettek a várható időjárásra, s ezáltal a várható termésre.

A népi réguláknak tudománytörténeti jelentőségük is van. “A néphagyomány rögzített először szabályokba statisztikailag kimutatható általános meteorológiai jelenségeket, vagy helyi értékű időjárási, illetőleg fenológiai törvényszerűségeket.”²

A régi gazdálkodó családokban, ha más könyv nem is volt, de a *Százéves-vagy Székelynaptár* nem hiányzott. Ezt a hosszú téli estéken elejétől végig elolvasták, az időjárásra vonatkozó jóslatokat többször is, a végén kívülről tudták. A naptárokból olvasott régulák az idők során összekeveredtek a megfigyeléseken alapuló és szájhagyományként élő szabályokkal. Ezért ma már nehéz kiválasztani, elkülöníteni, hogy melyik eredeti, tapasztalatokon

alapuló és melyik a naptárakból átvett régula. A helyzetet bonyolítja, hogy a naptárkészítők a nép ajkán élő szabályokat is sokszor felhasználták jóslataik megszerkesztésére. “Akárcsak a népgyógyászat esetében, a népi időjóslásnál is bizonyos ismeretkörforgást tapasztalunk: az ősnépi megfigyelések az idők folyamán idegen átvitelrel bővültek; majd a tudományból leszállt ismeretekkel együtt a csíziókon és a kalendáriumokon át új formában ismét visszatértek a néphez.”³

Az alábbiakban következő mintegy 103 időjóslást 17 adatközlőtől gyűjtöttem. Külön meg kell emlékezni Nagy József 89 éves adatközlőről, aki rendkívül gazdag és színes ismeretekkel rendelkezik. A szabályok egy részét saját rímei szerint mondta el, ezeket szószerint idézem. Valamennyi adatközlőnek ezúton is köszönetemet fejezem ki.

ÉVSZAKOK, HÓNAPOK JELZÉSEI

1. “Ha a tél kemény, a nyár lesz nagylegény.” (Jó tél után jó nyár szokott lenni). 2. “Februári meleg később hoz hideget.” 3. Márciusi sok köd, sok tavaszi esőt hoz. 4. “Márciusi sok szép idő, jó s bőséges esztendő.” 5. Nedves, esős április után jó gyümölcstermés várható. 6. “Áprilisben, ha sok eső lesz, termésből is áldás lesz.” 7. A májusi esőnek minden cseppje áldás, aranyat ér. 8. “Június, ha esős meleg, vígan lehetnek az emberek.” (Jó gazdasági év lesz). 9. “Júliusi nagy meleg, ártalmas a szőlőnek.” 10. “Augusztusban, ha nagy a meleg, biztos, hogy a tél lesz hideg.” 11. Ha a gyümölcs nyáron későn érik, szép meleg őszre van kilátás. 12. Ha ősszel nehezen hullanak a falevelek, a jövő év időjárása kedvez a férgnek elszaporodásának. 13. Meleg szeptember után enyhe karácsony következik. 14. “Októberi sok esővel, jövő évi jó előnnyel.” 15. “Október ha meleg, február lesz hideg.” 16. Meleg október után a következő évben sok lesz a hernyó. 17. “Októberi sok eső s szél, szeszélyes telet ígér.” 18. “Ha dörög a novemberi hóban, bőség lesz jóban.” 19. Ősszel ha sok a köd, télen sok hó várható. 20. “Decemberben, holdtöltekor ha fúj a szél, hosszú hideg telet ígér.”

JELES NAPOK

21. “Újévi napfény, biztató jó remény.” 22. “Ha újév jön hóval, bővelkedsz jóval.” 23. I. 19. “Sára, fenékkal a sárba.” Ha e napon az idő enyhe, “a lóganét megindítja”, jó gazdasági év lesz. 24. I. 22. “Ha fémlik Vince, megtelik a pince”, vagy “Ha megcseppen Vince, megtelik a pince.” 25. I. 25. “Ha derül Pál, gazdag lesz a nyár, ha e napon esik eső vagy a hó, rossz termés várható.” 26. “Ha Pál jön köddel, ember hull döggel.” 27. II. 2. “Ha fémlik

Gyertyaszentelő, az izéket (a takarmány hulladéka, ami a jászolban marad vedd elő!” Ha e napon megcseppen az eszterhéj, még sokáig hideg lesz, későn fog tavaszodni. 28. Gyertyaszentelőn a medve kijön a barlangjából, s ha süt a Nap és meglátja az árnyékát, visszamegy a barlangjába. Ez azt jelenti, hogy a télből még sok van hátra. 29. II. 6. “Ha Dorottya szorítja, Juliánna (II. 16.) tágítja.” Ha Dorottya napján kemény a hideg, Juliánnakor megenyhül. 30. II. 24. Jégtörő Mátyás. “Ha jég nincs, akkor rak, elviszi, hogyha kap.” 31. Ha Mátyás napján fagy, még negyven napig hideg lesz. 32. III. 12. “Gergely rázza a szakállát.” Előállott Gergely fehér szakállával, majd beköszönt József vidám orcájával.” 33. Gergely napján kell elvetni a hagymagot és elültetni a fokhagymát. 34. III. 19. “József ha nappal virrad, teljesíti vágyadat.” Ha reggel borús az ég, de napközben kitisztul, korán fog tavaszodni. 35. Amilyen József napja, hat hétig olyan lesz az időjárás. 36. III. 18., 19., 21. “Sándor, József, Benedek, zsákkal hozzák a meleget.” 37. “Benedek, jönnek a jó melegek.” 38. “Nagypénteki eső áldás, de a hó, az egészen más.” 39. IV. 24. Szent-György napja. “Ha e nap szerény, Jakab (V. 3.) lesz nagylegény.” Dörgés, villámlás, záporosó várható. 40. “Szent-György napja ha csendes, Jakab napján zivatar lesz.” 41. “Szent-György napján ha esik, jó, ha száraz, gyenge termés várható.” 42. V. 1. Fülöp napja. “Ha e napon eső lesz, a termésben bővelkedsz.” 43. V. 25. Orbán. “Ha Orbán derül, a nyár sikerül, ha szomorú, a gazdának kár és bú.” Orbánkor fagy szokott lenni, ettől féltette a szász is a szőlőjét. 44. Pünkösdkor nagyidő (zivatar) szokott lenni. 45. VI. 8. Medárd. “Ha Medárd derült, a nyár sikerül, de ha ekkor hull az eső, negyven napig kell az ernyő.” 46. VI. 11. Barnabás napja. “Ha harmatos Barabás, száraz lesz az aratás.” 47. VI. 26. János napja előtt kérjünk esőt, utána jön kértlenül is. 48. VI. 29. Péter és Pál. Nagyidő szokott lenni. 49. VII. 5. “Sárolta ha nedves, a mogyoró lesz nyüves.” 50. VII. 20. Illés napja. Ha e napon borús, álmos az idő, az aratást eső nem zavarja meg. 51. “Ijés próféta” előtt vagy után nagyidő szokott lenni. 52. VIII. 24. “Bertalan megmondja, hogy milyen lesz az ősز akaratja.” Derült idő szép őszt, borús idő esős őszt jelent. 53. IX. 1. Egyed napja. “Ha Egyed vidám, négy napig tart csupán.” Utána következik az esős idő. 54. IX. 8. Kisasszony napja. E napon amilyen az időjárás, olyan lesz négy hétig. 55. IX. 21. Máté napja. “Ha Máté nevet, a borból nem lesz ecet.” Ha e napon derült az idő, a szőlő jól megéri. 56. IX. 29. Szent-Mihály napja. “Ha Szent-Mihály megdörög, a tél sikerül.” 57. X. 1. Malvin napja. “Ha az akác virágozik Malvinkor, ez mindig jó időt jósol.” Ilyenkor hosszú, meleg ősz lesz. 58. X. 16. Gál napja. “Ha Gál jó meleg, adj hálát Istennek.” A következő évben jó termés lesz. 59. XI. 11. Márton. “Ha

Mártonkor a lúd jégen áll, karácsonykor sárban botorkál.” 60. XI. 25. “Ha Katalin kopog, karácsony locsog.” 61. Amilyen Katalin napján az időjárás, olyan lesz Advent (XI. 28. utáni napok) eleje. 62. XI. 30. András napja. “Ha András fehér, sok lesz a tavaszi szél.” 63. XII. 13. Luca napja. E naptól karácsonyig (XII. 25-ig) amilyenek a napok, olyan lesz a következő év 12 hónapjának az időjárása. 64. Ha karácsony éjjel csillagos az ég, bő gabonatermés várható.

ÉGI JELEK

65. Ha újévkor keleten vörös az ég alja, az év folyamán sok szeles, viharos nap lesz. 66. Ha a nap felhőben nyugszik le, másnap elromlik az idő. 67. Ha a Napot felhő kíséri, két-három nap múlva esni fog az eső. 68. Amikor a Nap tisztán nyugszik le, az ég alján visszasüt, másnap szép derült idő lesz. 69. Ha a Holdnak udvara van, rövidesen elromlik az idő. 70. Amikor a Hold sarlója felfelé, “merítőleg” áll, száraz idő, amikor lefelé, “öntőleg” áll, esős idő várható. 71. Ha az ég “sűrűn csillagos”, rövidesen időváltás lesz, az időjárás esősre fordul. 72. Ha a reggeli órákban kelet felől sűrű, fekete felhők gyülekeznek, zivatarra, záporra van kilátás. 73. Ha márciusban a csillagok fényesen ragyognak, bő lesz a termés. 74. Amerről tavasszal először dördül meg az ég, egész évben onnan fog jönni a nagyidő (zivatar). 75. A reggeli eső nem tart sokáig, “a reggeli vendég hamar elmegy”.

AZ ÁLLATOK JELZÉSEI

76. Amikor a csiga az udvaron előjön, s a ház körül mászkál, elromlik az idő. 77. Ha nyáron a legyek nagyon csípi az állatot, “erősen támadják”, elromlik az idő, “kánikulában nagyidő jön”. 78. Amikor a hangyák “eresztenek” (élénken ide-oda mászkálnak vagy vonulnak), eső lesz. 80. Ha a kakasok éjjél előtt kezdenek kukoricát kolni, megváltozik az idő. 81. “Ha sok májusban a cserebogár, sok kukoricát ad a nyár”, ilyen években jó kukoricatermés szokott lenni. 82. A békák erős kuruttyolása esőt jelent. 83. Ha fecskék Szent-Mihály napján (IX. 29.) még itt vannak, hosszú ősz lesz, s karácsonyig nem várható hó. 84. “Ha március végén a kakukk sokat kiabál, biztos szép lesz a tavasz s a nyár.” 85. Amikor a hollók csapatosan szállanak, elromlik az idő, eső lesz. 86. Ha a verebek csapatba verődve csiripolnak, időromlás várható. 87. Ha a fecskék magasan repülnek, jó idő, ha alacsonyan, akkor rossz idő, eső lesz. 88. Amikor télen a ludak gágogni kezdenek, az idő “megereszkedik” (megenyhül). 89. Ha a ludak a porban fürödnek, elromlik az idő. 90. “Ha márciusban a bányások táncra kerekednek, később az akolba rekednek”, a tavasz későn jön.

AZ ÁLMOK JELZÉSEI

91. Ha álmunkban halottat látunk élve, az idő "feltámad", megjavul. 92. Ha juhokkal álmodunk, hó lesz. 93. Amikor katonával álmodunk, hidegre fordul az idő. 94. Az álmunkban látott sok tojás télen havazást jelent. 95. Ha télen cigánnyal álmodunk, rövidesen hidegre fordul az idő.

EGYÉB RÉGULÁK

96. Amikor az ember álmos, bágyadt, az idő megváltozik. 97. Ha a vonafütyty vagy a hangszó "áthallik a vízmezőkiről" (a Kisküküllő-völgyéből), elromlik az idő. 97. Amikor a füstöt a szél leveri, eső lesz. 98. Ha az esőcsepp "hójasos", buborékos, az eső sokáig tart. 99. Ha a kőso "izzad", megnedvesedik, eső lesz. 100. A reumás testrészt fájdalma időváltozást, rendszerint időromlást jelez. 101. Ha a tyúkszem fáj, nyilallik, eső várható. 102. Ha az ember sokat ásitózik, időváltozás lesz. 103. A fülviszketés mindig időváltozást jelez.

JEGYZETEK

1. Dr. Xantus János: *A természet kalendáriuma*. Második, bővített kiadás. Buk. 1972. 404.
2. Szabó T. E. Attila: *A természettudomány és a néprajz határán*. In: ND 1976. 37.
3. Miklóssy V. Vilmos: *Népi időjósítás*. In: TETT 7. 1978/3. 30.

Barabás László

FARSANGTEMETÉS A SÓVIDÉKEN

(Egy székely népi dramatikus játék a XX. században)

Közismert, hogy a dramatikus népszokások jelentős csoportja mind általában az európai, mind közelebről a magyar népi kultúrában a farsanghoz kapcsolódik. A farsang vízkereszt (január 6) és húshagyókedd közötti naptári periódus: a néprajz farsangi ünnepekörként tartja számon. A paraszti élet hagyományos rendjében a mezői gazdasági munkák rövid téli szünete, a pihenéssel egybekötött szórakozás időszaka volt. A farsangi ünnepekör ugyanakkor ősrégi rítusok, maszkos alakoskodások és fonójátékok, lakodalmak, farsangi bálók és sokféle egyéb multságok alkalma.

Az ünnepekör legfontosabb szokásalkalma a farsang vége, a *farsangfarka*. Ez a farsang utolsó napjait öleli fel, leginkább a húshagyókeddet és a hamvazószerdát. Hamvazószerdán a farsangot sokféle élő személy vagy bábu (esetleg állat) alakjában tréfásan eltemették (vagy elégették). Innen a dramatikus szokás neve — farsangtemetés —, vagy ahogyan a Sósvidéken ejtették: *fársángtemetés*.

A farsangtemetés színjátékszerű szokása az egykori leírások szerint általános lehetett az erdélyi magyarság körében. Napjainkra legtöbb helyen megszűnt vagy átalakulva, felújítva gyakorolják. Az alábbiakban egy székely néprajzi kistáj — a Sósvidék — farsangvégi szokásait szándékozom bemutatni és elemezni, különös tekintettel az alsósófalvi farsangtemetésre.

Gyűjtésem a Sósvidék minden településére kiterjed.¹ Ahol lehetséges, megpróbálom több emberöltő, nemzedék illetve korosztály szokásmodelljét bemutatni. A legidősebb beszélgetőtársaim, adatközlőim emlékezete a századforduló szokásállapotát rögzíti. Ezt követi a két világháború közötti szokásállapot, majd a második világháború utáni fokozatos megszűnés, átalakulás állapota, végül pedig az alsósófalvi farsangtemetés legutóbbi évtizede, a népszokás jelene.

Munkámat esettanulmánynak szánom arról, hogyan alakult, változott egy székely farsangi népi dramatikus játék és ezzel összefüggésben a népi színjátszás századunk elejétől napjainkig. Első része anyagbemutató jellegű: idősebb emberek, beszélgetőtársaim emlékezetére támaszkodva rögzítem a falvak és nemzedékek szokásmodelljeit. Ennek során bőven idézem adatközlőimet.² A második, elemző részben a sósvidéki változatokat megpróbálom elhelyezni a farsangi dramatikus játékok szélesebb körében, elkülöníteni az egymásra rakódott szokáselemeket és motívumokat, rávilágítani az adott közösségben

betöltött szerepükre, sorra veszem a paródia alkotóelemeit, a “szövegekönyvet”, a cselekvéssort, a játék típusát, a népi színjátszás kérdéseit. A harmadik részben pedig az alsósófalvi farsangtemetés nyolcvanas évekbeli szokás-forogatókönyveit nyújtom, s ezek alapján szemügyre veszem a felújítás-átalakulás jelenségeit, a dramatikus népszokások alakulásának tendenciáit.

Farsangtemetés a Sóvidéken a XX. század első felében

Farsang vége — temetés nélkül

Atyhában farsang idején tartották egész évben a legtöbb táncot és mulatságot. A legények béreltek egy házat: ebben a *táncházban* folyt a fiatalok csütörtöki, szombati és vasárnapi tánca. A házaskok *kosaras bál*okat rendeztek; füles kosárban hazulról vittek ételt és italt, éjjélkor közösen elfogyasztották. *Kövércsütörtökön* (Atyhában ez a húshagyókedd előtti csütörtök) a gyermekeknek rendeztek táncot. *Tették esze a gyermekeket, s örözték, hallám, hogy tudnak táncolni. Egy furujást s egy klánétást állítottak nekik* (1). Húshagyó kedden éjjel a felnőttek csak éjjélig mulathattak, akkor megkezdődött a böjt. *Szerda reggel a pap a templomban meghammazta a népeket. Emlékezzél meg, ember, hogy porból lettél és porrá válsz, monta* (2). Atyha katolikus falu, a régi öregek a böjtöt szigorúan tartották. *Böjtfőszerdán* (hamvazószerdán) aszaltszilva levest ettek puliszkával vagy *kakast* (pattogott kukoricát). A farsangon használt zsíros fazekakat eltették húsvét utánra. Böjtös főzésre más edényeket vettek elő vagy új korondi cserépfazekakat vásároltak.

Korondon és Szovátán is sokféle mulatságot, bált rendeztek a farsangon. A katolikusok körében ezekben a helységekben szintén húshagyókedden éjjélkor kezdődött a böjt. *A Dávid-féle csárdában volt egy táncterem, ott táncoltunk húshagyó kedden este. Tizenkét órakor jött a megyebíró, s elvette a nylrettyűjét a muzsikának. Elhúzták a fársángot. Többet nem szabadott táncolni* (3). *Korondon szolgáltam akkor* (t.i.a harmincas években B.L.) *s elmentem a katolikus fiatalok báljába. Éjjél körül bejött egy öregember. Úgy állott, mint egy szobor, nem tudtam elgondolni, mit kereshet ott. Ahogy elütötte az óra a tizenkettőt, a botjával intett a zenészeknek, s vége vót a táncnak, a fársángnak* (4).

Siklódon húshagyókedden kötelezően nagy mulatságot tartottak. Délután *maszkura* hívta mulatni a falut. Egy bekormozott arcú ember lóháton, fehér lepedőben végigjárta a falut. Trombitált, kiabált: *Jaj, miben világ lesz máma*

(5). Ezt a hagyományos siklódi maszkurát *húshagyókeddi bambucnak, ördögnek* hívták. A húshagyókeddi bál itt is kosaras bál volt. Siklód református falu, reggelig mulathattak, de a legidősebbek sem emlékeznek arra, hogy a farsangot valamilyen formában eltemették volna. Itt az *esztendő* temették Szilveszter éjszakáján. *Összegyűltünk este, jó énekesek. Aki hezzánk akart csatlakozni, jött. Lejöttünk a Murva utcán, a Papszeren elé, le Alfaluba. A gazda sokhelyt kiállt a kapuba, megkínált itallal. Ösztendei és temetési énekeket énekeltünk. Éjjél körül, a templom előtt a nagy kőrüsfánál találkoztunk a pappal. Ott együtt énekeltünk, eltemettük az ösztendőt, köszöntöttük az újat* (5).

Parajdon és *Szolokmában* szintén gyakorolták az esztendőtemetésnek ezt a formáját. Sóvárádon és Ilyésmezőben sem az esztendőtemetés, sem a farsangtemetés nem volt szokásos.

Három változat

A húshagyókeddi multság mindössze három sóvidéki faluban ért véget temetéssel: *Parajdon*, *Felsősófalván* és *Alsósófalván*.

Parajdon századunk elején a piacon zajlott a farsangtemetés. Sokszor hallottam otthon emlegetni, hogy nagyapám és néhány vele egykorú férfi hamvazószerdán reggel a piac közepén sírgödröt ásott. Ládába fektettek egy pénzen fogadott cigányt és a gödörbe eresztették. Nagyapámék körülállták a sírgödröt és siratták a *halottat*. Mikor elég nagyszámú nézősereg összegyűlt — főleg olyan személyek, akik nem ismerték a játékot, például a kereskedő és tisztviselőréteg —, megadott jelre a halott felugrott és hamuval teli tarisznyájából *meghammazta* (meghamvazta, hamuval szórta meg) a sír körül álló kíváncsiakat. A felugrást és a hammazást a délelőtt folyamán többször megismételték.

A huszas években a legények szervezték a farsangtemetést. A húshagyókeddi bál után egyik társukat *saroglyára* vagy ládába fektették és mint a *halottat* a temetésen, *végighordozták* a faluban. A legények kiabáltak, jajgatnak, sirattak:

(a) *Jaj, miből fogytunk ki!*

Jaj, mi tőt el!

Jaj, etőt a fársáng! (6)

Néhányan *maszkurának* öltöztek; rongyos ruhát vettek magukra, arcukat bekormozták. Kezüikben *hamubotot* vittek — bot végére kötött, hamuval teli kicsi tarisznyát — s azzal kergették, ijesztették a járókelőket.

A harmincas-negyvenes években is a bálból indult a farsangtemetés. A besorozott katonalegények egyik társukat rudakra fektetve vitték a piactéren ásott gödörhöz. A többiek derékig, sőt nyakig betakarták földdel. Egyik társuk asszonynak öltözött és amíg elföldelték, a halottat feleségként siratta. Siratás és rögtönzött búcsúztatás után a halottat kiásták és meghordozták a faluban. A siratási jelenetet máshol is megismételték. Többen emlékeznek, hogy a siratásba beleszólték Konc király nevét, mintha őt temették volna.

(b) *Allóvájter Konc kiráj!*

Elő a fokhagymával, a Vereshagymával,

A Káosztacikával, s a Főttptyókával! (7)

(*Allóvájter: eltávozhatsz, távozz, nincs több keresnivalód itt.*)

A legények karókat kötve vitték a szövegben említett böjti ételeket. A bekormozott arcú maszkurák meghammazhattak mindenkit, akit elértek. Leginkább a vénleányokat keresték, az ő házuk előtt állt meg a temetési menet is. A vénleányoknak ezt kiabálták.

(c) *Húshagyó, húshagyó,*

Van-e leány eladó? (8)

Ugyancsak a két világháború közötti időből emlékeznek arra, hogy nem élő személyt, hanem szalmaabútot temettek. A szalmaembert a bekormozott arcú maszkurák vitték rudakon. Hátralj két-hárman siratták: Az egyik így;

(d) *Jaj, jaj, jaj! Mi től el!*

Vereshagyma, Fokhagyma, Káosztacika!

Étlen halunk meg... (9)

A másik így siratta;

(e) *Meghalt már a vén Dobai,*

Nem volt az már korai.

Szegény kántor jó ember volt,

Mikor megholt semmit sem szólt. (9)

A temetési menet az utcakereszteződéseknél vagy ahol sok népet talált, megállt. Letették a szalmaembert és siratták. Végül a falu szélére vitték, s ott, az utolsó megállónál elégették. Ezzel fejeződött be a farsang. A legények énekelve, kurjongatva, némelyikük ittason ment haza vagy újból a kocsmába.

A régi öregek azt tartották — így az emlékezet —, hogy a farsangtemetés halottját nem szabad a faluban eltemetni, ki kell vinni a határba, *Kopac oldalába*. Ha a faluban temetik el, az bajt, szerencsétlenséget hozhat a népre.

Farsangtemetést Parajdon utoljára a negyvenes években tartottak, ekkor a hatóságok betiltották. Utána a temetési-siratási jelenet elmaradt. Az ötvenes években karóra kötött hagymakoszorúval, savanyított káposztafejekkel és

hammas zacskókkal maszkuráltak a húshagyókeddi bál után a legények. Az ötvenes évek végén az utcai maszkurázás és hammazás is kiment szokásból.

Felsősófalván szintén szalmaembert temettek hamvazószerdán délelőtt, a húshagyókeddi multság után. A két világháború közötti időben fiatal házasemberek és legények vitték végig a falun, rudakra téve. A temetési kellékek ugyanazok, mint Parajdon; hagymakoszorúk, savanyított káposztafejek és kicsi tarisznyákban hamu. Két legény asszonynak öltözött, siratta a farsangot. A harmadik *búcsúbeszédet* mondott. A visszaemlékezések szerint ez alkalomról-alkalomra változott, szövege nem maradt fenn.

A temetési menet Felsősófalván is a *vénleányok* és *vénlegények* kapuja előtt állt meg. Letették a szalmabábut a földre és elsiratták. Közben a többiek keresték a házbeli vénleányt vagy vénlegényt. *Kopogtattak a kapun, békiabáltak az udvarra, na, te se mentél férhez, te se házasottál meg a fárságon* (10). Mások ezt kiabálták:

(a) *Előt a fársáng, vénleány!*

Miért nem mentél férhez, vénleány? (10)

A siratóasszonyok meg a vénleányok anyjaként sirattak a kapu előtt:

(b) *Jaj jaj, nyakamra márattál!*

Jaj, jaj, nem vitt el a fársáng! (11)

Ugyanezeket mondhatták, felcserélve a megfelelő szavakat, a vénlegények kapuja előtt is.

Ahol elhaladtak, a házbeliek a *húshagyókeddi maradékból* italt és kalácsot tettek a farsangosok kosarába. A játék résztvevői ezekből az adományokból aznap közös multságot rendeztek. A temetés idején végig *vidám, korcsomai* énekeket énekeltek. Néha a báli zenészek is csatlakoztak hozzájuk.

Miután végigjárták a központi fekvésű utcákat, a szalmabábut kivitték a falu végére. Ekkorra már temetésnyi nép követte az áltemetést. Nagy óbégatással újból elsiratták, majd meggyújtották és elégették.

Felsősófalván a farsangtemetés szokása már a két világháború között, a harmincas években ki-kimaradt. A kimaradás okaként arra emlékeznek, hogy a legények nem vállalkoztak a siratóasszonyok szerepére. *Többet nem vót aki csinálja, nem akatt ojan legén* (10).

Az alsósófalvi farsangtemetés két modellje

A farsangtemetés dramatikus szokását a vizsgált időszakban ebben a faluban gyakorolták legteljesebb, leggazdagabb színjátékszerű formában. Éppen ezért ezt a változatot mutatom be részletesebben. Mégpedig először egy férfi típusú modellt, utána pedig egy asszonyi farsangtemetést.

A század elején — a legidősebbek visszaemlékezése szerint — *meglett*

férfiak szervezték a játékot. Fiatal házasemberek és legények is bekapcsolódhattak. A két világháború között az azonos korosztálybeliek szervezték, fiatal házások vagy legények. Ezen belül is a legénykomák, barátok vettek részt együtt a játékban. Általában minden évben más-más csapat temette a farsangot. Ez viszont nem volt szigorú szabály; egy-egy összeszokott társaság két-három évig, sőt esetenként még tovább is járhatott. A játéknak megvoltak a legjobb előadói, specialistái, akiket sokáig emlegettek a faluban.

A spontán esemény előzetes tanulást, próbákat nem igényelt. A résztvevők belenevelődtek a szerepekbe. Legfontosabb kellékként itt is bábut, szalmaembert készítettek. A század elején ezt a *bubát zsúpszalmából esszefonták*. A harmincas években már inget és gatyát tölthettek meg szalmával vagy sarjával. A szalmabábusnak falloszt is mintáztak; két szem krumplit vagy hagymát, egy jól fejlett murkot (sárgarépát) és esetenként gyapjas bőrdarabkákat is rögzítettek a megfelelő helyre. Az így elkészített és felszerelt szalmabábusnak a fonóban megrendezték a *virjasztóját*. *Azt montam Saminak, tölcsünk bubát. A szomszédban vót egy öreg ház, ott vót a fonó, ott tölthöttük meg. A szomszéd szobába tettünk egy padot, arra fektettük, ahogy szokták a halottat. Egy hétig ki vót nyújtóztatva, feravatalozva. Egész héten mentünk a fonóba, virjasztottuk. A lányokat csaltuk bé abba a szobába, hogy kacagjunk. Mikor jöttek bé a fehérnépek, s meglátták, mentek es segre. Osztán kacagták. Monták, gyertek, nézzük meg, amíg etemetik (12).*

A farsangtemetés Alsósófalván is a húshagyókeddi mulatság után kezdődött, hamvazószerdán reggel. Ezeknek a mulatságoknak és báloknak itt egész rendszere alakult ki, gyakorlatilag minden felnőtt korosztály mulatott ezen az éjszakán. A játékra átmulatott éjszaka után került sor, mindenképpen *mámorek fővel*. A temetés indulhatott a bálkból, a kocsmákból vagy valamelyik mulatságból. A játékhoz a szereplők átöltöztek. A maszkurák rongyos ruhát vettek magukra, és kifordított bundát. Arcukat bekormozták vagy szilvaízzel kenték be. A század elején álarcot is tettek; kukoricahajból bajuszt, szakállat ragasztottak vagy párnahuzatot húztak a fejükbe, szemnek és száznak nyílást vágtak. *Úgy megmódosították a képüket, hogy legtöbbször nem ismertek reájuk. Vót nekem egy ojan bundám, hogy háromsznú vót, ha kifordítottam. Azt kifordítottam s févettem. Akko belényúltam a kájhába, esszekormoztam a magamot s Samit es. Esszemázótam őköit, hogy csak a szemek karikája láccott ki (12).* Ketten-hárman siratóasszonynak öltöztek. Ők hosszú fekete szoknyát vettek nadrágjuk fölé, hátukra, fejükre hárászkendőt terítettek. A két játékos kategória nem vált el egymástól élesen. Mégis inkább a *maszkurák* vitték a bőjti ételeket. Kereszt alakú rudakba vert szegekre kötözve lenggették-lógatták

a hagymakoszorúkat, a temetési zászlókat utánozva. Botok végébe szúrt savanyított káposztafejekkel kínálták a járókelőket. A *hammaszacskókból* mindenkit meghammazhattak.

Az így felöltözött és felszerelt csapat valamelyik kocsmában gyűlt össze, és onnan tódult az utcára. Láncokkal, *pergőkkel*, *lantokkal* (állatok nyakába való rézcsengő és pléholomp) nagy lármát csaptak. Kiabáltak, jajgattak, hogy magukra tereljék a figyelmet. *Miko virjadott forma, mondom Saminak, vegyüek fē a bubát. Eherrē kihoztuk az ucca végibe. Ęn elordítottam magamot, keztem siratni. A másik uccáig hallották, hogy mifēle jajgatás van* (12). A nagy lármára, kiabálásra összegyűltek a szomszédságból, kocsmákból, mulatságokból. *Annyi nép esszegyűt hirtelen, hogy egy rendes temetésen annál több nem vót* (12). A nézők-báméskodók közül bárki — ha volt hozzá kedve — a játék résztvevőjévé, szereplőjévé válhatott. *Mindenki sirathatta a bubát. Mindenfélét montak, ami csak a szájukra jött* (13).

A spontánul szerveződő menetben az álarcos vagy bekormozott arcú maszkurák és siratók mellett a *halottvivők* szerepköre különült el, bár nem élesen, mert felcserélődhettek. Egybehangzó vélemények szerint a játék akkor sikerült jól, amikor rátermett "siratóasszonyok" vállalkoztak a *bohós-kodásra*. A siratók és a maszkurák közül egyik — alkalmanként — a *búcsúztató* feladatát is ellátta, de nem emlékeznek külön erre specializált szereplőre. *Többen is prédikálhattak, kalatyoltak* (13).

A temetési menetben elől, kétoldalt és hátul a maszkurák vitték-lengették a hagymakoszorúkat és a többi böjti jelképet. Középen ládában vagy két rúdon *vitték a testet*, a szalmabábut. Utána a siratók következnek, mint a rendes temetési menetben. Utánuk a többi résztvevő, összeölelkezve, énekelve. Legtöbbször a báli zenészek is csatlakoztak a menethez vagy megfogadták őket. A két világháború közötti időben egy hegedűst és egy klánétást. Ha nem volt zenészüek, magukra énekeltek. Az énekeknek nem volt hagyományos sorrendje és nem ismernek sajátos, csak ekkor énekelt farsangtemetési éneket. Itt is, akárcsak a másik két faluban, vidám, kocsmai énekeket fűjtak.

Az útkereszteződéseknél vagy más nevezetes helyeken a temetési menet megállt és a szalmaembert letették a hóba, vagy a földre. A gyászolók körülállták. A búcsúztató vagy valamelyik halottvivő szomorúan adta tudtára a falunak a gyászhiót:

*(a) Meghót már a vén Dobai,
Nem is vót ő már korai.
Italos és jó embēr vót,
Mikor meghót, egyēt se szólt* (12).

Ekkor kezdődött a siratás. A siratóasszonynak öltözött férfiak vagy legények *szérre* (rendre, sorra) *jajgattak*. Egyik közülük úgy siratta és úgy viselkedett, mintha az elhunyt felesége lenne. Az elhunyt, vagyis a szalmabábu neve Alsósófalván; Ilyés. A szalmabábu Ilyés neve keresztnév, utónév mint Imre, István, Lajos stb. A “feleség” ekképpen siratta Ilyést;

*(b) Jaj, jaj, drága Ijés!
Megszülettél, s méges meghóttál!
Kedves Ijés, mit csináltál?
Métt hóttál meg?
Hát most rúgsz-e?
Nem tucc rúgni?
Szójj bár égyet? (13)*

A harmincas évekbeli farsangtemetések egyik szervezőjétől, organizátortól maradt fenn az alábbi siratószöveg;

*(c) Jaj, Ijés! Sütni es kéne,
Meszelni es kéne,
De tégedet még siratni es kéne!
Nem ülsz ki többet a híd végire,
Nem fúvod, nem mondog; járedre, járedre...
Mijen két szép zsebes harisnyája vót neki...
A kezít tette belé, vëtte ki...
De mijen jól állott neki, jaj, jaj! (14)*

A másik férfi sógorasszonyként siratta:

*(d) Jaj, jaj, drága sógor!
Métt hágytál itt münköt?
Ha tudnák, hogy éltibe
Hogy szerette a süőtököt!
A tegnap es süttem neki,
De már nem vót, aki megyegy...
Most a töke az asztalon,
Ő meg a nyújtópadon, jaj, jaj! (15)*

Vagy kománként:

*(e) Jaj, Ijés komám, mér hágytál itt?
Mér háltál meg? Mér hágytál itt?
Ki dugja bé ezután a csöpögő likakot...
A kapu alatt?
Jaj, Ijés, Ijés mé tuttál ithagyni? (16)*

A harmadik szomszédasszonyként:

(f) *Ó, lelkem jó szomszédom!
Hogy szerette a száraz láskát,
S mennyit járt meztláb! (17)*

Egy-egy siratási jelenet során a fenti szövegek nem mind hangzottak el, vagy nem ebben a sorrendben vagy más változatok. Egy-egy hosszabb periódusnak is lehetnek kedvelt *bémondásai*. A sógorasszony és a szomszédasszony siratószövegét például mai elmondóik a harmincas-negyvenes évekbeli farsangtemetéseken hallották az akkori siratóktól.

A siratószövegeket a férfiak elnyújtott, gyászos hangon recitálták, a valóságos halottsiratás mintájára. Alsósófalván napjainkban is emlékeznek egy-egy komédiás *embër* teljesítményére. *Ez a Szász Zsiga bá ojan vót, hogy ojan ma nem is létezik. Ojan komikusan tutta kitalálni, hogy aszt elmondani nem lehet. Komoj vót, ahol komoj kellett lenni, el se kacagta mágát (18). Gábor Albert megsiratta ojan istenesen, hogy annyi asszony nem került volna össze, hogy úgy megsirassa (19).*

Siratás közben vagy utána *reábúttak* — reáborultak — Ilyésre. Simogatták, tapogatták, ölelgették, csókolgatták. Vagy ellenkezőleg: ütötték, rázták, cibálták. Tapogatták, fogdosták falloszát is.

Amikor a körülállók kifogytak a siratásból, jajgatásból, a búcsúztató felszólította a halottvivőket:

(g) *Vegyétek fel és vigyétek,
A kert mellé letegyétek!
Kertet támasszatok véle,
Úgyse vót ő már jóféle! (20)*

A “feleség” erre megijedt és így válaszolt:

(h) *Jaj, ne vigyék arra,
Mert görbe a karja,
Megakad a karóba,
S visszajő a nyakamra! (20)*

Megszólalhatott a hátramaradott fia is:

(i) *Jaj, ne tegyék a kert mellé,
Me nekëm ápám vót...
Miko meghót*

Nekëm egy szivarat hagyott vót... (20).

A maszkurák és a halottvivők a farsangot siratták:

(j) *Jaj, jaj, miből fogytunk ki!
Vereshágymára, Kábosztacikára marattunk!
Jaj, etőt a fársáng! (21)*

Ezt vagy ehhez hasonló szöveget menet közben, a járókelőkkel való találkozáskor is kiabáltak.

A siratási jelenetet több helyen — általában a kocsmák előtt — megismélték, a halottat végigvitték a falun. Alkalmról alkalomra változott, hogy merre és meddig mentek, bejárták-e az egész falut vagy csak a falu központját. *Egy darabig vittük, osztán letettük. Megsirattuk kegyetlenül, mejik hogy tudott jajgatni. A falut béjártuk, még a Fésőszerre is fémentünk* (12).

A kocsmákon és útkereszteződéseken kívül Ilyést másutt is letehették és elsiratták. Le-letehették a vénleányok háza előtt is. Ez szégyen lett volna. Hozzá tartozóik vigyáztak arra, nehogy letegyék kapujuk előtt és *kiprédikálják* a vénleányt. Ezt úgy tudták elérni, hogy jóelőre italt adtak a halottvívőknek. Aki másképpen került összeütközésbe a falu véleményével, annak utcájában, szomszédságában vagy házánál ugyancsak letehették Ilyést. Itt a siratásba belefoglalták az utcabeliekkel történt eseményeket, a családok viselt dolgait (lopást, veszekedést, verekedést, pereskedést stb.), vagy az ottlakók kirívó, a közösségtől eltérő szokásait, szavajárását, érdekes mondásait. A negyvenes években Fülöp Gábor Albert, akit már többször idéztem, így siratott a gyaonát elprédáló gazda háza előtt:

*(k) Ó, Ijés! Semmit se íráttál
Csak egy fő kábosztát hágytál!* (12)

Annál a szomszédságnál pedig, ahol a rokonok sokat vitatkoztak, *virrog-tak* a kevés örökségen, ezt a siratószöveget adták Ilyés szájába:

*(1) Están, Están,
Kié lesz immán a gyalogszán?* (20)

Menet közben, a siratási jelenetek előtt és után a maszkurák meghammazták — hamuval szórták be — a járókelőket. Bekormozták, megtáncoltatták az utcára kigyűlt asszonyokat. *A falu között eszehordoztuk ezt a bubát. Mire megkerültük a falut, az egész nép jött utánunk. Én csak abbajártam, hogy a fehérnépeket békormozzam. Amikor a boltosnék megláttak, seggeltek kifelé, úgy futtak előlem mind a bolondok* (12). Adott jelre a halottvívők egyből eldőltek, a szalmaembert a hóba, sárba ejtették vagy kifordították a lábából. A maszkurát átbucskáztak a fejükön, meghempergöztek a hóba-sárban. Beleköthettek a járókelőkbe, nézőkbe, igyekeztek minél több komikus helyzetet teremteni. *Piritus Gyulának szekérral húzatták magukat a földön. Megfogták a két lócsőt s nem engedték el.* (21). *Kacsó Sándor felesége éppen petrót vett az üzletből. Sándor elvette s megkínálta vele Gábor Albertet. Albert nagyot húzott belőle, s pökött utána nagyokat. Kácágták a népek* (14). Ezekre a

jelenetekre úgy emlékeznek a farsangtemetés résztvevői és az egykori nézők: *akkor fogta az embereket a figura, sokat figuráltak.*

A farsangtemetés színjátéka az első, figyelemfelkeltő kiabálás és zajongás után népes közönség előtt zajlott. Hamvazószerdán reggel a férfiak még a mulatságokban, kocsmákban voltak vagy az ünnepnap után pihentek, de mindenképpen a faluban tartózkodtak. Az asszonyoknak is félig-meddig ünnep és pihenőnap volt a hamvazószerda. A kocsmákból, a házakból a kíváncsiak az utcára gyűltek, várták a *bohócokat*. Legtöbb háznál itallal, kaláccsal, süteménnyel kínálták őket. A játék résztvevői az adományokat helyben elfogyasztották, nem volt szokásos az adománygyűjtés. Mások tréfaképpen káposztalével, csipős túróval kínálták a figurázókat. A falusfelek nagy részének tetszett a játék, sokáig emlegették egy-egy jelenetét. *Mind kerültek miünköt a népek, mert minden bolondságot megcsináltunk. Aki esztet látta, nem atta vóna semmiétt. Ugye oda részegség ké, józanon nem tuggya megcsináni.* (12). Volt egy olyan réteg is a faluban — a *mogorvák, a szomorúpéntek* — akik nézőként sem vettek részt a játéokban. *Azt monták: sok bolond, nincs több eszek, mennek cirkuszolni* (21). A nézőközönségből rendszerint nem hiányzott a falusi értelmiség, a pap, a jegyző, a tanító sem. *Kiálltak az utcára, nézték, káccagták* (13). Ez a viszonyulás eltolódhatott abba az irányba, hogy a tanítók, jegyzők maguk is bekapcsolódtak a játékba, de abba is, hogy a világi és az egyházi hatóságok nem nézték jószemmel, sőt tiltották a farsangtemetést.

A *bohóskodás* néhány óráig tartott, jól belenyúlt a délelőttbe. A játékot a faluvégen fejezték be vagy valamelyik kocsmá előtt. Ekkor a szalmabábut *elbúcsúztatták*. Fennmaradt az emlékezete, hogy a század elején *tizenkét feleségétől, ötvenkét gyermekétől és háromszázhatvanöt unokájától búcsúztatták*. (13). A harmincas években Szász Zsigmond szokott *búcsúztatót* mondani. (Mivel gyűjtésem idején ő már nem élt, mostohatestvérétől vettem hangszalagra az általa mondott szöveget.)

(m) Gyászoló gyülekezet, keresztény atyánkfiai!

Ilyen ez az élet, hogy kezdetben

Nem lehet tudni a véget.

De azt tudjuk, hogy szegényember és nagygazda,

S nagyságos úr meg a szolga

Mind meghalnak szépen sorba.

Ott pihenik ki magukat örökre,

Ha az éltit jól végezte.

De ha nem táplálta jól a testit,

*Nem adja át jól a lelkit.
 Azt es tudjuk, hogy az ember megöregszik,
 Lebetegszik, hanyatt fekszik
 Úgy melegsik.
 Rokonságok látogassák,
 Kitakarják, bétakarják,
 Hogy hamar köthetik-e fel az állát?
 Vegyétek fel és vigyétek,
 S kert mellé ne tegyétek,
 Mert fölmászik a karóra,
 Visszajő a nyakatokra.
 Ha béérték a temetőbe,
 Tovább nem kíséritek,
 Ott a gödör, belévetitek.
 Hull a föld a koporsóra,
 Az utolsó harangszóra.
 Nincsen ögyvez, nincsen árva,
 Nincsen nagy ok a sírásra.
 Kilenc árvát hagyott volna,
 Lenne nagy ok a sírásra.
 Ha van vagyon, lesz veszekedés,
 Ha nincs vagyon, nem kell békéltetés. (22).*

A negyvenes években nem mondtak búcsúztatót. A falu végén egyszerűen kirázták az ingbőlgatyából a szalmát, meggyújtották és elégették. A század elején rendszerint a *Faluföldje* nevű határrészre vitték búcsúztatás után, ott meggyújtották és elégették. Máskor a táncterem előtt törték szét a ládát és égették el a szalmát. Hamujából a maszcurák még egyszer bekenték egymást és a körülállókat, asszonyokat, bámészkodókat.

Égetés közben vagy közvetlenül utána táncra kerekedtek. A helybeli sóvidéki táncokat járták, nem emlékeznek valamilyen sajátos, csak ekkor járt táncra.

A farsangtemetés befejezésével a házasemberek és a legények énekelve visszatértek a kocsmába, ahol tovább folytatták a mulatást. *Kikerültünk a falu féső véginek a széjibe. Ott kiráztuk a szalmát s elégettük. A gágyát vettem a vállamra s avva mentünk a korcsomába. Fülöp Károly borosgazda egy vider bort tett ki nekünk az asztalra. Ingyen atta, amelyikek velünk jöttek, ihattak. No, Sami komám, mondom, mennyit töccsek. (12).*

A farsangtemetés fenti formájában — mint már szó volt róla —, aktív

szereplőként csak férfiak és legények vehettek részt. A mai legidősebb asszony-nemzedék emlékszik viszont néhány asszonyok szervezte farsangtemetésre is a harmincas évek végéről, amelyekben szinte kizárólag asszonyok vettek részt.

A szalmaembert az asszonyok már tél elején, a fonó beálltakor elkészítették. A Rupi utcában azzal avatták fel, hogy bedobták annak a menyecskének a házába, akit azon a télen vettek be az asszonyfonóba. *Kitalálták nekem aszt, hogy valamivel egy kicsit megvicceljenek. Akarták, hogy vegyenek bé az ő csapatjukba, fonójukba térítsenek bé. Egyszer az ajtón egy éles koppanás, tessék, s a szalmabáb bébucskázott a szobába. Kinézek s hát az a két komikus asszony vót. Aszt monták, ha velünk akarsz jönni, hozdad eszt es, ha nem akarod magadnak tartani* (18). A visszaemlékezések szerint az alsósófalvi szalmabábut a fonóbeli asszonyok nevezték el Ilyésnek. *Egy tábla vót a nyakába, s rea vót írva, hogy Ijés* (18). Öltözete ugyanaz, mint a férfiak játékában, inget-gatyát tölthettek meg szalmával, egy rossz ing hátrészéből vágtak ki fejének valót. A megfelelő helyre odatették a murkot és a két pityókat is.

Az asszonyok fonója Alsósófalván *szërre járó* volt, vagyis felváltva jártak egymáshoz esténként fonni. A fonóseregek utcánként szerveződtek, egy-egy *fonóseregbe* nyolc-tíz szomszédasszony társult. Asszonyfonóba csak asszonyok járhattak, itt nem volt szokás az, hogy a férfiak is eljárjanak a fonóba kártyázni, beszélgetni. A férjeket csak a fonóvégzésre, *fonóvirjasztóba, fonóbütiüzésre* hívták meg a közös mulatságra. Az egyetlen "férfi" az asszonyfonóban Ilyés lehetett. Ilyés mindig annál a háznál maradt, ahol a fonót tartották, s a házbeli asszony kötelessége volt, hogy másnap este a fonóba vigye. *A fonón végig két-három hónapig körbejárt. Akinél elmaradott, az már kellett vigye, az már másodmagával ment* (24). Ilyésnek a fonóban a sarokban volt a helye. Ha valamelyik fonóasszony elálmosodott, ráülhetett, ráfeküdhett és aludgatott a szalmaemberen. *Terhes vótam, fogott az álom, feküdtem Ijésre. A többiek monták, neked es lesz egy Ijés. Hát szinte úgy es jártam, mert meghalt az a gyermek* (18).

Az asszonyok nem hamvazószerdán, hanem húshagyókedden délután temették a farsangot. *A fonósereg megszervezte, hogy Ilyést temessük el. Esszegyültünk asszonykul, sütköldtünk, készültünk a fonóvégzésre. Este felé tepsit, mozsarat, földöt, lantot a világon mindent esszeszedtünk s azokat vertük a ház tornácához. A fél falu hallotta, hogy mijen zakatolás van* (16). Némelyik asszony hagymakoszorút akasztott a nyakába, a másik káposztaleveleket vitt. Bor helyett az üvegebe káposztalevet tölthettek, kalács helyett puliszkával és szilvaízzel kínálgatták egymást és az összeseregelő kíváncsiakat. A szilvaízzel sértődés nélkül bárkit *bémaszathattak*.

A fonósereg asszonyai valamelyik társuk házatól omlottak az utcára. *Vótunk vagy húszan, fiatalasszonyok és idősebb nénik is, olyanok mint én most. Nem vonták ki magukat egyáltalán* (18). Férfiembert kettőt-hármat hívtak magukkal: zenészeket, egy cimbalmost vagy egy citerést és a papot. Papnak az egyik fonóasszony férje öltözött, Szász Zsigmond. (Ugyanaz a személy, aki a férfiak játékában is szokott búcsúztatót mondani). *A kezébe egy könyvet vett, egy hárúszkendőt a nyakába tertített. Énekelt, prédikált, mindenfélét kalatyolt* (25).

A menet élén az egyik asszony egy összetakolt fakeresztet vitt, hagymakoszorú csüngött le róla. Utána a pap könyvel a kezében. Utána két rúdon vitték az asszonyok Ilyést. Hátral pedig ketten-hárman siratták.

A ma élő idős asszonyok emlékezete alapján állítható, hogy az asszonyok farsangtemetésén a "feleségi" siratószövegek hangzottak el leggyakrabban. A férfiak által mondottak közül pedig a (c), (d), (e) és (f) szöveg. Vagyis azok, amelyekkel az özvegy, a sógorasszony, a kománé vagy a szomszédasszony siratta Ilyést. Az akkori szereplők véleménye szerint ezeket a *mondókákat* sokkal jobban cifrázták, mint napjainkban a felújított színjátékban. *Mi nem csak úgy egyszerűen mondtuk, hogy járedre, járedre.* (V.ö. (c) szöveg — *Sütni es kéne, meszelni es kéne* —.) *Cifráztuk így né: já-red lád-lá...., já-red lád-lá:* (Énekelve kanyarítja a szótagokat, kezével a férfiak éneklés közbeni mozdulatait utánozza. B.L.) (23)

Az alábbi siratószövegekre szintén úgy emlékeznek, mint amelyek elhangzottak a harmincas évekbeli farsangtemetéseken is:

(n) *Hatot süttem s egy cipőt!*

Hál' istennek, hogy meghótt! (26)

(o) *Jó is vót, rossz is vót,*

Ó be jó, hogy meghótt. (17)

A siratás nagy jelenetébe az asszonyok Ilyés falloszát is bevonták. Éspedig úgy, hogy amikor a pap prédikált és azt mondta: *eltelt a drága fársáng, miből fogytunk ki* — két siratóasszony kétfelől ráborult Ilyésre és megfogta a murkot. Ebben a helyzetben így sirattak;

(p) *Jaj, drága murok, miből fogytunk ki!* (23)

Utána pedig haraptak a murokból. *Lidi ángyóval együtt sirattuk. Reabútam Ijésre, s a nagy murkot megfogtam. Vertünk bé a lábunk közi, s kiáltottuk, jaj, jaj, miből fogytunk ki. Montuk s esment haraptuk. Haraptuk, hogy csutakig lerágtuk, addig nem hagyunk békít Ijésnek.* (23).

Az asszonyi menet nem járta meg a falu közepét, csak a szomszédságot, a Rupi utcát. Nem volt különösebb jelentősége, hogy hol teszik le a szalma-

bábut, kinek a házánál. A Rupi utca faluszéli utca, s a temetési menet a faluból kifelé tartott. Mire a falu végére értek — siratási és egyéb, helyzetkomikumra épülő jelenetekkel megszakítva — este lett és a *fél falu* odagyúlt. A *Kecces dombon*, a *Sáros árok*nál Ijést a pap elbúcsúztatta az asszonyoktól és a falutól. A visszaemlékezések szerint utána az asszonyok valósággal széjjeltépték a bábut. Kibontották a szalmát, meggyújtották és elégették.

Ilyés hamujából bekenték, bemaszatolták egymást. Jutott egymás arcára a szilvaízből is. A káposztalé és a puliszka mellé elővették a bort és a kiértóskalácsot is. Majd táncba kezdtek egymással és az odagyúlt férfiakkal. *Ojan mulacsságot csaptunk mind a fene.* (16). *Aszt még most is emlegetik, hogy az mijen ucca vót, az mijen fonó vót, mű ott miket leműveltünk* (18). *Az uram dógozni vót, s monták neki, ej, a te feleséged mit csinát. Ojan dógot tett le, hogy törte össze a hejet. Hát így viganóztunk mű akkor asszonyok* (23).

Az asszonyok a harmincas években sem tartottak rendszeresen, évenként farsangtemetést, csak amikor *úgy jött kedvük, akkor viganóztak*.

JEGYZETEK

1. A Sóvidék néprajzi kistáj az egykori Udvarhelyszék és Marosszék határán a Korond vize mellett és a Kisküküllő felső völgyében. Napjainkban is két közigazgatási területhez, Hargita, illetve Maros megyéhez tartozik. A Sóvidékhez általában a következő településeket sorolják: Atyha, Korond — a két hegyi tanyával, Fenyőkúttal és Pálpatakával, Felsősófalva — a sófalvi hegyi Békástanyával, Alsósófalva, Parajd, Ilyésmező, Szováta város a vele egybeépült Szakadátal és Sóvárad. Tágabban idesorolható még néhány "hegyen túli" falu is, mint Siklód, Szolokma, Küsmőd, Énlaka, amelyek mindig szoros kapcsolatot tartottak a sóvidéki falvakkal. Ezek közül Siklódon és Szolokmában gyűjtöttem.

2. 1977-től kezdődően beszélgetőársaimmal több alkalommal magnós "interjút" készítettem. A szokásleírásban ezekből idézek részleteket. Céлом az, hogy a megnyilatkozások és a szövegek személyhez köthetők legyenek. Az idézetek és szövegek utáni, zárójelbe tett szám tehát őket jelöli. Idézett adatközlőim a következők:

Atyha: 1. Miklós Károly, 1898; 2. Simó Pál, 1915;

Szóváta: 3. Kelemen Imre, 1912 és Kelemen Imréné Pásztor Zsuzsa, 1916;

Korond: 4. Fábíán Dénes, 1911;

Siklód: 5. Szilveszter Gergely, 1898 és Balázs István, 1887;

Parajd: 6. Gagyi Ferenc, 1920; 7. Szekeres Kálmán, 1920; 8. Bíró József, 1920; 9. Szekeres Imre, 1901 és Szekeres Lajos, 1928;

Felsősófalva: 10. Kovács Mózes, 1901; 11. Farkas Vilmosné Kráil Rebeka, 1901 és Vágási Sándorné Szőke Eszter, 1903;

Alsósófalva: 12. Fülöp G(ábor) Albert, 1913; 13. Fülöp Sámuel, 1883; 14. Ágoston Lajosné Ágoston Erzsébet, 1915; 15. Sükösd Dénesné Fülöp Lidia, 1912; 16. Berciné Ágoston Lidia, 1903; 17. Fülöp Mihályné Molnár Juliánna, 1930; 18. Kacsó Józsefné Kacsó Vilma, 1919; 19. Fábíán Káli Sámuel, 1911; 20. Kacsó István, 1902; 21. Bálint Gábor, 1908; 22. Szász Zsigmond, 1896 és Hajdó József, 1912; 23. Kovács Lajosné Cseke Ilona, 1913.

Balázs Lajos

“Ez nekünk jött úgy, hogy csináljuk...”

KORTÁRSTALÁLKOZÓK

— Vizsgálódás egy újkeletű ünnep körül —

Jöhet-e létre mostanság, megváltozott életmódunk és életritmusunk körülményei között új, eddig nem ismert közösségi népi ünnep és ünneplés? És ha igen, miért, hogyan és milyen az?

*“Értesítés. Tudomására hozzuk minden távol élő faluszülöt-
tének, aki 1937-ben született Csíkszentdomokoson, hogy
ezév június 12-én tartják az 50 évesek találkozóját, amelyre
szeretettel meghívjuk. Biztos részvétel esetén értesítést az
alábbi címre kérünk...”*

— olvastam a *Hargita, Előre* (1989. december 22-e után *Hargita Népe, Romániai Magyar Szó*) januári, februári számaiban, immár jó tíz éve a hasonló meghívó szövegeket, melyeket nemcsak szentdomokosiak, hanem madarasi, csomafalvi, dánfalvi, kászoni, lövétei, farkaslaki és más falvak “kortárstalálkozót szervező bizottságai” jelentettek meg, és aztán ismét olvastam a *Hargita* májusi, júniusi, júliusi *Borlitékbontás* rovatában az önkéntes levelezők élménybeszámolóit a találkozás örömeiről.

Hivatalos és népi, többnyire naptári ünnepeinkről tudunk, működésüket, tér- és időben való kibontakozásukat hivatalos előírások, egy adott közösség köztudatában rögzült hagyományok szabályozzák, a társadalomtudományok valamelyike már leírta. Elmondták azt is, hogy — Hernádi Miklós szavaival élve — “létünket naptári ünnepekkel, vagy azok nélkül, időnként feltétlenül mérlegre tesszük; fel-feltekintünk ügyes-bajos dolgaink sűrűjéből, úgy vesszük szemügyre életünk terepét, amit magunk mögött hagytunk, s ami még hátra van belőle” (Hernádi 1985. 31.).

Igen ám, de úgy tűnik, hogy a hivatalos kultúrpolitika beavatkozó hatására a közösségek kisebb-nagyobb hagyományos ünnepei összezsugorodóban vannak, a közösségi fellépés és megmérettetés a család vagy szűk rokoni-, baráti közösség területére szűkített.

Nicolae Iorga írja, tulajdonképpen Goethé-t parafrázálva, hogy az emberi közösségek, az emberi társadalom nem tűrik az életritmusukban, többnyire külső beavatkozás folytán létrejött hézagokat. Igyekeznek azokat mindig másvalamivel pótolni (Iorga 1968, 116). Talán ezzel függ össze Hernádi azon megállapítása, hogy a naptári ünnepektől sok tekintetben független, szűkebb vagy tágabb körű ünnepségek jelentősége növekszik. Úgy tűnik, valami fajta elfojtott és aztán újra felbukkanó lelki szükségletről, közösségi és ezen belül

egyéni lelkületünk "karbantartásában" beállt átmeneti "hiányosságok" helyrehozataláról van szó. Feltételezhetjük-e tehát, hogy a kortárstalálkozó — mint jó néhány erdélyi magyar faluközösség új keletű ünnepe — épp a fenti igényből született, "hívódott elő" mint ismert és ismeretlen fénykép abban a társadalmi, politikai, lélektani "oldatban", melynek pontos meghatározása a társadalomnéprajz fontos feladata lesz a jövőben.

A kortárstalálkozót, tudomásom szerint, még nem jegyezték be semmilyen ünnepi lajstromba; sem a kultúrszociológia, sem a társadalomnéprajz nem méltatta még tanulmányozásra érdemesnek, holott nem spontán és véletlen jelenség, nálunk múltja van már, és bizonyára mindehol többé-kevésbé körvonalazódott forгатókönyve, szertartásrendje is.

Térbeli, ill. földrajzi elterjedtségére, kezdeteire, megbízható adatok és információ hiányában, csak hozzávetőleges becsléseket tehetünk. Az apróhirdetések alapján sejtjük csupán, hogy Hargita megye faluközösségeinek új ünneplési formája inkább, de egy szélesebb körű tudományos ráfigyelés tévedésünkre (úgy is mondhatnám, tudásunk szinte objektíve, a diktatúra által meghatározott provincializmusára is) talán rávilágít egyszer.

Addig is eme új, még főleg formájában mindig gazdagodó, csiszolódó ünnepforma és szokás csíkszentdomokosi változatának bemutatására, néhány szociológiai, antropológiai, néprajzi vonatkozású következtetés megfogalmazására szánjuk el magunk, e tárgykör 1987-1989 között végzett kutatása, megfigyelése alapján.

Néhány szó a kortárstalálkozó létrejöttéről, történetéről

Helyi viszonylatban általánosan elismert tény, hogy csíkszentdomokosi meghonosítása Kurkó István egykori néptanácsi földműves-tisztviselő nevéhez fűződik.

"Hallottam, hogy más vidékeken, Udvarhely környékén, itt-ott már szerveztek ilyent — emlékszik vissza Kurkó István. Azt hiszem, Szenttamáson is már egy évvel hamarabb elkezdték, mint mi. Gondoltam, milyen lenne, ha ezt mi is megcsinálnók?

Még egy pár kortársammal megbeszéltem: mit lehetne csinálni, hogy lehetne? S megindult a szervezés.

A kezdet döcögött. Nem volt hagyománya. Arra gondoltunk, hogy föltétlen meg kell hívjuk azokat a korosztálybelieket is, akik itt születtek, de az évek folyamán elmentek, elköltöztek. Ezeket fel kell kutassuk.

A névsort az anyakönyvből kiírtam. Volt olyan, akinek a címét nem találtuk meg. A többieknek előbb csak írtunk, s a helybélieket is csak megkérdeztük: egy ilyesmihez mit szólnának? Mindenki örömmel mondta, hogy jó lenne!

Így sikerült megszervezni az első 50 éves találkozót Domokoson az 1925-sök részire, 1975. augusztus 13-ra." (K.I.)

A kortárstalálkozók kezdetének körülményei és kialakulásuk modellje már-már folklorizálódva, sajátos változatokban tükröződnek a lakosság tudatában.

"Valahol még voltak ilyen találkozók, s arra fel kezdett szervezni Kurkó Pista bácsi. Aztán tőle úgy öröklődött minden évben. Valahonnan hallotta ő is. Vagy lehet az, hogy egy félévszázadot leéltek, s annak az örömhöz, na, szervezzünk egy találkozót. Erősen teccett mindenkinek, hogy egy ilyesmit találtak ki." (D.I.)

"Mi a tizenkettediket szerveztük meg 1987-ben. A legelső szervezését én Gyergyócsomafalváról hallottam. Azok, tehát, a még korábban születettek tartották meg, s onnat, Gyergyó vidékiről terjedt el. A híre nagyon meglepő volt. Az, hogy 50 év után összehívni a falu szülőiteit, egy félévszázad elteltével találkozni! Szép dolog!

Nálunk Kurkó István szervezte meg először. Csak nem volt akkora ceremóniával, mint amit most csinálnak. Hanem egyszerű találkozó volt csak. Egy bankett." (S.D.)

"Itt, nálunk kezdték el leghamarébb, aztán elfolyta Szenttamást, el Jenőfalát, el Dánfalát, s onnan elment le végig, Szeredáig. Me vótak szenttamásiak es ide hivatalosok, s aztán amikor a boldogságnak (ti. az ünnepségnak) itt vége lett, s hazamentek, azok otthon dobra verték, hogy ne itt mi van. «Há mü nem tudunk egy ilyent csinálni? Menjünk el, nézzük meg!» Má a következőt ők es meglesték, s kitapasztalták. S úgy ment faluról-falura. De itt kezdték el Domokoson, s most má hallatszik, hogy messzébb es csinálják." (Sz.Á.)

"Itt kezdték nálunk, ebbe az új rendszerbe, ejjise vagy 15 éve. Ezek az 50 éves fiatal emberek kezdték mondani, hogy kéne egy találkozót csináljunk, arra fel, hogy például én, mikor sorolásra mentünk 130-an Domokosról, fiúk, Karcfalván vót akkor a sorolás, s abból má csak szinte fele maradt meg, élve, s akik megmaradtak, kezdték keresni, hogy lám, kik es vótak együtt, s hányan vannak, s hol vannak?" (M.P.)

"Lehet, hogy a véndiák találkozó váltotta ki, s ennek a nyomán született." (S.D.)

"Az elején még azt se tudtuk, hogy milyen nevet adjunk neki. Hallottunk a vendiák találkozókról. Aztán mi úgy neveztük, hogy 50 évesek találkozója. De aztán 82-be találkoztak a 60 évesek, s most három éve (1984-ben) jöttek a 40 évesek, hogy ők is akarnak találkozni. Hijába, az embernek szüksége van az ünnepre. Tudja, tanár úr, egy olyan ünnepre, amelyik belülről indul. Aztán úgy neveztük el kortárstalálkozóknak." (K.I.)

"Az 50 évesek kezdték, s most is az a legnagyobb. A 40 éveseké kimúlóban van. Fenn áll a féltékenység. Mint ünnepséget kívánnák, de zavarognak, mert a kultúrpróbák hosszú ideig tartanak, s megfélétk egymást. Én azt mondom, nincsenek annyira megérve, hogy simán megcsinálják. Ötven éves korban már nem lehet féltékeny az ember. Az 50 évesek már érettek." (S.D.)

"Mi most csináltuk meg tavaly (1985-ben) a 60 évest. Azt akartuk, hogy a kultúrotthonban csináljunk egy kicsi bankettet. Nem értett egyet a kultúrigazgató vele. Aztán akkor megcsináltuk az egyik barátomnak az udvarán. Összegyűltünk vagy 40-en. Még Balánbányáról is jöttek. Egy kicsi ételt, italt elfogyasztottunk, s jól de jól, éjjel egy óráig, elbeszélgettünk." (K.I.)

"Az 50 éveseké, az nagy. Én a 60 évesekébe értem belé. Reggel eszegetyűltünk a templom udvarába, kínálkodtunk, a gyermekeinktől, testvéreinktől, ismerőseinktől virágot kaptunk, együttesen részt vettünk a szentmisén. Aztán úgy magunkban csináltunk egy ebédet. Megszerveztük, hogy ezt vigyük s azt vigyük, majorságot s lisztet, s kenyeret s italt, úgy egy házhoz, amelyik azt mondja, hogy én adok helyet nektek ebédre. Ilyen a 60 éveseké." (Sz.A-né)

"A 60 évesek is ünnepelnek, de azok nem csinálnak olyan nagy felhajtást. Összegyűlnek, de nincs felvonulás, műsor, csak egy éjszakát elmulatnak, elbeszélgetnek. Háznál, mert kevesen vannak, már meghalnak közülük; vagy udvaron, a nyári napnál." (D.I.)

"Mégis a fontosabb az 50 éveseké. Met félévszázad. Na! Nem az ember korának fele, hanem egy félévszázad! Kerek szám. Ez fontos!" (D.I.)

Kik a szervezők?

Kezdetben, ha lehet így nevezni, az önjelölés elve működött.

"Az elsőnek a szervezésit majdnem én csináltam végig" — mondja Kurkó István.

"Hogy ki jelölte ki ezeket? Hát például én úgy érzem magam, hogy egynek megfelelek. S elindulok. S szólok még egy olyannak, akiről gondolom, hogy

olyan, mint én, s mondom neki, hogy ne mit akarok csinálni. «Hogyne! Benne vagyok!» Mondta ő. Szólj te es ennek s ennek. Na még az es jó lenne, ha ide hézánk jőne. Jó talpraesett ember, állja a helyit. Ha fizetni kell, arra es képes. Magunkból indul ki tehát. Azt akarom evvel mondani. Nem gyűlésen csinálják. Aztán ezek esszjárják névsor szerint az egészet, s mindenki menyen utánik.” (Sz.Á.)

“Az elején úgy vót, hogy egy valaki kijelölte magát szervezőnek. Gondolt egyet, s elindult. S maga mellé szólított még ötöt, hatot. Ezeket már úgy neveztek: szervező bizottság. Azután, hogy mi szerveztük, egy korelnököt neveztek ki az élére. A megnevezés, ejjsze, nem a legtalálőbb, de ezt a nevet adták, s azóta is így van. Tekintélyes ember. Az kell legyen. De ezek között nagyon sok van, aki lakadalmakban is volt gazda. Ért a szószóláshoz, bátrabb, van szervező képessége.” (K.I.)

A szervező bizottság, úgy is nevezik, *vezető tanács intézménye*, mely az egész ünnepséget hosszú távon előkészíti, az ünnep felgyorsult időszakában pedig annak lefolyását szabályozza, mint láttuk, menetközben, az évek folyamán alakult ki. Az ún. korelnök kezdeti önkijelöléses gyakorlata helyébe a nagy nyilvánosság előtti megbízás került. A következő év korelnökének személye felől már az idei szervező bizottság tanácskozik és dönt, a jelenlegi korelnök javaslata alapján. Döntésüket tudatják az illető személlyel, meghívják az ünnepségre és az aktuális korelnök kopjafa-stafétabot átadásával, az ünnepség keretében, külön szertartással bízza meg utódját: “N.N. Átadom a stafétabotot avval a meghagyással, hogy ezt a szép ünnepséget te is a jövőben ugyanígy szervezd meg!” (K.I.)

A korelnök jelölt így válaszol:

“Tisztelt polgártársak!

Nagyon szépen köszönöm a szervező bizottságnak, hogy e szép hagyományos ünnepélyre időt nem számítva, fáradságot nem ismervé ilyen szépen készültetek. Továbbá megköszönöm a bizottság minden tagjának a megtiszteltetést és a bizalmat, amivel irányomban vannak.

A magam és kortársaim nevében fogadalmat teszek, hogy e hagyományt együttesen, tehetségünk szerint tovább ápoljuk, és az utánunk jövő korosztálynak átadjuk.

Kívánok minden 50 éves polgártársnak sikerekben gazdag és egészségben bőséges, hosszas boldog életet.” (D.I.)

Sándor Dénes adatközlőm a stafétabotot “megbízólevélnek” nevezte. Elbeszélése alapján megállapítható, hogy a korelnök személyének latolgatá-

sa, kijelölése, majd szertartásos megbízása egy olyan, lélektanilag is előkészített és megalapozott mozzanat az egész ünnepi szokás lefolyásában, mely az ünnepszervezés közösségi opcióján túl az ünneplés személyi feltételét is biztosítja. A következő év korelnökének kijelölése a jeleninek jövőbeli felelősségét sugallja, hisz a már létrejött ünnepi szokás továbbvitele a kijelölt elnök emberi kvalitásain, minőségén múlik. A kijelölt férfiember személyi adottságai, tekintélye, a jövő évi ünnepség színvonalá az idej elnök személyiségére is visszautalnak, tekintélyét a közvélemény szemében emelik vagy rombolják.

A korelnök a maga során a kortársakból 7-10 tagú szervező bizottságot alakít "felkéréses" alapon, attól függően, hogy hányan vannak 50 évesek. "Evvél egyidőben a falut elosztottam annyi felé, ahányat meghívtam a bizottságba. Mindegyik felelt egy részért, ahol lakott, s ő szólította meg az 50 éveseket megbeszélésre s mindenféleké. Utána a beszerzési gondokat, bajokat osztottam el közöttük: a kultúrotthonok külső-belső díszítését, élelmek beszerzését, zenész fogadását, koszorú rendelést stb.

Az előköltésekre, alaptökhöz mindenik hozzájárul 1.000 lejjele. Hogy lehessen megindítani a szervezést." (S.D.)

Feltűnő, hogy a korelnök szerepe és tekintélye, külsőségeiben is megnyilvánuló hatalmi státusa félreérthetetlenül visszautal egyrészt a lakodalmas gazdára (Balázs L. 1985; 1983), másrészt a hajdani falusbíró személyére, akiről Imreh István könyvéből tudhatunk meg érdekes adatokat (Imreh I. 1983. 56.). Az egyik gazdapálcát visel, a másik bírői botot, és e tárgyak, mind a két esetben, a tekintély kifejezői. A korelnöki kopjafa valahol a kettőnek szintéziséből, azok lényegét megőrizve, gazdagabb tartalmat hordozó, jelző, jelölő, azonosító szereppel bíró jelképpé magasodott.

Továbbá érdemes megemlíteni a közösség hajdani önkormányzó készségének (talán) ösztönös, (talán) latens vagy (talán) sajátos természetéből fakadó mai működését. A faluközösség "maga állít vezetőt, szabadon választja meg azt, aki a «falu képében», az ő nevében eljár és őt magát is igazodásra, engedelmességre szorítja" (Imreh I. 1983, 51.).

Ünnepszervezés

"Úgy novemberben, decemberben már kéri a jövő évesek névsorát. Jönnék, hogy lennék szíves, az ők korosztályukat is írjam ki a könyvekből. Amióta elindítottam, én foglalkozom ezzel. Már tudják, hogy ezért az öreg Kurkóhoz kell jönni. És nekik kész névsort adok át, úgy hogy külön kik laknak itt, kik vannak máshol, ha tudok, címet is adok. Azután azokat is összeírjuk,

akik ugyan nem itt születtek a faluban, de korosztálybeliek, s má huzamosabb ideje itt laknak, itt dolgoznak. Magunk közé fogadjuk.” (K.I.)

“Van vezető bizottság, akik jövőbe kell megcsinálják. Azok az idén má vesznek át minden félit, írják le maguknak a verseket, ilyent, olyant, s akkor szedik ki a néptanácsból, hogy ki van meghalva s ki él. Megkezdik má egy fél évvel azelőtt, hogy tudjon mindenki határozni, elékészülni.” (Sz.Á.)

“A vezető tanácsba lefektetik, hogy na, most meghirdessük az újságba, mert nem tudunk mindenkinek pontos címet. Az *Előrébe*, met az országos napilap, s innét Domokosról, ugye, az egész országba vannak. De a *Hargitába* es meghirdessük. Megnyomtassuk a nyomdába a meghívókat. Azokat a helybélieket s külföldön élőknek küldjük, rendesen, postán.” (S.D.)

“Január 3-án hívtam össze a vezető tanácsot, utána elmentem Kristály Lajosékhoz, ugye ő a karmester, s megkértük szépen, hogy a feleségével együtt vállalják el a műsor előkészítésit: a kórust, a színdarabot, agitációs brigádöt, s Kedves Erzsike óvónő pedig a táncot. És január 15-től minden este próba volt, felváltva, egészen májusig. Én mindenről naplót vezettem.” (S.D.)

Az ünnepség

“A kitűzött májusi vasárnapon, reggel 8 órakor gyülekeztünk a templom udvarában. Köszöntöttük egymást, eszelelekeztünk, esszecsokolóztunk, s biza úgy is volt, hogy jó néhányunkkal próbáltuk egymást megismerni. Kérdeztük egymástól, hogy te ki vagy?

Feltűztük ezeket az emlékérmeket s egy szál piros szegfüvet az 50 évesek mellére, azután csendet kértem, s néhány szóval köszöntöttem őket:

«Drága kortársaim!

A szervező bizottság és a magam nevében szívem egész melegével köszöntelek titeket és élettársaitokat, akikkel e hagyományos szép ünnepélyen részt vesztek. Először is talán ott kezdeném, hogy bizottságunk háláját és köszönetét fejezzem ki azért, hogy szerény meghívónkra, amelyen igyekeztünk elég szívhez szóló szöveget és tájat juttatni kezetekbe [a meghívóra nyomtatott faluképre, Egyesköre céloz]. Úgy az ország határain kívülről, az ország különböző tájairól, Szentdomokos és Balánbányáról kortársak eszegegyültünk, hogy 50. életévünkben közösen örvendjünk a megért jó és balsorsban eltöltött életéveinkért.

Itt állunk most 50 évesen, és egy kicsit nehéz érdeklődés nélkül egymásra ismerni, néhai játszótársainkra, társnőinkre, gyermek ésszel jókat vagy rossza-

kat elkövető gyermekekre, a serdülő korbeli táncospárainkra, vagy múlt szerelmeseinkre.

Másodszor pedig azt mondanám el, hogy az iskola padjából kilépve mindannyiunkot különböző irányba ragadott el a sors vihara. E vihar közepe, az élet iskolájában sok értékes tapasztalat halmozódott fel lelünkben. Ezeket a kincseket cseréljük ki egymással és oltuk át az utókorba, amely úgy a társadalomnak, mint saját magunknak hasznára válik.

Ez az 50 év, mikor visszapillantunk rá, olyan rövidnek tűnik, és mégis elég alkalmat nyújtott a sors kezének, hogy mindannyiunkot különböző formában oly sokszor, enyhébben vagy erősebben arcul veressen.

Ezt a találkozót azzal a céllal szerveztük, hogy nyújtson alkalmat arra is, hogy tele pohár mellett felújítsuk a gyermekkori együtt átélt élményeket, fiatal korunkat, majd idősebb korban elért eredményeinket, de főleg azért is, hogy találjunk újra egymásra, juttassuk eszébe mindnyájunknak, hogy ki hol született, kivel született eccerre, s hova tartozik.

Mindezek után a legjobb szórakozást és jó mulatást kívánunk.»

Erre oda telik az idő, hogy béharangoznak a nagymisére, sorba béme-gyünk a templomba és béülünk a külön fenntartott padokba. Ez a mise az 50 évesekért van. A pap rólunk prédikál, minket méltat; együttesen gyónunk és áldozunk.

A szentmise után felsorakoztunk, elől a férfiak s utánunk a nők, s kivo-nultunk a temetőbe, s feltettük a vezérkeresztre a koszorút, amit a megholt kortársaink részire rendeltünk, azoknak, akik abból a rend emberből ki vannak halva.

Ekkor már hatalmas tömeg gyűl össze az utcára, végig ki a temetőbe a sok ember között vonultunk; a vezérkeresztnél ott voltak az elhunytak hozzátar-tozói.

A korelnök itt is beszédet mond:

«Drága elhunyt kortársaink!

A mai szép napon összejöttünk mi, 50 évesek, emlékezni, hálálkodni az elmúlt 50 év ajándékaiért. Szóltottunk titeket is, de a válasz az volt, elköltöz-tünk az örökkévalóságba.

Mi, akik megértük életünk 50. évét, eljöttünk ide, a siralom völgyébe, sírhantjaitok közelébe, a közös sírhoz, amely mindannyiatoknak, ünnepi alkalommal, sírhantját jelenti. Az ország határain kívülről, az ország külön-böző tájairól jöttünk felkeresni benneteket. Itt egyben megemlékezünk a baláni temetőről is, ahová időszűke miatt nem tudtunk elmenni.

Sokan vagytok, akiket nem ismerünk. 30 személy, akik csecsemő korban vagy kisgyerekként haltak meg. Amikor temettek titeket, mi nem hullattuk könnyeinket értetek, mert még mi sem tudhattuk akkor, mit is jelent meghalni. Elsírattak szüleitek, nagyszüleitek vagy a nagyobb testvéreitek, akik még most is fájó szívvel gondolnak reátok.

Sajnos, van azonban 9 személy, akik nagy korban haltatok el, mint családapák, családanyák, akik sok fájó szívű, örökösen könnyező özvegyeket, gyermekeket és szülőket hagytatok magatok után. Nincs mit tenni, ez az élet törvénye. Ez az igazi bizonyíték számunkra, hogy a földi életben semmi sem biztos, gazdagság, minden mulandó. A végcélunk ide vezet mindannyiunkat.

Ötvenedik életévünk színes találkozója alkalmával, ünnepélyes formaságok közepette itt állnak szerető kortársaitok sírhantjaitok közelében, és sok szép emlékeitekért koszorút helyeznek el a közös síron annak bizonyására, hogy emlékezetünkben most is éltek, és nem feledünk el soha.

Most, amikor távozásra útrakészen állunk, búcsúzóul azt kívánjuk, békén nyugodjatok csendes sirotokban. Ránk munka vár még itt, a földi honban. Ti pályátokat bevégeztétek, célotokat elértétek, legyen ég a bére. Nyugodjatok békében: Kedves Ágoston, Máté János, Bartis Róza, Ferenc Mária, Bara Félix, Kurkó Sándor, Zsók Gizella, Demeter József és Albert Ince." (D.I.)

"Már a temetőbe menet s onnat visszafelé mindenkit üdvözlönek a hozzátartozók, barátok, szomszédok: virágsokrokat adnak az 50 éveseknek." (S.D.)

"Akkor eloszlottunk, met akkor má dél van. Mindenki megy haza ebédelni. Otthon közös, ünnepi ebéd van a családtagokkal. Az idegenből hazajöttek mennek a rokonokhoz." (D.I.)

Ebéd után két vagy három órára gyülekező a kultúrotthonban. Kezdődik a kultúr műsor, amit az 50 évesek tanultak be három hónap alatt. A kultúrotthon zsúfolásig megtelik, be se fér az egész nép. Előbb kiülnek a díszasztalhoz a néptanács elnöke, a kultúrotthon igazgatója, a vezető tanács, és ott van a másfél méteres kopjafa, amelyikre minden korosztály felköti a maga emlékszalagját.

A műsort a néptanács elnöke nyitja meg ünnepi köszöntővel, elmeséli a község fejlődését, utána pedig a korelnök tart beszámolót az 50 évesekről:

»Kedves kortársak, kedves meghívottak, élettársaink, gyermekeink, unokáink és nézőink, akik velünk ünnepelnek!

Községünk néhány éves hagyományához híven mi is, akik 1935-ben születünk Hargita megye egyik legnagyobb falujában, igyekeztünk a sok más

elfoglaltság mellett a félévszázados találkozónkat megszervezni és megtartani. Nem is olyan régen, most egy éve, az 1934-ben születettek megbíztak e hagyományos ünnepségnek a megszervezésével. Én ígéretemet adtam, és az 1935-ben született kortársaknak egy néhány tagját felkérve, hozzá fogtunk e szép ünnepély megszervezéséhez. Nem is olyan könnyű e napra minden illetékest esszehívni. Sok nehézségbe ütközött. Talán a legnagyobb nehézség az idegenben élők felkutatása, megkeresése volt számunkra.

1935-ben községünkben és Balánbányán születettek száma 185 személy, melyből fiú 94 és leány 91, melyből elhalt 39 személy. Kicsi korban elhaltak száma 30, nagy korban 9. Húsz személynek a helyzete ismeretlen. Nem tudtunk nyomukra bukkanni. A falu határán kívül élnek 46-on. A falunkban élők száma 81 személy. Erre az ünnepélyre is igyekeztünk a községben és Balánbányán lakó 50 évesek valamennyiét bevonni. A falunkban élő, de nem itt születettek száma 18 személy, akiket meghívtunk kortársi találkozónkra.

Kedves kortársak, kedves ünneplő közönség!

Új dalos kedvvel indulunk a jövőnek. 50 év távlatából tekintünk vissza boldog gyermekkorunkra. Azóta kit erre, kit arra kergetett a szellő. Kerestük, kergettük a boldog gyermekéveket az ég alatt. Mindannyian igyekeztünk boldog életet biztosítani családunknak, munkánk által hasznos tagjai lenni társadalmunknak. Csak azt tudom mondani, hogy az 50 év úgy eltűnt, mint nehéz kő, mit a tengerbe vetnek.

Kedves kortársaim!

A nap lassan lefelé halad és az eltelt félévszázad lassan mögöttünk marad. Nekünk mostantól ősz van. Csak azt szabad csinálni, amit igazol a színre kerülő brigádműsorunk, melynek címe: *Mit szabad és mit nem egy 50 évesnek.*

Ahogy elnézlek, olyanoknak látlak, mint megannyi erős kőszál, melynek tetejét hó borítja és belsejét drága fémek gazdagítják. Vagy olyanok vagyunk, mint a természet őszi időszaka, amikor a tavasz virágai már elmúltak és a nyár áldásai csűrbe vannak takarítva. Ennek a hasznos áldásnak a legjavát tanítsuk meg gyermekeinknek, unokáinknak, egyben az egész utókornak, hogy hasznos polgárai legyenek falunknak, társadalmunknak.

Most végezetül jövök a jókívánsággal. Minden egyes kortársunknak azt kívánjuk, hogy éljünk még sok boldog öreg éveket, kedves élettársaink, gyermekeink és unokáink körében.

Az alkalmat megragadva, jövök a köszönetekkel. Először is köszönetemet fejezem ki az 1934-es korosztály szervező bizottságának a bizalmáért, amiért

megbízott korosztályunk találkozájának megszervezésével, amit tehetségünknek megfelelően végeztünk el. Hálás köszönetemet fejezem ki a szervező bizottságunk minden egyes tagjának, akik példás magatartással és fáradtságot nem kímélve igyekeztek segítséget adni e hagyományos ünnepély előkészítéséhez és levezetéséhez. Továbbá köszönetet mondunk Kurkó Istvánnak, aki az anyakönyvből kiszedve kezünkbe adta kortársaink nevét és tartózkodási helyét. Köszönetünket fejezzük ki községünk vezetőinek, akik minden segítséget megadtak azért, hogy a szervező bizottság ezt a szép napot megszervezhesse.

Végül hálánkat fejezzük ki a műsorban résztvevő kortársaink fáradságáért, tanárainknak, tanítóinknak, név szerint Kristály Lajosnak, Kristály Matildnak, Jakab Gizellának és Kedves Erzsikének, hogy sok türelmüket próbára téve betanították nekünk ezt a gyönyörű szép műsort.

Tisztelt kortársak!

Elérkeztünk ahhoz a pillanathoz, amikor eleget teszek ígéretemnek, melyet a staféta átvételekor tettem az előttünk levő korosztály előtt. Feltűzöm a találkozóunkat emlékeztető szalagot a közös kopjafára, hogy tanújelét hagyjam 50 éves találkozóknak az utánunk következő korosztályok számára.

Most pedig átadom a stafétát az 1936-ban születettek jövőbeni elnökének, Albert Lajosnak, avval a meghagyásával, hogy ezt a hagyományos szép ünnepet ne engedje elavulni és a jövőben ők is ilyen szép, ünnepélyes keretek között tartsák meg 50 éves találkozójukat.

Mindezekhez erőt, egészséget és sok sikert kívánok! «" (D.I.)

A beszéd után felmegy a függöny és kezdődik a két, még három órát is kitöltő műsor. A nyitány az 50 évesek éneke, "amit Kristály Lajos tanár elvtárs segítségével költöttünk":

Amikor az ember ötven felé jár,
Nem is érzi már, miért virul a nyár.
Szívében még él a sok szép emlék,
Szép tavaszi álom, ami elmúlt rég.
Hol vagy, te szép ifjúság?
Életünk delén, most emlékszünk rád.
Emlékszel-e, egykor mily gyönyörű volt?
Nyíltak a virágok és süttött a hold.
Barna babám volt, és a szeme kék,
Aztán jött egy szőke, jaj de csodaszép.
Hol vagy, te szép ifjúság?

Mindig visszatérő szép álmovilág.
Amikor az ember ötven felé jár,
Az életének java már mögötte áll.
Nincsen csüggedés, az idő eljár,
De a munkánkra még társadalmunk vár.
Munkálkodj, dolgozz tovább!
Tetted, munkád bére örök ifjúság.

A műsor az 50 évesek táncával, egyfelvonásos színdarabbal, agitációs brigáddal, szólóénekek számokkal, szavalatokkal folytatódik. A műsorban helyet kap az 50 éves nagyszülőket köszöntő unokák, óvodások, iskolások műsora is.

"Műsor után kijönnek a kultúrból, s akkor egy félóráig fényképezés folyik. Előbb az 50 évesek mind együtt, aztán külön a férfiak, külön a nők, akkor a kultúrcsoportok, s esment a családtagokkal. Külön lefényképeződik a szervező bizottság s rajta a következő év korelnöke is. Mind színésbe csináltassák." (D.I.)

"Fényképezés után a felvonulás következik a régi kultúrotthon felé, a faluházához, zeneszóval, mint a lakodalmas menet. Elöl mennek a zenészek, utánuk a vezető tanács, utánuk hármassával külön a férfiak, külön a nők." (S.D.)

"A néptanács udvarán egy csárdást járnak: az 50 éves férfiak megtáncoltatják az 50 éves asszonyokat, utána mindenki hazamegy átöltözni, akkor már estefelé van, 6-7 óra, de a korelnök megmondja, hogy mindenki 9 órára jöjjön vissza.

Visszajöttünk, beültetődött mindenki, akkor kezdődött a bankett. Hozták az ételeket, italokat, ettünk, ittunk, jót mulattunk másnap estefelégig, akárcsak a lakodalomban. Sokkal nagyobb, mint egy érettségi találkozó." (D.I.)

"Olyan, mint a lakodalom. Két béülés van. Erre mindenki szabadságot vagy szabadnapot vesz ki. A vezetőség is elnéző, mert az ember egyszer 50 éves." (S.D.)

Ünnepszükséglet, ünneptudat

Az ünnepi idő és ceremónia legfontosabb mozzanatait leírva megpróbálunk választ keresni arra, hogy miért született ez az ünnep így, ahogy kialakult és működik, és egyáltalán miért, milyen jegyek alapján tartják a helybeliek és mi is ünnepeink.

Tudomásom van arról, hogy például Olténiában, Bánát egyes vidékein évente ünnepelnek a faluközösségek, hogy főleg a két világháború között a románság sorában gyakoriak az ún. *“fii satului”* (a falu fiai) ünnepségek. Viszont ezeken az ünnepeken nem voltak kiemelt vagy kitüntetett ünnepek; az ünnepség ürügye a lokalitásbeliség volt, életkortól függetlenül. Ha beszélhetünk ezen ünnepek ideológiájáról, az mindenképpen az identitástudat, a faluhoz, egy jól meghatározható és hagyományai szerint működő közösséghez való tartozás ébrentartása lehetett. V. Golban az ünnepi szertartások szellemi funkciójára is figyelmeztet. Olyan eszközöknek tekinti az ünnepeket, melyeknek köszönhetően egy emberi közösség megőrizheti hatékony szolidaritását (Golban 1983, 134.).

Ennek az ítéletnek a tovább bontására, ünnepelemzésünk szempontjainak megalapozására a *Magyar Néprajzi Lexikon ünnep* címszavából idézünk: “Ünnep olyan különleges időszak, amikor a közösség a megszokottól eltérő módon viselkedik, ünnepi szokásokat hajt végre, más előírásokat és tilalmakat tart be, mint hétköznapokon. Létrejöttük fontos társadalmi szükségletet elégít ki... A megszokott életritmus ilyenkor megváltozik, a napi munka ilyenkor helyet ad az ünnepi cselekményeknek, melyek gyakran serkentő hatásúak, ill. a közösséget érintő múlt események, szóbeli vagy imitatív felidézésével a közösség összetartozásának tudatát fokozzák.”

Miért vált fontossá egy közösség számára a kortárstalálkozó és miben nyilvánul meg ünnepi jellege? Miért mondta Sándor Dénes adatközlőm, hogy ehhez mérhető ünnep a falunkban nincs? “Ilyen nagy tömeget semmi sem mozgósít. Igazi bensőséges ünnep!”

“Az emberek is érzik, hogy szükséges nekük egy ilyen. Láttam most is az idén, hogy sugárzik az arcukról a büszkeség, hogy ők ünnepelhetnek s ünnepeltek.

Az ember vágyik a maga ünnepére — érvelt tovább Kurkó István —, s keresi az ünneplehetőséget. Anélkül, hogy bárki kényszerítené erre. Szívesen jönnek, munkájukat elhagyják. A próbákat már januárban elkezdik és tartanak májusig, júniusig, míg megtörténik. Ezeket az embereket semmi más nem vitte fel a színpadra.” (K.I.)

"Miért fontos az 50 éves találkozó? Hát még fontos az iskolásoknak a 10 éves találkozó, vagy a 20 éves találkozó, s úgy tovább? Ugye, együtt jártak iskolába! S lássuk, kik voltunk együtt, kik vagyunk együtt?"

Akik eccerre születtünk, fiúk, eccerre mentünk 130-an sorolásra. Na, a végivel mind együtt énekelünk: Gyertek, fiúk, kik eccerre születtünk! Együtt ittunk, együtt mulattunk, barátkoztunk. Minden. Szerusz! Szerusz! Na, egyidősök vagyunk! Igen, de immá számoljuk, me az ember számolja, hogy kik vótunk együtt. Mü például Domokosról 9-en vótunk fokságba. De má csak egy van, aki velem vót. A többiek mind elhaltak.

Na, hát ezét jó, ugye, találkozni. Jól esik mondani:»Ej, pajtás! Pedighogy még eccer találkoztunk!«

Ezt a lélekből kifolyólag kell csinálni, s csinálják. Öröm a találkozás. Csókolják egymást, örvendenek, hogy még eccer találkozhattak." (Sz.Á.)

"Az emberek valamilyen oknál fogva szeretnek találkozni egymással. Akiknek az életében egykor valami közös volt.

Olyan is van, aki itt született, de egyéves korában elmentek a szülei. És most eljött. Ó senkit innet, az égvilágon senkit a faluban nem ismert, s mégis eljött. Itt volt békönyelve az anyakönyvbe és Szilágycsehben él, s meghívtuk. Sírva jelentkezett. Hogy szülőfalujába félévszázad után vissza hívták. Sírva búcsúzott el. A szülei deszkagyári munkások voltak, úgy jöttek valamikor ide, s elmentek tovább. De ő most Domokost tartja szülőfalujának." (S.D.)

"A gyermekkori élet lefolyt, ugye. Eltávolodnak az emberek egymástól, s valami olyasmi lehetett az ok arra, hogy kortársakul találkozzanak az emberek. Egyszer az életbe, még legyünk együtt egyszer, legalább. Azokkal es, akik nem laknak idehaza.

Befolyásolhatták a vendiák találkozó es. De ez csak az én gyanúm.

Falun más találkozó nem nagyon van. Szilveszterkor, névnapkor a szomszédok, barátok, rokonok esszegyűlnek. De ezektől erősen különbözik (ti. a kortárstalálkozó). Egy olyan szép ünnepély, hogy az ember megérhette azt az 50 évet, s akkor találkozik a kortársaival. Ki se lehet ezt magyarázni. Mindenki megy, köszönti az 50 évest." (D.I.)

"Lelki öröm. Valahogy én nem is gondoltam, hogy hát ne, az es, s az es korombeli.

A fiúk, ugye, későbbre nőnek ki, mint a leányok, időre s házasságra s mindenre. De a leján hamarébb férjez mejen. A fiú akkor még álmod se lát a házasságról. S most, valahogy, úgy jóleső volt látni az embereket s asszonyokat együtt, akik egy évben születtek." (Sz.Á-né)

A kortárstalálkozáson közvetlen résztvevő vagy csak szemlélő számára, a

fenti vélemények szava szerint, az ünnepség elsődleges ismérve a *népes közösségi részvétel* egy olyan esemény ünnepén, amely külön-külön egyéni, de egy ünnepen közösséginek bizonyulhat. “Az egyén életének első és utolsó alkalmai is ünnepi jellegűek” — jegyzi meg Hernádi (1985, 225.). A kortárs-találkozók végsősoron egy kollektív “születésév” ünnepe. Születése napját az egyén sem éri be magányos ünnepléssel, hanem kisebb-nagyobb társaságot, rokonokat, barátokat hív össze az alkalom megjelölésére. Annál indokoltabb a közösségi méltánylás, amikor egy nagyközösség azonos korú tagjai emlékeznek életük első eseményére, amikor már nem a rokoni, baráti, hanem a faluhoz való tartozás és az adott évszám az ünnepelt emberkategória meghatározó, azonosító és egyben elkülönítő tényezői.

Érdemes felfigyelni az évszámra mint ünnepelteket szelektáló tényezőre, arra, hogy az 50 év, vagy méginkább a szóhasználatban kedveltebb “egy félévszázad” változata mekkora nyomatékot kap az ünnepindoklásban, a szentdomokosiai tudatában. Az 50-es évszám egyféle kitüntetettséget élvez — összevetve a 40-nel, 60-nal —, és ennél fogva a vele jelzett csoport is. (Erre vonatkozó nyilatkozatokat még hátrább is olvashatunk.)

Az 50-es évszám itt különös tartalommal gazdagszik: érezni benne a kezdet, átalakulás és bevégződés tudatát (az ünnepi beszédek, az 50 évesek éneke tartalmára is gondolok itt), de már nem a természeti világ ciklikussága jelentkezik annyira, mint a kegyelet, mint a megérett emberi kor és teljesítménye iránti tisztelet elvárása és elégtétele. A kerek évfordulónak amúgyis hagyományosan mágikus hatása volt, a korosztálytalálkozóban viszont a társadalmi beteljesülés, beérés jelképévé nőtt.

A népes közösségi részvétel az esemény “főszereplői” szempontjából kettős érdekeltiségű: a kortárs-találkozón vegyen részt minél több kortárs, és az ünnepség az egész falu ugyan passzív, de mégis mozgósító részvételével történjék. Az egyén valahol lelki szükségleténél fogva is szeret, legalább egyszer egy évben, mondjuk születés vagy névnapján a közösség érdeklődésének a középpontjába kerülni. V. Golban írja, hogy az ember vágyik arra és örömet leli abban, ha mindennapi fárasztó munkája közben résztvehet élete döntő mozzanatainak megünneplésén úgy, mint főhős (Golban 1983. 72). Ugyanez elmondható, nevezzük így a kortársakat, a “kollektív egyén”-ről is. Közvéleménykutató beszélgetéseim során sokan elmondták, hogy az ünnepben számukra az volt a legszebb, “amikor virággal megrakva felvonultak a kultúrotthontól a faluházáig, az egész falu szeme láttára, mert erre kicsi, nagy, aki eccer megtud mozdulni, mindenki elmenyen.” (S.D.)

Mind az aktív, mind a passzív ünneplők szempontjából fontos az “idegen-

be szakadtak” megjelenése, ami nemcsak az ünnep kitüntettségét emeli, hanem ideológiai céljainak — az identitás —, a hovatartozás —, az együvértartozás tudat — megvalósulását is biztosítja. A kortársak megjelenési százeke nem kevésbé jelzi az érdekeltek ünneptudatát, érdeklődésüket, viszonyulásukat az ünnephez.

“Gondoltam, hogy valami szép dolog lenne az, hogyha nemcsak, akik itt élünk, a faluban, hanem az ország különböző részeiben élő, ebből a korosztályból való domokosiakat is meghívunk. Met van úgy, hogy azok közül, akik elmentek, sok hazalátogat, de van olyan, hogy nem jött volna haza soha a falujába, viszont erre az ünnepre eljött. Szívesen!” (K.I.)

“Az a megható benne [ti. az ünnepben], hogy külföldről is hazajönek. Idegenből. Ugye, az ország minden részibe vannak ebből a faluból, s olyan megható, s olyan meghatottak azok az ünnepek, s úgy olyan szép nekik, s olyan jónak találják. Hogy megkapták azt a megtiszteltetést, hogy hazahítták őket. Úgy sírnak ..., látszott rajtuk, hogy olyan megelégedettek.” (Sz.Á-né)

“Még annak es, aki itt született s Amerikában van, még annak es innet levelet küldtek, hogy ekkor s ekkor lesz az ekkori születettek találkozója. Az es eljő, volt olyan, akármibe kerül, de eljő arra a napra, hogy ő es itt lehessen, s részt vegyen benne. S más országból es. Akármilyen idegenből.” (M.P.)

“Hiányzó is van örökké. Idegenből inkább hazajöttek, mint a helybeliek, ahogy résztvettek. De meg is szólják az ilyeneket. Volt olyan, akinek 200.000 leje van a CEC-en, s 50 éves legényember létére sajnált 250 lejt kifizetni. Mindenki lerója [ti. megszólja] az olyanokat, akik nem jelentkeznek s domokosiak. Aztán szégyenletében se jő arra felé. Már a készülődés időszakában megrójják, aki távol marad.

De vannak olyanok is, akik anyagi nehézségekkel közködnék, s azért maradnak el.” (S.D.)

“Van olyan es, egy-kettő, aki nem veszi igénybe az ünnepet. Ezek csak olyanok tudnak lenni, akik nem tudják elképzelni, hogy milyen is az az érzés, ez az ünnep. Például a mi korosztályunkból három volt, aki nem jött el. Voltunk több, mint 70-en. A máshol élők mind hazajöttek, helyből nem jött el ez a három.” (D.I.)

Az 1987-es beszámoló teljesebbé teszi ezt a képet, mégha kivonatossan idézzük is: “Az 1937-ben születettek száma 169, kiskorban elhunytak 42-en, felnőtt korban 17-en. Idegenben él 29, Domokoson 81. Egy kortársunkat, Pollák Manót, a hitleristák Auschwitz gázkamráiban elégették szüleivel együtt, mert zsidónak született. Az ország különböző részeibe 26 kortársnak

küldtünk meghívót, akik közül 14-en válaszoltak szólításunkra, 11-nek a címe ismeretlen, nem válaszolt az újságban tett hirdetésre sem.

A Csíkszentdomokoson és Balánbányán (1968-ig közigazgatásilag Domokoshoz tartozott mint település) élő 81 kortárs közül 11-en igazolatlanul hiányoznak annak ellenére, hogy nagyrészkük jó anyagi körülmények között él."

A kortárstalálkozó mint közösségi és nyilvános ünneplés egyéni opciójáról és társadalmi rendeltetéséről még azt is el kell mondanunk Hermádira gondolva, hogy az ünnep időszakában az egyének élete tágabb összefüggésbe helyeződik, felnyílik a külvilág fele, és ez a külvilág ebben az esetben nemcsak a falut jelenti, hanem földrajzilag távolabbi pontokat is. A modern kommunikációs eszközök — újsághirdetés, nyomtatott meghívó stb. — igénybe vételével kitágul az esemény publicitása.

Az egyén és a nemzedék egyformán közösségi megmérettetésen esik át. Akik általában, még a faluközösségen belül is, egymástól elszigetelve, a munkamegosztás szűk rekeszeiben tevékenykednek, létüket most egy külső pontról, a közösség nézőpontjáról vehetik vizsgálóra. De vizsgálat alá veszi az egyént maga a közösség is, hagyományos értékrendje szerint. A helyzet fordítva is igaz. Az egybegyűltek, a nézőközönség is, ha kisebb mértékben is, de mérlegre kerülnek. Hogyan, miképpen ünnepli tagjait, milyen mértékben és intenzitással szolidarizál velük, helyesli-e, vagy visszautasítja az ünnepet? "Éppen emiatt emlékeztetek, tanulságosak ezek az ünnepségek, nemcsak az ünnepltek, hanem a résztvevők számára is" — jegyzi meg Hermádi (1985. 11.).

Ennél fogva elmondható, hogy ünnepekre is, ahogy Domokoson fogalmaznak "lélekből induló ünnepekre" is szükség van ahhoz, hogy érződjék: ha kell, a közösség önszervező erővel is bír. A kortárstalálkozó mint ünnep, akár szervezettségét, akár lefolyását tekintve a közösségi élet próbája.

Korábban már említettem, hogy a kortárstalálkozókra meghívják a Domokosra telepedett 50 éveseket is, ami látszatra elüt az ünnepléti kategóriát kiszelektáló szempontok egyikétől: a helybeliség elvétől és az ünnep ideológiájától, amibe, ahogyan V. Golban megjegyzi, egyebek mellett az identitástudat, de az összetartozástudat is beletartozik. Természetesen, az identitástudat lokalitásbeliségére tevődik most a hangsúly. Távolról sem arról van itt szó, hogy valakit is kényszerítenének: vallja magát szentdomokosinak, ha már odatelepedett. Ellenkezőleg, a közösség nyitottságát, előítélet mentességét bizonyítja. A lakodalmi, temetkezési, és az emberi élet más fordulóihoz kötődő szokáshagyományok igazolják, hogy külső tagok is beépülhetnek a

közösségbe, sőt, viszonyulásukkal az ünnep egyöntetűségét maguk is kiteljesíthetik.

A kortársstalálkozóknak mint ünnepnek egyfelől az a jelentősége, hogy a közösségből kihatja az ünneplés által érintett egyének halmazát: vagyis kijelöli a közösség egy-egy alkalomra szóló tényleges határait. Másfelől viszont az, hogy mindenki a közösség tagjaként szerepelhet, ha bizonyos fokig kapcsolódik az ünnepléshez. Hernádi tömören ezt így fogalmazta: "Ünnepségeket közösségek alkotnak, de ünnepségek is alkothatnak közösséget" (Hernádi 1985, 18.).

A kortársstalálkozó azért is nyert ünnepstátust, mert már kialakult (ami nem jelent megkövülést) *szertartásrendje* van.

"A miénk a kezdés szerény volt. Tudtuk, hogy meg akarjuk csinálni, de nem tudtuk, hogy mit tegyünk bele — emlékszik vissza Kurkó István az első találkozóra. Összegyűltünk a kultúrotthonban, ünnepi beszédet mondott a polgármester, aztán névsort olvastunk, mint az iskolában. Egy pár köszöntőt a társaság részéről is mondtak, megköszönték, hogy összehívtuk őket.

Mint első szervezőt, meghívtak az összes találkozóra. Ott láttam, hogy mekkorát fejlődött. Mind ünnepélyesebbé vált." (K.I.)

Minden korelnök arra törekszik, hogy egy kicsivel többet mutasson meg, mint az előző." (D.I.)

Így jutott el a kezdeti "szerény" szertartásrend ahhoz a formához, amelyet már bemutattunk. Kialakult a tisztségviselő testület — szervező bizottság, vezetőtanács — intézménye, amelynek egyszemélyes vezetője van a korelnök személyében, a bankettre, a közös vacsorára pedig már gazdát fogadnak, illetve kérnek fel az ismert és tapasztalt lakodalmas gazdák közül, akik az ünnep étkezési, italozási rendjét levezeti, és akit szintén vicégazdának hívnak, mint a lakodalombelit; felszolgáló személyzetet neveznek ki, kérnek fel az ünnepelt 50 évesek gyerekei közül.

Az ünnepszervezők tehát tudatosan törődtek az ünnepség ünnepélyes, fesztív keretének bővítésével, így nemcsak az ünnep eseménysora gazdagodott, hanem az egész nap érzelmi, emotív töltete is. A tömegkommunikációs eszközök igénybevétele mellett nagy hangsúly helyeződött a kulturális megnyilvánulásokra. A közös ünneplés élménye a közös szereplés örömeivel társul és példátlan mozgósító tényezőnek bizonyul. "Egy 50 éves embert színpadra vinni nem volna másképp könnyű dolog. De erre szívesen megy, sőt, lelkesen, három hónapon keresztül, estéről estére." (K.I.)

Sajátos műsorszámok: 50 évesek tánca, 50 évesek éneke, 50 évesek agitációs brigádja honosodott meg.

Az érzelmi állapot továbbhangolását és egyben a személyi büszkeség kinyilvánítását célozzák az ún. gyermek- és unokaköszöntők, melynek a szülőkhöz, nagyszülőkhöz szólnak “úgy, hogy még a könnyök is kiesik.”

Az ünnep emelkedettségét fokozzák a beszédek, melyek szintén menetközben fogalmazódtak, és évről évre, a folklóralkotásokhoz hasonlóan módosultak, módosulnak. A beszédek egyébként, akár csak a lakodalomban, a szokásrend legfontosabb mozzanatainak kezdetekor hangzanak el.

Sajátos ünnepi mozzanat a közös fényképeződési láz, mely a különböző alakzatokba való felállás és a fényképezés sokaságának, nyüzsgésének köszönhetően az egyik legfontosabb mozzanattá válik.

Hogy ki melyik részét tartja az ünnepség legszebbjének, természetesen megoszlanak a vélemények. Viszont egy röpke statisztikai számvetés első helyre a falu szeme előtt történő testületi felvonulást helyezi. “Erősen nagy ünnep ez Domokoson. Szép ünnep. Akkor a faluban, aki csak meg tud mozdulni, mindenki elmegy s megnézi a felvonulást. Ki vannak állva az utca szélére, tele van az út széle néppel. S ez valahogy olyan boldoggá teszi az embert arra a napra.” (S.D.)

Elmondható tehát, hogy a szentdomokosi kortárstalálkozóknak vannak már olyan rítusai és viselkedés modellje, amelyek évről-évre ismétlődnek, hagyományozódnak. A szokás forgatókönyve, rendje közösségre kimunkált és szentesített, lebonyolítását pedig — ez is minőségi változás — arra szakosodott személyek garantálják.

A kortárstalálkozó azért is ünnep, mert sajátos *díszlettára* van már.

V. Golban a szokások társadalmi szertartásainak esztétikáját vizsgálva joggal bírálja társadalmi ünnepeink kellék-, illetve díszletsivárságát, és pozitív példának az egyház gyakorlatát hozza fel, amely mindig kihasználta a maga javára az ember szépségigényét, mondván ugyanakkor azt is, hogy társadalmi ünnepszervező gyakorlatunkban vétek ezzel nem számolni (Golban 1983, 126.).

A kortárstalálkozó díszlettárából elsőknek az öltözetet emeljük ki, egyrészt, mert az ünnepi látványosságban, az ünnepélyesség vizuális képében nagy szerepet játszik, másrészt, mert az identitástudat legszembetűnőbb megnyilvánulása. A viselet ezen az ünnepen a közösségi szemlélődés és értelmezés tárgyává válik. Szentdomokoson majdnem mindenkinek van helyi viselete, de a korosztálytalálkozón mégis a szokottól eltérő elbírálás alá esik. A népviselet felöltése a kortárstalálkozón nemcsak a faluhoz, az etnikumhoz való tartozást jelöli elsődlegesen, hanem a ünnepeket választja külön a nem ünnepektől közösségből, más szóval, az egyöntetőségüket szimbolizálja.

Hogy nem véletlen jelenségről van szó, néhány idézet adatközlőimtől: "Mi az elején nem öltöztünk székelyruhába. Erre se gondoltunk. Nem is tudtuk, hogy ez is szebbé teheti az ünnepet. Utánunk a következő korosztály már úgy öltözött." (K.I.); "A külföldről, máshonnan hazajövők is rendszerint kölcsön kéretek szőttest, s abba öltöznek. Ők is olyanok akarnak lenni, mint a többi" (D.I.); "A falu előtti játszódó eseményekre mindenki helyi viseletbe öltözik. Mind egyformák leszünk. A bankettre átöltöztünk, mert kényelmesebb. Elszoktunk már tőle." (S.D.)

A kortárstalálkozó különleges, sajátos dísze és kelléke lett a kopjafa két változata: a kopjafa-stafétabot és az álló kopjafa.

Az első mintegy 50 cm hosszú és 12 évvel ezelőtt "indult el". A találkozó napján piros szalaggal és kis virágcsokorral ékesítik. A következő évre szóló korelnői megbízatás egyféle hatalmi szimbóluma, melyet az előző korelnöktől vesz át az ünnepség keretében, fogadalmat téve az ünnep továbbvitelére, és egy évig otthon, a tiszta szoba falán őrzi.

Az álló kopjafa viszont másfél méteres, a kultúrotthon megőrzésében van és minden évben, szintén az ünnepség keretében erre kötik fel az emlékszalagot, rajta a két évszám és közöttük a *Találkoztunk* felirat.

Az esemény díszei közé tartoznak még a kultúrotthon előtt felütött fenyők, az oszlopokra és bent a színpadra felerősített ovális táblák az 50-es számmal és a két évszámmal, a kinti és benti fenyőgirland. A fentihez hasonló korosztály- jelzőtáblát helyeznek a fényképezéskor a csoport elé, és felvonuláskor ugyanazt viszik a menetsor élén.

És a virág, a rengeteg virág szintén az ünnepi pompát fokozza. "Ilyenkor virágveszedelem van. Talán túlzásnak is vélem. Elárasztják virággal az ünnepeket. A rokonság, még a legtávolibb ágú is jön, s köszönti az 50 évest, s virágot ad." (K.I.) "Én, mikor délben hazamentem, a vejem számolta meg, 450 szál szekfű volt az ölemben. És hogy este még mennyit kaptam, nem tudom." (S.D.) "Az üzérkedők fognak ilyenkor az alkalmon: 7-8 lejért adják a szál szekfüvet, s veszik, mert szokás lett." (S.D.) "Újabban a gyermekek gyopárkosarat vesznek a szüleiknek 300-400 lejért. Gyergyóban csinálják kertben termesztett gyopárból." (Sz.Á.)

Az ünnepi díszek, kellékek és cselekvések sorában megemlítjük az ünnepi szekfűk és emlékérmek (ezt ugyan nem mindenik korosztály csinálja) szertartásos feltűzését is, melyek szintén azonosító és elkülönítő célzatúak, valamint az ünnepi ajándékozást, melyet a szomszédok, rokonok, barátok szerveznek a találkozó előtti napokon, és egyben külön felköszöntik az ünnepeket.

Az ajándéktárgy lehet ruhanemű, kerámia váza, faragott emléktárgy, kakukkóra, vagy festmény, melyre a megrendelő kívánsága szerint az Egyes-kő, egy falurész, virágkoszorú az 50-es számmal stb. kerül. "Van egy nő Szenttamáson, az festi ezeket. 200 lejtért."

A kortárstalálkozó ünnep azért is, mert *ünnepi lakomája* van.

Az ünnepi étkezés elkezdésére, mint jeleztem, este 9-10 óra körül kerül sor. "A szervező bizottságot leültetik külön, akkor vannak tiszteletbeli meghívottak: a polgármester, párttitkár és mások, akik belésegítettek a szervezésbe, a tavalyi korelnök s a jövői, párjával mindegyik. Azoknak is van külön asztal.

A többi, ki kivel megéri magát, úgy ül: barátjával, ismerősével. Nincs személyi válogatás egyáltalán. Ez nem irányított." (D.I.)

"Rendszerint a gyermekkori, fiatalkori barátságok szerint ülnek egymás mellé, húzódnak egymás közelébe. Az asszonyokat is itt ismertetik össze. Az ültetésben nem kivételeznek senkivel sem. Emiatt nincs harag, sértődöttség." (S.D.)

A lakoma levezetésére felkért gazda, "ha olyan, asztalfelszabadítót mond, s az ételeket verssel hozzák bé, mint a lakodalomban. Főleg az idegenek kedvéért. Én például csináltam egy rövid kis beszédet az asztalfelszabadításra:

»Kedves 50 évesek! A találkozótok alkalmával nagyon szépen megköszönöm, hogy felkértetek a bankettnek a levezetésére. Ezért én kívánom, hogy jól szórakozzatok, jól mulassatok, s most töltsétek meg poharaitokat, tányéraitokat, s kezdjétek inni s enni, mulatni, szórakozni!«" (D.I.)

Az étkezések lefolyása teljesen a lakodalmi étkezések lefolyását követi. Két "béülés" van. Az első este 9-10 órától éjfél után két óráig tart, a következő étrenddel: előételek ("száládé böff", sajt, kocsonya), húsleves, sült. Aztán félrerakják az asztalokat, és kezdődik a tánc, a mulatság. A vacsora alatt énekelnek.

A második asztalra, "béülésre" hétfőn 11 óra körül kerül sor, s tart este 7-8 óráig. Közben újra mulatnak, táncolnak. "Olyan is van, mint a lakodalomban, hogy hajnalkor hazamenyen, egyet aluszik, s a béültetésre visszajő." (D.I.) A második asztal étrendje: töltött káposzta, korhelyleves, sütemények.

Mutatóba a "száládé(i) böff" bemondó szövegét közöljük, mivel mint éték viszonylag új a lakomai étrendben és ennek megfelelően a szöveg is az:

"Íme az első előétel megérkezett végre,
Úgyhiszem, mindnyájan éhesek lehetek az ebédre.
Az ízét nem ismerem, a neve is furcsa,

Úgy híjják magyarul, hogy francia saláta.
Habár a salátánkhoz nincsen semmi köze,
De kóstolják meg, háthogyha ízlene.
Ha valaki véletlen nem tud franciául,

Fogjon hezsa, s egye meg magyarul." (D.I.)

Régi hiedelem az, hogy az együtt elfogyasztott étkek és italok az emberi kapcsolatokat bensőségesebbé teszik, valamilyen láthatatlan, de mégis létező emberi kötődést hoznak létre. Gunda Béla például úgy véli, hogy az együttevés rítusa valamikor a házasságkötésben a legfontosabb momentum lehetett. Ennek hagyományai ma is jól felismerhetők a lakodalmi szokásban.

Az együttesen elfogyasztott étel és/vagy ital önmagában is ünnepi hangulatot ébreszt. Különösen, ha az asztaltársaság teljesebb, nagyobb a megszo-
kottnál. Vagyis eltér, mint az eddig említett ünnepelemek is, a hétköznapitól. Az együttes fogyasztás hatásmechanizmusára Hernádi is figyelmeztet (1985, 117.). Az ünnepi emelkedettség, a kölcsönös jóindulat és feloldódás nemcsak az étel és ital megosztásában, elfogyasztásában, hanem külön miniatűr szertartásokban is megnyilvánul: jókívánságokban, felköszöntésekben, koccintásokban. És ezeknek mind-mind közösségképző hatásuk van. A tegeződés, lepertusodás mi más, ha nem emberközti "diplomáciai kapcsolatok" felvétele. És, furcsamód, ezek nem riika eseményei a kortárstalálkozó ünnepi étkezéseinek annak ellenére, hogy az együtt ünneplők gyerekkori pajtások voltak.

"Van, hogy a helybéliek a hazajött, magasabb iskolát végzetteket tartózkodnak tegezni. Bár egyidősek. Aztán rendszerint az utóbbiak oldják fel a helyzetet: »Menj a szemed világába, mit magázol? Há nem vagy 50 éves, mint én?!«" (S.D.)

"Azért a magasabb iskolát végzetteknek megadják a titulát. Megmagázzák. Mindegy, ha 50 éves ő is, de titula, titula! Ugye ez magasabb kiemelés jelent, s azt tisztelni kell!" (Sz.Á.)

"A helybeli saját magát úgy lekicsinyli. Úgy érzi, hogy ő kisebb. Aztán az asztal mellett felszabadulnak, összejönnek. Ujra tegeződnek. Ugye, el is idegenedik az ember egymástól." (M.P.)

"Egy pohár pálinka mellett s étel mellett mindenki másabb, és mindenki-ből kijön az, hogy az a bizonyos 50 év, ami eltelt, mit jelent mindenkinek. Nem tartózkodik úgy egyik a másiktól. Felszabadul. Ha valaki vezérgazgató is, itt vissza tud jönni mindjárt a gyermekkorba, és egy juhásztor az fel tud emelkedni egy kicsit. Jobban érzik magukat." (D.I.)

Ünnepminősítő szempontjaink közé illőnek tartjuk besorolni az *ünnepi hangulatot*, mely épp az előzőek együttes hatására, következtében jön létre

és uralja mind az aktív, mind a passzív ünneplők lelki világát. Bár utolsóként említjük, fontossága tagadhatatlan, hisz kellően adagolt és fokozott, önmagunkból fakadó ünnepi hangulat nélkül nem beszélhetünk ünnepről, csak kényszer gyülekezetről.

Mindannak felmérése, ami ebből a szempontból történik az ünnep előkészítési, szervezési, várakozási időszakában, de méginkább az ünnep utolsó 36 órájában, kétségtelen, tömeglélektani tanulmányozást kívánna. Kellő felkészültség hiányában az ünnepi hangulatnak csupán néhány, inkább felszíni megnyilvánulását vehettem számba a faggatózásaimra kapott válaszok alapján.

Elsőnek az ünnep érzelmi telítettségét fagalmaznám meg, pontosabban, egy széles hangulati skála tényét. Az ünnepi eseménysor vonulatával párhuzamosan jelentkezik az érzelmi feszültség, a szorongás, a meghatódás, könnyezés, az öröm, szomorúság, sírás, elégtétel, büszkeség, emelkedettség, áhítat, a felszabadult vidámság, szolidaritás, jókedv és persze az egészet átszövő, mindig visszatérő nosztalgia.

Hogy mi lehet az alapja, táptalaja e kollektív érzelmi hullámnak? Csak feltételezzük, hogy az ünnep ideje alatt vallott közös eszmék (pl. a találkozás szükségessége), az ünneplő közösség egyenjogúsága, egyenlősége, reális demokráciája; az egymás előtt feltáruló emberi sorsok, a közösen végrehajtott szertartások, azok a cselekvések, amelyeket egyénileg nem éreznének át soha (pl. mindenki végigjárja számtalanszor a falu főutcáját, de nem fogja el a büszkeség érzése, mint most; gyakran megfordul a temetőben, de nem hatódik meg, könnyet sem ejt kortársa sírhantja fölé).

A kortárs találkozó érzelmi világából csupán néhányat emelünk ki, amit adatközlőim meg is fogalmaztak.

“Én sírás nélkül nem tudtam megállni, amikor kezdtünk gyülekezni. S elég nyugtatóból feltankoltam magam, s úgy tudtam a beszámolót elmondani, s a temetőben a beszédet. A férfiak is majdnem mind könnyeztek, mikor találkoztunk.” (S.D.)

“A külföldön élők általában mind hazajönnek: Magyarországból, Németországból, Izraelből s máshonnan. Őköt a szülőföld hassa meg. Aki nem tud hazajönni, levelet ír. Ezeket a vacsorán felolvassuk. A levelekből is választ kaphatunk: mit jelent számomra, a lelkem számára ez az ünnep. Helybéliek, elszármazottnak.” (K.I.)

“Lelki öröm mindenkinek. Azt az érzést nem lehet elmondani... Amikor a beszédek meghallgassa az ember, valahogy úgy van, mint a gyónásakor. Úgy megkönnyebbül, s olyan meglepődött.” (S.D.)

"Ez a találkozó nem hasonlítható semmihez. Eljönnek az idegenben élők, s az első, hogy a szülőházat megkeressék. Például ezek a zsidók is, akik itt születtek, s most Izraelben élnek." (Sz. Á-né)

"Van eset, hogy aki idegenből jön haza, felmegy a színpadra, s megköszöni a szervező bizottságnak, az itthonvalóknak a munkájukat, és beszámol arról, hogy ő hogy került innen el. Például 1946-47-ben nagyon sokan elkerültek innen. Akkor volt a nagy szárazság s a nagy szegénység. Ténylegesen nem volt amit enni. És itt voltak a nagy családok. Sok gyermeket elvittek Szatmár megyébe, a Szilágyságba, s most könnyezve köszönték meg, hogy hazahívtuk őket." (S.D.)

"Résztvesznek olyanok, akik elkerültek, felsőbb iskolát végeztek, s magasabb pozíciót töltenek be. Nem számít. Szigorún [ti. föltétlen] eljő annak az örömré, hogy még eccer megláthassa a faluját s a barátjait. S ámbár, hogy akik itthon vagyunk, nem olyan fejlettek anyagilag, mint ők, de akkor is ő úgy érzi magát, mintha olyan szegény volna, mint a többi. Úgy tud mulatni, mint a szegények [ti. a helybéliek]. Jól érzik magikat. Még idáig szó arról nem esett, hogy valaki azért nem jött el, mert hát ő gőgös. Vagy hát annál másabb ember, hogy ilyen csapattal essevegyüljön. A külföldit, azt körülveszik, ölelik s csókolják. Sír örömré, hogy ő megérte, hogy meghítták Domokosra." (Sz.Á.)

Lelki, érzelmi reakciókat vált ki az is, hogy a hazajöttök találkoznak a falu lakosságának kisebb-nagyobb részével, aktuális információkat szerezhetnek a falu életéről. Nemcsak saját rokonaikat, hanem a szomszédokat, egykori legény- vagy leánytársaikat, azok hitveseit, gyermekeit, hajdani tanítóikat stb. is viszontlátják.

Az is kétségtelen, hogy a közösséget bomlasztó ellentétek, gyűlölségek, viszályok ha meg nem is semmisülnek, felfüggesztődnek az ünnep idejére. Miképpen az is, hogy az ünnepen régi, de elavult barátságok aktualizálódnak, új emberi kapcsolatok születnek.

"Bármilyen haragos lehetett, a találkozáson egymásnak megbocsájtott. Voltak olyanok, akik legényül verekedtek, most mind a kettő elkacagta magát." (S.D.)

"Ilyenkor a haragosok is kibékülnek. Erre segítséget ad a találkozó. Létrejönnek olyan barátságok, amik addig nem voltak. Sok van olyan, hogy egész kicsi korában elhanyagolt itthonról, s most megismerkedtek velünk, s utána leveleznek. Például nekem egy osztálytársam az I., II. osztályból. Jó cimborám volt. Jött a háború. Úgy eltűnt, soha többet nem láttam. S most

megkerült. Olyan jóleső érzés volt, s azóta tartuk a barátságot véle. Marosvásárhelyen él.” (D.I.)

“A meggyengült barátságot felerősíti. Erre sok példa van. Jó barátok voltak gyermekkorban, elváltak s elhűltek egymástól. Most pedig egymást gyakrabban felkeresik, megtudták egymás lakhelyét, rendszeren ellátogatnak egymáshoz.” (Sz. Á-né)

“Úgy érzem, hogy barátok lettünk újra. Minden falubelimet szeretem, de a korosztályom beliekhez most má jobban ragaszkodom.” (S.D.)

Végül néhány szót a *nosztalgia*ról, mely a kortárstalálkozó talán domináló érzéskomplexumának tűnik. Talán, mondom, mert az ünnepen végigvonuló érzéshullámok mértékegységekben kifejezhetetlenek, ám társadalomlélektanilag jelentős hatások, mechanizmusok.

A múlt, főleg a gyermek- és ifjúkor emlékeinek felidézése mind-mind jelen van a reggeli gyülekezés pillanataiban, az 50 évesek énekében, és központi témája az étkezés közbeni társalgásoknak. A vallomások egyértelműen utalnak arra, hogy az egyén memóriájában mennyire elevenek életének azok az időszakai, amelyek megelégedést és elégtételt nyújtottak számára, mert szépek voltak, mert élményt nyújtó csínyekkel jártak, és nem mulaszt el egyetlen alkalmat sem mindezeket elbeszélni, felidézni, képzeletben újra élni.

“A gyermekélmények felidéződnek. Elmondani nem lehet, mit érez az ember ilyenkor. Az a múltja, a gyermekkor mindenkinek a legszebb” (S.D.); “Én a gyermekkoromra emlékszem a legszívesebben. S vágyok is visszaemlékezni reá. De együtt a társaimmal. Nem egyedül. Mert csak úgy tudja elmondani az ember érdeemesen, ha másokkal mondja el, hogy mit is csináltunk, hol voltunk, hogy tanultunk, hogy rosszkódtunk. Erre is lehetőség van a kortárstalálkozón. S ez olyan jó! Egész éjszaka szórakozik az ember mindenkivel, s mindent elbeszélünk. Elemlegetik az emlékeiket.” (D.I.)

“A legszebb időszak a fiatalság, de méginkább a gyermekkor. Az alatt nincs gondja, csak a tanulás. Akkor ott vannak a gyermekcsínyek. A korosztálytalálkozón ezeket felidézük. Például azt, hogy édesapámnak tehenei vótak, s kijártam velük. S a velem egykorúak is. S milyeneket verekedtünk.” (Sz. Á.)

“Elnéztem, hogy az 50 éves emberek egymással szembeálltak, a múltat felemlgették, s sírtak.” (S.D.)

Beszélgető alanyaik nyilatkozataiban felfigyelhetünk az elérzékenyülés, a meghatódottság mint sajátos ünnepi érzületek gyakori felemlítésére. Ne feledjük el, hogy a kortárstalálkozó múltba (és inkább a múltba) tekintő ünnep, amit nem lehet hűvösen, bizonyos szentimentalizmus nélkül átélni.

Számot kell vetni tehát — mint az ünnepi nosztalgis sajátos vonásával — az ünnep szentimentalizmusával is, de nem pejoratív értelemben, hisz valamennyiünk emlékezetében tudatosan vagy önkéntelenül felbukkan életrajzunk egy-egy mozzanata a gyermekkorból, serdülőkorból, az első szerelem, a későbbi szerelmek korából, életünk döntő fontosságú eseményeiből.

A kortárstalálkozó nosztalgiája tulajdonképpen a kollektív emlékezés aktusa is ("Vágyok visszaemlékezni a gyermekkorra. De együtt a társaimmal" — mondja nagyon találóan Dobos Ignác); és ünnepszervező, cselekvésre ösztönző szerepe van. Az identitás keresés, társadalmi-, nemzedéki öntudatra ébredés, önmegismerés és megismertetés, a személyi és közösségi lényeg újbóli felfedezése az ünnep lelki-szellemi rugóiként működnek. Az ünnep időszakára, mint láttuk, megszűnik vagy legalábbis háttérbe szorul a magánszféra. Az immár szentesített szokásesemények során, de kiváltképpen a nosztalgia mechanizmusa által a személyiség nyitottá válik, feloldódik a kollektivitásban, megnyílnak a lélek elzárt zsilipjei, a görcsök egyik-másika feloldódik, ha rövid időre is, de feltárul önmagunk és egymás újra megtalálásának lehetősége, függetlenül az ünneplő egyén társadalmi besorolódásától.

A kortárstalálkozó *jövőjéről*, mint sok más társadalmi jelenségről nehéz jóslatokat megfogalmazni. Az ünnephez való ragaszkodás, "a mi ünnepünk" tudata egyelőre jövőjét szavatolja. Vallott tény a kortárstalálkozó értékörző jellege, mivel az egyén felfedezte az ünnepben az identifikációs lehetőséget. Ezt bizonyítja szerintünk az a tendencia, hogy 5-10 évenként újra akarnak találkozni, illetve már meghonosodóban van a 40 és 60 évesek találkozója is.

"Annyira törekszik mindenki, és nem sajnálja a fáradságát, az idejét arra a három hónapra, amíg készülnek. Ebből látszik, hogy ragaszkodik az ünnephez. Mindenki akarja, hogy ezt az ünnepet neki is megszervezzék." (S.D.) "Valahogy alig várja az ember azt a napot, hogy jöjjön a kortárstalálkozó. Felujjong az ember, hogy 50 évét leélte egészségbe, mert ki tudja, még tovább, hogy lesz. Jó érzés, ünnepi érzés. Szeressük ezt az ünnepet, s ragaszkodunk hozzá" (D.I.) "Amíg belé nem szólnak... addig lesz. Ha belé szólnának, rosszul esne. Ártana. Tudja, amit köteleznek, azt mindig erőltetve szokják csinálni. Ez nekünk jött úgy, hogy csináljuk." (M.P.)

"A legtöbbet azért támadják, mert a templomban kezdjük, együtt gyónunk, áldozunk s misét hallgatunk. Ha nem engednék a templomba menést, az az egész ünnepet rontaná. Meg nem szüntetné, met úgy is megtartanók, a délelőtti rész kiesne egészen, de rontaná. Mű így szoktuk meg. Van nekünk ez a vallásunk, hezza ragaszkodunk, ezt is támogassuk, a törvényeket is

támogassuk.” (D.I.) “Aki résztvesz ezen, mindenki azt mondja: azt a pénzt, amibe került, nem sajnálom. Ezt az ünnepet megérdemeltem, s soha el nem felejttem!” (Sz.Á.)

Mostanság az ünneplés úgy általában fényűzéssé vált: szomorúan tapasztalom, hogy minden fajta ünnepnek nőtt az “önköltsége”. Ez alól a kortárstalálkozó sem kivétel. A túlméretezett lakomához szükséges élelmiszerek beszerzésének nehézsége (ami többletkiadással is jár), valamint a külsőségek, az önmutogatás kiteljesedése egyaránt fokozzák az ünnepi költségeket és költsékezeseket, bár nem ássák alá (egyelőre) annak létét, miképpen a többi, az egyéni sorsfordulóhoz (születés, házasság, halál) kötődő szokását sem.

A kortárstalálkozók elmélyítik, elgondolkoztatják, tanítják, nevelik az embert — mondaná a kívülről szemlélő. De aki belülről is vizsgálódik, az ünnep mélyebb funkcióiból is észreveszi: az ember kontinuitását, közösségbe tartozását, tehát identitástudatát, együttérzését tükrözi, melyek összehangolt hatásuk nyomán együttes élménnyé állnak össze. Egy új fajta ünnepkultúra is bevisz a falu társadalmi életébe, még akkor is, ha ez, mint mondtuk és láttuk, hagyományhoz kapcsolódik. Egyébként épp ezért tudott létrejönni és vált életképessé, gazdaggá. A civilizáció új elemeit honosította meg az ünnepszervezésben (pl. a tömegkommunikációs eszközök, városi viselkedési minták stb.), és ugyanakkor a női emancipáció kefejezéseként is felfogható. (A férfiak számára hagyományosan adottak a korosztályi vagy más ürüggyel történő kapcsolattartás lehetőségei.)

A fentiek alapján elmondható, hogy a kortárstalálkozó új fajta ünnep, a közösségi együttlétnek sajátos, szertartásos, esztétikai keretbe foglalt, kulturális jelentéssel bíró formája, egy faluközösség tudatának, összetartozásának, morális tartásának fontos mutatója. Bizonyítani képes, hogy a közösség mit tud kezdeni önmagával és ünnepeivel, mit képes tenni annak érdekében, hogy az ünnep kultúraörzés, hagyományörzés legyen olyan időben, amikor a homogenizáló hatalom ezek felszámolására törekedett tudatosan és egyre rafináltabb módszerekkel. Bizonyosság arra, hogy egy közösség sorsának rosszra fordulása körülményei között is, hagyományai talaján újra tudja fogalmazni önmagát, másságát, sajátosságát, *mi-tudatát*, biztosítani tudja megmaradásának társadalmi, kulturális, erkölcsi ösztönzőit.

IRODALOM

Balázs Lajos

1983 *A csíkszentdomokosi lakodalom szereplői.* In: Művelődés, XXXVI (1983) 7. sz. 34-35.1985 *A lakodalom mindenese.* In: TETT 1985/1 (33.sz.), 38-40.

Golban, Vasile

1983 *Estetica ceremonialului social în obiceiuri.* Buc.

Hernádi Miklós

1985 *Ünneplő társadalom.* Bp.

Gulian, C.I.

[1976 *Marxism si structuralism.* Buc.

Imreh István

1983 *A törvényhozó székely falu.* Buc.

Iorga, Nicolae

1968 *Istoria literaturilor romanice în dezvoltarea și legăturile lor.* Buc. Vol. I.

Pop, Mihai

1976 *Obiceiuri tradiționale românești.* Buc.

Érdembeni adatközlők

Sz. Á. = Szabó Árpád, 77 éves, 1987

S. D. = Sándor Dénes, 51 éves, 1988

D. I. = Dobos Ignác, 53 éves, 1988

K. I. = Kurkó István, 73 éves, 1987

Sz. Á-né = Szabó Áronné, 65 éves, 1987

M. F. = Márton Pál, 78 éves, 1987

Rajeczky Benjamin (1901-1987)
emlékének

Az európai népek télközépi (karácsonyi és újévi), a téli napfordulóval is kapcsolatban lévő szokásainak sorába tartozik a *regölés*, amely egyik legismertebb népszokásunk. Múlt századi felfedezése¹ óta több kérdés foglalkoztatja a kutatókat vele kapcsolatban. Regisztrálták a szokás földrajzi elterjedését (a mindenkori kutatási időpontnak megfelelően)², kimutatták rokonságát más, környező vagy távolabbi népnél is megtalálható télközépi termékenység- és haszonvarázsló szokással³, vizsgálták a *regösének* dallamát és kapcsolatait más népek dallamaival, valamint az egyházi zenével.⁴ Erősen foglalkoztatta a kutatást a szokás és egyes elemeinek eredete. Külön is foglalkoztak a regösének igen ősinek tűnő, sámánisztikus elemeivel, a sámánénekekkel fennálló, kimutatható rokonságával. A regölést így bevonták az ősi magyar hitvilág kutatásába.⁵ A lehetőségekhez képest feltárták a különböző történeti forrásokban idevonatkozó (szórványos, vagy részletesebb) adatokat.⁶

A röviden megemlített kutatástörténeti előzmények, kutatási irányok közül a továbbiakban csupán egy vonatkozásban, a *földrajzi elterjedés* kérdésében kívánok újabb adatokat bemutatni, illetőleg ismereteinket e téren összefoglalni. Úgy vélem, hogy a regös hagyományok és a velük kapcsolatba hozható más szokások földrajzi elterjedésének regisztrálásában sok tennivalója van még a néprajzi kutatásnak. Fontos ennek kapcsán a további szisztematikus terepmunka jelentőségét kihangsúlyozni, hiszen újabb változatok lejegyzése további adatokat nyújthat, új lehetőségeket teremthet más szempontú vizsgálatokhoz, a szokás értelmezéséhez is.

A *regölés* szócsalád, s a mögötte esetleg meghúzódó szokásváltozatok földrajzi elterjedtségének fokozottabb kutatására még az 1950-es években *Rajeczky Benjamin* hívta fel a figyelmet. Tapasztalata szerint a "regölés szokásától teljesen függetlenül, minden tájon nyomoznunk kell a "regölés", "regelés", "regélés" szó használatát; ki tudja, valami jelentéstartóredék nem vezet-e még a szokás vagy szokásfordulat nyomára".⁷ Ebben a véleményben kimondatlanul is benne van, hogy a dunántúli és erdélyi "szokásterület"⁸ mellett a regölés szokása (vagy hasonló szokások) egykor nagyobb földrajzi körzetben ismertek lehettek, s ennek nyomai legalább a nyelvben megmaradtak, vagy megmaradhattak. Figyelmemet e nyelvjárási tények sem kerülték el,⁹ ám sokkal inkább előtérbe helyeztem a vizsgálatok során a regösének

egyes jellegzetesnek tűnő motívumait és bizonyos télközépi szokásokat, szokásváltozatokat.

1975-ben *Kunmadarason* (Szolnok m.) az *újévi köszöntőénekek*, kántálásnak egy figyelemre méltó változatát sikerült lejegyeznem. A szilveszter esti kántálás és a másnapi újévköszöntés Kunmadarason a legények és a nagyobbacska fiúk egyik legjelentősebb maszkos alakoskodása volt még a két világháború közötti időszakban is. Utóbb a cigányok kéregető szokása lett. A kunmadarasi köszöntők, kántálók subában és kiütött tetejű *sipkában* (kucsma) jártak. Arcuk elé papír álarcot tettek, amelyre szakállt és bajuszt ragasztottak. Ritkábban korommal kenték be magukat. Egy-egy csoportban négyen, hatan voltak. Mivel a köszöntés célja az adománygyűjtés volt, a kántáló csoportok általában házsorjában jártak. A jobbmódú helyeken pár fillért, másutt süteményt, többnyire rétest kaptak, amit szilveszterkor minden háznál sütöttek.

Az újévköszöntésnek több helyi változata alakult ki. A legismertebb változat éneke megegyezik a Hortobágy környékén és másutt is legerősebb énekkel: az *Újesztendő, vígságszerző* kezdetű szöveggel. A kántálást, újévköszöntést mindig ezzel kezdték, ám egyes kántáló csoportok ezután még egy másik köszöntőt is elénekeltek:

Ez új esztendőnek minden idejében
Várjuk a Jézust drága jókedvében.
Hat ökörrel, hat lóval,
Kilenc borjas tehénnel.
Szent Pál, Szent István,
Szárnyas angyalok mondják.
A királyi pálca hajlik három ágra,
Az Isten áldása szálljon erre a házra.
Boldog újesztendőt kívánunk! (1. kotta)

Ez volt az a szöveg, ének, amely Rajeczky Benjámint ösztönzésével együtt a regös vonatkozások kutatására sarkallt. A kunmadarasi kántáló szöveg több forrásból ötvöződött mai formájává. A *királyi pálca* emlegetése a pünkösdi köszöntők szövegére emlékeztet, ám kántálóénekekben való előfordulása a Tiszántúlon egyedülálló.¹⁰ Meglepő viszont a *hat ökörrel, hat lóval* és a *szárnyas angyalok mondják* elemek előbukkanása, amelyekkel jelenlegi ismereteink szerint csaknem kizárólag a regösénekekben találkozunk.¹¹ A regösénekekkel való kapcsolatot erősíti Szent István alakja is. Szent Pállal együtt említése pedig arra enged következtetni, hogy itt Szent István vértanúról, s nem első szent királyunkról van szó.¹² A két szent említése pedig amúgy

is meglepő a ma is majdnem tiszta református lakosságú Kunmadarason. A kunmadarasi köszöntőnek elemzésére még visszatérek, ám szükségesnek látszik már itt röviden utalni arra a körülményre, hogy a kunmadarasi regösnyomokat mutató ének párhuzamaira a Heves megyei *remélésnél*,¹³ a héti (Gömör m.) farsangi éneken,¹⁴ valamint a bajmoki (Bács-Bodrog m.) farsangi köszöntőnél bukkanunk.¹⁵

Az ismertetett kunmadarasi újévköszöntőtől eltér a nagykőrösi (Pest m.) regösjáték mind szövegben, mind cselekményben. A ma már csak emlékezetben élő szokásról az 1970-es évek közepén jegyeztem le meglepő visszaemlékezéseket, adatokat. Eszerint a *regölés* — vagy *regölés!* — Nagykőrösön még az 1920-as években is jelentős szokása volt a tanyai lakosságnak Luca napja (december 13.) körüli időben. 15-16 éves gyerekek játéka volt. Hárman-négyen alakítottak egy-egy csoportot. Rendes hétköznapi ruhában járták sorra a tanyákat. Mindegyikük kezében egy *bunkósbót* volt. Megérkezvén egy-egy helyre, beköszöntek: Kenteknél szabad-e regőzni? Mindenütt beengedték őket, katolikus és református helyen is. Bent a házban *adjon Isten jóestét*tel köszöntek és azonnal rákezdték verselni:

Hej regő rejte, hej regő rejte,
Isten tartsa meg ezt a népet erőben, egészségben!
Hej regő rajta,
Kenteknek annyi legyen a gabonájuk,
Mint a pelyva a kazalba!
Hej regő rejte,
Kenteknek annyi tojásuk legyen,
Mint a hópihe a földön!

A gyerekek a *hej regő rejte* mondása közben botjaikat ütemesen a földhöz verték. A visszaemlékezések szerint a hosszú vers egy-egy szakasza még a *kenyérre*, általában az *élelemre*, a *szalonnára*, *zsiradékra*, és a *haszonra* vonatkozott. Pontos megfogalmazásukra azonban már nem emlékeznek. A vers végén a háziak megköszönték a *regölősek* látogatását, megkínálták őket uzsonnával, kenyeret és szalonnát, esetleg pár fillért adtak nekik. Adatközlőim szerint a játék célja az volt, hogy a “következő évben minden sokkal bővebben legyen, mint ebben az esztendőben”. A játék emlékezetből rekonstruált formájában az adománygyűjtés volt a cél. A visszaemlékezések szerint a regölésre a város Felsőgógány nevű tanyavilágában idős asszonyok tanították meg a vállalkozó kedvű serdülő fiúkat.

A fentebb ismertetett szokás a nagykőrösi jeles napi szokások egyik meglepő eleme. Már a szokás helyi neve: *regölés*, *regőzés*, valamint a

szereplők *regölös* neve is a regöléssel fennálló kapcsolatokra utal. Ám ha a nagykőrösi szokást az eddig ismert szöveg- és cselekményváltozatokkal összehasonlítjuk, azt tapasztaljuk, hogy a szövegében a Luca napi termékenység-varázsló *kotyolás* és a *regölés* szövegének elemei keveredtek. A kontamináció ez esetben sem ritka jelenségére már *Berze Nagy János* is felhívta a figyelmet.¹⁶

A kunmadarasi és a nagykőrösi regös nyomokat mutató szokások után harmadik példaként az Ung-vidéki karácsonyi István és János köszöntőt említem. E névnapköszöntő szokás a ma Szlovákiához és Kárpátaljához tartozó Ung megyei magyar településeken egészen a századunk közepéig élt. Felnőtt fiúk, fiatalemberek köszöntő szokása volt. Emlékét, szájhagyományból rekonstruálható változatait minden ungi településen megtaláltam. A köszöntők szövege félnépi eredetre utal, azaz kántorok, tanítók, versíró parasztemberek alkotásai, amelyek egyik gyökere a református kollégiumi költészet lehet. Csak erre a földrajzilag jól körülhatárolható ungi kistájra, az ungi Tiszahátra jellemzőek, párhuzamait sehol máshol nem jegyezték le. Kialakulása és a helyi hagyományba kerülése valószínűleg szoros kapcsolatban van a sárospataki református kollégium kisugárzó hatásával, hiszen ez a kollégium adta e vidék református lelkészeit, tanítóit, s küldte legációba ide évszázadokon keresztül diákjait.

Az István (János) köszöntés ungi változataiból a regölés szempontjából a szirénfalvi variáns méltó figyelemre. A névnap köszöntőt ugyanis még egy énekkel megtoldják, amelynek dallama rokonságot mutat a közismert regös-dallamokkal. Kapcsolatát tisztázni, előfordulását az Ung-vidéken megmagyarázni még nem tudom. Nyilvánvalóan zenekutatók közreműködésére is szükség van. Csupán a tényt kívánom rögzíteni: az ungi névnapköszöntők egyik változatában regös-dallam nyomokra bukkanunk.^{16a} (2. kotta)

Most pedig nézzük meg, hogy a klasszikus regös szokásterületek mellett hol ismerik még, vagy ismerték a közelmúltban jelenlegi ismereteink szerint a regöléssel, a regösénekekkel kapcsolatba hozható, azzal rokon szokásokat, szokásszövegeket. Az alföldi települések és a nagyobb regös központok között vajon miféle kapcsolat létezik, vagy létezett a múltban?

Az elmúlt száz év gyűjtései alapján a regölés klasszikus területének a Nyugat-Dunántúlt és a Székelyföld egy kisebb részét tartjuk. A regösjáték dunántúli elterjedési területe elég nagy. Mintegy félkörben körülöleli a Balatont: Tolna, Somogy, Baranya megyétől Veszprém megye területéig ismert.¹⁷ A székelyföldi elterjedése ezzel szemben viszonylag kicsi, mindössze egy-két faluból írták le eddig.¹⁸ A kutatás a regöléssel rokon szokásként tartja számon

az erdélyi és moldvai magyarok *hejgetés* — *hégetés* nevű szokását, amelyet eddig szintén csak néhány településről ismerünk.¹⁹

Ahogy említettem, Rajeczky Benjamin hívta fel tehát a figyelmet arra, hogy Heves és Nógrád megye néhány településén megtalálható egy, a regöléssel kapcsolatba hozható lakodalmi, valamint farsangi szokás: a *regélés*, vagy *remélés*. A szokást leírja *Tiszanánáról, Pásztórol* és *Nagybárcánányból*.²⁰ Rajeczky Benjamin cikkének anyagát Paládi-Kovács Attila még kiegészítette *Novajról* és *Ostorosról* (Heves m.). Ez utóbbi helyeken nincs kötött szövege a szokásnak, amely vidám, maszkos farsangi alakoskodás.²¹ Más helyütt Schwalm Edit említi meg az *egerbocsi* (Heves m.) farsangi *remélést*, és írja le a szokás szövegét is.²² Legújabbban pedig Ujváry Zoltán gömöri népköltészeti gyűjtéséből idézhetek egy farsangi éneket, amely nagy hasonlatosságot mutat a regösénekek bizonyos motívumaival.²³ S hogy a klasszikus regösterületek melletti felsorolás teljes legyen, megemlítem a Szendrey Zsigmond által közölt *bajmoki* (Bács-Bodrog m.) farsangi köszöntőt, amelyet az ősi magyar hitvilág kutatásánál Diószegi Vilmos is felhasznált,²⁴ valamint a saját gyűjtéséből származó kunmadarasi újévköszöntést és a nagykőrösi regölést.

A fentebbi felsorolást még két adattal egészítem ki. Szempontomból figyelemre méltó — később majd magyarázatát is megadjuk —, hogy a *Magyar tájszótár* a *regel*, *regélés*, *reges* (regös) szavakat és tájnyelvi változatait mind azokról a területekről közli (Dunántúl és Erdély), ahol a regölés szokása ismert, s amelyeket a klasszikus regös szokásterületnek tartunk. Kivételt képez *Kiskunhalas* (Bács-Kiskun m.), ahol a szó *reköl* alakban ismert, s jelentése “nagyon sokat beszél, nagyon hosszasan beszél, bőbeszédűsködik, szószátyárkodik”.²⁵ Pais Dezső szerint a “*rege* szóval kapcsolatban jelzett jelentéskörbe (:révületben való beszéd — bolond vagy zavaros, homályos értelmű beszéd stb.) belevágnak a regöl ígére közölt jelentések”.²⁶ Ezek előrebocsátása után közli a *Magyar tájszótár* Kiskunhalasra is vonatkozó szócikkének anyagát. Jelezném ezzel, hogy a kiskunhalasi adatot is egyértelműen ebbe a jelentéskörbe vonja.

Az alföldi regölés, remélés vagy hasonló köszöntőszövegek korábbi megletére forrásaink nagyon szegényesen utalnak. Heves megyére vonatkozóan ezeket Paládi-Kovács Attila összefoglalta.²⁷ Mint a reméléssel kapcsolatba hozható jelenséget, idézi a *turkevei* (Szolnok m.) tanács 1799-es felhívását, amelyben a lakodalmak szokásos *Bemenylő* (?) vagy *tyúkverő* járásokat (másnap reggeli vidám, zajos felvonulás) tiltják.²⁸ A remélés és az 1977-es tiltó rendelet szokásának rokonságát, azonosságát Szabó László kutatásai igazolják. Az említett rendelkezés azonban nem helyi turkevei határozat volt,

hanem a Kerület (Kis- és Nagykunság, Jászság) kunszentmártoni gyűlésén hozott határozat, amelyet közlésre és kihirdetésre Turkeve is átvett. A Nagycsurgói Kiskunság történetének és néprajzának ismeretében elmondható, hogy amennyiben a Kerület a remélés szokását tiltja, akkor az elsősorban a gyűlés helyén, a jász alapítású Kunszentmártonban és a jászok községeiben lehetett jellemző.²⁹ Ezt valószínűsíti az is, hogy a Rajeczky Benjamin és Paládi-Kovács Attila által említett területek a Jászság szomszédságában vannak, s velük a jász településeknek mindig szoros kapcsolataik voltak. Más szempontból e tiltó rendelet igazolja a lakodalmi szokás korai, általános meglétét.³⁰

Térképen ábrázolva a korábbi ismert klasszikus regös területeket, valamint feltüntetve a szokással rokonságba hozható remélés, s más télközépi köszöntő szokás elterjedési területét jelenlegi ismereteink szerint, azt tapasztaljuk, hogy az átfogja szinte az egész magyar nyelvterületet. (Lásd 1. térkép.) E télközépi szokás sajátos formában megmaradt a peremterületeken: főleg a Nyugat-Dunántúlon, Székelyföldön (Moldvában) és az északi magyar peremvidéken, a palócok között. Szórványos alföldi előfordulása pedig felveti a kérdést, hogy itt esetleg egy sajátos változatot képviselő szokással van dolgunk vagy előfordulási helyei valamelyik másik szokásterülettel állnak vagy álltak kapcsolatban?

1. A nagykőrösi Luca napi szokásról és szövegéről korábban már megállapítottam, hogy a *regösének* és a Luca napi *kotyoló* szövegének kontaminációja lehet. Ezt valószínűsíti Luca napi gyakorlása is. Hasonló szövegváltozatokat Berze Nagy János baranyai gyűjtéséből idézhetek.³¹ Nagykőrösi kutatásaim alapján pedig az itt lejegyzett változatot egyértelműen a dél-dunántúli szövegekkel rokoníthatjuk. Nagykőrösi szokás- és hiedelmek kutatásaim ugyanis egyértelműen megállapítanak egy korábbi, erősnek minősíthető kapcsolatot a város és a dél-dunántúli területek között, amelynek több kulturális emléke megmaradt Nagykőrös jelenlegi kultúrájában.³² Nagykőrös esetében e kapcsolat település- és társadalomtörténeti feltárása még nem történt meg. A szórványos ide vonatkozó levéltári adatok mellett³³ azonban ezt támasztja alá a nagykőrösi XVII-XVIII. századi ragadványnevek elemzése,³⁴ valamint — közvetve — a kiskun városoknak a Dél-Dunántúllal feltárt nagyon erős kapcsolata.³⁵ E kapcsolat ismeretében érthető a *reköl* szó kiskunhalasi előfordulása.³⁶ A dunántúli kulturális hatás Nagykőrös esetében így egy közvetett csatornán is érvényesülhetett, lévén Nagykőrösnek a kiskun városokkal sokirányú, erős kapcsolata.

2. Bár már *Rajeczky Benjamin* és *Paládi-Kovács Attila* is felvetette a palóc farsangi szokások kapcsolatát a regös hagyománykörrel, az általuk leírt szokásokban a regösénekekkel kapcsolatba hozható szokásszöveggel nem találkozunk.³⁷ Szükségesnek látszik ezért leírni az egerbocsi farsangi kántáló, remélő éneket:

Farsang, farsang, háromnap farsang
 Itt is adnak, ott is adnak
 Itt is Isten háza van.
 Isten szállott a házukra
 hat lóval, hat ökörrel, kilenc borjas tehénnel,
 egy aranyos ekével...
 Elé van-e a gazda?
 Van-e jó farsangja?
 Ha van jó farsangja,
 Igyék, egyék, mulassék,
 Nekünk szalonnát adjék!
 Ha nincsen a kis házban,
 Van a nagy kamrában,
 Menjen ki a gazdasszony
 Húzza a nyársamra!³⁸

Az egerbocsi remélőnek egy változata a legújabbban Ujváry Zoltán által közölt héti (Gömör m.) farsangoló ének:

Hó-hó, farsang, háromnap farsang,
 Itt is adnak, amit adnak,
 az is gazda háza.
 Kelj föl gazda, kelj föl!
 Isten szállott a házadra
 hat lóval, hat ökörrel,
 kilenc borjas tehénnel,
 egy aranyos ekével.
 Ahányszor a szarka megbillenti a farkát,
 annyi százas üsse meg a kigyelmed markát.³⁹

A palóc terület különböző pontjáról közölt farsangi kántálóénekek, remélő ének, valamint a farsangi szokásra vonatkozó már idézett Heves és Nógrád megyei adatok azt látszanak igazolni, hogy a remélés szokása nagyjából azonos (volt) a palóc területen, s a szokásszöveg is egy típushoz tartozik. Ez a szokásszöveg pedig nagy hasonlóságot mutat a korábban bemutatott kunmadarasi újévi köszöntő szövegével. Figyelemre méltó, hogy mindhárom

szövegváltozatban — a *hat ökrrel, hat lóval* motívum mellett — megtaláljuk a *kilenc borjas tehénnel* részletet, amellyel csakis ezeknél a szövegváltozatoknál találkozunk. A dunántúli regösénekekből ez a motívum hiányzik. A kunmadarasi újévköszöntés jellege is megegyezik a palóc farsangi szokás, remélés adománygyűjtő, köszöntő jellegével. Mindezek alapján azonos típusba sorolhatók. A kunmadarasi köszöntőnek eredetének száalai tehát a palóc területek felé vezetnek. Erre egyéb kulturális jelenségek is következtetni engednek.⁴⁰ Ezzel szemben viszont nem bukkanunk semmiféle település- vagy társadalomtörténeti nyomra, amely Kunmadaras és a palócok lakta nagyobb terület közötti erősebb kapcsolatra vonatkozna. A környező településeken (*Karcag, Tiszaórs, Nagyván*) élő katolikus lakosság ugyan a palócoknak tartható területről érkezett a XVIII. század folyamán mai lakóhelyére, de velük a ma is csaknem kizárólag református Kunmadarasnak semmiféle olyan kapcsolata nem volt, (elsősorban házassági kapcsolatra gondolok), amely a szokás átvételét megmagyarázná, ha egyáltalán átvételről beszélhetünk. Megemlítendő, hogy a Nagyvánt benépesítő katolikus lakosság a Jászsággal szomszédos Boconádról költözött mai lakóhelyére. A jász településeken pedig a XVIII. században valószínűsítettük a remélés szokását. A köszöntőnek kunmadarasi jelenlétével kapcsolatban az említett, környező katolikus települések valamiféle közvetítését kell feltételeznünk.⁴¹

3. A *bajmoki* (Bács-Bodrog m.) gyerekfarsangoló vagy disznótóri kántálóének kapcsolatát a regösénekekkel már Szendrey Zsigmond felvette.

Kéjen föl ma gazda!
szál az Isten házára sere-angyalává,
vetétt ásztálává,
Hej retye-rutya,
aszt is megengette a nagy uristenke,
hogy ide jöhettünk:
aggyon az uristen nyóc kis ökröt, két kisbérest,
árányustort a fölgyibe!⁴²

A farsangoló idézett szövegrésze “szó szerint megegyezik a dunántúli és a székely regösénekek megfelelő soraival, csakhogy itt ... Szent István szegény szolgája helyébe a 3 szent király tévedt s végül a '*rött ökr, régi törvény*': *hej retye-rutya*-vá értelmetlenedett. A bajmoki farsangoló tehát nyilván egy regösének elhomályosult töredéke.”⁴³ Ebből a szempontból értékelte Diószegi Vilmos is.⁴⁴ Valóban, ha a szokás egészét tekintem — mint ahogy Szendrey

Zsigmond is tette —, a bajmoki farsangi ének, disznótori kántáló szokás beletartozik vizsgálódásaink körébe.⁴⁵

A bajmoki énekkel kapcsolatban azonban ugyancsak felvetődik a kapcsolódás, az eredet kérdése. Bajmok a török hódoltság alatt elpusztult alföldi települések közé tartozik, amelynek területét a XVIII. század elején *Szabadkához* (ma Subotica, Jugoszlávia) csatolták. Szabadka városa királyi rendelet hatására 1785-ig betelepíti, benépesíti Bajmok pusztáját. Katolikus plébániáját, amelynek kegyura Szabadka városa volt, 1770-ben szervezték. Az 1900. évi népszámláláskor Bajmok 7588 lakosának majdnem a fele (3599) magyar volt, mellettük 1980 német és ugyanannyi bunyevác élt.⁴⁶ Sajnos, a magyar lakosság származását illetően alig tudunk valamit.⁴⁷ *Bácska* igen változatos településtörténete során bár tudunk dunántúli, valamint északi: palócföldi, járszági betelepülésről, Bajmok esetében azonban ez sajnos nem magyarázza meg a regös-nyomokat mutató farsangi ének eredetét.⁴⁸ Az idézett szövegrészlet a dunántúli variánsokhoz áll legközelebb. Feltehetően egy dunántúli eredetű népesség hagyományörzése állhat mögötte.

Megállapíthatjuk, hogy a *kunmadarasi újévköszöntő* a palócfölddel, a *nagykőrösi* és a *bajmoki szokás és ének* pedig a regösjáték dél-dunántúli szövegváltozataival mutat rokonságot. Ugyancsak a palócföldről származónak ítéelhetjük a napjainkra már eltűnt, de a XVIII. századi forrásokban még felbukkanó *járszági (kunszentmártoni?) remélés* szokását. A *reköl* szó kiskunhalasi előfordulása — szokásváltozat nélkül — szintén a dunántúli részekkel egykor fenntartott kapcsolat emléke.⁴⁹ (2. térkép) Az ungi dallamváltozat megjelenését egyelőre nem tudom magyarázni, értelmezni.

Összefoglalóan megállapíthatom: valószínűnek látszik, hogy egykor az egész magyar nyelvterületen megtalálható volt egy nagyjából azonos télközeپی, termékenység, bőség és haszonvarázsló szokás, amely szoros rokonságban áll a környező népek hasonló szokásával is. Ez a szokás az évszázadok folyamán területenként eltérő irányban alakult, változott, s sajátosnak tekinthető típusok jöttek létre:

1. Legismertebb a Nyugat-Dunántúlon meglévő *regölés*.
2. Valamint a Székelyföld néhány pontján ismert hasonló szokás, s ennek egyfajta változata Erdély és Moldova különböző pontjain: a *hejgetés*.
3. A palócföldi *remélés* (farsangi játék) rokonítható az előző két típusal.

A regös hagyománykörbe sorolható szokások, jelenségek alföldi előfordulása újabb eredetűnek minősíthető, s eredetük a palócföldi remélésre, valamint a dunántúli regölésre vezethető vissza. Egy esetleges korábbi, regöléssel rokon alföldi szokásváltozat az Alföld eredeti népességének nagy-

arányú mozgása, valamint a Nagy Magyar Alföldet a XVIII-XIX. században ért nagy migráció, bevándorlás hatására megváltozhatott, eltűnhetett, ha egyáltalán létezett.

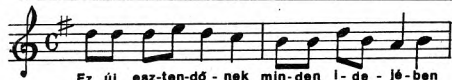
Rövid írásunk is alátámasztja a korábban már megfogalmazott igényt, hogy a regös hagyománykörbe sorolható jelenségek, szokásváltozatok után érdemes és szükséges Alföld-szerte, s Erdély-szerte kutatnunk, hiszen minden újabb adat közelebb visz a télközépi szokás nagyon összetett problematikájának tisztázásához.

JEGYZETEK

1. Pländer F.: *Göcsej ösmérete*. Tudományos Gyűjtemény 1838.
2. Törkös S.: *Regelés Zala megyében*. A magyar nyelvészet 1860.
3. Főleg Sebestyén Gy. nagyarányú gyűjtő és gyűjtésszervező munkája alapján. V.ö. Bartók B. — Kodály Z. (red.): *A magyar népzene tára* II. Budapest, 1953. 806.
3. Pl. Dömötör T.: *A népszokások költészete*. Budapest, 1974. 145., Szendrei J.: "Szent István szolgálói". Egy regös motívum német párhuzama. Ethnographia LXXXVI. (1974), Vargyas L.: *Francia párhuzam regösénekeinkhez*. Néprajzi Közlemények 3. 1957., Kallós Z.: *Hejgetés Moldvában*. Néprajzi Közlemények 3. 1958.
4. Kuhac X.F.: *A regös-énekek dallamairól*. Ethnographia XII. (1901), Szomjas-Schiffert Gy.: *Kalevala, regösének, "pávdallam"*. Ethnographia LXXVIII. (1967), Szendrei J.: *Zur Frage der Verbreitung der Regös-Melodien*. Studia Musicologica IX. (1967), Kerényi Gy.: *A regös ének magja*. In: Kodály Emlékkönyv. Budapest, 1953.
5. Diószegi V.: *A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben*. Budapest, 1958., Pais D.: *A magyar ősvallás nyelvi hitvilágának legfejlettebb rétege a nyelv és a folklór tükrében*. In: *Mítosz és történelem*. Előmunkálatok a Magyarországi Néprajzhoz 3. Budapest, 1978., Bálint S.: *Karácsony, húsvét, pünkösd*. Budapest, 1973.
6. Pl. Dömötör T.: *Regelő hétfő*. Ethnographia LXIX. (1958), Pais D.: *Árpád- és Anjou-kori mulattatóink*. Kodály Emlékkönyv. Budapest, 1953.
7. Rajeczky B.: "Regélni". Néprajzi Közlemények, 4. 1959. újabban In: *Rajeczky Benjamin írásai*. Budapest, 1976.
8. Rajeczky B.: kifejezése op. cit.
9. Szinyei J.: *Magyar tájszótár I-II*. Budapest, 1897-1901., Pais D.: *A magyar ősvallás*. op. cit.
10. Ecsedi I.: *A kántálás Decemberben*. Népünk és Nyelvünk V. (1933)
11. *A hat ökörrel, hat lóval* motívummal csak Sebestyén Gy. összefoglalójában 4, a *szárnyas angyal* motívummal pedig 10 esetben találkozunk, kizárólag dunántúli regösénekek szövegében. V.ö. Sebestyén Gy.: *Regös énekek*. Budapest, 1902. 65, 119, 133, 293, bzw. 107, 142, 151, 167, 174, 195, 247, 258, 275, 305.
12. V.ö. Szendrei J.: "Szent István szolgálói" ...op. cit.
13. Rajeczky B.: op. cit., Paládi-Kovács A.: *Farsangi "remélés" Eger vidékén*. Ethnographia LXXIX. (1968), Schwalm E.: *Nagybőjti táplálkozás Észak-Heves megye palóc falvaiban*. In: *Az Egni Múzeum Évkönyve X*. (1972)
14. Ujváry Z.: *Gömöri népdalok és népballadák*. Miskolc, 1977.
15. Szendrey Zs.: *A regéléshez*. Ethnographia XXXVI. (1925)
16. Berze Nagy J.: *Baranyai magyar néphagyományok* I. Pécs, 1942. 3-15. 63-70, különösen

- pedig a 70. oldalon jegyzetben. A vízkereszt napi (január 6.) háromkirály-járás és a regölés összefonódásához, kontaminációjához lásd: Szendrey Zs.: op. cit., Dömötör T.: *Regelő hétfő* ...op. cit. 327-328. A farsangi énekek és a regösénekek kontaminációjához lásd: Bartók B. — Kodály Z. (red.): op. cit. 63-75.
- 16a. Barna G.: *Üngi névnapköszöntők*. Népi kultúra — népi társadalom XV. Budapest, 1990. 192, 195.
17. Lásd Bartók B. — Kodály Z. (red.): op. cit. 806. térkép.
18. Kriza J.: *Vadrózsák*. Kriza János székely népköltési gyűjteménye. Faragó József gondozásában. Bukarest, 1975. 472-473. Királyi P. *Regesek mondókája*. Ethnographia II. (1891)., Wichmann Gy.: *A moldvai csángószokásai*. Ethnographia XVIII. (1907), Kallós Z.: op. cit., Kallós Z.: *Hejgetés az erdélyi cigányok kántáló énekében*. Néprajzi Közlemények 3. (1958)
19. Lásd 18. jegyzet
20. Rajeczky B.: op. cit.
21. Paládi-Kovács A.: op. cit.
22. Schwalm E.: op. cit. 312.
23. Ujvári Z.: op. cit. 95-96.
24. Szendrey Zs.: op. cit., Diószegi V.: op. cit. 413, 427, 428.
25. Pais D.: *A magyar ősvallás ...* op. cit. 26.
26. Szinnyei J.: op. cit. II. 263.
27. Paládi-Kovács A.: op. cit. 241.
28. Paládi-Kovács A.: op. cit. 241. — gy. (I. Györffy): *Tobzódások tilalmazása a Jász-Kunságban 1799-ben*. Ethnographia XLVII. (1936) alapján.
29. Szabó L. szíves szóbeli közlése.
30. A két vidék kapcsolatához siehe: Szabó L. (red.) *Jászdózsa és a palócság*. Eger-Szolnok, 1973. Barna G.: *Jász és Palóc lakodalmi szokások összehasonlítása*. Studium V. (1974)
31. Lásd 16. jegyzet.
32. Részletes ismertetését lásd: Barna G.: *Hiedelmek és szokások Nagykőrösön*. Acta Musei de János Arany Nominati I. Nagykőrös, 1978. 433-498.
33. Novák L. szíves közlései
34. Erdélyi E.: *Nagykőrösi ragadványnevek a 17-20. századból*. Acta Musei de János Arany Nominati. Nagykőrös, 1978. 499-529.
35. Lásd Janó A. (szerk.): *Kiskunhalas*. Helytörténeti monográfia. Kiskunhalas, 1965., Tálasi I.: *Kiskunság*, Budapest, 1977. 38.
36. Amely mögött esetleg a szokás is meglehetett egykor. Lásd 35. valamint 25-26. jegyzet.
37. Lásd 7. 13. jegyzet.
38. Schwalm E.: op. cit. 312.
39. Ujváry Z.: op. cit. 581. 95-96.
40. Szabó L. — Csalog Zs. (szerk.): *Szolnok megye néprajzi atlasza* I. 1. Szolnok, 1974., a szokások területéről több példát hoz erre vonatkozóan a Hortobágy-vidék folklóráját feldolgozó tanulmányom. Barna G.: *Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén*. Budapest, 1979. 166.
41. Az említett községek településtörténete jórészt feldolgozott. Lásd Tóth S.: *Vázlatok Török-szentmiklós múltjából. h. és é.n. (1975) 71-72*. Major J.: *Karcag településtörténete és a városkép alakulása*. In: Karcagi várostörténeti tanulmányok. Szerk: T. Bellon. Karcag, 1974. Tóth D.: *A hevesnagykunsági református egyházmegye múltja*. I. Debrecen, 1942., Soós I.: *Heves megye benépesülése a török hódoltság után*. Heves Megyei Füzetek, 3. Eger 1955.
42. Szendrey Zs.: op. cit. 63.
43. Szendrey Zs.: op. cit. 63.

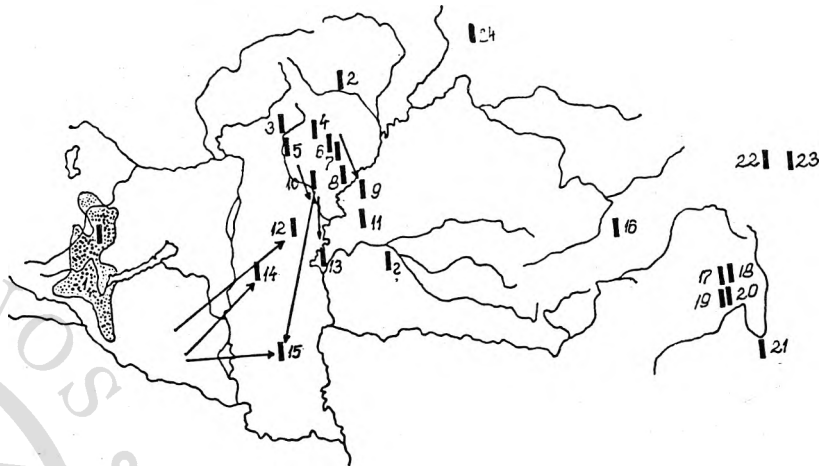
44. Diószegi V.: op. cit. 413.
45. Másutt a Dél-Alföldön regösének nyomokat a disznótori kántálásnál nem találunk. Lásd Felföldi L.: A Békés és Csongrád megyei disznótori szokások dramatikus mozzanatairól. Ethnographia LXXXV. (1974).
46. Borovszky S. (szerk.): Bács-Bodrog vármegye. I. Budapest, é.n. 55.
47. Elkerülte Bajmokat a nagyarányú szegedi kirajzás is, a községet nem sorolják a "szegedi nagytáj" települései közé. Lásd Bálint S.: *A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete*. I. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Szeged, 1976.
48. Borovszky S. (szerk.): op. cit. II. 172.
49. Csupán itt a jegyzetben említtem meg, hogy a Magyar Lányok c. újság 1938. évi újévi száma Békés megyei regösszövegeket közöl. *A magyar népzene tára*, Bartók B. — Kodály Z. (szerk.): op. cit. 1171., ezt hihetetlennek, félrevezetőnek tartja. A háromkirályok-járás szokásával kapcsolatban regösének-nyomok azonban mégsem egyedülállóak: lásd Szendrey Zs.: op. cit., ill. 16. jegyzet. A probléma megoldása további kutatásokat igényel. — Békés megye török uralom utáni településtörténete is igen változatos. Darvasi J. írásai alapján közismert Orosháza Tolna megyei eredet (lásd Darvas J.: *A legnagyobb magyar falu és Egy parasztszalád története c. könyve*), amelynek számos kulturális emléke is megőrződött pl. a táplálkozásban, jeles napi szokásban. Lásd Morvay J.: *Táplálkozás*. In: Orosháza története és néprajza. II. Szerk.: Nagy Gy. *Orosháza*, 1965., Bálint S.: *Néphit*. In: Orosháza története és néprajza. II. Szerk.: Nagy Gy. *Orosháza*, 1965. — A Békés megyei adatot mégis kérdőjellel szerepeltetjük térképünkön.
- A tanulmány rövid német nyelvű változata megjelent: *Zur Frage der geographischen Verbreitung der Regös-Bräuche*. Műveltség és Hagomány XIX. Debrecen, 1979. 161-174.

Boldog újsz-tendőt kívánunk!

Kunmadaras, Szolnok m.1975 febr.1.
Szél Imre 52 éves ref. ács
Gy: Barna Gábor

1. térkép A regölés és a regöléssel rokon szokások elterjedése a magyar nyelvterületen.

I. *Nyugat-Magyarország*: Somogy, Zala, Vas, Sopron és Veszprém megyék

II. *Észak-Magyarország és a Magyar Alföld*: 2. Hét (v. Gömör m.), 3. Nagybárcskány (Nógrád m.), 4. Egerbocs (Heves m.), 5. Pásztó (Heves m.), 6. Ostoros (v. Borsod m.), 7. Novaj (v. Borsod m.), 8. Tiszanána (Heves m.), 9. Kunmadaras (Jász-Nagykun-Szolnok m.), 10. Jászság (Jász-Nagykun-Szolnok m.), 11. Turkeve (Jász-Nagykun-Szolnok m.), 12. Nagykőrös (v. Pest-Pilis-Solt-Kiskun m.), 13. Kunszentmárton (Jász-Nagykun-Szolnok m.), 14. Kiskunhalas (v. Pest-Pilis-Solt-Kiskun m.), 15. Bajmok (v. Bács-Bodrog m., ma Jugoszlávia)

III. *Erdély és Moldva* (Románia): 16. Válaszút (v. Kolozs m.), 17. Kénos (v. Udvarhely m.), 18. Lókod (v. Udvarhely m.), 19. Bágy (v. Udvarhely m.), 20. Telekfalva (v. Udvarhely m.), 21. Hétfalu (v. Brassó m.), 22. Lujzikalagor (Moldva), 23. Szabófalva (Moldva)

24. Szirénfalva (v. Ung. m., ma Csehszlovákia)

? Békés megye

Pozsony Ferenc

Egy gyimesvölgyi köszöntővers szövegelemzése

Szerte Európában általánosan ismert és elterjedt volt az a hagyomány, hogy a téli napforduló táján (karácsonykor vagy újévkor) a gazdákat felke-resték a fiatalok csoportjai és a következő évre jó egészséget, boldogságot, bőséget, termékenységet kívántak. Ennek magyar változata a regölés, mely Dunántúlon és Erdélyben a Homoród vidékén fordult elő, valamint a hejgetés, mely egészen napjainkig Moldvában, a csángóknál, legkeletibb magyar nyelvű népcsoportunk élő folklórájában maradt fenn.

Gyimesközéplokon, Barackos patakában élő csángóknál olyan népszokásra bukkantunk, mely hasonló a dunántúli és a Homoród menti regöléshez, valamint a moldvai hejgetéshez. Gyimesekben a szokást *harsogtatásnak* nevezik és 12-18 éves fiúk vesznek részt benne.

A barackosi harsogtatást 1986 december 31-én sikerült a helyszínen is megfigyelnem. A szokásban résztvevő fiúk Gábor Domokos házánál gyülekeztek. Mindegyik legény ünneplő ruhába öltözött. Már hetekkel azelőtt elosztották a szerepet. Gábor Domokos vállalta el a *versmondó* szerepkörét. Kezébe egy nagy csengettyút vett. Két barátja ostort hozott, s a negyedik pedig az úgynevezett *böggőt* ragadta meg. Ezt egy fadézsából készítették, melynek száját feszesen lekötötték vékony báránnyal. Annak közepén át a fadézs fenekéből egy vékonyabb köteg lószórt vezettek ki, melyet a faedény aljához rögzítettek. A fiúk fekete báránnyal kucsmát viseltek, kettőn pedig kifordított bundás kabátot figyelhettem meg. Mindnyájan álarc nélkül indultak útnak Szilveszter estéjén rögtön sötétedés után. Éjfélig rendre meglátogatták a szomszédokat, rokonokat és elsősorban a leányos házakat. A portákat csendben közelítették meg, s mikor a ház elé értek, a *versmondó* legény bekopogott az ajtón:

“— Jó estét, jó estét, kedves gazduram! Béeresztenek-e?”

Ha a házigazda erre igennel válaszolt, akkor a csoport vezetője az ajtó előtt elkezdte jó hangosan mondani a köszöntővers szövegét. Mikor a refrént kiáltotta, akkor megrázta a csengettyűjét, s a többiek ostorukkal nagyokat *pattantottak*. A negyedik legény megnedvesítette kezét s ritmikusan huzogatni kezdte a lába között megszorított böggőből kilátszó lószórt. Az erre dörmögő hangot adott, s úgy kísérté a többieket. Ez a zajkeltés minden versszak végén megismétlődött.

1.

Ha béeresztenek, bécsiszegünk, bécsoszogunk,
Nyírkakéreg a bocskorunk,
Hajdinaszál a nadrágunk,
Mi Szent István szolgálai vagyunk,
Kinek füle s a lába lefagyott.
Messzi földről jöttünk,
Nagyon megéheztünk.
Hajrá, gyerekek!

2.

Azt mindenki tudja,
Hogy eljött a szép Szilveszter este.
Ez olyan mint piros kendőn a petty,
S az öröm rajta fekete.
Hajrá, gyerekek!

3.

Mi nem innét vagyunk,
Hanem onnét vagyunk,
Hol a málé akkoraszemű mint egy dió.
Száz legény őrzi bottal,
Hogy a hangya el ne hordja,
Hajrá, gyerekek!

4.

Adjon az Uristen ennek a gazdának
Száz terű szénát, száz terű szalmát,
A gazdasszonynak tejet, vaját eleget,
Hogy süthessen kürtöt és kalácsot eleget.
Hajrá, gyerekek!

5.

Adjon az Uristen ennek a gazdának
Egy hold földet, de jó földet,
Hogy teremjen meg rajta száz kereszt gabona,
S vigye el a malomba.
Mikor a molnárné meglátja,

Kontyát a földhöz vágja.
Hajrá, gyerekek!

6.

Adjon az Uristen ennek a gazdának
Két nagy szarvú ökröt,
Arany a lábik, ezüst a farkik,
Színarany a szarvik,
Egy rozsdás küllü szól rajtik,
Ráadásul cesngő-pengő szekeret,
Egy hosszú aranyostort és nyelet.
Hajrá, gyerekek!

7.

Adjon az Uristen ennek a gazdának
Egy nagy sertést,
Melynek füle telefont kaláccsal,
A farka telefont pereccel,
Annak fele legyen a miénk,
Ha nem is fele, de egy kicsi belőle.
Hajrá, gyerekek!

8.

Mi nem innét vagyunk,
Ha nem onnét vagyunk,
Ahol a tetűt s a bolhát rézpatkóba verik,
Hogy a fejbe s a sulyba ne sikodjék.
Hajrá, gyerekek!

9.

Mondanék még valamit, még mondanék,
De félek, hogy a magik házánál nagyon megesteledünk.
Mi nem innen vagyunk,
Hanem onnan vagyunk,
Hogy még két hegyen kellene átalmenjünk,
Félünk, hogy lefagy a fülünk és a lábunk,
Mégfagyott egy cipőért és egy karikóért az orrunk,
Ezzel boldog új évet kívánunk.

Hajrá, gyerekek!

10.

Ebben az új évben minden jót kívánok,
Ahová csak léptek, nyiljanak virágok.
Még a hó felett is virág nyiladozzon,
S dalos madár zengjen minden rózsabokron.
Minden szép, minden jó, minden legyen bőven,
Szálljon áldás rátok ez új esztendőben.
Hajrá, gyerekek!

11.

Naskalaton nőtt egy bogánckóró,
Azt hallottam Ambrus Péterből sem lesz szolgabíró,
Csak egy nagy pipaszúró,
Feleségéből egy nagy szénaszóró.
Hajrá, gyerekek!

12.

Hallom a gazdasszony sűrű mosolygását,
Zörgeti-pörgeti az aranyláda kulcsát.
Ha talán pénzt akkar adni,
Meg fogjuk köszönni,
De ha bár száz lejt nem fog adni,
El sem fogjuk venni.
Hajrá, gyerekek!

13.

Mi most már elmenyünk,
Mást szállást keresünk,
De azért kívánunk szívünkéből
Egészséget, békességet,
Boldog újesztendőt.
Hajrá, gyerekek!

Miután a versmondó befejezte szövegét, s egyet jót harsongtattak, a háziak behívták a fiúkat és helytel kínálták meg, majd a gazdasszony tésztával, pálinkával vendégelte meg őket. Egy családnál sem ülnek sokáig, mivel éjfélig, esetleg ezután egy óráig járhatnak harsongatni.

A barackosi fiatalok kéziratos füzetekből másolják le a harsogtatás szövegét, amit a kisebbek a nagyobb legényektől kérnek el.

A harsogtatás szövege bekérező motívummal indul. Utána következik a harsogtatók ruházatának leírása és megnevezése. Megjelölik a szokás időpontját, Szilveszter estéjén. Majd költői túlzásokkal, kívánnak a felkészített háziaknak dió nagyságú málészemeket, rengeteg szalmát, tejet, vaját, kürtőskalácsot, nagy darab szántóterületet, gazdag gabonatermést, aranyló ökröket, csodás szekeret, sertést stb. Majd utalnak arra a területre, ahonnan érkeztek, s boldog újesztendőt kívánnak. "Összeéneklük" a házileányt kedvesével. A 10. versszakban húsvéti locsoló- és emlékversek derűs fordulataival kívánnak áldást a meglátogatott házigazdának. Majd felhívják a felkészítettek figyelmét a vendéglátásra és az ajándékozásra.

A hátról-házra járó harsogtatás célja ma elsősorban az adománykérés. A bemutatott szövegek jókívánásai a modern embernek legtöbbször csak üres szókapcsolatok, de a régiségben, s hagyományörző vidékeinken varázserejű értéket hordozhattak. Kivételes időpontban, a téli napforduló táján, egy új naptári év kezdetén került sor elmondásukra. Éppen ezért hittek az ilyenkor kimondott szövegek erejében. A gyimesi harsogtatás szövege funkciójában közel áll nyelvterületünk különböző pontjain fennmaradt hasonló célzatú verses, énekes alkotásokhoz. Jó egészséget, boldogságot, bőséget, termékenységet, szerencsét biztosítottak azoknak a gazdáknak, akiket felkerestek és felkészítették.

A bemutatott változatot átnézve rögtön felfigyelhetünk olyan motívumokra, amelyek csak a folklórterületünk legnyugatibb dunántúli pontjain maradtak fenn. A gyimesi harsogtatás szövegében leírt csiszegő-csoszogó, nyírfakéreg bocskorú, hajdinaszál nadrágú regösök megszólalásig hasonlítanak a zalai regösökhöz:

Ha beeresztenek,
becsiszegünk, csoszogunk,
nyírfakéreg bocskorunk,
hajdinaszál nadrágunk.¹

A barackosiak is Szent István szolgáinak nevezik magukat, hasonlóan a dunántúli regösénekekhez:

Nem vagyunk mi rablók,
Szent István szolgálái,
most jöttünk hideg kútról,
hideg mezejéről.
Elfagyott kinek keze,

kinek lába,
kinek füle, farka. ²

A gyimesi *versben* előforduló dió nagyságú málészem sem társatalan motívum, mert szorososan kapcsolódik azokhoz a *lehetetlenségi formulákhoz*, melyek egykor varázsszövegekben (pl. ráolvasás, ima), később népmesékben fordulnak elő. Ugyanakkor rávilágítanak a nép költői képzeletvilágának gazdagságára, s a népi gondolkodás menetére is utalnak, melynek természetes velejárója a valóság és a költészet síkváltása. ³

A barackosi szövegben előforduló utalás a nagy mennyiségű takarmányra, szénára meg szalmára (mely biztosítéka a bőséges tejnek, vajnak, kalácsnak), részleteiben megtalálható a zalai regösénekekben is:

tejet, vajat eleget,
hadd süssenek rétest
szegény regölöknek! ⁴

Nem társtalan a jó termő földekre, gabonára történő utalás sem:

Adjon az Uristen,
ennek a gazdának
egy hold földön
száz kereszt árpát,
egy hold földön
száz kereszt búzát,
ennek ezer mennyi száma. ⁵

Adjon az Uristen ennek a gazdának,
egy hód földet, száz kepe rozsot,
ezer mennyi köblét ... ⁶

Adjon az Uristen
ennek a gazdának
Egy hold földön
Száz kereszt rozsot,
egy hold földön
Száz kereszt búzát,
Egy hold földön
Száz kereszt árpát ... ⁷

Az ötödik versszak némiképp emlékeztet a moldvai hejgetés motívumaira is. Lujzikalagorban még napjainkban is élő szokás a hejgetés, melynek elsőrendű célja a gabona, a kenyér mágikus úton történő biztosítása az

újsztendőre. A hejgetők szövegeiben a búza élettörténetét mesélik el a mag elvetésétől, a kikelésen, aratáson, kicsépelésen, megőrlésen át a kenyér megsütéséig. A recitált szövegeik általában arról szólnak, hogy a hejgető legények tizenkét ökörral elmennek szántani, a barázdába tiszta búzát vetnek. Mikor megérett a búza, sarlókat készítettek, learatták, kévébe kötötték, asztagba rakták, majd lóval kicsépeltek. Aztán zsákba rakták, elszekereztek a malomba, s ott a molnár megőrlötte, s a szép arany lisztből a gazdasszony kalácsot süttött, mellyel megkínálja a hejgetőket.⁸

Az ökörré és a csengős-pengős szekerre történő hivatkozást megtaláljuk a dunántúli regösénekek motívumsorában is:

Adjon az Uristen
ennek a gazdának
négy szép ökröt
két kis bérest,
az eketartónak
arany ostor nyelet,
csöngős-pöngős szekeret,
abban vasas kereket.⁹

Az ökör előfordul a Homoród menti regösénekek szövegeiben is:

Hízott ökör a pajtában, de hó reme róma,
Farka botján egy korsó bor, de hó reme róma,
Annak fele regösöké, de hó reme róma,
Lába között köből komló, de hó reme róma,
A' maradjon a gazdának, de hó reme róma.¹⁰

Az *ökor* elmosódott formában megtalálható a moldvai szilveszteri hejgetésben is. Az ostor, harang, csengettyű, furulya és a dob mellett *bikának* nevezik az egyik eszközt, melynek elkészítése Lőrinc Györgyné Hodorog Luca (Klészse) szerint a következőképpen történik: "A bikát kártyából csán-ták. Kilikasztották a fenekit, s lószőről, lófarokból tettek belé egy jó darabot, s azt áthúzták fejvel egy kilikasztott báránybőrön, amivel békötötték a kártya szádát. S tettek borcsot, cibret, s a val öntötték a keziket meg, s azt húzták, s ez a bika akkor mörrögött."¹¹

Az ökör mellett feldíszített disznót kívántak nem csak a barackosi, hanem a homoródremetei meg sármelléki gazdának is:

A pajtában hízott disznó, de hó reme róma,
Annak fele regösöké, de hó reme róma,
Hátán hosszan hat sing kolbász, de hó reme róma,
Annak fele regösöké, de hó reme róma.¹²

Adjon az Uristen
 ennek a gazdának
 két szép disznót
 száz malacával,
 egyik ólból kifusson,
 a másikba befusson!
 Hej, regő rajta!¹³

A gyimesi szövegek is homályosan és tréfás formában, de tartalmazzák az összeregölés motívumát. Példaképpen egy 1984. december 31-én lejegyzett szövegből idéznék:

Kőrösös ódalán kinyíltott egy csengő kóró,
 S azt hallottam Gábor Viktorból sem lesz királybíró,
 Csak egy nagy széna szóró.
 Hajrá, gyerekek!

Ennek párhuzamait megtaláljuk a dunántúli és a Homoród menti szövegekben is:

Emitt tudunk egy szép legényt,
 kinek neve Jóska,
 emitt tudunk egy szép leányt,
 kinek neve Margit.
 Isten meg ne mentse,
 kebelibe ejtse,
 összegöngyölgesse,
 mint a cica farkát,
 még annál is jobban,
 mint a róka farkát,
 még annál is jobban!
 Ezt is megengedte
 az a nagy Uristen.
 Régi törvény, régi rejtem,
 haj, regő rejtem!¹⁴

A dunántúli szövegekben eredeti formájában találhatjuk meg az *összeregölést*, vagyis párósító dalokhoz hasonlóan név szerint is felsorolták egymás mellett azokat a fiatalokat, akik megszerették egymást. Kölcsonös vonzalmukat a közösség előtt nyilvánosan is kimondták, s hittek abban, hogy ha nevüket egymás mellett felsorolják, *esszeéneklik*, akkor egész életükben egymásé lesznek. Ezzel szemben Homoródrejetén az új házásokat regölték össze, s

ezáltal a lakodalom ráadásaként rituális formában is megerősítették kapcsolatukat:

Porka havak esedeznek, de hó reme róma,
nyulak, rókák játszadoznak, de hó reme róma,
Bényomoztuk a faluba, de hó reme róma,
Fóris Mózes udvarára, de hó reme róma,
Ottan látánk rakva házat, de hó reme róma,
abba látánk vetve ágyat, de hó rem róma,
Küjjel fekszik jámbor gazda, de hó reme róma,
belül fekszik gyenge hölgye, de hó reme róma,
közül fekszik párizs gyermek, de hó reme róma.¹⁵

A barackosi szövegünkben is konkrét utalást találunk az adománykérésre, de a vasi szövegekben is hasonló sztereotípiákra bukkanunk:

Csörgetik a bukszát,
pénzt akarnak adni,
egy forinton alul, el se foguk venni.¹⁶

Az udvarhelyszéki és a dunántúli változatokhoz hasonlóan a gyimesi szövegek is minden versszak végén jellegzetes refrént tartalmaznak. A barackosi *Hajrá, gyerekek!* összefügghet a dunántúli *Haj, regő rejtem* és a Homoród menti *de hó reme róma* szókapcsolattal, s elmosódott, átértékelődött formában őrizheti az egykori varázsigét, mely utalhatott egykor a régi magyar sámánok révülésére is. Ugyanakkor formai szempontból ugyanaz a funkciója: lezár egy kisebb gondolati egységet, s felhívja a többi harsogató figyelmét a zajkeltés megkezdésére és a versmondónak is lehetőséget biztosít a szöveg továbbfűzésére.

Jellegzetes tény az is, ami hiányzik a gyimesi szövegekből, s megtalálható a folklórterületünk többi vidékén. A barackosi szövegekben hiába keressük a *szarvas* motívumot, ami a dunántúli énekek legköltőibb egysége:

Ahol keletkezik egy ékes nagy út,
amellett keletkezik egy halastó állás.
Haj, regő rejtem, regő rejtem!

Azt is felfogá az apró sásocska,
arra is rászokik csodafiú szarvas.
Haj, regő rejtem, regő rejtem!

Noha kimenél, uram, Szent István király,
vadászni, madarászni, de ha nem találnál
sem vadat, sem madarat,
hanem csak találnál csodafiú szarvast.
Haj, regő rejtem, regő rejtem!

Ne siess, ne siess, uram Szent István király,
az én halálomra!
Én sem vagyok vadlövő vadad,
hanem én is vagyok az Atyaistentől hozzád követ.
Haj, regő rejtem, regő rejtem!

Homlokodon vagyon fölkelő féyes nap,
oldalamon vagyon árdeli szép hold,
jobb vesémen vannak az égi csillagok.
Haj, regő rejtem, regő rejtem!

Szarvam vagyon, ezer vagyon,
Szarvam hegyin vannak százezer sövények,
gyulaszlag, gyulaszlag, holtatlan alusznak,
Haj, regő rejtem, regő rejtem!¹⁷

Az asztrális motívumokat (pl. Nap, Hold, csillagok) testén viselő csodaszarvas földünk északi féltékéjén minden népnél előfordul, s elsősorban a téli égbolt jelképe. Ebben a jelentésében a csodaszarvas motívum a téli napfordulóra, s az évszakok változására, megújulására utalhat.¹⁸ A szarvasos motívum hiányzik nemcsak a barackosi köszöntővers szövegéből, hanem az udvarhelyszéki meg moldvai alkotásokból is. Ez a tény újból bizonyítja az erdélyi, a gyimesi és a moldvai szövegek közötti analógiákat, ami nem is lehet furcsa, hiszen kisebb földrajzi, kulturális távolság van közöttük, mint a dunántúli és az erdélyi változatok lelőhelyei között.

Legények vettek részt a dunántúli regölésben és a gyimesi, Barackos pataki harsogtatásban is. Nyugati folklorterületünkön a legények éneküket láncos botokkal és köcsögdudával kísérték, s mindig az eladó sorban lévő leányok házáat látogatták meg. A regölés célja a termékenység előidézése, a fiatalok mágikus összevarázsolása volt. Nyelvterületünk nyugatibb vidékein a regölés fő időpontja december 26., vagyis István vértanú napja volt. A népi emlékezet összemosta alakját első államalapító királyunk személyével, s ezzel lehet magyarázni, hogy a regösök nem rablóknak, hanem Szent István

királyunk szolgáinak nevezik magukat. Udvarhelyszéken, a Nagy-Homoród vidéki falvakban (pl. Kénoson, Lókodon, Homoródremetén) szintén a karácsonyi ünnepkör idején, december 25-én élt a regölés.¹⁹ A második világháború után megszakadt a kénosi és a lókodi szokás gyakorlása, s valósággal felvirágozott Remetén. Abban a kis eldugott Homoród menti falucskában egészen napjainkig fennmaradt a regölés élő hagyománya. Karácsony első napján este a házaseberek és a nagyobb legények összegyűlnek és rendre meglátogadják azokat a fiatal házásokat, akik abban az évben esküdtek meg. Napjainkban Remete kihálóban lévő település, lakosainak száma már nem éri el a száz lelket sem, s éppen ezért az utóbbi évtizedekben évekig kimaradt gyakorlása, mivel a faluban nem kötöttek házasságot.²⁰

Moldvában a csángóknál napjainkban Lujzikalagorban él legteljesebb és élő formában a *hejgetés*. Ott az ősztendő utolsó estéjén és az újév első napjára virradólag gyakorolják. A hejgető csoportban legények vehettek részt. A csoport állott egy kürtösből, akit *vátáfnak* neveztek, a *héjgetőből*, akinek kezében egy harang van, és a szöveget mondja, egy *dobosból*, aki a kalácsot és a kapott élelmiszereket gyűjti össze, egy *furulyásból*, akit *sültüsnek* neveznek, két-három legényből, akik a *bikát* húzzák és tartják. A hejgetők között szerepel egy *menyasszony* és egy *vőlegény*, egy medve és több ostoros legény. Lujzikalagorban a hejgető legények rendszerint a legszebb ünnepi viseletüket öltik magukra. Általában este 9-10 óra körül gyülekeznek a kürtös jelére, aki a menet élén halad, s bekérezik a házakhoz. A hejgető a köszöntő szöveget az ablak alatt mondja el, melybe bekapcsolódik a furulyás, a dobos, valamint a bika is. A refrénes részeknél csak a hejgető hangja és az ostorok pattanása hallatszik. Hagyomány szerint csak a nagyleányos házakat keresték meg, ahová behívták a hejgetőket a köszöntő elhangzása után. Bent itallal, kaláccsal, helyel kínálják meg a legényeket. Jókívánságaikért pénzadományokat is adnak a hejgetőket.²¹

Miután bemutattuk a barackosi *harsogtatás* szövegét, előadási körülményeit, néprajzi párhuzamait, következtetéseinket is megfogalmazzuk.

A szokás időpontja Szilveszter estéje, ami a moldvai hejgetéssel rokonítja a harsogtatást. Ez természetesnek is látszik, hiszen hasonló történelmi, kulturális és etnikai hatások érvényesültek mindkét helyen. A harsogtatásban is legények vesznek részt, hasonlóan a moldvai hejgetőkhöz és a dunántúli regösökhöz.

A harsogtatás szövege rokonságot, meglepő azonosságot mutat a dunántúli regösénekek motívumsorával. Mivel Gyimes és Dunántúl között nagy a

térbeli távolság és a közbeeső előfordulási pontok hiányoznak, ennek a feltűnő azonosságnak két magyarázata lehet:

a. A gyimesi és a dunántúli köszöntők közös töről fakadnak. Népünk történelmi, társadalmi és politikai sorsa miatt a közbeeső területeken kiveszett gyakorlata, míg a két peremvidéken, nyugaton és keleten fennmaradtak napjainkig.

b. A két elemzett terület között közvetlen kapcsolatot nem feltételezünk folklórcsere szempontjából, inkább egy dunántúli szöveg késői bekerülésére gondolhatunk. Igaz, hogy a gyimesi köszöntők esetén nem beszélhetünk egyetlen konkrét dunántúli regösének szolgai módon történt átvételéről sem.

Meg kell jegyeznünk, hogy a földrajzi távolság, valamint a kulturális, történelmi és etnikai hatások szempontjából is a gyimesi harsogtatás szövegének közelebb kellene állnia az udvarhelyszéki székely vagy moldvai csángó köszöntőkhöz, mint a folklórterületünk legnyugatibb pontjain összegyűjtött regösének motívumsorához.

Gyanús elemnek tűnik az is, hogy a harsogtatás szövegét "mondják" vagyis szavalják. Igaz, hogy a moldvai Kalagorban is recitálják, de ott a 20. század elején még énekelve adták elő.

Árulkodó tény az is, hogy az idősebb nemzedékek tagjai nem emlékeznek a harsogtatás szövegének hasonló formájára. Kallós Zoltán az 1950-es és 1960-as évek fordulóján Gyimesben nem találkozott hasonló recitált újszertendei köszöntőszöveggel. Ha figyelmesebben elolvassuk a közzétett harsogtatás szövegét, rögtön szembetűnik egy-két nyelvi furcsaság is. Gyimesben a hétköznapi nyelvhasználatban nem élnek a *gyerek* kifejezéssel. Helyette mindig a *kölyök* kifejezés honos, akárcsak a székely nyelvjárásban. Ehhez hasonlóan a szövegben található *sertés* helyett is az élő gyimesi nyelvhasználatban *disznyó* szó él. Szintén erőltetettnek tűnik és a sportvetélkedők nyelvi világára emlékeztet a *hajrá*, *gyerekek* kifejezés is az ismétlődő refrénekekben, ami következetesen előfordul minden kisebb szövegegység, versszak végén.

Véleményünk szerint a harsogtatás szövege az utóbbi negyedszázadban kerülhetet be a barackosiak néphagyományi közé. Annak előtte is lennie kellett egy a maihoz hasonló szokásnak, mely megkönnyítette a regösszöveg beépülését a harsogtatás gyakorlatába. Az öregebb nemzedékek tagjai még emlékeznek a harsogtatás megnevezésére és Szilveszter estéjéhez kapcsoló nagy zajkeltéssel járó gyakorlatára. A század első felében is fiatal legények vettek benne részt. Ostorral, bőgővel, csengettyűvel történt zajkeltésre és a rövidebb jókívánásokra meg adománykérő mondókákra halványan visszaemlékeztek.

A gyimesi harsogtatással is az történhetett mint a moldvai hejgetéssel. Megőrizték a régi elnevezést, s kívülről fogadtak be új, különböző eredetű szövegeket.²² Azok felerősítették, új színt kölcsönöztek a szokásnak. Ez a "beavatkozás" nem történhetett szolgai módon, mivel a gyimesi néphagyomány egyedi vonásokkal, sajátos értékrenddel rendelkezett. Az írott formában bekerült új szöveg hamarosan folklorizálódott, még annak ellenére is, hogy írásban terjed és hagyományozódik. A különböző évjáratokhoz tartozó fiúk egymás füzetéből másolják le a szöveget. Az adaptálódást és a variálódást elősegítette a szabad előadásmód, a kötetlen forma, s a gyimesi népköltészet élő ereje. Ezeknek hatására és egy-két helyi szövegegység bekerülésével a gyimesi harsogtatás szövege gyorsan lokalizálódott, s elnyerte mai formáját.

Hogy az írott forrásból származó *beavatkozás* mikor történhetett, ki játszott benne döntő szerepet, nem sikerült kiderítenünk.

JEGYZETEK

¹ MNT II. 908. 825.sz. Galambók (Zala)

² MNT II. 896. 817.sz. Galambók (Zala)

³ Katona Imre: "Mikor egy szem búza száz keresztet terem..." Lehetetlenségi formulák a népdalokban. Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 3., Bp. 1978. 186-196.

⁴ MNT II. 852-853. 791.sz. Kiskomárom (Zala)

⁵ MNT II. 826-777.sz. Hottó (Zala)

⁶ MNT II. 810.1.

⁷ MNT II. 834-837.1.

⁸ Moldvában a hejgetés szövegét hangosan tagolva, szavalatszerűen mondják, éneklő hanglejtéssel, ritmikusan, recitatívszerűen. Régen énekelt változatai is éltek, amelynek emlékével Kallós Zoltán még találkozott Szabófalván az északi csángóknál. Kalagorban a hejgetés rengeteg szövegváltozatban él. A nagy különbségek elsősorban a kötetlen, nem verses formából és a szájhagyományozódás törvényszerűségeiből fakadnak. (Lásd Kallós Zoltán: Hejgetés Moldvában. Művelődés XXI (1968). 12. 42.)

Az alábbiakban egy saját gyűjtésemből származó szöveget közlök:

Jó estét kívánok a házigazdáknak és a gazda asszonyának, s együtt minden családjával. Jelen szavaimnak küs üdöt adjanak. Jó testvéreim, erőst szépen kérjük, tessék meghallgassák, rebegő nyelvünköt a számýára eresztjük, s erős szemeinket az égre terjesszük.

Újat várunk, áldást a szép társaságra, s annak pedig minden itt lévő tagjára. Hogy legyen csendesség az új esztendőbe, víg öröm és áldás szálljon a szívükbe, a mi országunkon legyek csendesség az új esztendőbe.

Mostan érkezett minden jó gazdának, hogy küs gondot szerzen ököre, ekére, mert nagy tavasz vagyon. Vagyon és kell nagyon. No csak, jó testvéreim, ide hallgasatok, mikor a gazda meglátta, hogy érkezett a nagy szép tavasz, azt felelte a gazdasszonynak: kérjük az urat, hogy vegye le rólunk a nagy haragját. Kérjük tőle áldást a mezeinkre magiknak egészséget, hogy tudjanak munkálni, hogy legyen honnan adjanak kenyeret a jövetelőbe. Mikor eljövünk, jó testvéreim, kapjuk békességvel.

Jó testvéreim, mikor a gazda meglátta, hogy érkezett a nagy szép tavasz, kezdte szerzeni elé az

ekét. Mikor elészerezte, elindultak szántani. Mikor béértünk a darabhoz, eketaligához ökrököt fogtunk és szántani kezdtünk. S mikor elvégeztük szántani, kifogtuk az ökrököt, hogy nyugodjanak meg.

A gazda elvette a búzát, s el kezdte vetni. Mikor elvégzte vetni, azt felelte: Uristen, szenteld meg a mezeinket, egy szép csendes esővel, adj áldást mezeinkre.

A szolgálak meghallák, nagy örömmel felköltek, és befogták az ökrököt. Odatették a bomához, s elbomáltuk a darabot. Mikor elbomáltuk, hazaindultunk. Mikor hazaérkeztünk, bétettük az ökrököt az istállóba.

A gazda nem ül sokat otthon. Azt felelte a gazdaasszony a gazdának: el kéne menjünk, járjuk meg a búzát. A gazda elment és kihozott az istállóból egy szép fehér lovat. Felkötött két-három harangot riva, s odahozta az ajtó elejébe. A gazdaasszony kihozott egy szép lepedőt, s felvették a ló hátára, s elkészítették szépen a lovat.

A gazda felült a lóra, elment, hogy járja meg a búzát. Mikor odaért a darabhoz, leszállt a ló hátáról. Megkerülte a darabot, kitepelt egy marokot. Erőst szép volt a búza, s meg vót érvel. A gazda felült a lóra s hazaindult. A gazdaasszony ithon megmosta szépen az asztalt, kitette a ház közepire, s várták haza a gazdát a búzával. A gazda mikor hazajött, bétette a lovat az istállóba, béjött a házba, letette a búzát az asztalra. Olyan szép volt a búza, hogy a ház megvilágosodott. A gazdaasszony felköt a térdről a gyermekeivel, s azt felelte a gazdának: erőst szép a búza, meg van érvel, kell keressünk tizenkét napszámot aratni.

Reggel eljöttek a napszámok, s a gazda leültette. Odateve két pohár pálinkát nekik, a elvitte a darabhoz. Mikor odéret a darabhoz, rendbeálltak, kezikbe vették a sollókot, s kereszket vetettek. És aratni kezdtek, s marokba tették, marokból kévéket sántak, kévékből feleket sántak és kicsépték.

A búzát őrlőni kivittük. Indultunk előre, hogy a mónárt kapjuk felébredvel. Megtalálkoztunk a mónárral, s szólunk neki: jó napot, mónár ur! Hova lette a malom, hogy őrlőn nekünk? De a mónár szerte tekintett, s lisztes kalapjával malmának intett: gyer ide, malom, őrlj rögtön lisztest ezen időseknek.

De a malom érkezik nagy lélekszakadva. Azt feleli: öntsék a búzát a nagy éles kasba. Változik búzalisztre, belőle sütnék kenyeret. A füstölt disznólábakat adják nekünk ajándékba. De már a gazdaasszonynak az jár a szívibe, hogy nihány fránkot adjon nekünk. Nem mondjuk, való ne legyen, hanem való legyen. Az Isten áldása szálljon erre házra. Már búzagabona leszen elégséges, ha leszen mindenkinek. Videttek legyenek betegségtől, kérjünk áldást a mezeinkre, magiknak egészséget, hogy tudjanak munkálni, hogy legyen honnan adjanak kenyeret a jövetelőbe.

Mikor eljövünk, jó testvéreim, kapjunk egészségesen, szerencsében, s békességgel, vig örömmel s áldással. Tartsa meg az Isten a házigazdákat! (Elmondta Jankó András 68 éves gazda Lujzikalagorban 1987. április 19-én. Saját gyűjtés.)

⁹ MNT II. 843.1. 785.sz. Hegyhátszentpéter (Vas)

¹⁰ Adatközlő Molnár Istvánné Szabó Gizella sz. 1904-ben Homoródremetén. Saját gyűjtés, 1985.

¹¹ Klézse 1987. június 1., saját gyűjtés.

¹² Homoródremete 1985. augusztus 16., adatközlő Molnár Istvánné.

¹³ MNT II. 970.1.862.sz. Sármellék (Zala)

¹⁴ MNT II. 976.1.868.sz. Vasvár (Zala)

¹⁵ MNT II. 972.1.865.sz.

¹⁶ MNT II. 977.1.857.sz.

¹⁷ MNT II. 963.1.857.sz. Dozmat (Vas)

¹⁸ Dömötör Telka: Magyar népszokások. Bp. 1972.20-22.

¹⁹ Az udvarhelyszéki regölés szakirodalma: Benedek A.: *Bettlehemezés Homoród-Remetén.*

Kriza János: *Vadrózsák*. Kolozsvár 1863.121-122.1.268.sz., Sebestény Gyula: *Regös-ének*. MNGY IV. 315-323. és 367., Bartók-Kodály: *Erdélyi magyarság*. Bp. 1923.II.1.sz., MNT II.972.1.865.sz., MNT II.973.1.866.sz., Faragó József: *Regölés Homoródremetén*. NyIRK V (1961).1.51-55.1.

²⁰ A remetei regölésről Faragó József írt tanulmányt. Véleménye szerint a regölés Remetére az 1880-as években került át Kénosról bejűjtésének idején, az 1960-as években december 25-én este gyakorolták. Rendszerint 15. életévüket betöltötték vettek részt, akik ott voltak az ifjú házások azévi lakodalmán is. Az 1950-es években még három csoport járta végig a falut. Az elsőkben a 18 éven felüli legények, a másodikban 35 éves korig, a harmadikban pedig idősebb házias emberek. A Faragó József gyűjtése után negyedszázaddal általam hangszalagra rögzített változat szövege nagy eltérést nem mutat a korábbi változathoz viszonyítva:

Porka havak hulladoznak, de hó reme róma,
Rókáak, nyulak játszadoznak, de hó reme róma,
Bényomoztuk a faluba, de hó reme róma,
Molnár Tibor udvarára, de hó reme róma,
Ott találtunk rakott házat, de hó reme róma,
Rakott házban vetett ágyat, de hó reme róma,
Abba fekszik két fiatal, de hó reme róma,
Közből fekszik fiú gyermek, de hó rem róma.
Költi anyját, költi apját, de hó reme róma,
Kelj fel, apám, kelj fel, anyám, de hó reme róma,
Mert eljöttek a regösök, de hó reme róma.
A pajtában hízott disznó, de hó reme róma,
Annak fele regösöké, de hó reme róma,
Hátán hosszan hat sing kolbász, de hó reme róma,
Annak fele regösöké, de hó reme róma,
Hízott ökör a pajtában, de hó reme róma,
Farka botján egy korsó bor, de hó reme róma,
Annak fele regösöké, de hó reme róma,
Lába között köből komló, de hó reme róma.

Molnár Tibor, alszol-e?
Azt is mondd meg, házadban nyugszol-e?
Azt is mondd meg, béeresztess-e?
Azt is mondd meg, szívesen látsz-e?
Ha nem, hát elmenyünk, más szállást keresünk,
Ahonnan jöttünk.

Kikötözzük az ajtódot, de hó reme róma,
Te benn maradsz, fiatal pár, de hó reme róma.

(Elénekelte Molnár Istvánné Szabó Gizella 81 éves, Homoródremetén 1985-ben, saját gyűjtés.)

²¹ Lásd bővebben Kallós Zoltán: *Hejgetés Moldvában*. Művelődés XXI (1968). 12.42-43.1.

²² A kalagori szövegek azt tanúsítják, hogy a köszöntővers időben változott, tartalma elhomályosult, s kezd kiszorulni az élő hagyományból. Napjainkban már egyre inkább csak román nyelven "urálnak". Az öregebbek még emlékeznek egykori verses meg énekelt formáira. A hejgetés szövegbe vallásos elemek is beépültek, valamint döntő hatást gyakorolt a román

néphagyományból bekerült *plugușor*. Lásd Ioan Olaru: *Plugușorul la ceangăii din Luizi-Călu-găra, județul Bacău*. In: Buletinul Științific al Societății studențești de etnografie și folclor. Vol II. (1981). Baia-Mare 37-39., valamint Vasile Adăscăliței: *Istoria unui obicei. Plugușorul*. Iași 1987. 23. A Jászvárosban élő román folklorista írásában megjegyezte, hogy a Szeret mentén élő csángóknál magyar nyelvű szövegek kapcsolódnak a rituális ekével történő szántás szokásához. Az összehasonlítás megkönnyítéséhez egy Sáduleniben (Bákó megye) gyűjtött plugușor-szöveget közlök saját gyűjtésemből és fordításomból:

Ahó, ahó, román szántóvetők, bányasapkában és gypajú nadrágban, régi módi szerint félrehúzott sapkákkal! Ha nem haragsztab meg, felkőszőntjűk akkor is, ha hívtak vagy nem hívtak, mert azt tudják, hogy jól vagy rosszul, de megérkezett az újesztendő. Húzzátok a barázdákat, és zörgesetek! Hőj-hőj-hőj!

Jó estét, gazduram, és tisztelt főemberek, mert amióta beesteledett, olyan eke mint a mienk nem járt még errefelé. Olyan csodálatos, hogy tizenkét ökor húzza, s azok mind valódi bikák. Farkukban aranypénzek, nyakukban pedig csengettyűk vannak. Húzzátok, legények, az ekét. hőj-hőj-hőj!

A szántóember egész napon át fogja az eke szarvát, s mély borozdát szánt. Mikor a szántást befejezte, a nyakába akasztotta a zsákot, s abból elvetette a málét s a búzát. Az pedig kikelt és nőtt. A szántó-vető örömmel nézi vetését. Nyáron pedig búzagalaszok jelentek meg, mert dolgozott, hogy éljen, és él, hogy dolgozzon. Húzzátok a barázdát, legények, és zörgesetek, hőj-hőj-hőj!

Egy hónapra és egy hétre elment, hogy megnézza a termő mezőt, s megtöltötte aranyló gabonával a kezét. A kalász arra már akkora lett, mint egy veréb, s a szalma szála pedig mint a nádszál. Az istállóból Traian gazda kihozott egy büszke táltost, mely olyan fekete volt mint a holló, s olyan tüzes mint a láng, s csak ezüst patkókkal kapaszkodott. Ő a lovat jól megölte, s rajta Tighinára lovagolt. Ott vásárolt acélt, hogy abból nagyobb sarlókat készíteszen az erőseknek, és kisebbeket a gyermekeknek, fiatal lányoknak meg szemrevaló menyecskékeknek. Pattantsatok az ostorokkal és zörgesetek, hőj-hőj-hőj!

Aztán Traian boldogan kihozott az istállóból kilenc szép kancát, hogy megnyomtassa a búzát velük. És a rúd körül mind hajtotta körbe őket. A kancák csak szaladtak körben, s a gyeplő mind szorosabban pengett. Más emberek szekérre rakták és elvitték a malomba a gabonát. Kilenc szekeret raktak meg búzával, hogy vigyék el a völgyben lévő malomhoz. El is indult a kilenc mokány szekere az Ivănești malomhoz. De a huncut molnáré, mikor meglátta, hogy hány megakott szekér közeledik a malom felé, gyorsan a köteleket kioldatta, s elengedte a malmot lefelé a vízen. De a molnár jó mesterember volt és kiállott a molnáré útjában. Ki volt fordítva a bundája, kalapácsa az övében volt. Kezébe vett egy kötelet, s azzal megkötötte a malmot, s aztán a régi helyére húzta azt. Majd a garatban öntötte az apró búzaszemeket. Húzzátok a barázdákat és mind kiáltások, hőj-hőj-hőj!

Gazduram és a gazdasszony, valamint a szép leányuk, a Dochița, meghallván engem benn a házban és a legények kurjongatását, a szekerek ropogását, bement a kamrába, s ott elévett egy jó sűrű szitát. Azzal megszitálta a lisztet, majd azt megkelesztették. Kalácsot fontak belőle és a lapáton bevették a kemencében. Mikor a kalácsok megsültek, a gazdasszony kivette azokat a kemencéből és szétosztotta a szántóvetők között. Aztán még vagy öt darabot ajándékozott a legényeknek. A büszke férjének egy csókot adott mint a tavaly évben. S ahogy bő termést adott Traiannak, úgy nektek is adjon az Uristen hasonlóképpen, s legyen részetek belőle. Sok szerencsét erre a házra! Bőséges terített asztalokat! Boldog új esztendői kívánunk, jó egészséget! Hőj-hőj-hőj! (Sánduleni 1988. január 1.)

Jelen tanulmányom egy még kéziratban levő kötet *Hangszertechnika* című alfejezetének második része, melynek első részét *Tehnica viorii la lăutarul Kodoba Márton din Comuna Pălatca, jud. Cluj* címmel 1988 tavaszán olvastam föl a Kolozsvári "G. Dima" Zeneművészeti Főiskola által rendezett tudományos ülészekon. Az alább következő magállapítások alapját három gyűjtés zenei anyaga szolgáltatta (a gyűjtések adatait lásd a függelékben), pontosabban 136 dallam és közjáték kísérete.

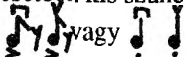
I. Vonózás, metrum — ritmus

1. Szabályszerűségek

A tánczenében a kíséret legfontosabb kritériuma a metrum, és ezen belül a ritmus, aminek a tánc érdekében jól érezhetőnek kell lennie. Ez persze különböző táncfajtákban más és más formát ölt (a bizonyos táncokban használt vonózásra, illetve a ritmusképletek változásaira itt most nem térek ki, csupán az alapképleteket mutatom be). A pregnáns metrumot és ritmust a kíséret a vonóhasználattal éri el. Három fajta vonózást különböztetünk meg a palatkai tánczene kíséretében:

- a) időegységenkénti súly- és vonóváltás ("külön vonó"),
- b) "dúvó", ¹⁾
- c) szinkopaláncszerű vonásmód ("esztam").

Ezek közül a kontrás mindháromat, a bőgős csak az elsőt használja.

a) *Az időegységenkénti súly- és vonóváltásnál*, mint a megnevezésből is kiderül: egy vonóra egy hangsúly kerül, a vonóváltás időegységenként történik. Páratlan időegységekre (1,3) lefele húzzák a vonót. A *kontrások* csak az akasztós tánc kíséretében használják. Az akkordok folytonosan szólnak egymás után, nincs szünet vagy megszakítás vonóváltásnál. A *bőgős* csak ezt a vonósmódot ismeri. Itt viszont szinte minden esetben kis szünet választja el a külön vonóra játszott hangokat egymástól ( ), anélkül, hogy a vonó felemelkedne a húrról. Kivételt képez a ritka magyar és négyes

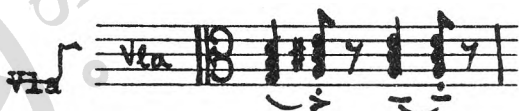
táncok kísérete, melyekben a bőgős csak felfele vonónál szakítja meg a hangot:

b) A *dűvőnél* egy vonóra két hangsúly kerül. Általában kétféle dűvőt használnak: lassú és gyors dűvőt. A *lassú dűvőnél* két időegység jut egy vonóra, tehát egy 4/4 - es ütemben egy vonóváltás történik:

Általában vonóváltásnál itt sincs megszakítás, szünet; az akkordok folytonosan szólnak egymás után. A

ritka magyar és négyes táncok kísérete itt is kivétel: a páros időegységek (2,4) rövidebbek, tehát minden vonóváltásnál megszakítás történik, anélkül, hogy a vonó felemelkedne a húrokról:

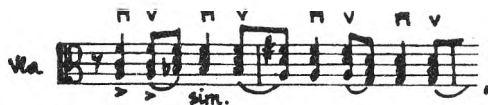
A *gyors dűvőnél* a vonóváltás időegységenként történik, tehát egy 4/4 - es ütemben négy külön vonóra játszott egység lesz:

Az akkordok folytonosan szólnak egymás után, nincs megszakítás

vagy szünet vonóváltásnál. A gyors dűvő (ha csak kivételesen nem egy kontrasz muzsikál) sohasem használatos egymagában, mindig a szinkópaláncszerű vonásmóddal egyidejűleg játsszák.

c) A *szinkópaláncszerű vonásmódnál* is egy hangsúly kerül egy vonóra. A vonóváltás időegységenként történik, de nem az időegységek első, hanem ezek második felén. Az akkordokat viszont legnagyobb részt az időegység első felén váltják, így nem esnek egybe a vonóváltással:

Általában vonóváltásnál nincs megszakítás vagy szünet, az akkordok folytonosan szólnak egymás után. Ez a hosszú szinkópaláncszerű vonásmód (hosszú "esztam", hosszú kontra). Előfordul néha a sűrű csárdások kíséretében főleg a dallamok (vagy közjátékok) zárlataiban a rövid kontra, rövid "esztam" (ezt inkább kontratimpes vonásmódnak lehetne nevezni²⁾), amely esetén vonóváltásnál szünetek vannak:

Ebben az esetben a vonó nem marad egyfolytában a húrokon, úgymond elpattan ró-

luk. A szinkópaláncszerű vonásmódot különböző táncokban használják egymagában vagy a gyors dúvővel egyidejűleg.

2. Kivételek

A szabályszerűtől, tipikustól eltérő fordulatokat (ezek a kivételek leggyakrabban a kontrásoknál fordulnak elő) két kategóriába soroltam:

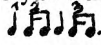
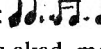

a) tudatosan és

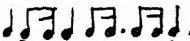
b) önkéntelenül használt vonózás, mely maga után vonja a ritmusképletek változását is.

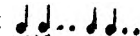
c) Mindhárom fajta vonóhasználatnál találunk *tudatosan használt* kivételes *vonózást*.

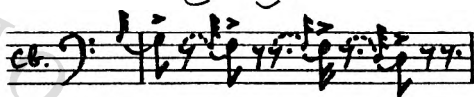
Az *időegységenkénti súly- és vonóváltásnál* ("külön vonó") a kontrások által használt egyik leggyakoribb kivétel a 2. vagy a 4. időegység felbontása:

. Az akasztós kíséretében (a kontrások csak itt használják a "külön vonót"), a dallamok legnagyobb részében az elő- és utótag végén különböző kivételes ritmusképleteket találtunk (az akasztós metrumát — ritmusát a következő alapképletre egyszerűsítettem:). Ezek zömében egyes időegységeken a vonóváltás késik. Leggyakoribb a 2. időegységen késő vonóváltás:

. Van olyan ritmusképlet, melyben a vonóváltás a 2. és 3. időegységeken késik: , vagy csak a 3. időegységen: , vagy a 2. és 4. időegységeken: , de olyan is akad, melyben a 2., 3. és 4.

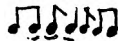

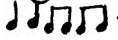

időegységeken késik a vonóváltás

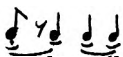

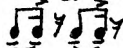
Egy másik kivételes ritmusképletben a 2. és 3. időegység felbomlik: , ugyancsak felbomlik a 3. időegység a következő ritmusképletben is, de ez a felbontás ezúttal az első két időegység egy vonóra való játszásával párosul (dűvő): . Hasonló eset, melyben az 1. időegységet, valamint a 2. első felét egy vonóra játsszák és a 2. 3. és 4. időegységeket mind felbontják: . Előfordul még, hogy az 1-2. és 3-4. időegységeket egy vonóra játszva egy-egy ütemet lassú dűvőben húznak:

A bőgő vonózásában az akasztósnak játszott dallamokban találunk kivételeket.

Itt a bőgős kicsivel hamarabb indítja a vonót, a hangsúly viszont az időegységekre esik:

Ugyanilyen eltolódásokat találhatunk még (esetleg) az akasztósból lassú csárdásba való átmenetekben. A lassú csárdások egyenletes negyed mozgásai közé a bőgős néha a következő szinkópás ritmusképletet illeszti: . Máskor bizonyos időegységeket felbont: , vagy , vagy .

A kontrások *lassú dűvőjében* néha előfordul, hogy az 1. időegységet megszakítják: . Ilyenkor az 1. időegység nagyobb hangsúlyt kap a megszokottnál, így hosszabb vonóra játsszák, ezért a 2. időegységnél újra indítják a vonót, előtte felemelve azt a húrokról. A dűvőnél viszont főleg a *gyors dűvőben* vannak tudatosan használt kivételes vonózások. Ezeket mind a szökősnak játszott dallamokban találjuk. Leggyakrabban a ritmusképlet, melyben az 1. és 3. időegység utáni vonóváltásoknál megszakítás történik, anélkül viszont, hogy a vonó felemelkedne a húrokról. Ugyanúgy előfordul, hogy minden időegység után megszakítás történik: stb., de olyan eset is akad, amikor az I. kontrás

minden fél időegység után megszakítja a folytonosságot: stb.
A szökösnek húzott dallamokban, a II. kontrás játszott *szinkópáláncszerű vonásmódban* is előfordul megszakítás:

Külön színfoltot jelentenek az inkább a szökös kíséretében használt megállások, melyek történhetnek az I. kontránál a 4. időegységen: , az I. kontránál vagy/és a bőgőnél a 3. időegységen: , vagy a II. kontránál a 4. időegységen: és a 3. időegységen: . Ugyanilyen megállások előfordulnak még a korcsosnak játszott dallamok kíséretében is a 3. időegységen a kontrá(k)nál és a bőgőnél: , valamint a sűrű csárdás kíséretében a kontrá(k)nál a 4. időegységen: .

b) Az önkéntelenül használt *vonózás* kivételes ritmusképletei közül leggyakoribb a hangsúlyos utóka, mely minden fajta vonóhasználatnál megtalálható. Például:

vagy stb.
Úgy jön létre, hogy a kellesénél jobban meghangsúlyozott hangzat

előtt a vonó kicsit elmozdul ellenkező irányban (mely megfelel az előző vonózás irányának).

A szökös kíséretében az első kontrás játszott *gyors dűvőben* néha előfordul, hogy egy vonóra nem csak két, hanem három hangsúly is kerül

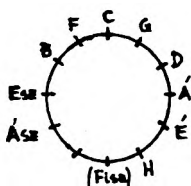
A második, önkéntelen hangsúly úgy jön létre, hogy az első akkord nagyobb súlyt kap a kellesénél (ami a vonó szokottnál sebesebb indításából keletkezik), ezért a mozgás tehetetlensége folytán az első nyolcad érték megoszlik. Ugyanez a jelenség megtalálható a lassú csárdás kíséretében használt *lassú dűvőben* is:

II. HARMÓNIA

A palatkai kontrások csak dúr akkordokat használnak. Ez a harmóniahasználat Mezőség nagy részére jellemző³⁾. Ugyanúgy, mint a dúr jellegű dallamokat, a moll jellegűeket (beleértve a pentaton, esetleg a prepentaton dallamokat) is kizárólag dúr akkordokkal kísérik. Feltehetően ez a régiebb (a dúrtól eltérő, díszítésnek számító harmóniákról alább lesz szó). A moll, illetve bizonyos szűkített vagy szeptimes akkordok (váltóakkordok, váltódominánsok) csak később kerültek be egyes vidékek kíséretmódjába, valószínűleg a városi cigányzenekarok, illetve a tonális — funkcionális harmóniarend hatására. Azt nem lehet állítani, hogy a mezősegi és ezen belül a palatkai harmonizálás teljesen mentes a tonális-funkcionális rendszer hatásától (például a legtöbb közjáték kísérete domináns és tónikai funkciók váltakozása). Viszont a Mezőség az egyik olyan etnikai terület, ahol leginkább megőrződtek egy régi harmonizálási stílus maradványai. A harmonizálás másik jellemzője a dallamkövetés elve⁴⁾. Ennek az a törekvés a lényege, melyben a kísérőakkordok (kontrásoknál), illetve ezek alapjai (bőgőnél) a dallam, illetve dallamváz hangjait követik:

A tempótól függően a harmóniaváltás történhet minden időegységen, vagy csak a dallam bizonyos metrikai pontjain. Nagyon jól megfigyelhető ez a különbség az olyan (lassú tempójú) akasztósoknál, melyek ugyanazon dallammal mennek át a gyorsabb tempójú lassú csárdásba⁶⁾.

A palatkai kontrások a kvintkör szinte minden dúr harmóniáját ismerik és használják. Ezek sora az Ász-dúrtól a H-dúrig terjed:

Egyik-másik kontrás a Fisz-dúrt is ismeri.

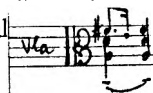
Díszítések, váltóakkordok a kontránál

Nagyon gyakori jelenség, főleg az akasztósok kíséretében, bizonyos akkordok valamely hangján a díszítő trilla vagy parányitrilla. Ezek a díszítések leggyakrabban az akkord tercén használatosak (ezt szerintem inkább az akkord fogásmódja határozza meg, mint hangzásbeli kritériumok)⁶⁾:

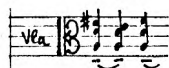
Ritkábban előfordul az akkord alaphangján használt díszítés is:

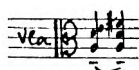
A trillán és paránytrillán kívül előfordulnak még egyszerű váltóhangok, melyek feloldása egybeesik a következő (ugyanolyan magasságú) akkorddal: vagy előkészítetlen késleltetések:

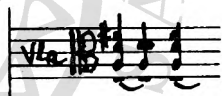
Innen már csak egy lépés a következő váltóakkord:

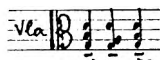
, mely hangsúlytalan ütemrészre esik. Ennek egy másik formája az előkészítetlen, hangsúlyos "váltóakkord":

A D-dúrnak (mely, mint láthatjuk, a leggyakrabban díszített akkord; ez a díszítéseknek nagyon kedvező fogásmódjából is adódik) van egy másik váltóakkordja is, melyet viszont sokkal ritkábban használnak:

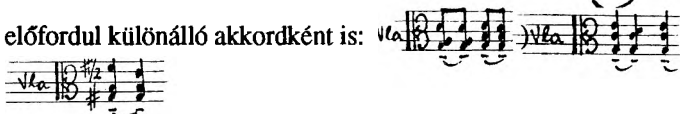
A következő váltóakkord "váltóhangjai" a díszítésnél is előfordultak már:

, vagy ennek hangsúlyos változata:

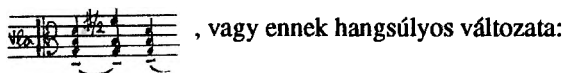

(ugyanaz előfordul különálló akkordként is:)

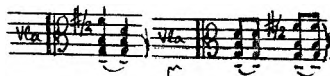

A G-dúrnak, mely a D-dúr után a másik leggyakrabban díszített akkord, egy másfajta váltóakkordja is használatos:

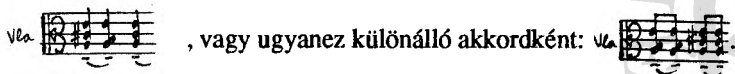
(ez is előfordul különálló akkordként:

A fenti példák egyike sem fogható fel hiányos domináns hetedhangzatnak, mivel, egyrészt utánuk az esetek zömében újból szeptim nélküli G-dúr akkord következik, másrészt a szeptim szinte sohasem kicsi, mindig valahol a kis és nagy szeptim között van (néha nagy szeptim is használatos):

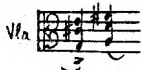
Kivételt képez ez alól a megállapítás alól Kodoba Ignác kontrás, aki a G-dúr akkord kis szeptimes formáját használja, igaz, hogy ritkán, de olyankor hiányos domináns hetedhangzatként (mint látni fogjuk, ő már “műveltebb” kontrás: többféle domináns szeptimet használ). A további váltóakkordok az Á-dúr harmóniához kapcsolódnak:

Nagyon ritkán előfordul az Á-dúr akkord kis szeptimmal is:

de ez sem fogható fel hiányos domináns hetedhangzatnak, mert utáná újból szeptim nélküli Á-dúr akkord következik. Kivétel Kodoba Ignác, aki az Á-dúr kis szeptimes változatát hiányos domináns szekundakkordként használja:

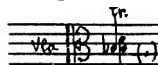
(A többi esettől eltérően, ahol a négyeshangzatokból a kvint hiányzik, itt az alaphang nincs jelen; ezt viszont a bőgő pótolja.) Egyetlen domináns

hetedhangzatként kezelt akkord akadt a Kodoba Ignác által használtaktól eltekintve (az említett kontráson kívül ezt is csak két esetben használták):

E hiányos C-dúr szekundakkordnak egészen különös fogásmódja van: a b hangot a g húron hüvelykujjal fogják, melyet a nyak másik feléről (felülről) helyeznek a húrra.

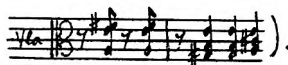
Egy dallam kíséretében találkoztam egy hiányos hármashangzattal:

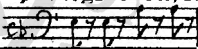
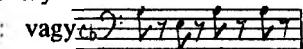
Végül pedig szólnom kell egy elég gyakori, három akkordból álló fűzésről, melyben az É-dúr nem a szokásos 6 helyzetben, hanem 6/4 akkordként szólal meg (főleg közjátékokban használják):

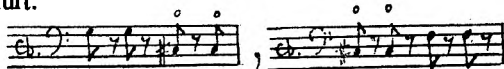

(egy olyan eset is akadt, ahol az É-dúr a megszokott 6 helyzetben található:

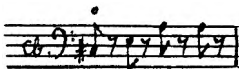

Zárlati sémák a bőgőnél

A megszokott, szabályszerű zárlati sémákon kívül (például Á-dúrban : vagy) említést érdemel egy pár kivételes séma is, melyeket gyakrabban használnak a palatkai bőgősök, főleg Kodoba Károly. Mivel Ciszre hangolja vastag húrját és leginkább ezen játszik (ezen pedig elég nehéz a C hangot megfogni), Kodoba Károly gyakran használ C hang helyett üres hűrt:

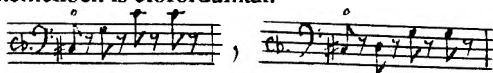

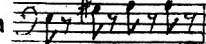
Az üres húr használata egyébként elég gyakori nála: egyik leggyakrabban használt zárlati séma a

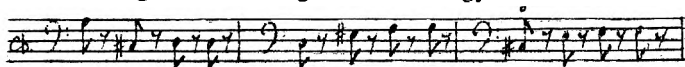

Amint látjuk, itt az első É hang (V. fok) helyett van üres húr.

Hasonló esetek más hangnemekben is előfordulnak:

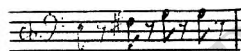

Egy másik gyakori séma a ahol a második É hang (V. fok) helyett vezérhang van. Mas hangnemekben ez így szól:

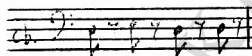

(ahol az üres húrt Kodoba Károly az V. fokú C hang helyett használja).

Ugyancsak a második É hang van kicserélve a következő sémában:

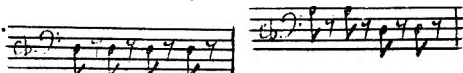
Végül pedig egy másik gyakori zárlati séma a

mely állhat

helyett, vagy

helyett.

A palatkai harmóniahasználát viszont, az említett tonális- funkcionális beütések ellenére is (elvéve használt domináns hetedhangzatok, domináns-tónikai akkordfűzések a közjátékokban és a dallamok többségének zárlataiban) az egyik legarchaikusabb harmonizálási stílust képviseli.

FÜGGELÉK

Palatkai gyűjtéseim adatai:

I. gyűjtés: 1982.07.08. Palatka.

Zenészek: Kodoba Márton (prímás), sz. 1941

Moldován Imre (kontrás), sz. 1923-1924?

Radak Mihály (kontrás), sz. 1939-1940?

Kodoba Károly (bőgős), sz. 1924.

Gyűjtők: Kőnczei Árpád, Sinkó András, Szalay Zoltán, Szenik Ilona.

II. gyűjtés: 1983.07.12. Palatka.

Zenészek: ugyanazok, mint az I. gyűjtés alkalmával.

Gyűjtők: Deák Márton, Szalay Zoltán.

III. gyűjtés: 1985.01.29. Kolozsvár.

Zenészek: Kodoba Márton (prímás)

Kodoba Béla (kontrás), sz. 1944

Kodoba Ignác (kontrás), sz. 1937

Kovács Márton (bőgős), sz. 1944

Gyűjtők: Szalay Zoltán, Kallós Zoltán, Szenik Ilona.

A gyűjtések eredeti szalagjai saját tulajdonomban vannak, másolatban megtalálhatók a Kolozsvári "G. Dima" Zeneművészeti Főiskola szalagtárában, a 4270, 4215, 4537 és 4538 szám alatt.

JEGYZETEK

1). A "dűvő" szót Lajtha László használta először *Egy "hamis" zenekar* című tanulmányában; megjelent: *Zenatudományi Tanulmányok I.*, szerkesztette Szabolcsi Bence és Bartha Dénes, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1953, 172. oldal: "A «dűvőben», főleg a gyors «dűvőben» az egész kíséret inkább ritmus-, mint harmónia a jellegű."

2). A magyar terminológiában a kontratimp fogalmát nem használják.

3). Megállapítás főleg tapasztalati alapon és Avasi Béla: *A széki banda harmonizálása*, in: *Néprajzi Értesítő*, XXXVI/1954, Tankönyvkiadó, Budapest, 1954, 25-26 oldal.

4). Lásd: Pávai István: *Népi harmóniavilág 1-3.* in: *Művelődés* XXXII/12, 1979 dec., 25-26. oldal, XXXIII/1, 1980 jan., 25-26. oldal, XXXIII/2, 1980 febr., 27-28. oldal.

5). A hegedűszólam lejegyzéséről lásd: Szalay Zoltán: *Egy dallam tíz variánsa a palatkai népi hangszeregyüttesek előadásában*, in.: *Zenatudományi írások 1986*, szerkesztette Benkő András, Kriterion Kiadó, Bukarest, 1986, 235-236 oldal.

6). Az akkordok fogásmódjáról lásd: *Sepsi Dezső: Hangszertechnikai kérdések a széki banda kíséretében 1-6.* in.: *Művelődés*, XXXIV/12, 1980. dec., 25-27. oldal, XXXV/1, 1981 jan., 26-29. oldal, XXXV/2, 1981 febr., 25-28. oldal, XXXV/3 1981 márc., 18-20. oldal, XXXV/4 1981 ápr. 26-27. oldal, XXXV/5, 1981 május, 26-27. oldal, valamint Avasi Béla: i.m.

Az Oidipusz-történetet elbeszélő novellamese vagy sorsmese tulajdonképpen a klasszikus görög monda továbbélését jelenti a népi hagyományban. Lényege, hogy a mesehős születésekor elhangzó jóslat beteljesedik: "...a hős megöli apját, s anyját feleségül veszi."¹

A történet eddig közölt magyar változatainak a száma — tudomásunk szerint — mindössze öt: egyetlen kezünkön tehát könnyen megszámlálhatók. A negyedik és ötödik változatot 1980-ban közöltük a *Művelődés* hasábjain. Közleményünket akkor azzal a megjegyzéssel zártuk, hogy a mesetípus ritka előfordulása "...bizonyos mértékben a gyűjtők érdektelenségének tudható be."²

Íme, most a sorsmese újabb változatával jelentkezhetünk. Nyilván, az elmúlt esztendőknben különös gonddal nyomoztunk utána, s adatközlőinktől — bárminémű anyagot írtunk le — az Oidipusz-történet felől is következetesen érdeklődtünk. Mostani változatunkat 1985 január 13-án rögzítettük a huszonöt esztendőös Gábor Csaba cigány mesemondó elmondása alapján, *A megátkozott gyermek* címmel. Gábor Csaba kibédi (Maros megye) származású, az utóbbi években azonban családjával inkább Kolozsváron, illetve Aradon tartózkodik. Vasművességgel, csatornakészítéssel foglalkozik. A családban cigányul beszélnek, de anyanyelvi szinten használja a magyar, illetve a román nyelvet is. Az általa elmondott mese egész hazai magyar folklorisztikánk értékes nyeresége, ugyanis az eddig közölt változatok sorában egyrészt teljességével, másrészt pedig szép nyelvi megformálásával tűnik ki. Íme a szöveg:

Eccer vót hol nem vót, vót egy tót ember. Annak nagy gazdagságja vót. A tót meg vót nőszülve, s született nekik egy gyermekük. Mikor megszületett a gyermek, két szarka fenn vót a fán. A ház mellett.

Kimilyen a tót a pajtába, hogy adjon enni a marháknak. Na, hallja eccer, hogy valaki beszél. Hát csodálkozik.

—Ki lehet, hogy ilyenkor beszél, mikor éjjel van? Mikor az én udvaromba máskor még a madár se jöhet bé?

Megnézi, s lássa, hogy két szarka a fán égyik a másikkal beszélget. Azt mondja az öregebbik szarka, az vót háromszázhatvanhat éves. Mondja a másiknak:

—Na hallod, született ennek a tótnak egy fiúgyermek. De ez a gyermek meg fogja ölni az apját, s az édesanyját el fogja venni feleségnek.

Hát eztet a tót mikor meghallotta, megjedett.

Gondolkozik, reggelig nem aludt, csak mind gondolkozott, hogy mit csináljon a gyermekkel? Reggel, mikor meglett a nap, jött egy stráfszekeres. Ez a stráfszekeres komás vót a tóttal. Jött hézza. Bémenyen a tóthoz, s azt mondja a tótnak:

— Na komám, eljöttem hozzád, te nem keresel fel, már mindjár kétszázkilencvenkilenc éves vagyok, s még fel nem kerestél. Most eljöttem, hogy tartsunk egy vendégséget, azért, hogy találkozhatunk.

Tál, tányér vót elég, de istenes ember kellett vóna, hogy egy kanál levet kapjon. A tót jól megvendégelte a komáját. Mikor ettek-ittak, azt mondta a tót a komájának:

— Hallod, koma, ha te nem segítsz rajtam, velem nagy baj lesz.

— Hát komám, hogyan segítenék én rajtad? Még ha nem lennénk komások, még úgy is segítenék rajtad.

— Nincs semmi baj, s nézd meg, mit hallottam az éjjel, mikor született a fiúgyermekem. Hallottam, hogy a szarkák megátkozták a gyermeket, aki engem meg fog ölni, s az anyját hogy vegye el feleségül. Adjál egy tanácsot.

Azt mondja a komája, hogy:

— Né, a gyermeket elviszem, s nállam a faluban van elég gazdag ember, akinek nincs gyermeke, s azokhoz elviszem, mert elfogadják.

Na jól van, veszi a gyermeket, béteszi a stráfszekérbe, s elindultak, hogy menjenek el. Elindultak útnak. Hát kérem szépen, mikor elmennek, mikor haza ért, bément a korcsmába. Hallja, hogy az emberek zúgolódnak, hogy ebben s ebben az országban született egy gyermek, s meg vót átkozva az a gyermek, hogy az apját meg fogja lőni, s az anyát fogja venni feleségnek.

A tótnak a komája akkor, mikor ezt meghallotta, megjedett. Mit gondolt, mit nem, ő nem viszi sehova a gyermeket. Mert félt, hogy hallotta, az emberek már kiúdták, hogy milyen gyermek.

Na, mind gondolkozott, mikor hazament, hogy mit csináljon a gyermekkel, s mit csináljon a gyermekkel. A feleséginek ő nem mondta meg, hogy mi baj van a gyermekkel. Mondta:

— Né, a komám elutazott kevés időre, s a gyermeket elhoztam, tartsuk, amíg hazajő.

Másnap reggel két másik gyermek hajtotta a juhokat ki a legelőre. S béhívja a gazda a két gyermeket. Leülteti az asztalhoz, teszen, hogy falatozzanak, még elévesz egy kicsi bort is, s úgy esznek. Azt mondja nekik:

— Né, itt ez a baj, hogy segítetek rajtam. Adok nektek mindegyiknek két-két aranyárga pénzt. Ezt a gyermeket elviszitek ki a legelőre, s ástok egy gödört. S oda béteszitek. S mikor béteszitek, senkinek meg ne mondjátok, hogy

mit csináltak. S amikor jöttök visszafelé, gyertek bé, s mondjátok meg nekem.

Na hát úgy is csináltak a két fiú, megásták a gödört, belé tették a gyermeket, bétakarták, s avval elmentek. Mikor jönnek hazafelé, bémennek a gazdához.

— Né — azt mondja a gazda —, jól van fiúk, csak senkinek el ne járjon a szátok.

Avval a fiúk köszöntek s elmentek. Másnap reggel már más gyermekek mentek a juhokkal. S mind oda mentek, arra a helyre, ahol vótak a tegnap a másíkok. S mikor oda érnek, hallják, hogy a föld alatt sír valaki gyermekféle. Tanakodnak, hogy mi lehet az? Azt mondja a nagyobbik:

— Hallod, társ?

— Igen, társ.

Azt mondja:

— Gyere, ássunk, mert itt s itt ezen a helyen hallatszik.

Nekifogtak mind a ketten, s kezdtek ásni. Ásna, ásnak, nem ásnak mélyre, lássák, hogy egy gyermek bé van takarva rongyokba, s ott síránkozik. Megfogják a gyermeket, s egy-kettőre hazajutnak vele. A nagyobbik gyermek apja gazdag vót. Annak a felesége a gyermeket megfőrsztötte, tisztába tette, adott neki enni, s nevelték.

Telik, múlik az idő, s nő a gyermek.

Mikor már hét éves vót, ment a juhokkal. Senki nem üsmerte meg a gyermeket.

Na, telik, múlik az idő, még jobban nőtt a gyermek. Minél jobban telt az idő, ő nőtt még jobban. Hát egyszer meghalt az a gyermek, amelyik őt a gödörbe megkapta. A gazdag embernek a fia. A gazdag ember kezdett búsulni, s na, bár ez a gyermek maradjon meg neki, akit felnevelt.

Telik, múlik az idő, meghalt a gazdag ember asszonya, maradott a fiú s a növelő apja. Mind mondja neki az apja:

— Meg kéne házasodjál.

Hát a fiú nem veszi számba, nem is törődött a házasodással. Már meg vót öregedve a növelő apja nagyon. Na, most már a fiú tudta, hogy a gazda a növelő apja vót neki. Hogy őt csak fölnevelték.

Eccer a fiú fogta magát, ott hagyott mindent, s elment. Ahogy elment, hetedhét országán keresztül, még tíz országgal tovább ment, s elért abba az országba, ahol az édesapja és az édesanyja élt. Na, most már a fiú le vót rongyosodva. A térgyin nem is vót nadrág, a ruhája meg vót vásva. Hallotta, hogy van abba a faluba egy gazdag ember. Ő nem tudia, hogy ez neki édesapja. Elment oda, hogy fogadja fel szógának. Bé is fogadja. Hát telik,

múlik az idő, telik, múlik az idő, éccer a gazdasszony belészeretett a fiúba. A gazda ember észre vette magát, hogy valami nincs rendbe, s mind gondolkozott, hogy tegye el a fiút a háztól. Mikor egyszer a fiú lefeküdt az ágyába, tűket rakott, megrakta az ágyat tűkkel, hogy a fiú abba feküdjék belé. Mikor a fiú bé akart fekünni, megérezte, hogy ott mi van, s nem feküdt belé. Sejtette, hogy ezt a gazdája tette, már hibásnak érezte magát. A fiú így megmaradt életbe.

Reggel a gazda bément a kertbe gyümölcsöt szedni. Akkor a fiú bément a házba, a fiókból kivette a pisztolyt, s mikor a gazdája akarta hozni ki a gyümölcsöt, lelőtte. Meghalt a gazda. El is eltemette ott a kertbe a fiú.

Na most már telik, múlik az idő, s elvette a fiú a gazdának a feleségét. Na ha elvette, telik, múlik az idő, sok idő múlva kérdi éccer az asszony a fiútól:

— Hova valósi vagy, hogy te ezt soha meg nem mondtad?

Elkezdi magyarázni neki, hogy:

— Né, hogy jártam, mikor születtem, engem apám eldobott, más nővelt fel, s ki tudja, mi lett a szüleimmel, nem üsmertem őket.

Mikor ezt a felesége meghallotta, kezdett sírni, észrevette magát, hogy az ura az ő fia.

Akkor nem mondott neki semmit ő, nem mondta meg, hogy mér sír, vette magát, s az asszony elment a Küküllőhöz, ahol mélyebb vót a víz, ott szökött belé. De mielőtt belészökött vóna, írt egy papírt az asszony, s a víz martján egy ágra réakasztotta azt a papírt. Fut a fiú, fut oda, meglássa a papírt, leveszi s elolvassa. Hát mit olvasott a papírból? Ezt írta a felesége:

— Azér szöktem belé a vízbe, s azér írtam ezt a papírt, hogy mondják meg annak a fiúnak, aki ott maradt nállam a házba, hogy azér szöktem a vízbe, mer neki én vagyok az anyja. Mer ő meg vót átkozva, hogy az apját lőjje meg, s anyját vegye el feleségnek. S elég buta vótam, hogy én eldobtam vót a fiamot, mer ha nem dobtam vóna el, nem lett vóna ez a baj.

Hát mikor elolvasta ezt a fiú, kezdett sírni, kezdett búsulni. Ott hagyta az egész vagyont, s elment hetedhét országra, még öt országgal is tovább.

Osztán ott, abba az országba lett belőlle egy nagy gazdag ember. Megházasodott az ország leggazdagabb leányával. Osztán lett családja, megvénült ő is, s még lehet, hogy máig élnek, ha meg nem hótak.

Az adatközlő a mesét 7-8 éves gyermekként hallotta először Kibéden, az akkor közel száz esztendőös Herceg Lajitól. Herceg Laji a kibédi cigányközösség neves mesemondója volt, aki esténként magyar, illetve cigány meséssel szórakoztatta az összehaveródott — főleg szomszédbeli — társaságot. Gábor Csaba jórészt a tőle tanult meséket, történeteket adja most tovább mesehallgató közönségének. Mert abban a közösségben, amelyhez Gábor Csaba is

tartozik, a mesemondás szokása nem avult el. Így *A megátkozott gyermek* című meséje még mostanában is gyakran elhangzik, sőt, a mesemondó kolozsvári, illetve aradi környezetben is előadta. A mese tehát Gábor Csaba mesekészletének aktív darabja.

Ha most a mesét odahelyezzük az eddig megjelent változatok mellé, akkor azt látjuk, hogy Gábor Csaba meséje nagy vonalakban az ugyancsak kibédi Gábor Gábortól lejegyzett és a *Művelődésben* közölt meseváltozathoz áll a legközelebb. Gábor Gábor annak idején *A beteljesült átok* címen mondta el a mesét, de utalt arra, hogy a családban “a tót meséjeként” is emlegették, mivel a mese egyik hőse a vándortót. A tót ember alakja Gábor Csaba szövegében is megtalálható, de eltérő szerepkörben: itt a születendő gyermek apjaként fordul elő. Társadalmi helyzete is más: “nagy gazdagságja vót”, azaz gazdag ember. Ő az, aki a cselekmény során később áldozattá válik.

A további egybevetés megkönnyítéséért Gábor Gábor meséjét I. változatként, Gábor Csaba szövegét II. változatként fogjuk emlegetni.

Az I. változatban a szállást kérő tót három galamb beszélgetéséből szerez tudomást a sorstragédiáról, a II. változatban viszont maga a gazda (a fiú apja) érti meg két szarka beszélgetését: az öregebbik szarka háromszázhatvanhat éves.

Az I. változatban a vándortót elkéri a gyermeket, majd a mezőn “...egy patkánytúrást kitúrt, béasott térgyig, s oda belétette.” A II. változatban a “stráfszekeres” viszi el a gyermeket, majd a kocsmában megtudja, hogy mások is tudomást szereztek a megátkozott gyermekről. Nem ő vállalkozik a gyermek elpusztítására, hanem két juhot őrző bojtárt bíz meg a gyermek elásásával. Érdekes módon, a gyermek megtalálásának körülményeit mind a két szöveg egyformán beszéli el.

Még szembetűnőbb eltérésekkel találkozunk, ha a legénnyé cseperedett fiú sorsára figyelünk. Az I. változatban a fiú “bótos legény” lesz, meggazdagszik, majd felfogad egy idegen szőlőpásztort (éppen az édesapját), akit aztán viaskodás közben karddal megöl. A II. változatban a fiú “ott hagyott mindent”, s eljutott abba az országba, ahol “az édesanyja és az édesapja élt.” Itt egykori szülei felfogadják “szógának”. A gazdasszonya (anyja) beleszeret a fiúba: erről a fiú is tudomást szerez. Az őt elpusztítani akaró gazdát (apját) a gyümölcsös kertben lelövi. Az I. változatban a fiú bujdosás közben jut el édesanyja falujába, ahol feleségül veszi az özvegyen maradt “ügyes aszszonyt”.

A befejező epizódok is jelentős eltérést mutatnak. Az I. változatban a feleség — miközben elmondhatja férjével élete fordulását — a fiú tudomására

hozza, hogy ő tulajdonképpen az édesanyja. Majd elbujdosik, mert “az átok bétőtt”. Itt a történet véget is ér. A II. változatban a feleség — miután felismeri férjében egykori fiát — öngyilkosságra gondol: kimegy a Küküllőre, ahol “egy papírt ír, ágra akasztja”. A fiú ebből a “papírból” tudja meg felesége pusztulásának valódi okát. A történet azonban ezzel még nem ér véget: a fiú elmegy “hetedhét országon, még öt országgal tovább”. Meggazdagszik, megházasodik, családot alapít, s “még lehet, hogy mindig élnek, ha meg nem hóttak”. Ez a befejezés mesésebb: a varázsmesékből jól ismert megoldásokhoz hasonlatos, amelyekben — a mesei igazságszolgáltatásnak megfelelően — a hős végül is diadalmaskodik.

Az egybevetésből láthatjuk, hogy egy olyan kis közösségben is, mint amilyen a kibédi cigányközösség, élhettek és élhetnek a mesetípusnak eléggé eltérő változatai. Ezen túlmenően pedig újból bebizonyosodott, hogy mese-mondó cigányaink emlékezetében jelentős folklórértékek őrződtek meg. Ezeknek az értékeknek a rögzítése halaszthatatlan feladatunkká vált. Egész folklorisztikánk ügyét szolgáljuk vele.

JEGYZETEK

1. Nagy Ilona: *Oedipus*. In: *Magyar Néprajzi Lexikon*. IV. Bp. 1981. 77.
2. Ráduly János: *Az Oidipusz-mese Kibédén*. In.: *Művelődés*, XXXIII (1980). XII. sz. 34-36.
3. Stráfszekér: nagyobb terhek szállítására szolgáló széles, lapos rakfelületű kocsii illetve szekér.
4. Ráduly, i.m. 34-36.

Zakariás Erzsébet

Boroszorkányok Erdőfülében

Erdőfüle Erdővidék¹ északi peremén fekszik, a Hargita déli nyúlványainak lábánál. Nyugatról illetőleg keletről a Kerektető (617 m) és a Kúttető (750 m) határolja azt a völgyet, amelyben a település a Kormos patak mentén, az erdők lábánál — lakói szerint mint egy fül — meghúzódik. Délen csak néhány háznyi terület választja el az egykori Bardócszék névadó falujától.

Közigazgatásilag is ide, Bardóchoz tartozik. Van iskolája, óvodája, művelődési otthona, orvosa, fogorvosa, de a tanárok nagyrésze ingázik, a faluban csak a református lelkipásztor és egy-két nyugdíjas illetve aktív tanügyi dolgozó lakik. Így a közel 1300-as lélekszámú faluban 10-nél kevesebb az értelmiségi.

A férfiak nagyrésze bányász a baróti szénbányában, sokan famunkások az erdőkitermelésnél, vagy a ládakészítő műhelyben. Néhány nő a baróti varrodába jár dolgozni, de többnyire kollektivisták, főként a minden tagot megillető 15 áras megdolgozható földecske birtoklási vágyától indítatva. Disznót, néhány baromfit minden háznál nevelnek, de viszonylag ritka a juh és még ritkább a tehén.

A falut reformátusok lakják. Mindenki tagja az egyházközségnek, mégis a templomba nagyon kevesen járnak. Még ünnepnapokon, úrvacsoraosztás-kor sincsenek 70-80-nál többen. Igaz, az ünnepnapok kikoptak a mindennapok sorából, nemcsak a vallásos ünnepek, de lassan a vasárnapok is kötelező munkanapokká váltak, vagy aki számára nem, az legfennebb vasárnapokon pótolja be a hétről elmaradt mezei vagy házkörüli munkák egy részét.

A falu lelkésze szerint is “babonás népség a fülei”. “Itt a boszorkányokban nagyon hisznek.” A perpatvarkodó szomszédasszonyok egy-kettőre megszidják egymást “vén boszorkánynak.” Ennek ellenére természetesen nem könnyű vállalkozás szépasszonyok, boszorkányok után kutatni a faluban, mert legtöbbször eleve elzárkóznak a közléstől: “én nem foglalkozom ilyesmivel”, “én nem babonázok” — mondják, valószínűleg azért, hogy elhárítsák magukról a “boszorkányosság” gyanúját, másrészt, mert ezekről beszélni, ezeket “kiadni” eleve tabu-számba megy.

“Hát én tudok itt a faluba es, de azt nem lehet mondani.” (1)

“Ezelőtt sok vót, mostmán kezdtek kihalni, de most es van.” (2)

“Gurucsálók, szellemösök most es vannak. Hát hallgassa meg, az embört úgy elintézik, hogy, ha nem jár hamar utána, belé es hal.” (4)

“De nem jó olyannak lenni, me az embör, ha boszorkányos, akkor nyugta nincs.” (1)

“Nem jó ezököket emlegetni. Azt szokták mondani: aki fél a víztől, halat nem eszik”. (4)

Valószínűleg ez a tartózkodás az oka annak is, hogy a történetekben feltűnően kerülnek a szépasszony vagy boszorkány elnevezéseket, lehetőleg csak határozatlan névmásokat használnak helyettük (valaki, valami), ha pedig rákérdeztem, akkor is csak körülírták vagy kerülő választ adtak: “Hát ezek a tudományosok, vagy gurucsálók”, “rosszak, szellemösök”, “babókások”, “csinálmányosok”.

Az 1989 őszi gyűjtött hiedelmek lényegében élménytörténetek vagy memorátók, azaz a hiedelemmondákhoz viszonyítva a szövegszervezettség alacsonyabb fokát képviselő egyéni jellegű élménybeszámolók. Tehát, mint más magyar etnokulturális csoportok esetében is, megtörtént, igaz történetekként mesélik őket, sőt, legtöbbször évszámhoz is kötik a történet idejét, valószínűen a hitelességét hangsúlyozandó: “Amit nem tudok, nem mondom, me az Isten es megver. De ezek megtörtént dolgok vótak”. (4)

Érdekes, hogy a viszonylag sok természetfeletti erővel rendelkező lényekről szóló történet mellett, melyek legtöbbje a boszorkányokkal foglalkozik — mert tulajdonképpen a boszorkány témakörhöz tartoznak a szerelmi varázslás, rontás, gyógyítás, elhárítás, a forgószél, a tehén hasznának elvívése — tárgykorú memorátók is, — nem találtam eredet- vagy történeti mondákat, vagy a hiedelemtörténetek más típusait, pl. sorsmondákat, halállal, halottakkal kapcsolatosokat, ördöggel, lidérccel, természetfeletti démonokkal, mítikus állatokkal (sárkány, kígyó, víziborjú, béka stb.) foglalkozókat, sem kincsmondákat. Ez a tény igazolni látszik Pócs Éva megállapítását, miszerint “egy-egy területileg körülhatárolható közösség csak bizonyos számú természetfeletti lényt ismer; a magyar néphit egész készletéből csak valamennyit: egy-két domináns, »sokoldalúan használt« és néhány speciális lényt” (Pócs 1979). Esetünkben tehát a domináns lény a boszorkány illetve a szépasszony lenne. A szépasszony, mint tudjuk, tulajdonképpen közbeeső fázisnak tekinthető a tündérek boszorkányosodási folyamatában (Pócs 1986). Az erdőfülei boszorkány ront, gyógyít, szerelmi varázslásokat végez, elviszi a tehén hasznát, lúd, fekete kecske, macska alakjában jár, megóvja búzáját a madaraktól stb. A szépasszony meghatalja a lovakat, befonja hajukat, megnyomja, elhívja, elragadja éjjel az embereket. Úgy tűnik, az összegyűjtött élménytörténetek túlnyomó részével kapcsolatban az őket létrehozó és fenntartó hit kognitív és emotív tényezője egyaránt fellelhető, tehát az esetenkénti egyéni élmény elhelyezhető, megmagyarázható a kollektív ismeretekkel. A boszorkányhit tehát e faluban élő hagyományként kezelhető. Meglévén a hit kognitív oldala,

a kollektív tudatban élő boszorkány-szépasszony-csinálmányos képzet, a hit emotív faktorát, az egyéni élményt (az éjszakai nyomás, légszomjérzet, a tehén tejének elapadása, az éjszakai fekete kecske, macska látványa stb.) van ami feltöltse és hiedelemtörténeté alakítsa.

Honko Lauri nyomán mi is feltehetnénk a kérdést, hogy vajon “milyen emberi szükségletek és szociális tényezők aktualizálják és teszik szükségessé a szellemhitet”, esetünkben a boszorkányhitet? (Honko 1962). Nos, a kollektív hitben élő, hagyományozódó szellemlények közül Erdőfülében a boszorkány illetve a szépasszony aktualizálódik elsősorban, nyilvánvalóan azért, mert az adott esetben és ebben a közösségben ez a legmegfelelőbb az adott szerepre a neki tulajdonított attribútumok révén. Valószínűleg azért, mert tulajdonképpen máig is érvényes a faluban az a mechanizmus, amely a XVI-XVIII. századi boszorkányüldözések pereinek tanúvallomásaiból derül ki a vádaskodás szociológiáját illetően (Klaniczay 1986). Eszerint a boszorkányok statuálásakor illetve vádolásakor a tanúvallomások javarésze a hétköznapi élet kellemetlen eseményeiről szól (balszerencse, halál, ember-állat betegségek), amelyekre az egyének úgy keresnek magyarázatot, hogy haragosaikat, vagy a számukra kellemetlen vagy feddhető szándékú egyéneket boszorkánysággal, a rontás képességével, rontó tevékenységgel vádolják. Természetesen így nemcsak az egyes egyének magyarázhatják balszerencséjüket és tehetik túl magukat rajta, hanem a közösség is kiélheti a saját belső társadalmi és erkölcsi konfliktusait.

Mint a gyűjtött memorátók bizonyítják, a “helyi boszorkányok” többnyire a fekete mágia képviselői; rontásukat legtöbb esetben csak egy közösségen kívüli, esetünkben a hegyen túli Homoródalmáson lakó “gyógyító boszorkány” (fehér mágus) hozhatta helyre vagy orvosolhatta és ennek a közbejárását, segítségét a távolság ellenére majd minden esetben igénybe is vették a falubeliek.

Lévén erős az a hiedelem, hogy a boszorkányos asszony nehezen tud meghalni, a visszahatás elve is érvényesül, azaz sokszor az értékelődik át utólag boszorkánnyá, aki hosszas szenvedés, kínlódás után hal meg. A történeteket olvasva az is nyilvánvaló, hogy a kölcsönkérni szaladgáló asszonyokat sem szerették, hisz ha valaki éppen a “büntető rítus” ideje alatt jött kölcsönkérni (“kérőbe”), az hitük szerint csakis maga a büntetendő boszorkány lehetett.

A boszorkány itt is, mint más magyar etnokulturális csoportok esetében, sőt a legtöbb európai népnél is, egy egész sor más szellemlény attribútumát építette magába, így alakja rendkívül összetett.

A gyűjtött memorátok csoportosításakor a magyar hiedelemkatalógus főbb egységeit tartottam szem előtt; lejegyzésükkor pedig a helyi kiejtés hű tolmácsolására törekedtem.²

Boszorkányok

“Édesanyámék kimentek takarni Kúttetőre, messze, az erdő szélire. Ő letette vót a fejkendejét egy mereklyére, s a forgószél felvette a fejkendőt s úgy elvitte az erdőn keresztül, hogy azt soha meg nem kapták. S még azt a mereklyét es el, melyikön a fejkendő vót. Úgy, hogy a here mind a fák tetején állott. Nem lehet tudni, hogy mér, de az boszorkány vót.” (2)

“Egy legény egyszer beléhajította a fészéjít a forgószélbe. A fésze nyelire a neve le vót írva. Így tavasszal szoktunk átalmenni a hegyen Csíkba, s onnan Gyímesbe, s ott lehetett juhot venni. Met ősszel, ami nem tetszett, azt eladtuk levágni, s vettünk mást. Hát más esztendőbe a legén elment a bátyjával, s olyan helyré mentek pontoson bé szállásba, hogy a füttő mellett a baltáját megüsmerte a nyeliről.

— Ne — azt mondja —, itt van az én baltám!

Azt mondja az asszon:

— Az ott, de máskor mivel baja nincs, ne bajlódjék, me a farcsukamot egy esztendeig fájtattam, úgy belévágott a fészével!

Me azok ilyen messzünnet es essejárnak.” (4)

“Azt mi is mondjuk, amikor forgószél van, hogy:

— Járjatok Isten hírvél!

S nem jó valamit belé hajítani. Azt mondják, hogy valaki beléhajított a forgószélbe s akkor valaki mondta neki, hogy: — Ne, eltörted a lábamot!” (1)

“Az én apám építőmestör vót s elbeszélte, hogy építettek az erdőn s a szegjik elfogyott. S annak az embörnek, akinek építettek, vót egy szógája. S este odament két fehérnép. Mán a szilva érett, olyankor vót, s vittek egy csomó szilvát. Ott a szilvát pattogtatták s ettek. S ahogy a szeg elfogyott, a gazda azt mondta — me az es boszorkányos vót-, hogy:

— Te András, menj el evvel a két asszonnal s reggelre hozz fel szeget.

— Hát most mire hazamenyek, a bótot bészárják!

— Ne törődj, me hamar hazamentek!

S reggel, mikor visszament a szóga, azt mondta:

— Osztán máskor maga menjen el avval az asszonyokkal! Mikor lementünk a faluvégire, az úton megálltak s azt mondták:

—Na, maga menjen, me a Kormoson mi átalmenyünk. Egy esztendeje ide szartunk vót s megnézzük. — S őt otthagyták. De odáig úgy lehozták, hogy olyanok hazaért, hogy még a bót nem vót bészárva.

Ezelőtti sok vót ilyen, mostmán kezdtek kihalni. De most es van. Az ecsém egyet kitámadott vót, megszidta, hogy:

— Fekete kecske képibe jársz!

Most vagy három éve. S az asszony idejött s itt panaszoalta magát. (— Honnan tudta az öccse, hogy a kecske az az asszony volt?) — Vagy valakitől tudta, vagy őt megkísértötte." (4)

"Osztán akire reatámadnak, osztán vége. Há bátyám má sokszor megjárta, míg legén vót, met jött keringőből, s odale a szövetkezetnél a hídnál, mikor feljött, egy fekete macska a híd karján vót. S elnyávogta magát, s előtte es kettő nyávogott. Azt mondják az ezelőttiek, hogy bal kézzel kell hezzahajítani. Bátyám bal kézzel úgy megütte, hogy a macska forgott az úton. Felszökött s csak nyávogott előtte. S mikor feljött ide alól a szomszédig, bátyám hezzahajított, s akkor es megütte. S ott felszökött a kapura. Bátyám hazajött s elbeszélte. Édősanyám ment a bótba másnap estefelé. S ezek az öregebb asszonyok kint beszélgettek a kapuban. Azt kérdi édősanyám:

— Mondjátok meg, kinek van itt fekete macskája?

Komaasszonya vót az egyik s azt mondja:

— Menj, mosd meg a száját, kötözi a lábát! — me bátyám úgy megütte, hogy kihaladt vót a lába.

Ez vót, ez itt alól, a szomszédasszony. Úgyhogy macskaképibe s lúdképibe s mindenbe járnak." (4)

"Annyit még mondok, hogy vót itt egy olyan guruzsoló asszony. S amikor meghalt annak a testvére, s temették, én nem vótam honn, de akik ott vótak a temetésen, látta mindenki: mikor a koporsót kitétték a nyújtópadra az udvarra, egy fehér lúd béállott a koporsó alá. S ahogy vitték a koporsót, a testet, az a fehér lúd állandóan a koporsó alatt ment. A temetőben, amíg a pap beszéltette, ott vót, s akkor úgy elütn, hogy senki sem látta, hogy az merre ment el. Hát az a guruzsoló asszony szelleme lehetett, vaj valamelyik társa." (4)

"Hát elment Fűléből egy embör oda Almásra. S ugye sokan vótak, s látta az embör, hogy rea nem kerül sor olyan hamar. Há egyszer azt mondja:

— Ne, néni, a nap halad le, s nekem haza kell Fűlébe menjek! S messze van. A reggel eljöttem, s délután két óraker kerültem ide!

— Ne törődjön — azt mondja —, met hamar hazamejen.

Egy rossz seprűt a kezibe adott, s azt mondta, hogy visszafelé ne nézzön,

senkinek ne köszönjön, s mikor a temetőn kújel lesz, a tetőn, akkor a seprűt oda az út széjire tegye le, me ő este megkapja. S nem vót egy félórája, azt mondja az embör, s haza vót jöve." (4)

"Vótak olyanok, hogy ilyen csinálmányokkal foglalkoztak, boszorkányos dolgokkal, s nem tudtak meghalni, amíg valakinek átal nem adták." (1)

"Az ilyen nem tud egy es meghalni, amíg a tudományát át nem adja másnak. Vót neköm egy unokatestvéröm, egy fehérnép. S eljön hezzám, me egy vén guruzsló asszony haldoklott, de sokáig. Két esztendeig es ejszen. A nyelvit úgy kivette, ennyire ne, s úgy járt az úton. Met az olyan guruzsoló vót. S odajön az unokatestvéröm, s azt mondja:

— Mit gondolsz, Sándor, odajött egy komámasszony, s azt mondja hogy Laci Lajiné nem tud meghalni, amíg a tudományát átal nem adja valakinek. Közösön vegyük átal!

S én azt mondtam komámasszonynak, hogy ő vegye átal, me én nem akarom átalvenni!

S mondtam én es az unokatestvérömnek:

— Te nehogy ilyent csinálj! Met nem jó annak lenni. Az embör, ha boszorkányos, akkor nyugta nincs!

De a komaasszonya biztoson átalvette, me az es úgy járt, hogy höngöröszött a földön, vitték bé Barótra a kórházba, s másnap itthon vót. Annyit kínlódott, me azt átal kellett adni." (4)

"Vót nekem egy sógorom, s azt mondta, hogy amikor ő gyermek vót, elvitték őt szögának Kisbaconba. Az apja eleresztette. S azt mondja, hogy mindön nap este 11 órakor az asszony ment el hazulról. Veszekedni kezdett vele a gazda, még ütte es:

— Tolvaj kurva, ne menj el! Örökkéig hol jársz, s mit csináltok?

S ez így ment.

Egyszer ősszel ők elmentek szántani a mezőre, hazamentek délután, kúrálta a marhákot, s a gazda lefeküdt. Hát este esment az asszony menni akar. Akkor es jól megverte. Az ajtót bészárta.

— Az ablakon es kimenyek, me nekem mennem kell. Me Hermányba egy asszonyt má ezelőtt egy hónappal fel kellett vóna akasszunk, s nem eresztöttél — s ügyesön elment az asszonya.

Másnap reggel mentek szántani, s a hermányi határban, ahogy mentek, egy fűzfára egy asszony fel vót akasztva. Felakasztotta magát. Az, akit fel akartak akasztani.

Én hallgattam, hazamentünk, az étel elé vót téve, de én többet nem ettem egy cseppet sem. A gazda lefeküdt, én beteggé tétettem magam, s elmentem

ki, hogy a teheneknek adjak enni. S ügyesön keresztüljöttem Bibarcfalvára s onnan a hegyen keresztül haza. Másnap odajött a gazda, hogy vigyön vissza, de azt mondtam, hogy én olyan asszonynak nem eszem meg az ételit, aki felakasztotta a hermányi asszonyt." (4)

Tejelvívés

"Vannak ilyenek. Elviszik a tehénből a tejet, úgy meggurucsálják.

Vót nekünk négy fejős tehenünk az erdőn a juhok mellett. S egy megbornyúzott. Én fejtem örökkéig s én szoptattam a bornyút is. S amikor a bornyút elválasztottuk, a tehénre reajött a fedezés. Ugye ott bikánk nem vót. Vót egy szóga, olyan 16 esztendős, s nem tudta megtérteni. Mondom neki, ereszd haza, a pajtába kösd bé, tégy enni neki s este hazamejen Pista bácsid s megfedeztetí. Egy éjőn a tehenyünk honn hált, s mikor felhozták, reggel korán felhozták, hát úgy rug, hogy nem tudom fejni. Pedig én fejtem addig es. Mondtam bátyámnak:

— Almásra el kéne menni!

— Hadd el, elmenyek.

S eltőt egy hét, el a másik, katona vót, szabadságra vót hazajőve. Mondom neki:

— Menj el addig, amíg vissza kell menj! Nézd meg, hogy mi van!

El es ment, s há jó este s aszongya:

— Nem tudtam semmit csinálni, met a tehenektől tejet kell vinni. Mind a négy tehéntől. Rea kell írni a nevet, hogy melyik melyik. S második nap vitte a tejet. Amikor a négy üvegöt letette az asztalra, akkor az asszon reamútatott, hogy melyik tehénnek van a teje elvívve, melyik van meggurucsálva. Egy éjjen itthon vót s úgy meggurucsálta a szomszédasszony.

(— A szomszédasszony volt?)

— A. Az értött mindent.

S akkor elmondta az öregasszony, hogy hogy kell eljárni, hogy a téj visszajőjön. Aszonta, hogy menjen haza, me otthonról vitték el a tehén tejt, s egy disznóválút tegyen ki az udvar közepibe. S abba visszafelé egy lópatkót szegezzon belé. Napfeljőttekor s napalkonyatkor vágja addig, amíg belésszédül. Fészfokkal vagy vasdarabbal. S az asszonkának a lába ki es duvadt. Azt es megmondta, hogy reamenyen a kapura, kőcsönkérni mejen olyankor. S ment es, de nem adtak semmit. Ment, hogy adjanak pujiszkalisztet s ezt-azt.

de nem adtak semmit. Két esztendeig osztán a lába örökkéig ki vót duvadva. Boszorkány vót.” (4)

“Hát elment vót Füléből egy férfi s egy asszon, oda, Almásra. Nem vót férfi s feleség, csak esszetartottak, me azoknak es a teheniknek a teje el vót vive. Mikor odamentek, há azt mondta, üljenek le. Szóit az osztovátában. Ezelőt vótak azok a régimódi kredencaljak, hogy alája lehetett mosdótálat s ilyen dolgot rakni. Egy ilyen kredenc vót s elévette a mosdótálat. Valami víz vót benne s fakalán s pujszkakeverő, minden. Odaállította elibe s azt mondta: nézze meg, a tehennye tejit ki vitte el. S azután a gazdát es oda, a másik embört. S meglátták ügyesön, eléállott mind a két rontó. Egyik vót egy férfi s a másik vót egy nő. S akkor azt mondta annak a fiatalembörnek, hogy vegyen egy olyan csebert, amelyikbe víz nem járt, azt vigye haza, s egy patkót úgy veresítsen meg a szénen, hogy legyen tiszta veress, és tegye belé fordítva a cseber fenekire. S akkor jónyúgottan kezdje a vizet merni rea. S mondta a fiatalembör:

— Há nénje, a patkó kiégeti a cseber fenekit!

— Az egyszer sem!

Otthon odagyültek az apjéék, me egy életbe laktak, s nézték. A patkót belétették s nem esfüstölt, semmi. Jónyúgottan a vizet merte s hát az asszonyka mejen, amelyiket megmutatott neki a víz, valami kérőéit. De a fiatalember kiatta vót az apjééknak, hogy nehogy osztán valamit adjanak, me akkor az meg van élve. Akkor mán heába csináltak mindent. Nem adtak semmit, s az asszonka beléhóit. Me ügye meg lehet fogni ezököt es, ha utána jár az embör.

(— Minek nevezték ezeket?)

— Szellemösök, gurucsálók.” (4)

“Hát például hallottam azt, hogy valakinek a tehennyinek elvitték a tejit. Csak olyan tej maradt, savó. A zsíráját, azt elvitték. S akkor elment a tudóshoz. Ezelőt vótak tudósok. S az a tudós mondta neki, hogy miket csináljon, például nem tudom milyen magyarófát keressen az erdőben, hogy bogja ne legyen, s hogy mekkora legyen, s megmondta, hogy mit üssön vele napnyugtakor vagy napfeljőtekor, s az oda fog menni. Me azt az illetőt veri. Vót, aki osztán beteg es lett. Ezt én értem, de meghalt az illető. Hordozta az ura kórházba s minden, de mondták neki: vihetőd, met megverték.” (1)

“Ha elvitték a tehén tejit, elkezdtek ütni egy kabátot, s akkor azt az embert ütték, aki a tejet elvitte. Me legtöbbször tudták, hogy ki foglalkozik ilyesmivel. Férfi es lehetett, nő es. Férfiak es boszorkányoznak.” (1)

Tudós pásztor

“Vót egy olyan asszony, hogy úgy hítták, Suta orrú, me valahogy csak az orra helye vót neki. Szegényök vótak, üsmertem jól. S az urát nem vették bé a pásztorok társnak. S az májusba úgy megguruzsolta a marhákot, hogy itt csindlított az alsó hidat, csak egy deszka vót a helyin, amilyen jártak. S a csordát az erdőn megfutamtotta, s azon az egy pallón kb. 300 db marha keresztül ment. Egy sem esött le.” (4)

“Neköm vót egy olyan szógám, egy román szóga, öreg vót mán, s megfogadtuk. A juhokkal járt, de akármilyen időszak vót, ha hideg vót, ha meleg vót, ha esett, ha mi, — sokszor éjjel úgy dörgött, olyan setét vót — ő a juhokot sohasem hagyta bérekeszteni a kosárba. A fa alatt vót, ő ott hált vélik s nekünk nem hagyta, hogy kinn háljunk, pedig gondoltuk, egyszer nem marad semmi reggelre! De sohasem lelte semmi baj. Olyan tudománya vót. Olyan szellemje vót.

Külön legelőn vótunk, s így nyárba, amikor megkaszáldott a hely, akkor tettük oda. S vótak ott szomszédok, ahol még sarjúk vótak kaszálatban, s én megmutogattam neki a helyeköt, hogy meddig szabad ereszteni s meddig nem. S én egyszer megmutattam. Miklós bá a juhokot elcsapta s közöttik ment, s egy juh sem ment belé a határba, olyan tudománya vót. Szent Márton napkor hazament, pedig mi nem akartuk, hogy menjen. De ő azt mondta, megy, me mán hidegök vannak. S azt mondta, amikor ment el:

— Úgy vigyázzanak, hogy a farkas a juhot megöli!

A mikor elment két nap múlva a farkas a juhot kivette a kosárból s a medve kihajított vagy négyet. Míg ő ott vót, szabadon háltak s nem lelt egyet sem semmi.” (4)

Szerelmi varázslás, rontás

“Nemmessze lakott egy öregasszony. Vannak olyanok, akik — azt mondják — gurucsálnak. Egy legént s egy leánt össze tudnak zavarni. S az az öregasszony értett az ilyesmihöz. S az sokáig-sokáig kínlódott, haldoklott, amíg osztán átaladta valakinek. Azt akárkinek adhatta, egy másik idős asszonynak. Én kettőt hallottam, aki átaladta. Mind a kettő meghalt. Hogy kinek adhatta átal, nem tudom, me arra es születni kell. Má neköm nem kéne. Osztán ő se tud meghalni.” (1)

“Gurucsálók most es vannak. Hát hallgassa meg, az embört úgy elintézik,

hogy, ha nem jár hamar utána, belé es hal. Például jár egy legény egy leánhoz, s két cseppet a menstruációjából a borba beléereszt vagy a pálinkába s megitatassa, s ha a testyin ki nem jő, akkor meg es él. A többet máshoz nem mejen.

S mondok még egy más történetet: Ezelőt felcsinált egy legén egy leánt. Jógazda legén vót, s a leán es jógazda leán. S közbe a leán a legént fétötte, aszitte, nem kéri meg, s ugye terhes vót. S úgy megcsinátatták azt a legént, hogy a feje fájít állandóan. S amikor bément ott a kapun, akkor a fejfájása elmúlt. S mikor kiment a kapun, esment csak fájít a feje. De ez sokáig ment, vagy fél esztendeig. Közbe az anyjájék mondták, hogy valamerre el kéne menni. Itt Homoródalmáson, Hargita megyébe vót egy asszon, aki gurucsálni tudott. Elment oda. S azt mondta az az asszony, hogy:

— Maga meg van csináltatva. Mikor odamejen, a kapun bémejen, akkor nem fáj. — Pedig ez a férfi előtte nem mondott semmit. — A kapun belül a fejfájása elmarad, s mikor kimejen, akkor esmen fáj. No, hallgasson ide! Mikor hazamejen, menjen el oda. A füttöbe a lerbe egy fazékba víz fő. Fogja meg a fazakat a saját kopac kezivel s vágja ki az ajtó elejibe, hogy szakadjon essze!

— Há a kezem elég!

— Ne törődjön, nem ég el a keze!

S meg es kapta a fazakat, s abba a helybe a fehérnépet otthagya s osztán gyermektartást fizetött. De azután nem fájít a feje." (4)

"Megtörtént, hogy járt egy legény egy leányhoz— esment, hogy elkezdjem — s a bátyjájék erőssen ították. Megkérettek egy másikat véle. S annak a leálynak az anyja guruzsoló vót. S mikor a legény házasodott, akkor es megzavarták a legényt. Kiment a vendéggyülekezetből, hogy akassza fel magát. Úgy vették ki a kötelet a keziből. Van neki két leánya s egy fia. Ennek az embörnek, akit megcsináltattak. S amikor az első leányát adta férhöz, akkor es a kötelet kétször vették ki a keziből. Pedig ügyes, dolgos, rendös embör. Ez a csináltatás ez megvan, ez igaz." (4)

"Azt még hallottam, hogy egy legén ment szépen felöltözve vasárnap, s ott vót egy cigányasszony. Hogy letöpte-e vagy belérugott, nem tudom, csak a cigánné utánaszólt, hogy:

— Hadd el, te nem sokáig rugod a port! — s mikor annak hat hete vót, meg vót halva a legén." (1)

Szépasszonyok

“Hallottam olyant es, hogy éjjel aludt az illető s szólították rendösön a nevit. S kilépött, s várták benn, hogy menjen bé vissza. S há mennek utána, s suhutt sincs. S osztán elmesélte, hogy olyan zeneszó vót s nemtudommi, s — Jaj édös jó Istenöm hol jártok? — s erre ügyesön letették abba a helybe. S azt se tudom, hogy mennyi kilométerre el vót vive a lakásától. Na, ezt hallottam édösanyámtól, hogy beszéltek. Én ilyent nem értem.” (1)

“Bátyám kinn vót a kalibánál. Karácsonba a szógákat felmentette hogy jöjjenek haza ünnepölni. Bátyám még legén vót. Az erdész közel vót hezza, s kihívta, hogy Karácson estéjin múlassanak egyet. Viitt vót fel italt, bort, pálinkát s kalácsot mindent. Süített egy lábos kolbászt s ettek s ittak. Tizenkét óraker az erdész hazament. Bátyám lefeküött. Olyan két kutya vót, az egyik a küszöbön hált, a másik két lépésre a juhajtó elött. Bé vótak a juhok rekesztve. Azt mondja bátyám, me hanyatán fekiött, levetkőzött, hogy egyszer az ablakon kéreznek, hogy:

— Pista eresz bé! — de nem szólt semmit.

Másodikszer esmént kéreztek, s akkor sem. Harmadikszer, mikor kéreztek, megszólalt:

— Édös jó Istenöm, ezök mifélék?

S visszaszólt egy:

— Köszönd, hogy többet tudál, mind mink, me elbánunk vala veled!

Az vót, hogy Istent említett. Me a szépasszonyok Istent nem említették. S ahogy elmentek, dobrolva mentek el. S a házat megkerülték met vót egy ekkora házunk, mind ez, s azt megkerülték, s dobrolva s kacagva mentek el. A kutya sem ugatott. Nem szokták megugatni az ilyent. Ott fekiött a kutya akkor es, amikor kinyitotta az ajtót, a küszöbön. S nyom sem vót, semmi.” (4)

“Még olyant es hallottam, hogy éjjel elment, nem tudom kihöz, s kérdözték, hogy:

— Ki az?

— Kús Giza s a társa, s helyet kérünk az ágyba!” (4)

“Az embert megijesztek, éjjel szeretik elhni. Egy mónárt es elhltak, hogy menjen vélik. S a falon kíjel ganécsomók vótak, me a ganét kihordták vót télbe a mezőre, s ott kezdtek múlatni. Nagy poharakkal tőtötték a bort, s ott ittak. Egyszercsak az öregot otthatták, s az öregnek egy döglött lószárcsont maradt a kezibe. Ezt ő mesélte el neköm.” (4)

“Hát például megtörtént nálunk, hogy vót két gyönyörűszép fekete mén-

lovunk. 1945-ben építettek s bátyám ment egy szógával s hordták a követ. Délbe hazamentek, a lovakot kifogták, enni adtak s ők es bémentek délebedőlni. S mikor enni kezdtek, a ló úgy rugott a pajtába, hogy vége vót neki, ki kellett fussanak. S mikor kimentek, nem vót senki sehol, csak a lóról a víz folyt le s a haja bé vót fonva. Béfonták minden áldott éjjel s nappal es. S hátolták.

A lóval mentek kőétt esment délután s egy vénasszony a kapuba állott a mező széjibe. Bátyám megállította a lovakot:

— Anikóné, vaj szégyön, vaj nem, de maga öregasszony, kell kérjek magától valamit.

— Hát mit fiam?

Elmondta bátyám, hogy jártak.

— Mikor hazamentek, mondjad anyádnak, hogy vegyen vagy csepüt vagy gyapjút, s balkézze fonjon egy annyit, hogy a guzsalyba úgy visszafelé tudja bédugni az orsót. S a ló felü dugjátok fel, s sohasem hátolják többet.

S úgy es vót. Többet nem hátolták a szépasszonyok. Me mán az ereje úgy elment vót, hogy semmire sem vót jó. Ez egyszer igaz. Ezt tudom, me ez megtörtént. Velem es, s a lóval es, s a bátyámmal. Ezek nappal es járnak s éjjel es." (4)

"Én 1952-be jártam ide a palabányába dógozni. Este kijöttünk a bányából, s mentem fel a Vízlokra. Édösapám ott kaszált. Kértem az útba s jött le azon két fehérszínű. Köszöntem nekik, nem fogadták. Azt kérdeék tőlem, hogy az az út hova vezet, me bé akarnak jutni a Kormos mellé. Én kérdeék tőlük:

— Honnan jönnek?

— Innen fentről.

— Hova mennek?

— Ide ne a Kormos mellé.

— Ezen az úton menjenek bé, me pontoson magikot a Kormosra viszi.

De késérjem bé őköt, azt mondják, én nem akartam semmiképp bémenni, me hosszú vót le a pusztá béazon, s onnan még menjek. Így átellenben jobb vót nekem az irány.

Hát én késérni kezdtem őköt béfelé, jöttem velük. Van egy útszoros, nagy ódal van kétfelől, s mikor azon bémentem, hát a harisnyám kengyele eloldódott, me olyan fekete harisnyába jártam, s mondom, megkötöm. Kárbidlámpa vót a kezembe, avval világotottam, s az egyik jött előttem s a másik a hátam megett. Én közből vótam. Én azt se vettem észre kérem, hogy történt, egyszeribe csak egyedül maradtam. Pedig ott szoros az út s mellette Salamás pataka. De úgy eltűntek, amíg lehajoltam a kengyelömöt megkötöni, hogy suhutt sem vót senki. Én úgy megjedtem, hogy elig tudtam apámékhoz felmenni. Me ezek erőssen

meg tudják hordozni az embört, úgy át tudják vinni egyik hegyről a másikra, vagy a száját félreviszik, hogy észre sem veszi!" (2)

"Én es megírtam egyszer az erdőn, pontosan ugyanazon a részön. Benn vótam az esztenába, főztem az ordát, a sajtot megcsináltam. Édősapám kiment a juhokhoz a kosárhoz, s én végeztem a dolgomot benn. Mikor elvégeztem, én es kimentem a juhokhoz. Reagyújtottam egy szivarra s leültem a kaliba elejibe. Édősapám ott szivarozott másfelől. Én a szivart elhajítottam s hanyotán vágtam magamot. Így nyáridőbe vót s égött a tűz. S hát abba a helybe úgy megnyomott egy csináló asszon mejjön, hogy mán végem vót. Én el es káromkodtam magamot s a kezemmel úgy megüttem a kaliba ódalát, azt gondoltam a kezem nyele eltörik. Azt kérdi apám:

— Há mi van veled?

Mondom:

— Egy vén kurva megnyomott vala! Szinte megnyuvadék, meg akart folytani. De én megüsmertem, hogy ki vót!

Osztán elmondtam anyámnak. Anyám 9 félét: fokhagymát, seprűágat, borsot, hótt szenet s ami létezik rongyba beléköttött, felhozta s a lábimnak az zsebibe belévarrta. Azután nem találkoziam eggyel sem. Akkor jó vót, hogy én káromkodtam, me azt mondják, az ember ha Istent említ, akkor neki pucolni kell. A szépasszonyok ilyenök. Meg tudják a kicsigyermököt es ilyenformán rontani. Ezelőtt a gyermeknek fokhagymát tettek keresztelés előtt, me azt mondják, keresztelés előtt a szépasszonyok hordozzák." (4)

"Mondják, hogy megnyomja álmába, de én azt hiszem, csak egy rossz álmot lát. Amikor a leányom születött, akkor a férjem az erdőn vót s anyósommal laktunk, de külön házba, s én örökkéig este, mikor elaludtam, olyan rossz álmot láttam, azt se tudtam, hogy hova legyek el. Irtóztam. Azt mondta anyósom, piros posztót, fokhagymát tegyek a küszöbhez. Mondom, én nem babonázok. Na, ha nem, akkor megcsinálom én. Osztán, hogy tette, nem tette, nem tudom, de megszűnt az a rossz álom." (1)

Gyógyítás, elhárítás varázslással

"Vót olyan, hogy a szemehéja megdagadt, árpa lett rea. A régiek házilag gyógyították. Egy asszon nekiállott egy nagy sorlóval:

— Árpa, árpa learatlak,
lekaszállak,
kévébe köitek,

*hazaviszlek,
 kicsépelek,
 malomba viszlek,
 megsütitek! — S mit gondolja! A szemhéja meggyógyult. S az orvosok kacagták. Olyan babókások vótak, hogy így gyógyítottak.” (3)*

“Kész András bá a sümölcsöt elnézte vót a kezemről. Az erdőn egyszer találkoztunk vót, s mondom:

— András bá, nézze meg a kezemet!

— Jól van, fiam — azt mondta. S megnézte:

— Na, elmenyen.

S el es ment. Észre sem vettem, úgy elment a kezemről.” (4)

“Például megtörtént, hogy a csordába a marha megkötte magát, a legyek leszarták s megnyüvesödött. Akkor a szőriből kellett hazahozni s elolvasta a marha szőrirel a nyüvet a marháról. Meggyógyult a teste.” (3)

“Vót itt Miklós Jóska bácsi. Az tudós vót, de nem ezeket a babonaságokat értette. Az embereknek es sok orvosságot javasolt, s a marhákot is meggyógyította, mint egy állatorvos. Ez a Miklós József ez állatgyógyító vót, álmába tanulta a mesteriséget, de olyan híres vót, még Oklándra is elhívták. De a gyermekei egy sem tudta. Az vért eresztett a marháknak, gyógyfüvekből orvosságot csinált, s mindent.” (4)

“Vót itt egy vénasszony. Aniska néninek hítták. Lázárbáné. A testvérem katona vót s megkapta vót ezt a maláriát. Nagyon csúnya betegség. Jaj, de szenvedett szegény! Édesanyám hordozta ide-oda, hogy valahogy gyógyítsák meg, de nem tudták. S osztán az egyik asszony azt mondta:

— Próbálj Bálintnéval!

Édesanyám lement:

— Akármit fizetek Aniska néni, csak éppen gyógyítsa meg, ne hogy szenved!

S hát nagy immel-ámmal állott rea, me azt mondta, hogy az neki rossz, ha ilyen csinál. S megfőzette édesanyámmal a törökbúzát. S akkor nap nem vót szabad egyék semmit reggelre a testvéremnek. Eljött amikor a nap jött fel, s a testvéremet négykézláb állította, elvett egy vesszőt s avval hajtogatta a válura. Rendesen bé a dísznóiba. Édesanyám kimosott ott egy válut s abba a törökbúzát belétőtötte, s aztot a legénnek kellett egye. S lelkem, hogy milyen babonaság, mi nem, de hogy a testvéremmel amikor háromszor megcsinálta, a testvéremet soha többet nem érte. Három nap egymás után csinálta. S amikor vitte hátra, mondogatta:

— Hess hátra, nem tudlak meghízlalni! Milyen rideg vagy! — mind így

mondogatott magába. *S nemcsak őt gyógyította így meg, hanem egy nagyember vót, s azt szintén. S nem vett el, osztán semmit, hanem édesanyám egy szép rózsás kendőt vett neki Baróton.*" (3)

"Itt egy asszon olyan guruzsoló vót, hogy amikor a madarak a búzát verték a mezőn, reaktak vót, elment ki tiszta csórén a temetőbe, s a legújabb sfról földet vett, s elvitte, s a búzánál elszórta. S a verebek srtak, de a búzára rea többet egy se ment. De az asszon éjjel ment, 12 óraker. Én éppen jöttem keringőből haza s itt a templom utcáján, ahogy térünk ki, hát azon alol láttam. Hódvilág vót, s hát egy alak jő ki. S hát tiszta csórén van egy fehérnép. Én nem irtóztam, gondoltam, ha közel jő hezzám, megütöm, hogy meghal. Hát eljő fel előttem. Találkozunk egy hónap múlva, s azt mondja nekem:

— A minap ijedtiél vót-e meg?

Mondom:

— Mitől?

— Én vótam csórén!

— Na — mondom — vén kurva!

Akkor osztán megmondta vót, hogy kinn vót a temetőbe, s oda csórén kell menni." (4)

Rossz szellemek. Szellemidézés.

"Aki meghal, annak a lelke egy idő múlva felmejen a menyországba. Melyik rosszat nem csinál. Melyik rosszat csinál, annak pedig bódorog. Vótak olyan halottak, hogy osztán a szelleme járkált. Megtörtént nálunk, hogy édesapámék hazajöttek a halottas háztól, mi otthon vótunk gyermekök s lefeküdtünk. A lábmosó vizünk ott vót egy cseberbe. Egyszer ez ajtót mintha forgószerűen vágta vóna bé, de nem vót semmi zaj, s a víz bé a cseberrel az ágy alá. Azt mondja édesanyám apámnak:

— Hallja-e, Laji?

— Én igen, aszongya, várom, hogy merre mejen.

De nem ment osztán semerre sem.

A másik eset rea két hétre történt. Édesanyám jött át két vider vízzel a szomszédából. A tehent megfejte vót s kitöltötte nekünk a tejet a csuportba s ott ittuk azt a főtelen tejet. Hát egyszer olyan menet van elé s hátra, s aszongya: "Mmmm," s eltűnt. Zaj vót, s egyéb semmi. Ez a vót." (2)

"Hát amíg el nem vették az erdőnköt, ott pakulárkodiunk, s vót egy erdész, s azt mondja nekem egyszer:

— Gyere bé, s éléhvom a szellemet.

— Menjen el — mondom — János bá, hogy tudja azt élélni?

— Nézd meg, éléhvom, s még azt es kikoppantsa, hogy ha hazaméssz, hányat csinálsz az éjjel.

Én el es mentem, bé. Elévette az asztalt. Vót egy olyan asztal, hogy vasszeg nem vót benne egy sem. Annyit mondott csak, hogy:

— Pádovai Szent Antalnak Szent Szelleme, mond meg, hogy e ha haza menyen, kap-e valamit! S hányszor? Kopogtasd ki! — S há az asztal kopogatni kezdett, pedig a kezünk rajta vót!

Mondom:

— Mosd mondassa meg János bá, hogy az asszon magát hányszor csalta meg! — Hát az asztal úgy el kezd kopogatni!

Azután osztán szidott es a felesége!" (4)

JEGYZETEK

1) Erdővidék a Keleti-Kárpátok legdélibb kárpátközi medencéjének, a Barcasági-medencének az É-i nyúlványa. A vidék központja a Barót nevű bányavároska. A medencét K-en a Baróti hegység. É-n és É-K-en a Dél-Hargita, Ny-on pedig a Persányi hegység határolja. Néprajzi szempontból Udvarhelyszéket, Barcaságot és Háromszéket választja el egymástól, kiterjedését tekintve pedig ezeknél lényegesen kisebb etnokulturális egység.

2) Nyelvjárási szempontból Erdővidék a hídvég-erőrdi nyelvjáráshoz tartozik. Erdőfüle esetében (és általában Erdővidék északi részén) nagyon erős az udvarhelyszéki hatás (erős ő-zés). Amint az a közreadott szövegekből kitűnik, a nyelvhasználat nem egységes. Még egyazon adatközlő esetében is előfordul, hogy a *legén* néha *legény*, az *asszon* néha *asszony*, a *tehen* néha *teheny*, néha *tehen*, a *menyen* néha *mejen* stb. A legfontosabb tájszókat és sajátos kifejezéseket szómagyarázatba foglaltam.

SZÓMAGYARÁZAT

bót — üzlet

dobrokolva — dobogtatva

ejszen — talán

esmen — ismét

fakalán — fakanál

fésze — fejsze

fűttő — főzőkályha

harisnya — posztóból készült jellegzetes szabású székely nadrág

harisnya kengyele — a harisnyának az a része, amellyel a lábhoz erősítik

hótt szén — kialudt parázs

höngörözött — hempergett, gurult

kaliba — házikó a juhok nyári szállásán

keringő — séta, járkálás

kiduvadva — kibomolva, kifakadva
 (megy) kérőétt — kémi, kölcsönkémi megy
 osztóváta — szövőszék
 örökkétiig — állandóan
 pakulárkodtak — juhászcodtak
 pujjszka — puliszka (vízben főtt kukoricakása)

IRODALOM

Bihari Anna

1980 *Magyar hiedelemmonda katalógus*. In: *Előmunkálatok a magyarság néprajzához*, 6. Bp. Összeállította

Dávid László

1981 *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*. Buk.

Egyed Ákos

1979 *Háromszék 1848-1849*. Buk.

Honko Lauri

1962 *Geisterglaube in Ingermanland*.

Helsinki Klaniczay Gábor

1986 *Boszorkányhűt, boszorkányvád, boszorkányüldözés a XVI-XVIII. században*. In: *Ethn.*, 2-4.

Orbán Balázs

1868-73 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népművészeti szempontból*. I-VI. Pest

Pócs Éva

1979 *A magyar néphit ún. természetfeletti lényei*. In: *Ethn.*, 3. 1986 *Tündér és boszorkány Délkelet- és Közép-Európa határán*. In: *Ethn.*, 2-4.

Szabó Károly — Szadeczky Lajos (szerk.)

1872— *Székely oklevéltár I-VII*. Kolozsvár

1898

ADATKÖZLŐK

- (1) Ágya Miklósné, Erdőfüle, sz. 1917
- (2) Bedő Mózes, Erdőfüle, sz. 1933
- (3) Kolumbán Béláné, Bardóc, sz. 1925
- (4) Molnár Sándor, Erdőfüle, sz. 1915

Keszeg Vilmos

A kincs hiedelemköre a Mezőségen

---

1. A hiedelemkör az irodalomban

A nemesfém szerepe, használati értéke koronként, kultúránként változó. A társadalomfejlődés kezdeti fokán ezoterikus jellege révén jut funkcióhoz. A fém, természetes tulajdonsága (színe, halmazállapota), a megmunkálás során nyert tulajdonsága által égitestekkel, természeti erőkkel hozza rejtett kapcsolatba tulajdonosát. A nemzeti társadalom, az árucserre megjelenése után a nemesfém a deszakralizált gyakorlatban is szerephez jutott. A csere, rablás, tolvajlás során megszerezhető kincset már nem a transzcendenssel való kapcsolata teszi értékessé.

E kétféle érték szemlélet az évszázadok során különböző értékrendszerbe integrálódva őrződött meg.

A fémeket kezdetben az égből, az istenektől eredeztették. A 'vas' jelentésű *AN.BAR* sumér szó az 'ég+tűz' jelentésű összetételből ered. Kezdetben ugyanis a meteorit-fémet dolgozták fel.¹ A mitológia a kincs eredetével kapcsolatban Attila kardjának eredetmondáját őrizte meg. Eszerint a szkíta uralkodók szent kincse a nemzeti történelem kezdetén az égből hullott alá, s a három társadalmi funkciót (vallás, háborúzás, földművelés) jelképezte. Közöttük fegyver is volt. E kincseknek a király minden évben gazdag áldozatot mutatott be.²

A nemesfém kozmikus összefüggéseit, megfeleléseit az alkímia kutatta. Az előállítás, feldolgozás, átalakítás technikája nem csupán empirián alapuló gyakorlat, hanem egy sajátos filozófiára épülő élet- és világszemlélet. Az alkímia gyökerei az antik Kínába, Indiába, Görögországba vezetnek vissza. A fém mitológiáját a Föld méhében érlelődő anyag és az embrió párhuzama határozta meg. Az érc kibányászása, feldolgozása szakrális jellegű cselekvés volt, rítusokkal terhelve. A bányász, a kovács istenektől, bukott angyaloktól szerezte tudását. Számára kötelező volt a tisztaság, a böjt, a meditáció, az ima. A társadalomban is megkülönböztetett figyelemben részesült. Vagy tisztelet, vagy megvetés övezte. A sámánokkal, gyógyítókkal, mágusokkal egy kasztra tartozott, maga is énekes, költő, varázsló is volt. A tűz, az idő ura volt, azáltal, hogy az "éretlen" fém érlelődését gyorsította fel.³ Ebben az összefüggésben a fém, a kincs a ki nem nyilatkoztatott isteni lényeg, az ezoterikus tudás szimbóluma.⁴

Az aranykeresés, az aranykészítés szellemi keresés is. Az arany a föld

középpontjában van, a fémek metamorfózisából keletkezett, a tökéletes fém. Megszerzése, előállítás tökéletességet igényel. Az így megszerzett arany halhatatlanná teszi tulajdonosát. A kínai taoista filozófia szerint az emberi szervezet maga is mikrokozmosz. Megtalálható benne a világegyetemet felépítő öt alapelem. A szív a tűznek, a máj a fának, a vese a víznek, a gyomor a földnek felel meg. A szervezet önmagát teremti újjá.⁵

A babilóniai alkímia szerint a kőzetek, a fémek, akárcsak a növények, mind szexualitással rendelkező elemek. Párosodásukból születik újjá az élet, neutralizálódásuk pedig a halál kiváltója.⁶

Az alkimisták szerint az élet és a halál elválaszthatatlanul kapcsolódik össze. Ezért is lett a tudomány szimbóluma a farkába harapó kígyó, a sárkány. Az embernek el kell pusztítania, le kell győznie magát, hogy újjászülethessen. Az alkimista gyakorlathoz szükséges volt az erkölcsi tisztaság, az elmélyülés, a meditáció. Így lehet előállítani a Bölcsék Kövét, amely érintés alapján tudja átalakítani az elemeket. De betegségeket is gyógyít, megnyújtja, vagy végtelessé teszi az életet.⁷ S végül már nem is az arany előállíthatóságát kutatták az alkimisták: csöndes foglalatosságukkal a lélek harmóniájára találtak rá.⁸

Ez az értelmiségi vonalon öröklődő és továbbfejlődő okkult világkép az antik kor óta hatással volt a mágikus gyakorlatra is. A világegyetem egységét elfogadva az emberi test, környezet és az égitestek között tételezett rejtett kapcsolatokat. E kapcsolatokat szimbolikus tárgyak és jelek merevítették ki, s ezek használata, viselete óvó, elhárító, varázsló hatású volt. Ilyen összefüggésben az arany a Napnak, az ezüst a Holdnak felel meg.

Az alkímiai gyakorlat azonban a paraszti kultúrától nagyon távol esett. Sem elveit, sem szimbólumrendszerét nem találjuk meg a paraszti kultúrában.

A paraszti kultúrában a kincs mondaköre nem mítikus, szakrális, hanem történeti, profán dimenzióba ágyazódik. Készítéséről nem esik szó, csupán elterjedéséről, megtalálásáról. Ezen a ponton érintkezik a profán dimenzió a hiedelemvilággal: a kincs őrzését elrejtője hiedelemlényekre bízta, ezért megszerzéséhez, felhasználásához hiedelemcselekvések elvégzésére van szükség.

A magyar irodalomban Bán Aladár végezte el a témakör szakszerű elemzését.⁹ Párhuzamai között észti, finn, lapp, vend, tiroli, szász, litván, norvég, cseh, sziléziai adatok szerepelnek. Az elemzésből kiderül, hogy a hiedelemkör európai viszonylatban azonos módon strukturálódik. A kincs elérésének motiválásában két ismétlődő elemet találunk: az ellenség általi fenyegetettség és a zsugoriság. A lelőhely szintén konvencionális természeti vagy építészeti objektum: domb, hegy, barlang, erdő, odú, fa töve, vízpart,

rom, épület, tűzhely, keresztút. A kincs lelőhelyére a legtöbb nép a tisztuló pénz lángjából következtet. A tudományszerzés egyéb formái: álom, hiedelemként (leggyakrabban fehér ruhás személy), látó utasítása. A kincsszerzés ideje leggyakrabban Szentiván napja, valamint a keresztény liturgia ideje. További időpontok: éjfél, éjszaka, dél; csütörtök, nagycsütörtök, keresztény ünnepnap. A kincshez való hozzájutás feltételeit a kincs elrejtője szabja meg. Leggyakrabban a tulajdonos testéhez kell érinteni a kincset. Gyakori a kincsásás ideje alatti szótlanságra, az áldozat bemutatására, a megszerzett kincs egy részének visszadobására vonatkozó előírás.

Ezeket az adatokat a magyar nyelvterületről előkerültekkel összesítve a szerző hat mondatípusba integrálja: 1. a szótlanság betartásának/megszegésének meséi; 2. az átváltozások meséi (valamilyen tárgy változik kincssé); 3. a rávevés meséi (a kigyulladt láng letakarása); 4. a kincsásás feltételeire vonatkozó mesék; 5. a kincsnek a tulajdonosa általi átadása; 6. az előbbi motívumok nélkül építkező közönséges kincsmesék.¹⁰

A témára vonatkozó magyar nyelvű közlemények előkészítik és árnyalják Bán Aladár rendszerezését. Ipolyi a kincsdörök között a fákat, veteményes kerteket, földet őrző bábót, a bányarémet, a sárkányt és a háziszellemeket említi. A sárkány népmesei alak, az arany-, ezüstpalotákban felhalmozott kincs birtokosa.¹¹ Wieder Gyula egy kéziratot füzetben bukkant rá nagyszámú kincsásó babonára. Közülük itt csupán kettőre hivatkozom. A különleges módon, különböző anyagokból készített gyertya jelezni tudja a kincs lelőhelyét vagy annak irányát. A mogyoróvessző (a *virga*) sok imádsággal szerezhető meg, s használata is a keresztény szentekre való gyakori hivatkozást feltételezi.¹² Wlislöckiné Dörfler A. szintén a kincs megszerzésével kapcsolatos kalotaszegi hiedelmet közöl. Eszerint emberi szívet kell élő fába beépíteni, s ez a szív fogja mindig elárulni a kincs lelőhelyét.¹³ Jankó János különbséget tesz a rossz és a jó pénz között. Kalotaszegi hiedelmek szerint a rossz pénzre gonosz lények vigyáznak. A pénz a Szentgyörgy nap előtti éjjélkor árulja el hollétét. Megszerezni azonban csak úgy lehet, ha az ember eladja magát a rossznak. A jó pénzt ellenben a fehér ember őrzi. Az arra méltónak önként tárja fel a titkát.¹⁴ A fehér emberre vonatkozó hiedelmek e tájegységen napjainkig megőrződtek. Tíz évvel ezelőtt Kalotaszentkirályon még alkalmam volt erre vonatkozó közlést hallani. Balásy Dénes 1897-ben Székelyföldről közölt adatokat. A kincs patakmederben, fák tövében, rombadőlt vár pincéjében található. Szentgyörgy napján kigyúl, fehér ember vagy pedig hetedik gyermek árulja el hollétét. A barlang csak rövid időre nyílik meg, a bentrekedő csak hét év múlva szabadulhat. A kincsásás közbeni

beszédtilalom itt is érvényes.¹⁵ Versényi György erdélyi mondákat közölt 1901-ben. Gyűjtőpontjai Szucsák, Csík, Dés, Hunyad, Kolozs vidéke. Közlése szerint a kincs öre kutya, óriás, tündér. A barlang hétvétenként nyílik meg, a kincs összegyűjtésével sietni kell.¹⁶ Gönczi Ferenc göcseji gyűjtésében szintén szerepelnek erre vonatkozó adatok. A mondák a törökidőben elrejtett kincsről szólnak. Őrzői ördögök, kísértetek, valamint a kígyók királya. Náp-rádfán a kincs fenékhez való ütésével történő megkötése és feloldása ágyazódott mondába.¹⁷

A gyűjtők a legutóbbi időkig megszakítás nélkül jegyezhettek le kincssel kapcsolatos közléseket. Az utóbbi évek szövegközlései közül a Csongrád megyei¹⁸, a jászsági¹⁹, a bukovinai²⁰, a moldvai²¹, az ormánsági²², a Nógrád megyei²³, a gombosi²⁴, a gyimesi²⁵ hiedelemgyűjtemény tartalmaz ilyen adatokat.

A magyar néphitét összefoglaló szintézisek a kincsmondákra is kitérnek.²⁶

A *Magyar Néprajzi Lexikon* kincs címszava Bán összegezéséhez hasonlóan foglalja össze a hiedelemkört. A kikövetkeztetett mondatípusok: 1. Kinczsásás táltos segítségével; 2. Megkötött kincs kiásása; 3. Sikeres kinczsásás; 4. A kinczsásás sikertelensége; 5. Szezám, nyúlj ki!; 6. Elátkozott kincs.²⁷ Pócs Éva a *Magyar Néprajz* VII. kötetében a témáról közölt összefoglalásában írja, hogy a magyar anyag kevés eredeti anyagot tartalmaz. A kincsőrző szellem átmenet a természeti szellemek és a helyek szellemei között. Nincs körülhatárolható hiedelemalak. Lehet meghatározatlan alakú, de bármely természetfeletti lény is betöltheti ezt a szerepet. A hiedelemkör entrópiájából vonja le a szerző azt a következtetést, hogy a magyar néphitnek eredetileg nem volt kincsőrző szellemalakja. Az említett alakok a szomszédos népek hasonló alakjai, a magyar néphit más funkciójú lényei, a középkori mágia tudósa.²⁸

2. A korpusz

1. *Ahol megbotlasz, azt mondják, ott kincs van.* (Fodor Annamária sz. 1970, Andrászi-telep)

2. *Azt mondják, hogy arany van a földbe. És aztán néztük a hegyeket. Kivált Szentgyörgy napkor. Azt mondták, hogy ahol van arany, vagy pénz a földbe, az kígyú. Aztán kicsik voltunk, aztán annyit nézegettük a hegyeket. Hogy hol gyúl ki a pénz.* (Jenei Eliza sz. 1907, Bodon)

3. Régebb, régebb a szüleink mondták, hogy kapott egy ember pénzt, kigyúlt a pénz, s elment oda és kiásta. Erősen aztán meggazdagadt velle. Amennyi pénzt ásat onnat, hogy még kicsi üstbe vót téve. Azt mondták, hogy azt régebb, régebb, ki tudja, mikor temették el oda, akkor aztán az kigyúlt, mert egy üstbe vót. Az az ember kivette. Na de meg is nyomorékult, azt mondták, az ember. Nem még tudatt fogni a kezeive. (Jenei Eliza sz. 1907, Bodon)

4. Azt nehezen lehet kivenni. Azt ki tudja megkapni. Az csak hét évben egyszer kigyúl és akkor ég, ég, ég le róla a rozsdá. Aztán akkor ki lássa meg, aki érdemes arra. Nem lehet tudni. Édesapám úgy magyarázta, hogy hét évbe egyszer az meggyúl, leég a rozsdá róla, s aki odatalál. Ki lesz szerencsés. S akko ne legyen senki ott, csak ő maga. S miko kiássa, akko egy kicsit visszadob belőle. Kicsi maradékat vissza ke dobni, me ha nem, nem tudja elhasználni, amit kivesz. Vissza az ő gazdájának is, hogy maradjon neki is egy kicsi, maradványa. És ha nem dobok vissza egy kicsit, akkor nem engedi, hogy azt használjam. (Demeter Pistáné Péter Erzsi sz. 1920, Andrászi-telep)

5. Azt mondják, hogy az arany sok idő múlva kigyúl, a rozsdá leég rólla s akkor látszik. S aztán miko fémlik a nap reggelenkint, akko meglátszik, hogy fémlik olyan fényesség. Akkor odamenyen s az arany ki van gyúlva s ott kap aranyat s valami kincs e van dugva. S azt is mondják, azt a kincset ha kiássa, csak nem mindenki tudja kiánsi, van, aki beléhal ott, megmerevedik, ott a kincs mellett vagy valami történik velle. Aztat én hallattam. Mondták, hogy a mű nagyapánk azé vót olyan gazdag, me kincset talált. Nagy kincset talált. És nem árulta a titkat sohase... Ha megkapja, nem szabad éárulni. (Császár Sándor sz. 1927, Fráta)

6. Esmént mondták, hogy az aranyt kapott, a férfi, hogy égett. És elment, hogy vegye ki. És nem tudta venni. És elment négy ökörrel. Hogy húzzák ki, me nagy vót az üst, amibe vót. S a négy ökör se tudta kihúzni a pénzt az üsttel. Aztán nem tudták kivenni a pénzt, de az ökrek is megnyomorékultak, s az ember is, aki kivette, nem még tudatt semmit se csinálni, megnyomorékult. (Jenei Eliza sz. 1907, Bodon)

7. Vót pénz téve az ördöggel is, úgy hallottam régebb... Az ördög eldugta. Vót itt egy öregember, Váradi. Aztán az egyedü lakatt, az sok példákat tudatt, de meg van halva. Meglátta, hogy itt a szomszéd faluba, két hegy van közel,

verekedik a pénz. A pénz, azt beszéltek, hogy akkor szökik ki, s gyúl meg, s a rozsda menyen le rólla. Na nekiállt az öreg, látta vagy kétsze-háromszo. Evette a lapátot s az ásót. Elment oda, hogy ássa ki a pénzt. Nekifogott, ásott, ásott, s hát, de azt mondta, hogy mikorrá érjen, valami szólott. Úgy hazáig repült, hogy csak látta az udvaron magát. Lapátostul, mindenestül. Nem ütötte meg magát, azt mondja, repült. Aztán mi kacagtuk, na Várodi, te-o tipat dracu.* (Kacag.) (Szövérfi Ilona sz. 1913, Fráta)

8. Vót egy ember s ez mindég vágyott, hogy legyen gazdag. Mindég imádkozott, hogy a jóisten adjon neki sokat, hogy legyen gazdag, ne legyen szegény ember, vincelléreskedjék. Hát egyik alkalomkor az erdőpásztor, miko édesapám vincellér vót a szőlőbe, 150 hód szőlő van ott Sármáson, má vót akkor, és túl az erdőpásztor, úgy két kilométerre, s mindég édesapámmal ültek, mer a szőlő vót itt, túl az erdő, s közből a mezsgye. S aztán ez ügyelte az erdőt s édesapám a szőlőt s mindenfélét. S mindég beszélgettek. És vót egy másik erdőpásztor, az a faluból jött s ez, reggel korán vót, valaki járt az erdőn, fát, mit lopott el, hogy fogja meg, s lefeküdt s elaludt. S ahogy elaludt, elment hozzá egy kicsi ember. Azt mondta neki, ember, hallgass ide. Én adak neked pénzt. Nézd meg, itt van, tőled hét lépés, annak a fának hét ága van kinöve. Annak a tövibe van egy pince. A pincébe tele van pénzzel. Oszd el Imreh Ferencsel aztat, de, azt mondja, ha az utolsó megmarad, vágjátok ketté testvériesen. Annak vót hat fia. Az egyik törzsőrmester a magyarokná. Éppen otthon vót szabadságon. Mit, adjuk az öregnek, jó lesz nekünk. S úgy is van. Elmentek ásni. Ásták, ásták, le is mentek három ásonyomat. De mikor három ásonyomat lementek a fa tövinél, annyira zúgatt, hogy nem merték tovább ásni. Szépen visszatakarták s otthatták. S nem mondták meg, s az máma is ott van. S közbe ahol van a pénz, avval innét az a szőlő elpusztult. De ez má azután történt, negyven valamennyiben. Elpusztult és egy illető vót, megvette a szőlőt, s felforgatta a kamarási cigányokkal. És akkor pálinkát nemigen lehetett kapni. És akko ment egy kamarási Kissármásra, ott mindég lehetett kapni, hogy vegyen pálinkát. Ezek is összepótlak ott, ezek a szőlőásók, hozzan nekik is. Hát... ott a nagy domb van, ott megvót az a hely, ahol az erdőszéle vót, egy nagy hont s a közepin vót egy nagy cövek. S ott szároz vót, me máshun még hó vót. De ott e vót menve a hó, s ott letették a kabátjokat s ott ültek. S ez elhozta a pálinkát s miko evégezték, nekifogtak inni. Az a másik az elment. S a legöregebbik mi történt, mi nem történt, ott meghalt. Akko mindjárt. S a másikat meg nekifogták, azt mondja, annyit verték őket, nekem épege a vincellér maga mesélte el, a fiú, aki a helyünkbe ment. Hogy akkor

fel a hegyre kiáltották, nu, nu mai dă, domnișoru, nu mai dă, domnișoru,*
úrfinak láto, agyba-főbe, hogy üsse agyan őket. Mások az erdőbe futattak e,
hogy megmenekültek. Igen. Na aztán az felment oda, s akkor aztán elhatta, az
ember aztán megmenekült, a cigán. Még az ásójt is a szőlőpásztor szedte
össze. Igen. (Imreh József sz. 1905, Bodon)

8. Mondták Tóhátan, hogy régebb mentek így az urakhoz dógazni nap-
számbo. S akko oda egy nagy gyepes rétre leültek délbe, hogy pihenjenek két
óra hosszát. S akkor ott egy fiatal léány le vót oda feküve egy kicsi bokor
tövíbe, s ahogy aludt, valami kigyúlt. S itt megperzselte a hátát, ahogy le vót
feküve. S az a valamelyik tudta, hogy oda kincs van erejtve. Azt mondja, nincs
semmi baj, gyere fére, biztos valamelyik odadobia a cigarettáját s attó gyúlt
meg neked a ruhád. Megtépte ott a füvet ott ügyesen, s éccaka ement s kiásta
s tényleg arany vót, egy kicsi eke s egy taliga két kicsi kerékke. Tiszta aranybó.
Egy skatulyábo bétéve s bé vót ásvó s az minden tíz évre vagy hány évre ki
szok égni, a rozsa róla. Na milyen szerencsés vót az a valamelyik, amelyik
elvette, neki mutatkozott, a léánnak, ő ha nem értette, mi van ott, milyen kincs,
férement s tovább feküdt, s ott hatta alatta. (Jenei Jolán sz. 1943, Bodon)

9. Esmént eccer mentünk édesapámmal Kolozsvárra. Már rég. Mentünk
lefelé a berkenyesi hegyen úgy tovább. S miko menyünk lefelé, fémlik valami,
ott porlott a föld. Meen édesapám, vájja a korbács nyelivel, ecce azt mondja,
itt van valami, de a fene oda bújik. Meünk dógunkra. Na jön más, közbe, más
ember, s az is meglátta. Meglátta, s éccaka ement is kiásta. Kapott benne sok
pénzt. Sok aranyat, mindent. Há nem vót haszna, me ő hazament, vett marhát
magánok s vett mindent a házhaz. Nem vót benne haszna, mert minden döglött
meg. Akármit vett, őt-hat nap még élt, döglött meg. Akkármi. Nem vót haszna. S
mikor ment, hogy vegyen valamit vaj egy gyermekinek, az a gyermek halt meg. S
aztán elment is eldobta az az ember mindenestő. (Szövérfi Ilona sz. 1913, Fráta)

10. Igen, hallottam. Itt történt Kutyalván. Ahogy kimegyünk a ludasi
hegyen, az első falu, Vásárhely felé. Ott vót egy valaki, aki tudatt arról a
pénzről. És az csak hallgatatt. Nem mondta senkinek. Egy másik... Hogy is
vót csak, gondolkozzak csak meg. Itt a szomszédba az öcsémnek a felesége
odavalósi, kutyalvi. Az sokszo elbeszélte, hogy ez igaz vót. Neki egy nagy-
bátyjo. És ez így történt, hogy ott valahol laktak az állomásfelé egy olyan régi
kicsi házba. Annak az embernek vót egy léánya. Szegények vótak, a grófhoz
járt dolgozni. És az kapott valami pénzt. Úgy látták, hogy ki vót gyűlva ott a

sáncon bejül, nem messze tőlük. Ott valami égés vót, valami, a Jóisten adta vagy mi, de ez igaz vót, hogy a pénz vót ott. És ennek a... Gyulának híjják, ennek a szomszédasszanyának a nagybátyja ement katonának s miko hazakerült, szép ember vót, ügyes ember vót és a huszárokná szolgált. És az a leánynok az apjak kapta meg a pénzt. Aztán az a leány ott vót a táncba. Akko abba az időbe. S ez a legény hogy hogy vót, hogy valaki mondatt neki valamit, én azt nem tudom, csak ő azt a leánt táncoltatta. Jó. Miko hazament, me annak meg vót halva apja-anyja, ennek a fiatalasszannak [szomszédasszany] az apja gondozta azt a legényt. Na hát mikor hazamentek, vége vót a táncnok, hát aztán mind beszélték, hogy ez a fiatalember, szép, ügyes ember, aztat lenézték, me nem tudam, milyen eszű vót na. Hogy vótak szép leányok, s mentek vóna szlvesebben. S ő evve mulatatt. Így kellett legyen, vagy mit mondjak. Elég az hozzá, hogy aztán megkapták a pénzt azok, annak az apja. Ez aztán valamit hallatt, ez a legény, és aztán evette aztat. Ott sok pénz megvót. Aztán mentek, vásároltak ezt-azt, innét-onnét, fődeket vettek. De igaz vót. Aztán meggazdagadtak. De aztán a leánnok az anyja meghalt. Meg-meg. Úgy halt meg az apja is. S ebbe, a feleségibe is vót valami, de azér jól éltek. Meggazdagodtak. Aztán vátottak be itt-ott. (Józsa Endre sz. 1899, Ecken)

11. Édesapám magyarázta, hogy még gyermek vót, Egerbegyen lakatt. Akko még a kicsi házak vótak, nem paloták. S vótak valami öreg emberek, gyütették a pénzt, de gyermekek nem vót, akire hagyják. S miko má öregek vótak, nem akarták senkire hagyni, s gondolták, hogy ássák e.

Az asszony haldoklatt, s összegyütette egy edénybe, egy kicsi üstbe s kiment Egerbegy s Gyéres közé, ott vótak a kertek, s fák vótak, az egyik fűcfa tövibe kiásta a lyukat az edénynek. S akko, elnézésse legyen mondva, a fenekit az üsthez verte s azt mondta, hogy csak akko tudja valaki kivenni a pénzt, amiko még ecce hozzáverem a fenekem.

S ecce sok időre aztán kigyúlt a pénz, s az öregek azt mondták, hogy elégett az átok, me átokka vót etéve.

Tótt az idő, tótt, sarjútt kaszáltok. Egy fiatal férfi vót kinn, a feleségive. A felesége hazament, hogy főzze a vacsorát. S miko kezdett szürküledni, egy fehér ember mind a hó, eléje került. S mondta a férfinék, hogy jöjjen velem, jöjjen velem. Az ember megijedt, húzódat. — Ne féljen, jöjjen velem nyugodtan, mutatak magának valamit. S az ember ment, a villávo, a gereblyéve. S miko odaértek a fűc fához, azt mondja: — Na, itt ássotak, me itt van az arany. S azon percbe etűnt. Az ember megjegyezte a helyet, s hazament, de nem szólt egy szót se. Regge ásóva, lapátto indult. A felesége: — Ó, te ember, mész

gyüteni ásóva? *Mi van veled? S akko aztán az ember emondta neki, mi történt. Kimentek a kertbe s békázódta a fák közé s ástak, ástak. E is érték az üstet, de ahogy érték, bejebb sullyadt (!), lennebb, lennebb. Egész álló nap ástok, de az üstet nem tudták kivenni.*

Mi még lett a vége, nem tudam. Mások mondták, hogy átokka vót etéve. (Mezeiné Péter Zsuzsa sz. 1930, Tóhát)

12. Egerbegen, azt mondja édesapám, volt egy ember s egy asszony, ott laktak egy régi házba s három fia vót. De régebb az vót a rend, hogy a fiúknak a szomszédba csinált házat. Tőszomszédba. Annyira megöregedtek már, hogy má éppég öregek vótak, az öregember meghalt, és csak a mama maradt egyedü. A menyei gondozták, úgy ahogy gondozták. Azé vittek egy-egy kis vacsorát, má olyan öreg vót, hogy nem is tudatt főzni magának. Estéknént számolta a pénzt. Olyan ablakok vótak, marhabendőből csinálvo, nem üvegbe, nem vót átlátszó. Nem látszódtatt át, csak látták, hogy van fény, lámpavilág, mécses valami, és mind számolt, tíz, húsz, harminc, úgy számolta a pénzeket, s szólatt, miko húzta belé egy fazékba. Gondolták a menyei, mind leskelődtek, hogy sok pénze ke legyen ennek a mamának. Még jobban ügyelték, hónap este, holnapután este hoztak, hogy egyék. Mind ügyelték az öregasszonyt. Ő a pénzt bétapasztatta a kemence alá. Letapasztatta ügyesen, s belé a fazakat. De odaverte a fenekit. Hogy ezt akko ássák ki, amiko a fenekemet odaverik. Azt mondta. Hogy ha ő meghal, azt soha ne tudják kivenni. De vót egy ügyes menyé, amelyik meghallgatta. És megfigyelte jól. És miko meghalt az anyóssa, mondja az urának, te menjünk oda, láttom, hogy anyám olyan gyengén vót az este, vajon nem halt meg. Há má meg vót halva. Na semmi. Avva ketten megfogták úgy meghalva s odaverték a fenekit. Úgy meghalva odaverték a fenekit s kivették a pénzt, és ők pénzzel vótak. S akkor a másik két fiú s a két menyé mind jöttek, keresték, né, nem kaptunk semmit. Ők ügyesen visszatapasztották, sepregettek, lehintették agyaggal, na. Nem látszott semmi. Esekedtek ők, jöttek-mentek, de pénz nincs. Ez vót a szerencsésebb. Huncutabb vót, okosabb vót és megfigyelte, hogy mit mond a vén mama. De tényleg ha a fenekét nem verték vóna oda, nem tudták vóna kivenni. Mert eisen a pénz az ördögé. Régebb is vót, máma is az. Mámo is megölik az embert a pénzé. Az is mind ördög munkájo. Régebb nem ölték meg, hanem megszerezték másféleképpen. Na az milyen szerencsés vót, annak sok pénze lehetett. Mert régebb megtartották az öregek, nem vót lux.* Nem kellett venni élelmet, a pénzt megtartották, számolták estéknént. (Demeter Pistáné Péter Erzsi sz. 1920, Andrászi-telep)

13. ...kicsi aranytágyért s kalányokat s mindent. Ez most vót elásvo a negyvennégyes háború előtt. Az urak emenekültek s ők béásták a földbe. Egy kicsi színbe vagy fáskamrába. Gróf vót. Ahol van a kastély. Azt mondták, hogy kigyúlt s látta a páza, aki ott vót páza. Hogy kigyúlt s akko ő ement s jelentette a néptanácsná, hogy mit látott. Ejöttek s kiásták, s ott vót egy jó nagy láda megtötte mind aranyedényekke. (Jenei Jolán sz. 1943, Bodon)

14. Például a záhi kastélynál. Egy ember kapott egy arany ekét, s egy kicsi talygát. De aranybó. Egy ekkora kicsi ládikóba betéve. És benn vót egy színbe. A színben vót a kocsi, a kétkerekű kocsi. Ő kocsis vót. Ahogy vitte bé a kocsit, egy kicsi föld lehullott. Lehet, hogy beszakadt. Mióta vótak ott? Lehet, hogy a 48-as háborúba elásva. Elásták az urak. Ott lakatt egy nagy úriember. Ugron Istvánnak hitták és ő elásta azt a drága dolgot. De nem pusztá helyre, csak egy színbe. A kocsiszínbe. Ott jól vót, de az vót a baj, hogy sok éven keresztül a föld kezdett hullni. Béhullatt egy kicsi föld oda a ládára és a kocsis meghallotta. És erre kiásta. De egy olyan ember vót, hogy ő nemhogy etette vóna magának, ement, jelentette. Űgyesen evették tőle. Csak most történt, a hatvanas évekbe. És ő nem kapott semmit se belőle. Még köszönem szépemet se mondtak. Nemhogy ő tette vóna e, s egy darabot dobatt vóna vissza. Ő úri ember maradt. Vóna. (Demeter Pistáné Péter Erzszi sz. 1920, Andrászi-Telep.)

15. A kincs megmutatkozik.

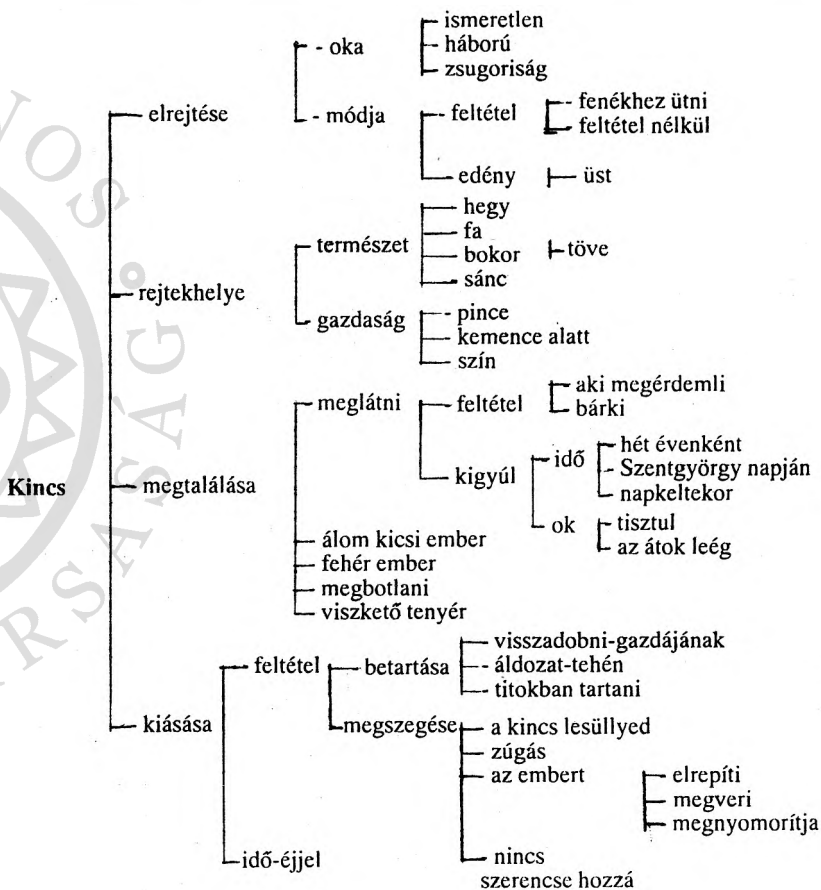
Vót egy boldogtalan fiú, eküdte az apja a piacra a tehénnye. Egy erdön kellett keresztü menjen. Kellett leüljen bajáro. Evégezte. Menyen, hogy adja ki a tehényt. A fa e vót szárodva. A szél fújt, a fa lógatt, egyik szároz gyükér megnyikargatt. Vót a fa tövibe egy fazék kincs, hozzáért ahhoz. — Cîrî, carî. Îmi vînzi vaca. — Îmi dai banii marîi. Îti las vaca, da marîi viu după bani. Noroc.* Otthatta a tehényt. Emenyen haza. Kérdi az apja: — Eadtad? — E. — Mennyi? Miko adják a pénzt? — Kedden. Na jó, kedden menyen. Nem vótak csak a csontak. Megették a tehényt a farkasak. — Látom, megetted, jöttem a pénz után. — Cîrî, carî. — Să te mai las pînă marîi? — Cîrî, carî. — Bine, bine, te las, da marîi viu cu securea. Te tai. Bine, bine.** Hazamenyen. — Megkaptad? — Nem — Miko adják? — Jövď kedden. Kedden menyen a fejszéve. — Hová viszed a fejszét? — Ha nem adja a pénzt, összevágom. — Ne csinálj bolondságot, te gyermek. Emenyen az öreg is velle. Mennek, mennek. — Há hol lakik az az ember? — Majd meglásso. Odaviszi a fához. — Né, ennek az embernek adtam e. — Há ez fa, te. — De nézze meg, megette. Csak a csontakat hatta meg. — Megették a farkasok. — Na, én kivágom. Űti

innen, üti onnan. Há kiborul a töviből egy üst teli arannya. Kértek egy szekeret a faluból s hazavitték. Meddig élt, vót pénze. Az öregek meghaltak, ő ebből élt. Egy kicsit boldogtalan vót.

A kincs megmutatkozott, ha vót. (Kocsis János sz. 1932, Detrehemtelep)

3. A hiedelemkör ágrajza

A hiedelemkör releváns elemit a következő ágrajz foglalja össze:

4. Elemzés

A hiedelemkör releváns elemei az ember által uralt tér és az idegen tér oppozíciója köré szerveződnek. A kincs az idegen világ tartozéka, az ember csak átmenetileg rendelkezik vele. Megszerzése és használata feltételhez kötött. A feltételek megszegése a kincs elvesztését és az ember károsulását váltja ki. A kincs nem származtatható át másra, a használati idő lejártá után eredeti tulajdonosának, az idegen szférába kell visszajuttatni. (A kivételes esetek nem relevánsak, minthogy hiedelemalapjuk nincs.)

A kincs lelőhelyeinek első csoportja a kultúrán, az uralt téren kívüliséget nevez meg. A sánc a két tértípus választóvonalát, jelentésben, funkcióban a kerítés szinonímája. Mindkettő az uralt teret zárja, az idegen teret nyitja. A mágia mindkét objektumot gyakran alkalmazza. Az öngyilkosok és a keresztetlentül meghaltak sírja csak a periférián, a temető árkában kaphat helyet. A halottmosó vizet szintén árokba, kerítés tövébe öntik. A szalmára vagy egyéb tárgyra átszármaztatott betegséget a kerítés tövébe, a csepegés alá ássák el.

A hegy, a domb, a fa, a bokor töve, vizek partja a politeizmustól kezdve kiemelt helyet töltött be a kultikus gyakorlatban. A tér e kiemelt, kiemelkedő pontjaiban lehetett kommunikálni mind a transzcendens, mind a mágikus erővel. Itt kellett az áldozatot bemutatni²⁹. A fa töve még néhány évvel ezelőtt is előfordult egy detrehemtelepi mágikus gyakorlatban. A rontó praktika részeit (vízöntés, tűzgyújtás) egy fa tövében kellett elvégezni. A fa, gyökerei révén az alvilággal érintkezik. Áttöri az emberi világ szféráját, a tisztátalanok szférájába nyúlik.

A kemence és környéke a lakásszerkezetben szintén kulcsfontosságú hely. Hiedelemlényekkel e térrészben lehet kommunikálni. A lüderc a kéményen ereszkedik be a házba. A tűzben pedig meghalt hozzátartozók szelleme jelenhet meg. A szín, akárcsak az istálló, boszorkányok praktikáinak, illetve az ellencselekvések színhelye. A megrontott tehenet az istállóba zárkozva lehet meggyógyítani. Szentgyörgy napján az istálló, a szín környékéről tövises ágakkal tartják távol a boszorkányokat.

A pince a függőleges térszerkezetben elfoglalt helye révén jut hírtértkehez. Minthogy a földfelszín alatt van, kígyó, béka, ördög s egyéb hiedelemlény tartózkodási helye. Funkciója azonos a kútéval és az árnyékszékekével, a fa tövével.

A kincsrőző alakjára vonatkozó mezőiségi adatok is alátámasztják Pócs Éva következtetését, miszerint a magyar népi mitológiának nincs kizárólagos kincsrőző szelleme. Mindössze egyetlen monda hivatkozik az ördögre. Habár

a tiszta (szent) — tisztátalan, angyal — ördög oppozíciót a keresztény egyház honosította meg, ez esetben sem a vallás által propagált ördöggépről van szó. Az ördög a boszorkánynak rendelődik alá, a boszorkányt szolgálja ki³⁶. Tulajdonképpen a boszorkány saját maga dönt ördögeinek száma felől, ő gondoskodik róluk, foglalkoztatja s tartja kordában őket. Az ördög alakja változó, lehet törpe, béka, egér, csirke. A tisztátalannal kötött szövetségről egy metaforikus történetet sikerült lejegyeznem Detrehemtelepen: *“Vót két asszony. Az egyiknek olyan jó szerencséje vót, sokat árult. A testvérinek nem vót szerencséje. — Ekko s ekko gyere el, kimegyünk a temetőn keresztül. Mennek, mennek, csúf helyen, posványon, csúnya helyen. Na kiérnek. Egy gyönyörű helyen mentek. — Na ez vagy te, a másik én vagyok, most vállasz. De a másik nem választotta ezt.”* (Moldvai Györgyné Keszeg Eszter sz. 1899)

Az adatok szerint kincshez jutni csak úgy lehet, ha az ember az ördögöt is átveszi, vagy elfogadja feltételeit. (Ezért kötelező a kincstalálás titokban tartása.) Enélkül a kincs vagy eltűnik, vagy szerencsétlenséget hoz új tulajdonosára. Az elhasználatlan kincs az ördöggel együtt kerül vissza rejtekhegyére.

A kincs lelőhelye megtalálásának értelmezésében különböző, egymástól távolos elemek keverednek. A hiedelemvilágban gyakran figyelhető meg a keresztény világkép hatására történő átstrukturálódás. Az egyik adatközlő szerint ki kell érdemelni a kincset. S ez pedig a keresztény erények gyakorlása, halmozása által történik.

A kincs lelőhelyéről leggyakrabban a láng árulkodik. Az értelmezés szerint ilyenkor tisztul vagy ilyenkor ég el róla az átok. Ez utóbbi hiedelem arra utal, hogy az elásott kincs tulajdonjoga hét év után megszűnik, ilyenkor újra birtokba vehető. Ugyan egyik közlésben sem fogalmazódik meg, de valószínű az az értelmezés, hogy a kincs kiásásának feltétele hét év után érvényét veszti.

Nincs tudomásom arról, hogy az irodalom a népi időszámításban érvényesülő hétéves periódusokkal foglalkozott volna. Bibó István a számok jelentéséről írott tanulmányában a hetes számnak a térre és mennyiségre utaló sajátosságát következteti ki. Időre mindössze egy esetben, a hold 7 naponként történő változása révén utal³¹. Egy detrehemtelepi értelmezés szerint a hét év is egységes periódust alkot. Az időjárás alapvető sajátosságai hétévenként változnak. A csapadéokban gazdag és száraz periódusok váltják egymást. Ez a megfigyelés érvényesül a bibliai hét sovány esztendő képzetében is. A hét év letelte az ember életében is új ciklust nyit. Hiedelmek szerint a táltost, a

garabonciást ebben a korban ragadják el. Az egyik detrehemtelepi garabonciás monda szerint a hétéves kígyó húsa alkalmas gyógyításra.

Az idegen (észti, finn, tiroli norvég) adatoktól eltérően³², amelyek szerint a kincs Szentiván napján található meg, a mezősegi adatok a magyar, s ezen belül különösen az erdélyi párhuzamokkal csengenek egybe. Itt ugyanis Szentgyörgy éjszakája az alkalmas időpont a kincskeresésre³³. Feltételezhetően utólagos módosulás eredménye e nap funkcióbővülése. Egyik lehetséges magyarázata, hogy Szent György a középkor óta a lovagok, lovak, szíjjártók mellett a fegyverkovácsok patrónusa³⁴. Továbbá, Kelet-Európa állattartó népei e napot tekintik a tavaszkezdő napnak³⁵. Ezért a kincs-hiedelemkör nem véletlenül ruházta fel purifikáló hatással.

További kiemelt időpont a kincs meglátására a napkelte. Napkezdő időpontként Szentgyörgy napjának analógiája. Egyébként gyógyító, elhárító cselekvések elvégzésének megterhelt időpontja Mezőségben is.

A kincs holléte felől az ember álomban vagy a fehér embertől értesülhet. A fehér ember alakja nem kimondottan erre a szerepre specializálódott. Általában jótékonykodó személy. Egyéb közlések személyét illetően; *“Az is valami szerencseféle. Nem árt. Mindég votami jót mond, jót jósol. Így hallottam a beszédben. Csak mondják, hogy valami jó dolog.”* (Demeter Pistáné Péter Erzszi sz. 1920, Andrászi-telep) *“S temető mellett jüttem, na látod. S há miko jártom Ticăhoz is szőni a faluba, nem itt jöttem keresztű a hegyen, temetőné jöttem. Nem találkoztam semmivel soha. Éjjel. Azt mondom, nem mindenkinek. (Nyilatkozik meg.) Aki fél, annak megmutatkozik a tisztátalan lélek is. És régebb ezek a szerencsések is jártak, mondták, hogy a szerencse-ember. Az olyan vót, mind vótak régebb a próféták, aztán az megáldatta az embert. De ez a tisztátalan ez megkísírta, hogy megöli. Ugyé az nagyon rossz, isten őrizz.”* (Szántó Ferencné Fekete Erzsébet sz. 1930, Bodon) *“— Hogy volt ez a történet? — Mentek a malomba. Itt ahogy mentek Bánd felé, hogy is mondjam, itt Gerebenestő az a firma ahogy vót, hogy kiállatt egy fehér ember, azt mondja, ahogy mentek a szekérre, s akko nyugottak egy fehér zsebkendőt neki s akko azt mondja, hogy ne mondják meg, hogy hogy mondjam, na, kive találkoztak, akko magáldotta, hogy szaporítsa meg a lisztjét, hogy aztán vót a lisztje, ameddig nem mondatta meg, addig nem apadatt el a lisztje. Így magyarázta, hogy mentek s aztán ketten vótak, nem mondták meg, addig nekik vót lisztjek annak a két embernek. Má ez nem nagyapám vót, hanem a másikat mondta. — S meddig volt lisztjük? — Azt mondja, ameddig megmondták a szót, hogy hogy jártak. Addig vót lisztjük. Ha nem mondták vóna meg, lehet, hogy lett vóna több ideig. Így, azt mondja, miko megmondták,*

aztán efogyott a liszt. — A fehér ember más szerencsét is hozott az embernek? — Aztán má ahogy találkozott velle. Ugyé aztat mondatt neki, amire ment, na. Csak hogy ne mondják meg senkinek, me aztán szerencsések lesznek. Ha malamba ment, lisztet áldotta meg, ha vásárba ment, pénzze. S amive járt. — Akárki találkozhatott a fehér emberrel? — Ha úgy talált riá, persze, hogy találkozhatott. Mindegyik találkozott. Csak azt mondják, amelyik szerencsés vót, az találkozott, csak a szerencse. Én is jártam eleget, de nem találkoztam eccer se. Nem. Nagyapám is, hogy szerette vóna, hogy áldjo meg ötet is, ha találkozott vóna, me mi is ugyé annyi gyermek emaradtunk, hatan, édesapám-tó, kicsin, hogy örvendett vóna, de ő nem taláto ezt a szerencsét...” (Szántó Ferencné Fekete Erzsébet sz. 1930, Bodon)

Mezőség kutatott részén általánosan ismert az a hiedelem, hogy a botlás földbe ázott kincset jelent. Kovács Endre Doroszlón jegyezte le ugyanezt a hiedelmet³⁶, ami arra utal, hogy a teljes magyar nyelvterületen megtalálható.

A kincs kiásását szintén előírások szabályozzák. Az egyik az, hogy nem szabad a teljes mennyiséget elvenni, valamennyit vissza kell dobni rejték helyére. Csak ilyenképpen használható el bántódás nélkül. Kötelező továbbá betartani a felvilágosító kikötéseit. Az egyik az, hogy titokban kell tartani a kincsását, a másik, hogy meg kell felelni a kincset. A feltételek be nem tartása a kincs eltűnését vagy a kincsásó szerencsétlenségét okozza.

5. Következtetések

A kincs eredete az égi-alvilági, fent-lent oppozíciót aktivizálja. A 20. századi európai adatok azonban az első dimenziót teljesen nélkülözik. Egyáltalán nem esik szó a kincs, az arany előállításának ezoterikus tudásáról, e tudás, az istenek, angyalok titka megszervezésének szándékáról. Az alkimista felfogással szemben, amely az aranyban az isteni lényeket látja, a népi hiedelmek szerint a kincs az alvilági erők hatáskörébe tartozik. Erre utal a kincs lelőhelye (lent, a föld alatt), a kincs megnyilatkozásának és a kincsásásnak az ideje (leggyakrabban éjjel), a kincszőrő lényekkel való fordított kommunikáció (szótlanság), valamint az előírások megszegésének következménye (betegség, halál).

Ez a transzformáció (az isteninek ördögivé való átalakulása), a keresztény világnézet hatására mehetett végbe. Eszerint ugyanis semmi sem érték, amit az ember készen megkaphat. Az igazi értékek az üdvjavak, az erkölcsi, lelki értékek, az anyagi javakkal az ördög kísérti az embert.

A magyar nyelvterületen a kincs lelőhelye kétféleképpen található meg. A kivételes képességgel rendelkező látó azonosítani tudja a lelőhelyet³⁷. Erre vonatkozó adat azonban a kutatási területen nem került felszínre. A kincs leggyakoribb jele a tűz, a láng. Tulajdonképpen ez az az elem, amelyre az egész hiedelemkör ráépül. Pócs Éva értelmezése szerint a hiedelemkör a mocsárgáz értelmezése³⁸.

Amint láttuk, a kincs az európai hiedelem szerint különböző napokon nyilatkozik meg. Leggyakrabban a nyári napforduló, Szent Iván, Erdélyben pedig a tavaszi napforduló, Szent György napján. E két jelesnap szerepelése nem véletlen, a tűzkultúra, a rituális tűzgyújtásra lehet következtetni. A *Jelképtárban* írja Jankovics, hogy a kelta-római hagyomány szerint, a kiemelkedő napokon a régi tüzeket kioltották, új tüzet gyújtottak, amit tűzszentelő szertartás kísért. E rítusokra a napfordulói, napéjgyenlőségi ünnepeken került sor, s a fény, a nap évenkénti megújulását, pályáján való haladását kívánták mágikus úton elősegíteni³⁹. E szoláris elmélet mellett az etnológiai irodalom egy másik értelmezést is számon tart. Eszerint a rituális tűzgyújtásban nem napszimbolikát kell látnunk. A tűznek önmagában van purifikáló hatása. „Mindezen tűz-ünnepek elsődleges célja egyszerűen az volt, hogy megsemmisítsék, vagy legalábbis megzabolázzák a varázslókat, akikről azt hitték, hogy majd minden, az embert, az állatokat vagy a termést érintő szerencsétlenség, természeti csapás okozói”⁴⁰.

A Szentgyörgy napi gyakorlatban tehát két szokáselem kontaminálódott, s rendelődött alá a keresztény mitológia szentkultuszának. Hogy a sárkányölő Szent György napján egyéb tüzzel kapcsolatos szertartásokat is gyakoroltak, azt egy száz évvel ezelőti adat bizonyítja. Wlislöck 1891-ben közölt tanulmánya foglalta össze a tűz megfékezését célzó cigány hagyományokat. Erdélyi cigányok Szentgyörgy napján a következő tűzreolvasást alkalmazták: „György úr elment az erdőbe és találkozott a tűzkirállyal. «Hová mész?» — «Nemzetségemhez!» — György úr mondá arra: «Halljad, te tűzkirály! Ha a te nemzetséged kárt csinál, akkor eljövök én nyárral, kalapáccsal, pálcával és vízzel és elűzlek benneteket a földről, hogy tovább ne lehessetek anyátoknál (a földnél), hanem anyátoknál (az égnél). Ottan (majd) a szélkirály megbetegít titeket! Menj és mondd ezt meg nemzetségednek a nagy Isten nevében, ki mindent teremtett!» Én is ezt mondom neked, oh tűz, halljad és félj!» Ugyancsak erdélyi cigányok meztelenül jelentek meg Szent György képe előtt e napon, hogy testük a tüztől, égéstől védett legyen. A tűzvész ellen e napon a kunyhót háromszor körbeszaladták, miközben ezt mondták: „Tűz, a Szent György nem enged téged ide jönni”⁴¹. További bizonyítást igényel

még, de ezekből az adatokból az derül ki, hogy Szent György nemcsak a sárkányt pusztította el, hanem a tüzet is meg tudta zabolázni. S ezért nem véletlenül az ő napján maradt őrizetlen a kincs.

A hiedelemkör is, mint általában a népi mitológia, az utóbbi időben krisztianizálódott. Ennek jele az elemek égi- alvilági tengelyen való elhelyezkedése, az ördöggel való szövetkezés motívuma, valamint a kincsnek a keresztényi erényekkel történő kiérdemlése. Ez a vallásos ideológia sorvasztóan hatott vissza a hiedelemkőre. Kirostálódttak, átértékelődtek egyes elemek, s a meglévőket is csupán a passzív emlékezet, a szájhagyomány őrizte meg. A gyakorlat folklórtémává alakult át.

JEGYZETEK

1. Eliade, 1981, 53.
2. Dumézil, 1986, 203-211.
3. Eliade, 1981, 56. A bányászok elkülönítettségéről írja Kuun Géza: "A magyar faj történetének egyik korszakában sem viseltetett különös előszeretettel a bányászat iránt, s már az Árpád-házból való királyaink idegeneknek adták ki a bányákat s azok művelésére németeket telepítettek be, kik kelet felé a bányavidékek irányában terjeszkedtek." (Kuun, 1890, 180)
4. Chevalier — Gheerbrant; 1991, 967.
5. Eliade, 1991, II. 40-41.
6. Eliade, 1991, 72-80.
7. Seligmann, 1987, 84-90.
8. Uo., 93.
9. Bán, 1915.
10. Uo., 91.
11. Ipolyi, 1854, 108-110.
12. Wieder, 1890, 247-252.
13. Wlislöckiné, 1892, 367.
14. Jankó, 1892, 194-195.
15. Balásy, 1897, 296-297.
16. Versényi, 1901, 271.
17. Gönczi, 1901, 411-412. Egyéb közlések: Versényi, 1895, 130-132; Jakab, 1895, 311.
18. Bosnyák, 1973, 82-83.
19. Gulyás, 1976, 43.
20. Bosnyák, 1977, 77.
21. Uó, 1980, 52-53.
22. Zentai, 1983, 97-101.
23. Fejős, 1985, 174.
24. Jung, 1990, 186-187.
25. Salamon, 1987, 145-149.
26. Dömötör, 1981, 160.
27. Diószegi V. — Dobos I. — Nagy I., 1980, 197-198.
28. Pócs, 1990, 560.

29. L. pl. Szimonidesz, 1928, Eliade, 1987.
 30. Röhrich írja, a tudás, a kincs megszerzése miatti szövetkezés az ördöggel a középkori mondáreg tartozéka. A német mondákban a boszorkány és a szabadkőműves lép szövetségbe az ördöggel. Röhrich, 1966, 216.
 31. Bibó, 1917, 27, 46, 80-81.
 32. Bán, 1915, 31, 34, 38-39.
 33. Bán, 1915, 88, Jankó, 1892, 194, Balásy, 1897, 297, Versényi, 1901, 271, Salamon, 1987, 145-146.
 34. Pócs, 1990, 413, Jankovics, 1988, 121.
 35. Szendrey A., 1959, 322-324.
 36. Kovács, 1982, 180.
 37. Ferenczi, 1959, 435-438.
 38. Pócs, 1990, 683.
 39. *Jelképtár*, 1990, 229.
 40. Frazer, 1980, 56.
 41. Wlislöcki, 1891, 351-352.

IRODALOM

- Balásy Dénes
 1897 *Székely kincsdásó babonák*. In.: Ethn. VIII. 296-299.
- Bán Aladár
 1915 *A kincskeresés a néphitben*. In: Ethn. XXVI. 28-40.
- Bibó István dr.
 1917 *A száмок jelentése és a gondolkodás alapformáinak története*. Bp.
- Bosnyák Sándor
 1973 *Kisteleki mondák*. In: FA 1. 78-90.
 1977 *A bukovinai magyarok hitvilága*. In: FA 6.
 1980 *A moldvai magyarok hitvilága*. In: FA 12.
- Chevalier, Jean — Gheerbrant, Alain.
 1991 *Dictionnaire des symboles*. Paris
- Diószegi Vilmos
 1980 *Kincs*. In: MNL 3. Bp. 197-198.
- Dömötör Tekla
 1981 *A magyar nép hiedelmevilága*. (Bp.)
 Dumézil, G.
 1986 *Attila és Mars kardja*. In: Uő.: Mítosz és eposz. Bp. 203-211.
- Eliade, Mircea
 1981 *Istoria credințelor și ideilor religioase*. Buc.

- 1987 *A szent és a profán.* Bp.
- 1991 *Istoria credințelor religioase.* Buc. I-III.
- 1991 *Cosmologie și alchimie babiloniană.* Iași
- Fejős Zoltán
1985 *Hiedelemrendszer, szöveg, közösség.* Bp.
- Ferenczi Imre
1959 *Adatok a látó (néző) alakjához.* In: Ethn. LXX. 435-438.
- Frazer, J.G.
1980 *Creanga de aur.* Buc. I-V.
- Gönczi Ferenc
1901 *Göcseji népmondák.* In: Ethn. XII.409-414.
- Gulyás Éva
1976 *Jászdózsai hiedelmek.* In: FA 4. 7-186.
- Ipolyi Arnold
1854 *Magyar Mythologia.* Pest
- Jakab József
1895 *Szatmár megyei babonák.* In: Ethn. VI. 309-312; 410-416.
- Jankó János dr.
1892 *Kalotaszeg magyar népe.* Bp.
- Jankovics Marcell
(1988) *Jelkép-kalendárium.* (Bp.)
Jelképtár = Hoppál Mihály — Jankovics Marcell — Nagy András
— Szemadám György
- 1991 *Jelképtár.* Bp.
- Jung Károly
(1991) *Hiedelemmondák és hiedelmek.* (Újvidék)
- Kovács Endre
(1982) *Doroszló hiedelemvilága.* (Újvidék)
- Kuun Géza
1890 *Kinczsások és bányászok.* In: Ethn. I. 179-183.
- Pócs Éva
1990 *Néphit.* In: Magyar néprajz, VII. Bp. 527-692.
- Röhrich, Lutz
1966 *Az ördög alakja a népköltészetben.* In: Ethn. LXXVII. 212-228.
- Salamon Anikó

(1987) *Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák.* (Bp.)

Seligmann, Kurt

1987 *Mágia és okkultizmus az európai gondolkodásban.* Bp.

Szendrey Ákos

1959 *A napforduló és a mágikus állatvédelem összekapcsolásának kérdése. Az állatok első kihajtása.* In: Ethn. LXX. 313-343.

Szimonidesz Lajos

1928 *A világ vallásai.* Bp.

Versényi György

1895 *Felvidéki népmondák.* In: Ethn. VI. 123-132; 230-239.

1901 *Erdélyi népmondák.* In: Ethn. XII. 266-272.

Zentai Tünde

1983 *Ormánsági hiedelmek.* In: FA 15.

Wieder Gyula

1890 *Kincsásó babonák és ráolvasások.* In: Ethn. I. 247-252.

Wislocki Henrik

1891 *Cigány tűzre olvasás.* In: Ethn. II. 344-353.

Wislockiné Dörfler F. Anna

1892 *A kalotaszegi néphit köréből.* In: Ethn. III. 362-367.

A közlésekben szereplő román szavak, szövegrészek

7. *Eldobott az ördög.

8. *Ne, ne üssön, úrfi, ne üssön, úrfi.

12. *Fényűzés.

13. *—Cîrți, carți. Eladod a tehened. — Kedden adod a pénzt. Itt hagyom neked a tehenet, de kedden jövök a pénz után. Szerencsét.

**—Cîrți, carți. — Hagyjalak még keddig? — Cîrți, carți. — Jó, jó, hagylak, de kedden jövök a fejszével. Kiváglak. Jó, jó.

Zsigmond Csoma***Traditional Image of Occupations and Ethnic Identity in the Carpathians Area. 18th — 19th centuries***

The author questions whether the ethnical communities living in the Carpathians area can be characterized by considering specific occupations, economic stereotypes, that is, the way and the form of production, and to what extent these belong to the ethnical characteristics.

Using 18-19 century written sources, the author reconstitutes the different peoples' figure about their neighbours' occupations.

Ödön Nagy***Herdmanship in Neaua***

This traditional occupation is still alive in Mureş county villages. The paper points out when and how the sheperd was hired, how the herd was gathered and has been taken care of, and the criteria for product sharing.

József Zsigmond***The Highlands Community of Mureş Area***

The presented community guided the use and development of the mountains belonging to 127 villages in the Mureş river valley. The community lived on a status basis. The author used archival records to present the history of the community.

Miklós Major***Wine Storing in Barcău Area***

It is proven that vine is grown in the Barcău area since the 13th century. Fifteen century documents attest the existence of wine-cellar.

The paper presents specific wine preserving methods and cellar types existing in this region.

Bálint Csergő***Folk Medicine in Tîrnovița***

The author researches the superstitions and knowledge of a village population concerning diseases, hygiene, symptomatology and cure. Even in the 20th century, magic elements are living together with the curing methods and the concepts based upon the use of medicinal plants. The work has two chapters referring to human and veterinary medicine, the material being structured corresponding to the diseases.

Zita Deáky***Midwife's Role in a Szekler Inhabited Village***

Researching midwives' role was neglected by ethnologists, even though midwives had complex activities inside the communities. Besides the tasks implied by births, the midwife cured, lent a hand at burials, baptisms, advised about sex life, etc.

The activities of a midwife, living in a Mureș county village, gave the author the material for the theme of the paper.

Jenő Gub***Folk Meteorology in Ghinești***

The communities of farmers, horticulturists and animals growers had a lot of knowledge about weather. They foresaw the weather changes keeping in mind the characteristics of the seasons, months and holidays, the cosmic signs and the behaviour of the animals.

The author publishes the knowledge in meteorology of a community of a Mureș county village.

László Barabás***The End of the Carnival in the Ocne Area***

The paper deals with the actual stage of an archaic custom, "The End of the Carnival", pointing out the changes occurred during the last hundred years. The author presents the elements, motifs and actual functions of this custom.

Lajos Balázs***“We Felt Like Doing It...” The Meeting Again of a Generation***

The author observes the birth of a new custom. During the last decades, the meetings took place in the countryside, like those occasioned by the highschool graduation anniversaries. The meeting again is the holiday of people born in the same year who come together in their native village on this occasion. One can see again the ritual and cultural features of the customs and the cohesion of tradition.

The author did his research in a village in Harghita county between 1987 and 1989.

Gábor Barna***The Geographical Extent of the New Year's Eve Greeting “Regölés” Traditions***

The New Year's Eve greetings custom was discovered last century. The fact is that it is one of the oldest habits, having features which can be also found in the beginning of the year rituals of the neighbour peoples.

The author follows the geographical extent of the habit in the areas inhabited by Hungarians. His conclusion is that even if it seems that they look like different variants, these are in fact genetically linked, with dissimilarities resulted from their autonomous evolution.

Ferenc Pozsony***Philological Analysis of a New Year's Eve Greetings Poem from Ghimeș***

The writing deals with a midwinter ritual of the Csángó population living in the Valea Rece zone. Although the “regölés” custom is not mentioned in the bibliography of the region, the function of the “harsogtatás” custom shows the latter as a variant of the former one. The philological analysis of the poem proves that recently the custom has revived, influenced by a text of Dunántúl (western Hungary) ethnographic zone provenience.

Zoltán Szalay***Folk Music Band's Technique in Palatca***

The present writing is a part of an ampler study which covers the instrumental techniques used in a village in Transylvania Plain.

János Ráduly***A New Variant of Oedip's Legend***

The presence of this legend in the Hungarian folklore has been proven by five collected variants, the one published in this volume by János Ráduly being the most complex. The story was preserved in a gipsy milieu in Chibed.

Erzsébet Zakariás***Witchcraft in Filia***

The superstitions related to sorcery are preserved in the countryside throughout Transylvania. Based upon data gathered in the Baraolt area, the author presents the witches' powers.

Vilmos Keszeg***Treasure Mithology in Transylvanian Plain***

People were always concerned by treasures and wealth. Throughout the studied area, there exists neither the motif of the heavenly provenance, nor the influence of alchemy. The treasure belongs to the demonic world, its mythology being related to the cult of fire.

This paper is based upon data gathered in Transylvanian villages in the 20th century.

Balázs Lajos*“Așa ne-a venit nouă s-o facem...
” Revedere de generație*

Autorul surprinde nașterea unui obicei nou. În ultimele decenii revederile de generație au loc în mediul rural pe modelul revederilor de bacalaureat. Revederea este sărbătoarea celor care s-au născut în același an, care se adună cu această ocazie în satul natal. În acest obicei se poate regăsi caracterul ritual, cultural, precum și coeziunea sărbătorilor tradiționale.

Autorul a făcut culegerile între anii 1987-1989 într-un sat din județul Harghita.

Barabás László*Sfârșitul carnavalului în zona Ocnelor*

Lucrarea cercetează stadiul contemporan al unui obicei arhaic, sfârșitul carnavalului, prezentând schimbările intervenite în ultimul secol. Autorul prezintă elementele, motivele obiceiului, funcțiile lui actuale.

Barna Gábor*Răspîndirea geografică a tradițiilor de urare de
an nou “regölés”*

Obiceiul de urare de an nou a fost descoperit în secolul trecut. În realitate însă este unul dintre cele mai vechi obiceiuri, paralelismele căruia putînd fi întîlnite și în ritualurile de început de an ale popoarelor vecine. Autorul urmărește răspîndirea geografică a obiceiului în zonele locuite de maghiari. Concluzia lui este că, deși par variante diferite, de fapt ele sînt în legătură genetică, diferențele provenind din dezvoltarea lor autonomă.

Csergő Bálint*Medicina populară din Tîrnovița*

Autorul cercetează cunoștințele și superstițiile unui sat referitoare la boli, igienă, simptomatologie și vindecare. Pe lîngă modurile de vindecare și conceptele bazate pe cunoașterea plantelor medicinale, și în secolul XX. mai trăiesc elemente magice. Materialul este prezentat pe boli. Lucrarea are două capitole referitoare la medicina umană și cea veterinară.

Csoma Zsigmond***Imaginea tradițională a ocupațiilor și identitatea etnică în Bazinul Carpatic. Secolul 18-19.***

Autorul pune întrebarea dacă în Bazinul Carpatic etniile se pot caracteriza cu anumite ocupații specifice, stereotipii economice, adică modul și forma de producție în ce măsură fac parte din caracterul etnic. Pe baza însemnărilor din secolele 18-19. reconstituie imaginea diferitelor popoare despre ocupațiile popoarelor vecine.

Deáky Zita***Rolul moașei într-un sat secuiesc***

Cercetarea rolului moașei a fost un domeniu neglijat al etnografiei, cu toate că moașa a avut un rol complex în viața comunității. Pe lângă sarcinile legate de naștere, moașa mai vindeca, ajuta la înmormântări, la botezuri, dădea sfaturi referitoare la viața sexuală, etc.

Autorul ne prezintă tema pe baza activității unei moașe dintr-un sat din județul Mureș.

Gub Jenő***Meteorologie populară la Ghinești***

Comunitățile de agricultori, pomicultori și crescători de animale aveau cunoștințe bogate referitoare la starea vremii. Deduceau schimbarea vremii din caracteristicile anotimpurilor și al lunilor, din vremea zilelor de sărbătoare, din semne cosmice și din comportamentul animalelor.

Autorul publică cunoștințele meteorologice ale unui sat din județul Mureș.

Keszeg Vilmos***Mitologia comorii pe Cîmpia Transilvaniei***

Comoara, bogăția i-au preocupat întotdeauna pe oameni. În conceptul popular al zonei cercetate nu mai există motivul provenienței cerești, nici influența concepției alchimiste. Comoara aparține de lumea demonică. Mitologia ei are legături cu cultul focului.

Lucrarea se bazează pe date culese în secolul 20 în satele din Cîmpia Transilvaniei.

Major Miklós***Depozitarea vinului în zona Barcăului***

Cultivarea viței de vie în zona Barcăului este datată deja din secolul XIII. Existența pivnițelor pentru păstrarea vinului este amintită în documente din secolul al XV-lea. Sînt prezentate metodele specifice de păstrare și tipurile de pivnițe din această zonă.

Nagy Ödön***Păstoritul la Neaua***

Această ocupație tradițională s-a păstrat pînă în vremurile noastre în satul mureșean. Lucrarea prezintă cînd și cum a fost angajat păstorul, cum au fost predate și îngrijite oile la turmă, după ce criterii au fost împărțite produsele.

Pozsony Ferenc***Analiza filologică a unei poezii de urare de an nou din Ghimeș***

În lucrare este vorba despre un ritual din mijlocul iernii practicat de ceangăii de lîngă Valea Rece. Cu toate că obiceiul “regölés” nu este amintit în bibliografie, “harsogtatás”, după funcția lui, este o variantă a obiceiului. Analiza filologică a textului dovedește că obiceiul a renăscut în ultimul timp sub influența unui text provenit din zona etnografică Dunántúl.

Ráduly János***O nouă variantă a legendei lui Oidip***

Prezența legendei grecești în folclorul maghiar a fost dovedită de cinci variante culese. Varianta publicată în prezentul volum de Ráduly János este cea mai complexă. Povestea s-a păstrat în mediu țigănesc la Chibed.

Szalay Zoltán***Tehnica tarafului din Palatca***

Lucrarea de față face parte dintr-un studiu mai amplu, care prezintă tehnica instrumentală dintr-un sat din Cîmpia Transilvaniei.

Zakariás Erzsébet***Vrăjitoria în Filia***

Superstițiile legate de vrăjitorie s-au păstrat în mediul rural pe tot teritoriul Transilvaniei. Autoarea prezintă atribuțiunile vrăjitoarei pe baza unei culegeri efectuate în zona Baraolt.

Zsigmond József***Comunitatea Munților din zona Mureșului***

Comunitatea prezentată a îndrumat folosirea și valorificarea munților aparținând de 127 sate de pe valea Mureșului. Comunitatea funcționa pe bază de statut. Istoria comunității este prezentată pe bază de documente de arhivă.

Lajos Balázs

*“Es kam uns so zu machen” — Altersgenos-
sentreffen*

Der Autor ergreift auf frischer Tat die Entstehung einer neuen Sitte. Nach dem Muster des Abituriententags treffen sich die Altersgenossen schon seit Jahrzehnten. Es ist die Feier der im selben Jahr Geborenen die sich im Heimatdorf treffen.

Man kann bei dieser Sitte die ritualischen, kulturellen und kohäsionformenden Gepräge des traditionellen Festes erkennen.

Der Autor hat seine Sammlung zwischen 1987-1989 in einer Gemeinde im Komitat Hargita durchgeführt.

László Barabás

Fastnachtbestattung in Gegend Sóvidék

Diese Arbeit erforscht den heutigen Zustand eines archaischen Volksbrauches: der Fastnachtbestattung. Dabei führt sie die in unserem Jahrhundert eingetroffenen Änderungen vor.

Der Autor trennt die Elemente und Motive des Brauches ab und macht ihre heutige Funktion bekannt.

Gábor Barna

*Über die geographische Verbreitung des “regölés”
(rituelle Lieder der Wintersonnenwende)*

Der Brauch des “regölés” wird in der Fachliteratur seit dem vorigen Jahrhundert erwähnt. In der Wirklichkeit ist er einer der ältesten Bräuche dessen Vergleiche in den Fruchtbarkeitsriten des Jahresanfangs auch bei den Nachbarvölkern nachgewiesen werden können.

Der Autor erforscht die geographische Verbreitung des Brauches im ungarischen Sprachraum. Seine Schlussfolgerung ist, dass die scheinbar sehr verschiedene Varianten genetisch zueinander verbunden sind. Die Verschiedenheiten sind die Auswirkung einer divergenten Entwicklung.

Bálint Csergő***Volkshelung in Küküllőkeménfalva***

Der Autor untersucht die Kenntnisse, das Wissen einer Volksgemeinde in bezug auf die Krankheiten, Hygiene, Symptomatik und Heilung. In den sich auf Erfahrungswissen gründenden Heilmethoden leben magische Brauchelemente weiter.

Das Sammlungsmaterial ist nach Krankheiten geordnet.

Die Studie teilt sich in zwei grosse Kapitel der Menschen und Tierheilkunde entsprechend.

Zsigmond Csoma***Das traditionelle Wirtschaftsbild und ethnisches Bewusstsein im Karpatenbecken, im 18-19. Jahrhundert***

Der Autor sucht Antwort auf die Frage, wie der verschiedene Volkscharakter die spezifische Form der wirtschaftlichen Tätigkeit bei den Völkern im Karpatenbecken bestimmt; (ob die Art und Weise der Wirtschaftsführung die Eigenart des Volkscharakters ist); welches Bild sich im 18.-19. Jhd. im kollektiven Gedächtnis der Volksgruppen über die Wirtschaftsführung der Nachbarvölker geformt hat.

Zita Deáky***Die Rolle der Hebamme in einer seklerischen Dorfgemeinde***

Die Erforschung der Rolle der Geburtshelferin war ein vernachlässigtes Gebiet der Volkskunde bis in den heutigen Tagen, obwohl die Hebamme einen komplexen Aufgabenbereich im Leben der Gemeinschaft hatte. Neben den Obliegenheiten bei der Geburt war sie auch Heiler, Leichenbeschauer, Liebesberater, Organisator und Abwickler der Taufe, usw.

Der Autor präsentiert das Thema auf Grund der Tätigkeit einer Hebamme aus einer Dorfgemeinde im Komitat Maros.

Jenő Gub***Wettervorhersage in Gegeš***

Einen wichtigen Teil der Kenntnisse der sich mit Landwirtschaft Obstbau und Tierzucht beschäftigenden Gemeinschaften bildete die Wettervorhersage. Der Bauer sagte das Wetter auf Grund der Eigenartigkeiten der Jahreszeiten und der Monate, der himmlischen Erscheinungen und des Benehmens der Tiere voraus.

Der Autor macht bekannt die Kenntnisse im Gebiet der Wettervorhersage der Volksgemeinschaft des Dorfes Gegeš, im Komitat Maros.

Vilmos Keszeg***Glaubensbereich des Schatzes in Mezőség***

Der Schatz, der Reichtum hat die Menschen zu allen Zeiten beschäftigt. Im Glauben des Volkes aus diesem Gebiet kann man das himmlische Motiv nicht mehr erkennen. Man fühlt auch den Einfluss der alchimistischen Anschauungen nicht.

Der Schatz gehört eindeutig zum Wirkungsbereich der Unterwelt und diese Vorstellung steht im Zusammenhang mit dem Feuerkultus aus dem Frühjahr.

Die Arbeit macht bekannt den Stand dieses Glaubenskreises im 20. Jahrhundert, auf Grund einer breiten Sammlungstätigkeit in Dörfern aus Mezőség.

Miklós Major***Weinlagerung im Berettyó- Oberland***

Der Anfang des Weinbaus in Berettyó- Gegend datiert aus dem 13. Jahrhundert. Es gibt Urkunden über die Existenz der Weinkeller aus dem 15. Jahrhundert.

Der Autor macht bekannt die Eigenheiten der volkstümlichen Weinlagerung und die Typen der Weinkeller.

Ödön Nagy
Die Schafzucht in Havad

Diese traditionelle Beschäftigung ist bis in den heutigen Tagen in Máramaros erhalten geblieben.

Die Arbeit macht bekannt, wie und wann der Schafhirt angestellt wurde, wie ihm die Schafe übergeben wurden, wie er diese in der Herde pflegen und hüten musste, nach welchen Kriterien die Produkte verteilt wurden.

Ferenc Pozsony
Textanalyse eines Grussverses aus Gyimes

Der Autor macht bekannt einen Winterritus aus dem Kreise der Tschangougarn, die im Tale des Barackos- Baches leben.

Obwohl es keine Daten in der Fachliteratur über das Dasein des "regölés" in dieser Gegend gibt, das "harsogtatás" (Schallen) ist funktionell gesehen eine Variante dieses Brauches.

Die philologische Textanalyse beweist, dass der Brauch in den letzteren Zeiten auf den Einfluss eines transdanubischen Textes lebendig geworden ist.

János Ráduly
Neues Oidipus- Märchen

Das Dasein der griechischen Sage in der ungarischen Folklore beweisen die fünf Varianten die bis jetzt aufgezeichnet wurden.

Die von János Ráduly hier veröffentlichte neue, sechste Variante ist die vollkommenste. Das Sujet hat sich bei den Kibeder Zigeunern erhalten.

Zoltán Szalay
Die Begleitung der Volksstreichorchester in Palatka

Die Studie ist Teil einer Arbeit von grösserem Umfang. Sie macht die Instrumentaltechnik aus einer Gemeinde in Mezőség bekannt.

Erzsébet Zakariás

Hexen in Erdőfüle

Der Glauben an Hexen hat sich überall in den Dorfgemeinden aus Siebenbürgen erhalten.

Der Autor hat seine Sammlung in einer Gemeinde aus Erdővidék gemacht, er präsentiert demzufolge, wen die Gemeinschaft für Hexe haltet und welche die Attribute einer Hexe sind.

József Zsigmond

Das Kommissariat der Hochgebirge aus Marosszék

Die präsentierte Institution regelt die Mitbenutzung und die Verwertung der im Gemeinbesitz von 127 Dörfern befindlichen Hochgebirge.

CONTENTS

Introduction	5
Zsigmond Csoma. Traditional Image of Occupations and Ethnic Identity in the Carpathians Area 18 th -19 th centuries	7
Ödön Nagy. Herdmanship in Neaua	24
József Zsigmond. The Highlands Community of Mureş Area	37
Miklós Major. Wine Storing in Barcău Area	47
Bálint Csergő. Folk Medicine in Tîrnoviţa	60
Zita Deáky. Midwife's Role in a Szekler Inhabited Village	77
Jenő Gub. Folk Meteorology in Ghineşti	86
László Barabás. The End of the Carnival in the Ocne Area	91
Lajos Balázs. "We Felt Like Doing It... " The Meeting Again of a Generation	106
Gábor Barna. The Geographical Extent of the New Year's Eve Greetings "Regölés" Traditions	134
Ferenc Pozsony. Philological Analysis of a New Year's Eve Greetings Poem from Ghimeş	148
Zoltán Szalay. Folk Music Band's Technique in Palatca	164
János Ráduly. A New Variant of Oedip's Legend	176
Erzsébet Zakariás. Withcraft in Filia	182
Vilmos Keszeg. Treasure Mithology in Transylvanian Plain	199
Romanian, German, English, Summarics	219

CUPRINS

Introducere	5
Zsigmond Csoma: Imaginea tradiționalăa ocupațiilor și identitatea etnică în Bazinul Carpatic. Secolul 18-19.	7
Ödön Nagy: Păstoritul la Neaua	24
József Zsigmond: Comunitatea Munților din zona Mureșului	37
Miklós Major: Depozitarea vinului în zona Barcăului	47
Bálint Csergő: Medicina populară din Tîrnovița	60
Zita Deáky: Rolul moașei într-un sat secuiesc	77
Jenő Gub: Meteorologie populară la Ghinești	86
László Barabás: Sfirșitul carnavalului în zona Ocnelor	91
Lajos Balázs: “Așa ne-a venit nouă s-o facem...” Revedere de generație	106
Gábor Barna: Răspîndirea geografică a tradițiilor de urare de an nou “regölés”	134
Ferenc Pozsony: Analiza filologică a unei poezii de urare de an nou din Ghimeș	148
Zoltán Szalay: Tehnica tarafului din Palatca	164
János Ráduly: O nouă variantă a legendei lui Oidip	176
Erzsébet Zakariás: Vrăjitoria în Filia	182
Vilmos Keszeg: Mitologia comorii pe Cîmpia Transilvaniei	199
Abstract	219
Rezumat	223
Abstrakt	227
Contents	232
Cuprins	233
Inhalt	234

INHALT

Einführung	5
Zsigmond Csoma: Das traditionelle Wirtschaftsbild und ethnisches Bewusstsein im Karpatenbecken, im 18-19. Jahrhundert	7
Ödön Nagy: Die Schafzucht in Havad	24
József Zsigmond: Das Kompossessorat der Hochgebirge aus Marosszék	37
Miklós Major: Weinlagerung in Berettyó — Oberland	47
Bálint Csergő: Volksheilung in Küküllőkeménfalva	60
Zita Deáky: Die Rolle der Hebamme in einer seklerischen Dorfgemeinde	77
Jenő Gub: Wettervorhersage in Geges	86
László Barabás: Fastnachtbestattung in Gegend Sóvidék	91
Lajos Balázs: "Es kam uns so zu machen" — Altersgenosstreffen	106
Gábor Barna: Über die geographische Verbreitung des "regölés" (rituelle Lieder der Wintersonnenwende)	134
Ferenc Pozsony: Textanalyse eines Grussverses aus Gyimes	148
Zoltán Szalay: Die Begleitung der Volksstreichorchester in Palatka	164
János Ráduly: Neues Oidipus — Märchen	176
Erzsébet Zakariás: Hexen in Erdőfüle	182
Vilmos Keszeg: Glaubensbereich des Schatzes in Mezőség	199

Készült a kolozsvári GLORIA nyomdában

